Jacques Gernet

lumea chineză

Editura Meridiane

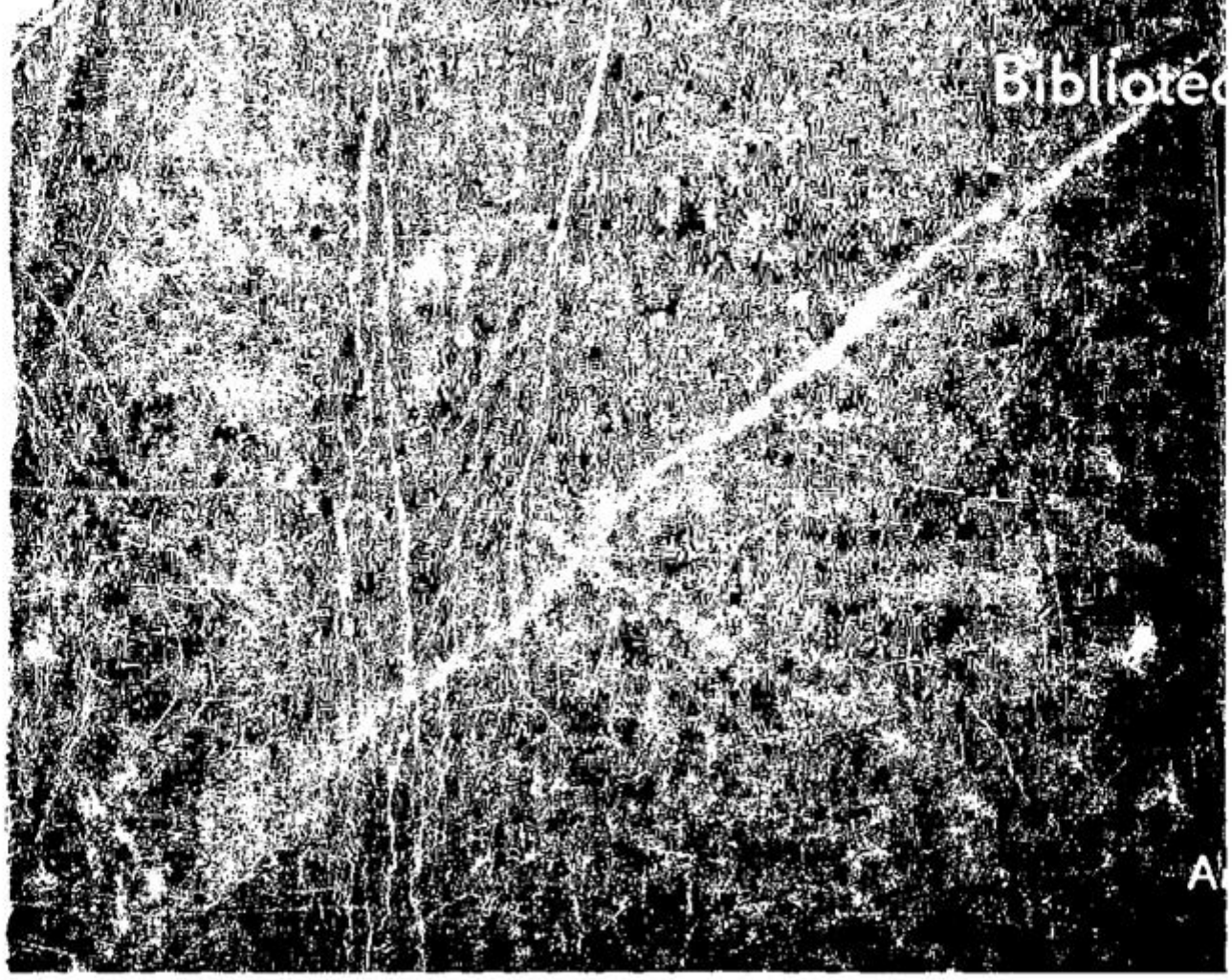

lumea chineză

Prin lucrarea sinologului francez ne întîlnim cu c
mai numeros popor al lumii, care populează a
întinde.e a planetei noastre, un popor chemat
rol de prim ordin în comunitatea internațională
cu istoria și cultura unuia dintre cele mai ve
care de-a lungul cîtorva milenii a realizat
remarcabile de creativitate și care, spre deose
neamuri al căror apogeu ține de istorie, are astă
de a atinge noi culmi de importanță universală în
ației materiale și spirituale. Ne întîlnim cu o spir
tinctă, sedimentată de-a lungul multor secole într-un
lori bine structurat, preponderentă pe mari întinderi
pînă astăzi încă insuficient cunoscută și înțeleasă
și care se cere a fi integrată organic în ceea ce
fie conștiința universală.

ROMULUS

Vol. I–II Lei 51

JACQUES GERNET
Le monde chinois

(c) Librairie Armand Colin, Paris, 1972

Toate drepturile
asupra prezentei ediții în limba română
sînt rezervate Editurii Meridiane

Jacques Gernet

lumea chineză

Volumul I

Traducere de
ȘERBAN STATI
și
ROMULUS IOAN BUDURA

Cuvînt înainte și note de
ROMULUS IOAN BUDURA

204555
B.C.U. - IAȘI

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1985

CUVÎNT ÎNAINTE

Publicarea lucrării lui Jaques Gernet Le monde chinois *în versiune românească se înscrie în mod firesc pe coordonatele preocupării constante a Editurii Meridiane de a prezenta cititorilor tezaurul de valori al civilizațiilor lumii. In deplin consens cu creșterea interdependenței economico-politice a națiunilor, apariția unor asemenea lucrări răspunde cerinței generale de a se facilita adîncirea cunoașterii dintre acestea, spre a se promova înțelegerea lor reciprocă și a se favoriza armonizarea intereselor lor sub semnul progresului și păcii. Totodată, se evidențiază efortul înregistrat pe diversele meridiane ale globului de a pune în lumină valorile civilizațiilor tuturor națiunilor, spre a se ajunge, cu vremea, la constituirea unui autentic patrimoniu universal de cultură, în care tot ceea ce au creat peren popoarele de-a lungul veacurilor să-și găsească locul ce i se cuvine, într-un bun al întregii omeniri.*

Pe fondul acestor considerații generale, contactul cu lucrarea lui J. Gernet, ca de altfel cu orice scriere serioasă despre lumea chineză, reclamă cîteva sublinieri particulare.

Prin lucrarea sinologului francez ne întîlnim cu civilizația celui mai numeros popor al lumii, care populează a treia țară ca întindere a planetei noastre, un popor chemat să joace un rol de prim ordin în comunitatea internațională. Ne întîlnim

cu istoria și cultura unuia dintre cele mai vechi popoare care de-a lungul cîtorva milenii a realizat performanțe remarcabile de creativitate și care, spre deosebire de alte neamuri al căror apogeu ține de istorie, are astăzi perspectiva de a atinge noi culmi de importanță universală în domeniul creației materiale și spirituale. Ne întîlnim cu o spiritualitate distinctă, sedimentată de-a lungul multor secole într-un sistem de valori bine structurat, preponderentă pe mari întinderi în Orient, dar pînă astăzi încă insuficient cunoscută și înțeleasă în Occident și care se cere a fi integrată organic în ceea ce ar trebui să fie conștiința universală.

Lectura lucrării impune a i se recunoaște autorului două merite fundamentale: seriozitatea în abordarea problematicii vaste și complexe pe care o presupune tema, ca și simpatia pentru poporul chinez, fie că aceasta din urmă este motivată de realizările Chinei, fie că este inspirată de vicisitudinile pe care ea le cunoaște în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Bine documentat, sinologul francez nu se lasă totuși furat de mulțimea de informații evenimențiale pe care le furnizează istoriografia chineză și, sintetizînd liniile principale ale mișcării istoriei și culturii poporului chinez, ne înfățișează evoluția milenară a civilizației acestuia într-o manieră pe cît de sugestivă pe atît de plăcută. In plus, spre deosebire de cele cîteva scrieri despre istoria Chinei apărute la noi, lucrarea lui J. Gernet excelează prin raportarea permanentă a lumii chineze în mișcarea sa la date, evenimente, personalități și creații semnificative ale istoriei universale. S-ar putea spune că cititorul este invitat să privească lumea chineză nu în sine, ci dinspre întreaga lume, fără ca prin aceastea autorul să scape din vedere autenticitatea și originalitatea fenomenului chinez în ansamblul lui. Tocmai de aceea, lectura lucrării se vădește utilă atît pentru cei mai puțin avizați în materie de sinologie, cît și pentru cei care cunosc ceea ce

s-a publicat în România despre „lumea chineză" și vor să integreze în fluxul istoric al Chinei și al umanității cunoștințele dobîndite.

In sfîrșit, profesînd o viziune universală, autorul evită să cadă în păcatul europocentrismului și, totodată, refuză ierarhizarea civilizațiilor lumii în funcție de acesta. Intîietatea sau specificitatea creațiilor civilizației chineze sînt frecvent invocate în consens cu o pledoarie constantă în favoarea recunoașterii locului ce i se cuvine acesteia în ansamblul civilizațiilor lumii. In această ordine de idei, este semnificativă constatarea autorului că impactul dintre modelul occidental și modelul chinez de dezvoltare nu s-a produs atunci cînd societatea chineză s-a găsit într-una din perioadele sale de înflorire și prosperitate, și cînd, fără îndoială, nici nu s-ar fi ridicat problema deprecierii globale a tradițiilor chineze, ci s-ar fi declanșat, poate, un interesant și fructuos proces de întrepătrundere a celor două tipuri de civilizație.

Republica Populară Chineză a reușit nu numai să-și restabilească unitatea și independența, să-și consolidcze statutul de mare putere în comunitatea internațională, ci și să se angajeze pe o cale de dezvoltare certă, care, îndeosebi în ultimii ani, este marcată de realizări de seamă în toate sectoarele vieții sociale. In aceste împrejurări se și observă desfășurarea din ce în ce mai amplă a procesului de întrepătrundere a celor două tipuri de civilizație amintit. Ilustrative în acest sens sînt cel puțin trei preocupări majore: mai întîi este vorba de preocuparea autorităților chineze de a identifica și a pune în circulație — națională și internațională — valorile incontestabile ale civilizației chineze, făcînd uz de mijloacele și modalitățile contemporane de comunicare; apoi de preocuparea unor cercuri din ce în ce mai numeroase din afara lumii chineze de a asimila și practica valori ale civilizației chineze, ceea ce — după cum o dovedesc faptele — nu rămîne fără ecou în publicul larg; și în cele din urmă de preocuparea — ridicată la rangul de politică de stat — a guvernului chinez

de a introduce și asimila în societatea chineză anumite valori ale civilizației occidentale, preocupare ce se vădește a fi eficace.

Cu alte cuvinte, cartea lui J. Gernet îi oferă cititorului premise indispensabile înțelegerii unuia din procesele semnificative din lumea contemporană, acela al întrepătrunderii sistematice a două tipuri de civilizație: cea chineză și cea europeană, justificînd, o dată în plus, lectura ei.

ROMULUS IOAN BUDURA

INTRODUCERE

Obiectul acestei cărți — sau mai degrabă ambiția ei — este de a servi drept introducere în istoria lumii chineze, relevîndu-i etapele de formare, experiențele succesive, contribuțiile care, venite de pretutindeni, au îmbogățit-o pe parcursul secolelor, influențele pe care le-a exercitat, contribuțiile ei la istoria universală[1]. Într-adevăr, lumea chineză, așa cum apare ea astăzi, este produsul și rezultatul unei lungi istorii. Tot așa cum n-am putea avea pretenția să cunoaștem țările Europei noastre ignorînd ceea ce a contribuit la formarea lor din vremurile Renașterii, evului mediu și antichității, tot astfel, am greși radical, în ceea ce privește China, dacă am neglija formidabila ei dimensiune istorică.

Importanța Chinei nu se reduce la numărul locuitorilor ei și la forța, în bună parte încă vir-

[1] A trebuit să ținem seama de lipsa oricărui manual și de nivelul foarte elementar al cunoștințelor despre China, ca să nu mai vorbim de ideile false și de prejudecăți. De unde necesitatea de a înainta pas cu pas, situînd faptele în contextul lor istoric și străduindu-ne să facem evidente legăturile între diferitele sectoare ale evoluției: societate, sisteme politice, economie, relațiile lumii chineze cu alte culturi ale Asiei Orientale și alte civilizații ale Eurasiei, tehnică, viață intelectuală ș.a. (N.a.).

tuală, a acestui stat cu o populație de peste 700 milioane de oameni[1].

Această importanță este de ordin mai general și ține atît de trecut, cît și de prezent: civilizația chineză a fost sursă de inspirație pentru o bună parte din omenire, căreia i-a împărtășit scrierea ei, tehnicile ei, concepțiile ei despre om și lume, religiile și instituțiile ei politice. Influența Chinei a iradiat mult dincolo de țările care, precum Coreea, Japonia și Vietnamul, fac parte din aceeași comunitate de civilizații, și anume, spre populațiile turce, mongole și tunguse din Mongolia și din Altai, în Asia Centrală și în toată Asia de Sud-Est. Această influență a atins și țări mai îndepărtate. Occidentul, care, fără să-și dea seama, a beneficiat de ea pînă în zilele noastre, nu cunoaște bine ceea ce datorează Chinei — aport în absența căruia n-ar fi ceea ce este.

Sinteza este dificilă și nu poate fi vorba aici decît de o încercare, căci dacă suma studiilor pe care savanții chinezi, japonezi și occidentali au consacrat-o istoriei lumii chineze și civilizației chineze nu poate fi comparată cu imensa muncă depusă pentru cunoașterea antichității clasice a țărilor europene, lucrările sînt de pe acum mult prea numeroase pentru a putea fi, toate, cunoscute și exploatate. Lacunele, imperfecțiunile și erorile sînt inevitabile cînd este vorba de a cuprinde un ansamblu de fapte atît de bogat și de divers, întins pe durata a trei milenii și jumătate.

Acestui handicap i se adaugă dificultăți de un alt ordin. Un întreg fond de cunoștințe elementare, provenite atît din experiența curentă a vieții cotidiene, cît și din învățarea propriu-zisă, lipsește celui ce dorește să se inițieze în realitățile țărilor Asiei Orientale. Cu toate că o treime din omenire locuiește în această parte a lumii și că, în universul micșorat de astăzi, se vorbește despre

[1] La data apariției celei de a doua ediții franceze a prezentei lucrări (1972). În prezent, populația R.P. Chineze se ridică la peste un miliard de locuitori (N. tr.).

vecinii noștri, cultura europeană rămîne hotărît „occidentală". A opta pentru un punct de vedere potrivit căruia Europa apare doar ca un apendice al continentului eurasian, iar istoria ei drept un caz particular al istoriei Eurasiei, cere, de altfel, un dificil efort de imaginație.

SPAȚII ȘI POPULAȚII

Istoria lumii chineze are în vedere un vast ansamblu geografic care este departe de a fi omogen și care se întinde din Siberia pînă la Ecuator și de la țărmurile Pacificului pînă în inima continentului eurasian. Aceste spații imense prezintă o mare diversitate de condiții geografice și o structură generală a cărei cunoaștere este indispensabilă pentru înțelegerea istoriei lor. Ne vom limita totuși aici la ceea ce este esențial: caracterul masiv al ansamblului continental, subliniat la sud-est de formidabilul complex de mari înălțimi muntoase și platouri înalte pe care-l formează, într-un arc de cerc întins de la Hinducuș la Peninsula Indochineză, încrețirile himalaiene ale scoarței terestre; marea zonă de stepe (sau, mai exact, de preerii) întrerupte de deșerturi, care acoperă spațiile cuprinse între pădurile siberiene și regiunile cultivate ale Chinei de Nord; existența cîmpiilor fertile formate de aluviunile marilor fluvii (bazinul fluviilor Sungari și Liao în Manciuria, marea Cîmpie Centrală a Chinei de Nord, întinzîndu-se pe mai bine de 300 000 km², Yangziul mijlociu și inferior, cîmpia regiunii Guangdong, bazinul Fluviului Roșu, în Vietnam, și alte bazine fluviale ale Peninsulei Indochineze ș.a.); marea întindere a țărmurilor maritime, de la gura Heilongjiangului (Amurului) pînă la Peninsula Malaeză, precum și existența unui neîntrerupt șirag de insule, mari și mici, de la arhipelagul nipon pînă la ansamblul, și mai întins, al marilor insule indoneziene (Filipine, Kalimantan, Sulawesi, Insulinda și Sumatra). Datele climatice sporesc această diversitate; regiunilor

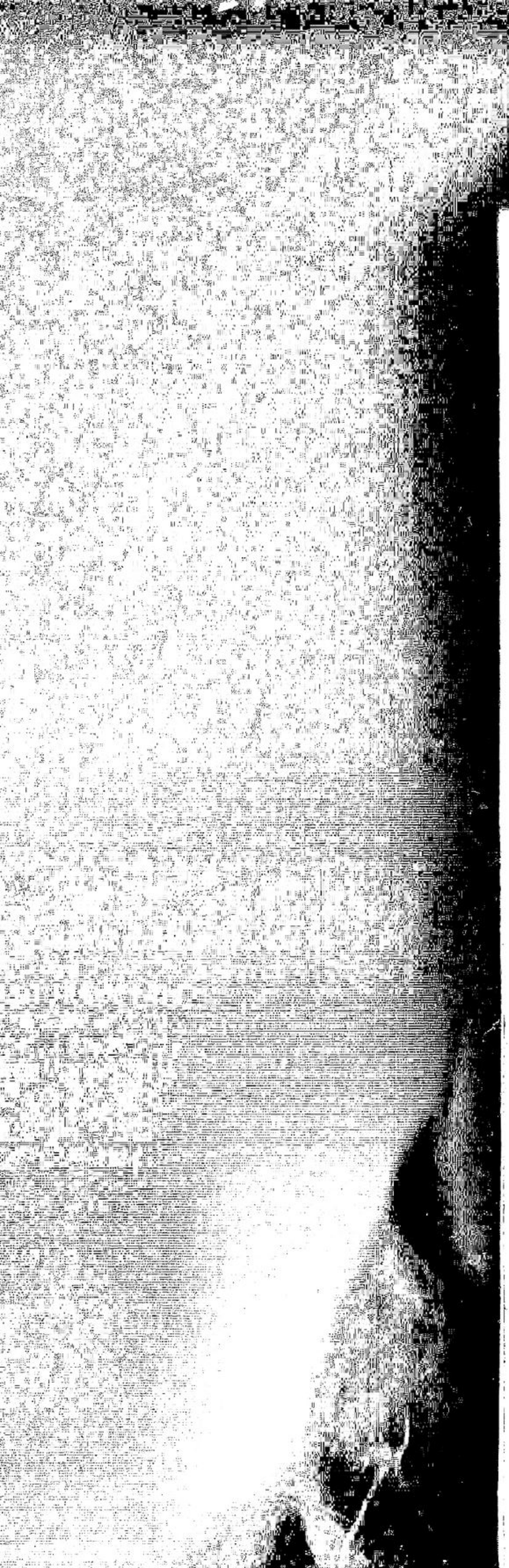

Limbile Asiei Orientale [1]

LIMBI „ALTAICE"			LIMBI DIN NORD-ESTUL ASIATIC	
Grupul turc	*Grupul mongol*	*Grupul tungus*	*coreeană*	*japoneză*
uigură kazahă uzbecă tătară sala kirghiză yugu	mongolă dakhură	manciuriană xibo hezhe oroqenă		

LIMBI SINO-TIBETANE

Grupul tibeto-birman	*Grupul thai*	*Grupul miao-yao*	*Grupul chinez*
dialecte tibetane birmană limbi ale minorităţilor tibeto-birmane din China de S.V. şi din Indochina	siameză laoţiană limbi ale minorităţilor thai din China de S.V. şi Indochina	limbi ale minorităţilor din China de S.V. şi din Indochina	dialectele din Nord dialectele wu dialectele din Guangdong dialectele din Fujianul de Sud dialectele din Fujianul de Nord dialectele hakka dialectele din Hunan

LIMBI AUSTRO-ASIATICE MÔN-KHMERE	LIMBI „MALAEZO-POLINEZIENE"
khmeră (kampuchiană) cham (minorităţi de pe coastele orientale ale Vietnamului şi Kampuchiei) môn (birmaneza de sud) limbi ale minorităţilor môn-khmere din Yunnan, din Indochina şi din Insulele Nicobar	malaeză javaneză alte limbi „malaezo-polineziene" din Indonezia alte limbi ale minorităţilor etnice din Taiwan

[1] Cu excepţia japonezei, toate grupele lingvistice figurînd în acest tabel sînt reprezentate în Republica Populară Chineză. Vom menţiona, de asemenea, *pro memoria*, limbile indo-europene care sînt reprezentate în R. P. Chineză de 15 000 tadjici (grupul limbilor iraniene) şi de 9 700 ruşi.

orientale şi meridionale, supuse influenţelor alternative ale musonilor, li se opun tipurile de climat uscat şi continental din interiorul Asiei. Efectele latitudinilor nu sînt nici ele mai puţin importante. China este atît ţara gerurilor siberiene şi a iernilor aspre, cît şi aceea a căldurilor umede şi apăsătoare de la tropice.

Populaţiile ce locuiesc aceste ţinuturi sînt foarte diferite şi se deosebesc prin modul lor de viaţă, prin culturile şi limbile lor. Criteriul lingvistic este, fără îndoială, primul dintre cele ce pot fi invocate.

Limbile vorbite în Asia Orientală şi în Republica Populată Chineză fac parte din cinci grupuri lingvistice diferite, a căror repartizare geografică este relativ limpede, cu excepţia Chinei de Sud şi a Peninsulei Indochineze, unde amestecul lingvistic este extrem de mare.

— Între Siberia şi regiunile Chinei de Nord, unde populaţia de limbă şi cultură chineză este majoritară, se găsesc popoare care s-au revărsat asupra Asiei Centrale şi dincolo de aceasta, şi ale căror limbi fac parte din grupurile limbilor turce, mongole şi tunguse (limbi altădată numite „uralo-altaice").

— Radical diferite din punct de vedere lingvistic faţă de chineză şi de limbile înrudite cu ea, coreeana şi japoneza constituie un grup aparte cu toate că par să prezinte, amîndouă, unele afinităţi cu limbile turce, mongole şi tunguse.

— Populaţiile sino-tibetane acoperă, în acelaşi timp, ansamblul himalaian al marilor înălţimi muntoase şi al platourilor înalte, Peninsula Indochineză şi China propriu-zisă, cele 21 provincii ce se întind între Valea Heilongjiangului şi Mongolia, pe de o parte, şi frontierele Birmaniei Laosului şi Vietnamului, pe de alta. După numărul de vorbitori, grupul lingvistic al dialectelor chineze domină în mod evident acest ansamblu vast şi divers.

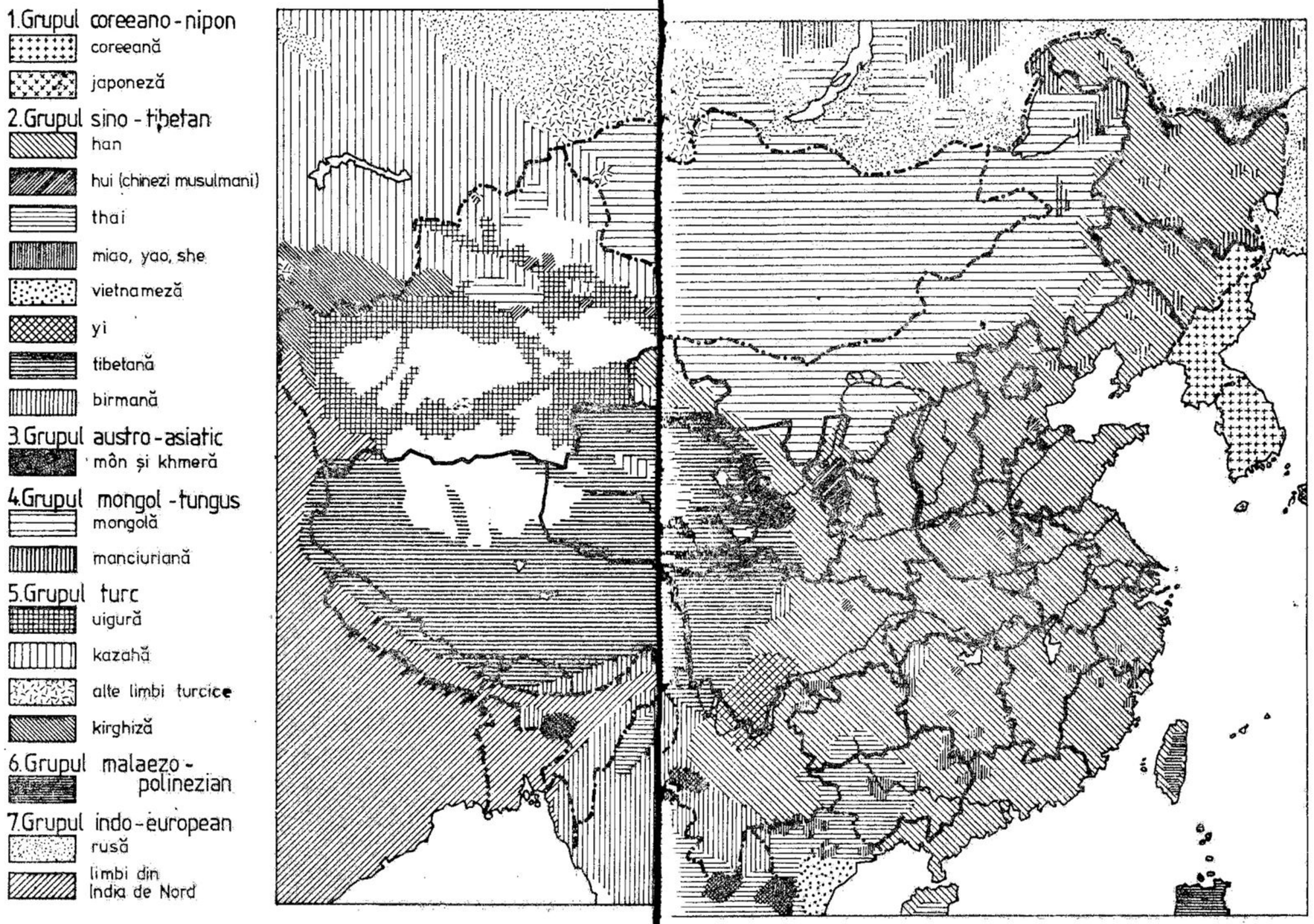

1. Harta grupurilor lingvistice din Asia Orientală

— Grupul limbilor môn-khmere, slab reprezentat în China de Sud-Vest, este mult mai răspîndit în Peninsula Indochineză.

— În sfîrșit, mai spre sud, Malaezia și marile insule din Asia de Sud-Est sînt domeniul lim-

bilor „malaezo-polineziene", care se întind, de fapt, către est pînă în Melanezia, către nord pînă în Taiwan, iar către vest pînă în Madagascar.

Această repartizare a diferitelor grupuri lingvistice în Asia Orientală păstrează amintirea

unei foarte îndelungate istorii, al cărei rezultat îl și reprezintă, de fapt. Dacă este cu neputință să știm care era situația în epoci foarte îndepărtate, în schimb liniile de ansamblu ale evoluției ne sînt totuși cunoscute; de la începutul mileniului I s-a produs o extindere a limbilor din grupul chinez, în formele lor arhaice, vechi și moderne, dinspre valea Fluviului Galben către bazinul Fluviului Yangzi, apoi către China de Sud și către Asia de Sud-Est; s-a produs, de asemenea, o deplasare și o extindere a limbilor thai, tibeto-birmaneze și môn-khmere dinspre valea Fluviului Yangzi și hotarele sino-tibetane către China de Sud și Peninsula Indochineză, precum și o difuziune a limbilor malaezo-polineziene dinspre țărmurile Chinei Meridionale către Asia de Sud-Est și chiar dincolo de aceasta. În sfîrșit, limbile indo-europene (kuceană, agneeană, khotaneză, dialectele iraniene orientale), care au fost reprezentate în oazele Asiei Centrale pe parcursul celei mai mari părți din istorie, au dispărut în zilele noastre cu desăvîrșire din aceste regiuni.

POPULAȚIILE HAN

În vastul ansamblu geografic și uman pe care îl constituie Asia Orientală, populațiile de limbă și cultură chineză, ce poartă numele de han, formează astăzi grupul cel mai important. Aria lor de răspîndire se întinde pe aproape 15 milioane de km², de la hotarele Siberiei (54°N) la Timor (10°S) și de la Mindanao (126°E) pînă în inima continentului eurasian (73°E, meridianul Bombay, pe țărmurile occidentale ale Indiei). De la Singapore, oraș pe trei sferturi chinez, la valea Heilongjiangului, distanța este egală cu aceea între Dublin și frontierele de vest ale Republicii Populare Chineze.

Cifra totală a acestor populații se ridică la aproape 700 milioane de oameni[1].

Populații han în Asia Orientală

(în milioane*)	
Populații han în China continentală	660 (estimare 1970)
Populații han în Taiwan	13
Populații hui (musulmani chinezi)	4
Populații han în Asia de Sud-Est	11

* Amintim *pro memoria* existența unor comunități chineze în India, Madagascar, în sudul Africii și în cele două Americi.

Repartiția lor este inegală. Într-adevăr, ele sînt majoritare în cele 21 provincii ce constituie China propriu-zisă — inclusiv Insula Taiwan — — și care formează un ansamblu geografic de circa 4 600 000 km², avînd aproximativ aceeași întindere cu Europa de pînă la frontierele U.R.S.S. Fiecare dintre aceste provincii, la care ne vom referi în mod constant în această lucrare, au suprafețe cuprinse, în general, între cea a României și cea a Greciei. Densitatea populației lor este comparabilă cu cea a țărilor europene. Foarte

[1] Potrivit recensămîntului din 1 iulie 1982, populația Chinei se ridica la 1 031 882 511 locuitori (chinezii de peste hotare nu sînt incluși în această cifră) — 1 008 175 288 locuind în China continentală, 18 270 749 — în Taiwan (cifră publicată în iunie 1982), iar în Hongkong și Macao — 5 378 627 (cifră însumînd datele din iunie 1982 și respectiv, anul 1981).

Din locuitorii părții continentale 51,5%, respectiv 519 433 369, sînt bărbați și 48,5%, respectiv 488 741 911, sînt femei.

Din populația aflată în China continentală, 93,3%, respectiv 936 703 824 locuitori, sînt de naționalitate han, restul de 6,7%, respectiv 67 233 254, însumînd minoritățile naționale (din cele 55 de minorități naționale, 15 au depășit fiecare cîte 1 milion de locuitori).

În cadrul populației de 1 008 175 288 locuitori, 4 414 495 au diplome de studii superioare, 1 602 474 au terminat studiile superioare fără a fi obținut diploma sau sînt în

urbanizata provincie Jiangsu depășea, ea singură, în 1957 Olanda, ca densitate a populației (Shanghaiul are astăzi zece milioane și jumătate de locuitori, Nanjingul 1 600 000 iar numeroase orașe din Jiangsu mai mult de o jumătate de milion).

Există însă și o Chină exterioară, formată din comunitățile chineze ce s-au stabilit în majoritatea țărilor din Asia de Sud-Est (Peninsula Indochineză, Indonezia și Filipine). Foarte numeroase în Malaezia, unde constituie mai mult de o treime din populație, în Sarawak (pe coastele nord-vestice ale Insulei Kalimantan) și în Thailanda, aceste comunități sînt departe de a fi neglijabile în Vietnam, Kampuchia, Indonezia și Filipine. Singapore, Penang și Malacca în Malaezia, Cholon în Vietnam sînt orașe cu importante populații de naționalitate chineză.

Departe de a forma un ansamblu omogen, diferitele populații de limbă și cultură chineze se

---

cursul studiilor supericare, 66 478 028 au atins nivelul cursului superior al învățămîntului secundar, 178 277 140 au atins nivelul inferior al învățămîntului secundar și 355 160 310 au un nivel de instrucție corespunzător învățămîntului primar.

În tîrgurile și orașele de pe teritoriul Chinei continentale își au domiciliul 206 588 582 locuitori.

Repartiția teritorială a populației era la 1 iulie 1982 următoarea:

Municipiul Beijing	9 230 678 locuitori din care 3 632 715 se găsesc în cele 9 județe subordonate direct
Municipiul Tianjin	7 764 141 locuitori din care 2 621 576 se găsesc în cele 5 județe subordonate direct
Provincia Hebei	53 005 875 locuitori
Provincia Shanxi	25 291 389 locuitori
Regiunea autonomă Mongolia Interioară	19 274 279 locuitori
Provincia Liaoning	35 721 693 locuitori
Provincia Jilin	22 560 053 locuitori
Provincia Heilongjiang	32 665 546 locuitori
Municipiul Shanghai	11 859 748 locuitori, din care 5 538 876 se găsesc în cele 10 județe subordonate direct
Provincia Jiangsu	60 521 114 locuitori
Provincia Zhejiang	38 884 603 locuitori

Provincia Anhui	49 665 724 locuitori
Provincia Fujian	25 931 106 locuitori, din care 57 847 se găsesc în insulele Jinmen și Mazu
Provincia Jiangxi	33 184 827 locuitori
Provincia Shandong	74 419 054 locuitori
Provincia Henan	74 422 739 locuitori
Provincia Hubei	47 804 150 locuitori
Provincia Hunan	54 008 851 locuitori
Provincia Guangdong	59 299 220 locuitori (locuitorii din insulele Dongsha și Nansha nu sînt cuprinși în această cifră)
Regiunea autonomă zhuang Guangxi	36 420 960 locuitori
Provincia Sichuan	99 713 310 locuitori
Provincia Guizhou	28 552 997 locuitori
Provincia Yunnan	32 553 817 locuitori
Regiunea autonomă Tibet	1 892 393 locuitori
Provincia Shaanxi	28 904 423 locuitori
Provincia Gansu	19 569 261 locuitori
Provincia Qinghai	3 895 706 locuitori
Regiunea autonomă hui Ningxia	3 985 578 locuitori
Regiunea autonomă uigură Xinjiang	13 081 681 locuitori
Provincia Taiwan	18 270 749 locuitori
Teritoriile Hongkong și Macao	5 378 627 locuitori
Militari în serviciu în 1981 în Armata Populară de Eliberare	4 238 210 persoane

(N. tr.).

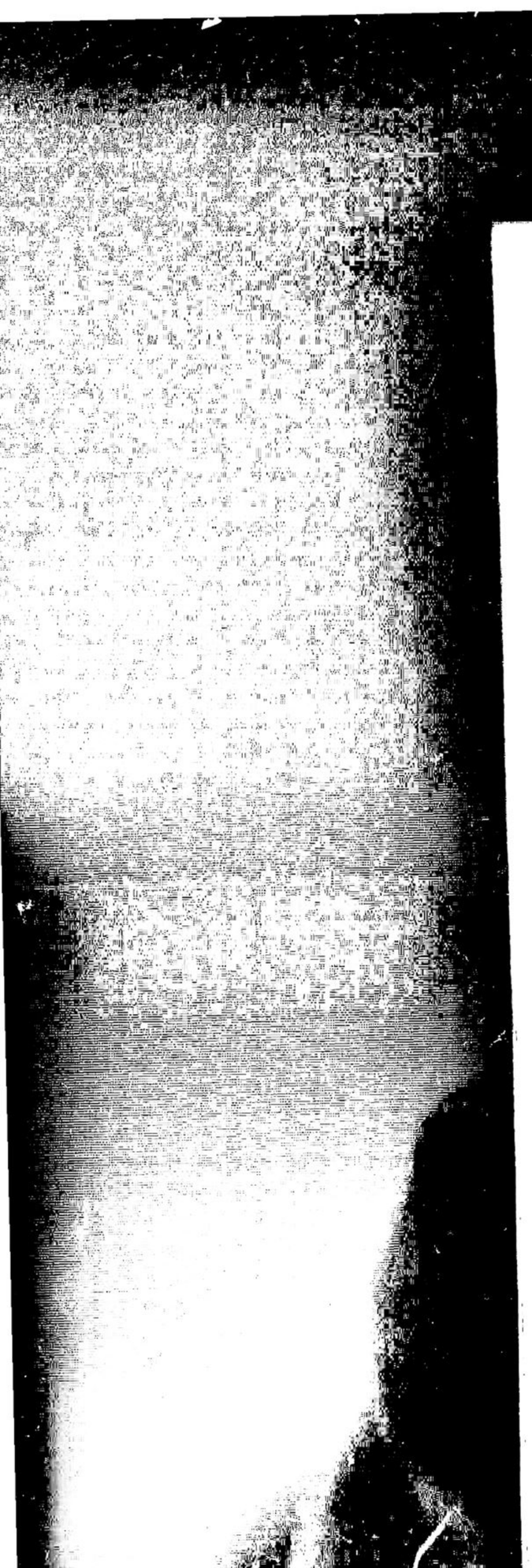

deosebesc prin tradițiile, obiceiurile, compoziția lor etnică și dialectele lor. Absența criteriului național, care în Europa ne permite, de pildă, să facem distincții atît de nete între francezi, spanioli, italieni și români, ascunde în lumea chineză o diversitate care este produsul istoriei și care în trecut era cu siguranță mai accentuată decît astăzi, cînd învățămîntul și facilitățile de comunicare tind să șteargă caracterele de originalitate ale diferitelor regiuni. Cercetarea istoriei seminției han și a etnografiei diferitelor populații de limbă și cultură chineze ar presupune însă o muncă imensă, care n-a fost nicicînd făcută în chip sistematic și pentru care documentația este adesea lacunară.

Cu toate că poartă denumirea de dialecte, ce evocă pentru noi, europenii, forma luată de o limbă-matrice într-o regiune limitată, dialectele chineze sînt vorbite de milioane de oameni. Ele prezintă între ele diferențe tot atît de marcate ca acelea ce deosebesc în Europa limbile unui același grup lingvistic și constituie, în realitate, ansambluri în interiorul cărora se întîlnesc variații însemnate.

Trebuie totuși notată existența unei mase relativ omogene: aceea a dialectelor din nord, vorbite de 387 milioane de oameni (în 1953) și formînd trei grupuri distincte. Relativa uniformitate a acestor dialecte se explică prin marile amestecuri umane produse în decursul istoriei în toate regiunile cuprinse între Mongolia și bazinul Fluviului Yangzi, precum și popularea, în mare parte recentă, a provinciilor din nord-est (Manciuria) și din sud-vest (Yunnan și Guizhou). Diversitatea dialectelor din sud și sud-est, precum și caracterul arhaic al mai multora dintre ele atestă, dimpotrivă, relativa stabilitate a grupărilor umane în aceste regiuni și se explică, de asemenea, prin valurile succesive de colonizări, care au dus la extinderea în regiunile respective a seminției han încă de la sfîrșitul antichității.

Suprafețele comparate ale provinciilor cu populație majoritară han și ale țărilor europene
(în km²)

PROVINCII CHINEZE		ȚĂRI EUROPENE
Sichuan	569 000	
	550 800	Franța
	504 900	Spania
Heilongjiang	463 600	
	449 200	Suedia
Yunnan	436 200	
Gansu	366 000	
	311 700	Polonia
	301 100	Italia
	237 500	România
Guangdong	231 400	
Guangxi	220 400	
Hunan	210 500	
Hebei	202 700	
Shaanxi	196 750	
Hubei	187 500	
Jilin	187 000	
Guizhou	174 000	
Henan	167 000	
Jiangxi	164 800	
Shanxi	157 100	
Shandong	153 300	
Liaoning	151 000	
Anhui	139 900	
	132 500	Grecia
	127 800	Cehoslovacia
Fujian	123 100	
	110 950	Bulgaria
Jiangsu	102 200	
Zhejiang	101 800	
	93 000	Ungaria
	41 300	Elveția
Taiwan	35 960	
	30 560	Belgia

Populația și densitatea provinciilor cu majoritate han
(recensământul din 1957)

POPULAȚIA			DENSITATEA		
Provincia	Populația	Țări europene cu populație aproape echivalentă	Provincia	Densitatea	Densități europene
Sichuan	72 160 000		Heilongjiang	32	
Shandong	54 030 000	Italia, Anglia Franța	Gansu	35	
Henan	48 670 000		Yunnan	44	Irlanda 41
Jiangsu	45 230 000		Jilin	67	Spania 64
Hebei	44 720 000		Guangxi	88	Austria 87
Guangdong	37 960 000		Shaanxi	93	Franța 91
Hunan	36 220 000		Guizhou	97	
Anhui	33 560 000	Spania	Shanxi	102	Polonia 102
Hubei	30 790 000	Polonia	Jiangxi	113	Cehoslovacia 112
Zhejiang	25 280 000		Fujian	119	
Liaoning	24 090 000		Sichuan	127	R.D.G. 159
Guangxi	19 390 000	România Iugoslavia	Liaoning	159	
Yunnan	19 100 000		Hubei	164	
Jiangxi	18 610 000		Guangdong	164	
Shaanxi	18 130 000		Hunan	172	Italia 177
Guizhou	16 890 000	Olanda	Hebei	221	Anglia 226
Shanxi	15 960 000		Anhui	240	
Heilongjiang	14 860 000		Zhejiang	248	R.F.G. 233
Fujian	14 650 000	Cehoslovacia	Henan	291	
Gansu	12 800 000		Taiwan	346	Belgia 315
Jilin	12 550 000		Shandong	352	Olanda 376
Taiwan	12 429 000		Jiangsu	443	

Teritorii cu minoritate han	Populație	Densitate
Regiunea autonomă Mongolia interioară	9 200 000	7,8
Regiunea autonomă uigură Xinjiang	5 640 000	3,4
Provincia Qinghai (Kokonor)	2 050 000	2,8
Regiunea autonomă Xizang (Tibet)	1 274 000	1

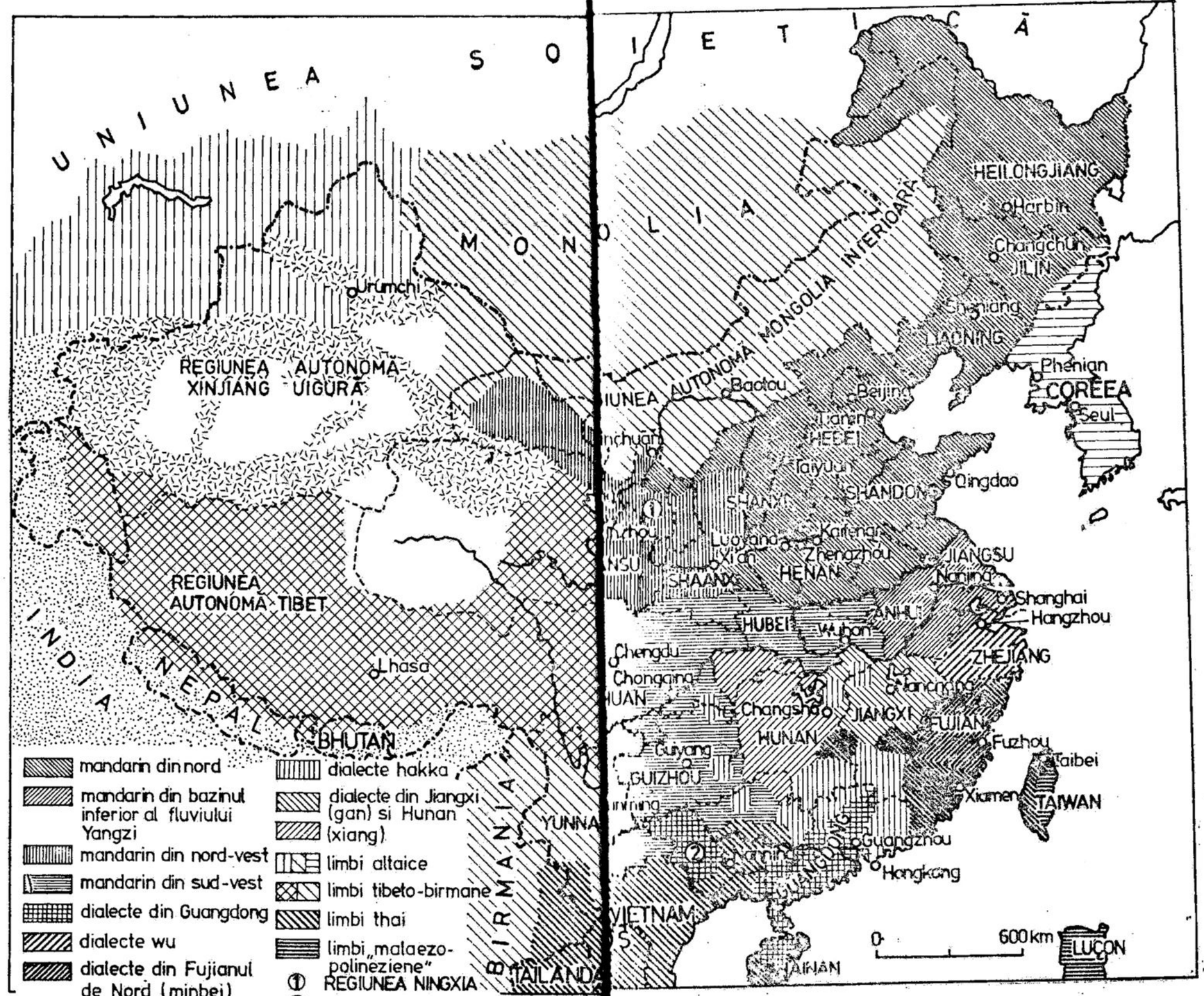

2. Repartizarea dialectelor chineze

Dialecte chineze
(statistică din 1953, în milioane)

Dialecte din nord (4 grupe)	387
Dialecte wu (4 grupe)	46
Dialecte din Guangdong (5 grupe)	27
Dialecte din Hunan și Jiangxi	26
Dialecte hakka	20
Dialecte din Fujianul de Sud	15
Dialecte din Fujianul de Nord	7
Total	528

Aceste cifre nu cuprind populația han din Taiwan (13 milioane astăzi, din care majoritatea vorbesc un dialect din Fujianul de Sud) și din coloniile chineze din Asia de Sud-Est (11 milioane de oameni care, potrivit originii lor, vorbesc dialectele din Guangdong, hakka sau din Fujianul de Sud).

Întocmai ca populațiile Europei, cele din China sînt produsul numeroaselor amestecuri umane provocate de războaie și invazii, de eforturile de penetrație colonială, de transferurile de populații, de contactele între vecini. Etnii turce, mongole, tunguse, coreene, tibeto-birmane, thai, miao și yao, môn-khmere și cîteodată chiar popoare mai îndepărtate, venite de la hotarele Indiei și Iranului și din Asia de Sud-Est, au contribuit la formarea populațiilor han. Compoziția etnică a Chinei de Nord a fost mereu împrospătată pe parcursul istoriei prin aporturile popoarelor vorbind limbi altaice, originare din zona stepelor și din Manciuria de Nord, iar cea a provinciilor din vest prin metisajele cu populațiile de munteni din complexul himalaian și cu semi-sedentarii din Qinghai. Amestecurile etnice au fost tot atît de importante în China de Sud, unde efortul de colonizare s-a prelungit mai mult de două milenii, pînă în zilele noastre. În tot sud-vestul Chinei (provinciile Guizhou, Yunnan, Hunan, Sichuan, Guangxi și Guangdong) continuă să existe foarte numeroase etnii nechineze.

Dacă populațiile han formează marea majoritate a populației din R.P. Chineză, cetățenii chinezi aparținînd altor naționalități reprezintă azi peste 67 milioane de oameni. Mai mult de cincizeci dintre aceste naționalități sînt recunoscute oficial și se bucură de o relativă autonomie politică.

Rezultă, așadar, nu numai că populațiile han sînt departe de a forma acel ansamblu omogen pe care ni l-am putea închipui *a priori*, ci și că diversitatea etnică este extremă în anumite provincii. Etnii ce vorbesc limbi malaezo-polineziene există, de asemenea, în nordul și estul Insulei Taiwan.

Principalele naționalități, altele decît han, din Republica Populară Chineză
(recensămîntul din 1957)

Denumirea	Grupul etnolingvistic	Localizare	Numărul
huang	thai	Yunnan, Guangdong	7 800 000
igură	turc	Xinjiang, Gansu de Vest	3 900 000
i	tibeto-birman	Yunnan, Guizhou, Hunan	3 260 000
ang	tibetan	Tibet, Qinghai, Sichuan	2 770 000
miao	miao-yao	provinciile din sud-vest	2 680 000
manciuriană	tungus	nord-est, Mongolia, regiunea Beijing	2 430 000
mongolă	mongol	Mongolia, nord-est, Gansu, Qinghai	1 640 000
uyi	thai	Yunnan	1 320 000
oreeană	corecan	nord-est	1 250 000

Aceste populații, altele decît han, sînt ultimele vestigii ale unei istorii marcate de extinderea continuă a populațiilor de limbă și cultură chineze, de triumful unui mod de viață și al unei culturi care s-a modificat, îmbogățit și diversificat pe măsura cuceririlor pe care le-a întreprins și a contactelor pe care le-a avut cu civilizații mai îndepărtate. Amestecurile etnice, împrumuturile între populații diferite, fenomenele de aculturație — unele populații han au adoptat modul de viață al păstorilor nomazi sau

cel al băștinașilor din China de Sud; anumite etnii din provinciile meridionale nu se mai disting deloc de chinezi — ne fac să subliniem, în perspectivă istorică, importanța capitală a modurilor de viață și a culturilor.

MODURI DE EXISTENȚĂ ȘI CULTURI

Dacă situația lingvistică a Asiei Orientale și a R. P. Chineze, în care sînt reprezentate toate grupurile lingvistice din această parte a lumii, relevă dintru început complexitatea problemelor demografice, alte elemente ne permit să dăm mai mult relief realităților umane din Extremul Orient. Sub forme mai mult sau mai puțin elaborate, culesul, vînătoarea și pescuitul, creșterea animalelor și agricultura sînt activitățile fundamentale ale umanității, aceasta trebuind întîi de toate să se hrănească. Completate cu activități predatorii (incursiuni, tîlhărie, piraterie) și comerciale, aceste mijloace de subzistență întrețin raporturi strînse cu culturile cărora le-au servit drept bază: modurile de existență sînt cele care constituie, așadar, temelia pentru oricare interpretare generală a istoriei.

Pe primul loc se situează datele geografice. Geografia este aceea care favorizează un mod de viață sau altul și îi impune limitele. Mai sus de o anume altitudine și în afara anumitor condiții climatice, grîul cedează locul orzului; vastele întinderi ale preeriilor din Mongolia sînt mai propice creșterii vitelor pe scară mare decît agriculturii; rizicultura inundată își are teritoriul de elecție în cîmpiile irigate din regiunile subtropicale și tropicale ș.a. Desigur, nu trebuei să ne lăsăm în voia unui soi de determinism geografic: prin realizarea de terase, orezăriile inundate pot urca pînă în regiunile colinare și, datorită irigărilor, pot cuceri zonele aride; China de Nord și Mongolia de Sud se pretează tot atît de bine agriculturii ca și creșterii bovinelor, oilor și cailor. Această mobilitate de care pot dispune modurile de existență explică atît înaintarea ori retragerea lor, cît și coexistența dintre ele — fenomene ce au avut o mare importanță istorică și, care explică, în parte, contactele și împrumuturile între diferitele culturi. Această tendință profundă a societăților omenești de a extinde dincolo de limitele lor naturale modurile de existență de care sînt legate, această libertate relativă pe care condițiile geografice o lasă acțiunii oamenilor nu se află însă în contradicție cu repartiția generală a modurilor de existență și, ca urmare, a tipurilor de culturi și de civilizație. În imensa arie geografică pe care o constituie Asia Orientală se pot recunoaște patru mari ansambluri de culturi legate de moduri de existență specifice și anume:

— al sedentarilor cu o agricultură evoluată și predominantă. Este tipul de cultură de care sînt legate populațiile de civilizație chineză, precum și toate populațiile influențate de acestea;

— al crescătorilor de animale nomazi din regiunile de preerie și deșert ce se întind de la taigaua siberiană la ținuturile agricole ale Chinei de Nord și din Manciuria pînă la bazinul inferior al Volgăi;

— al muntenilor, în același timp crescători de vite și agricultori, din vastul complex himalaian și de la marginile acestuia;

— ansamblul culturilor mixte din zona tropicală, care asociază formele de agricultură mai mult sau mai puțin primitive, vînătoarea și creșterea animalelor. Aceste culturi, altădată foarte dezvoltate, sînt astăzi pe cale de dispariție.

Acestor patru mari ansambluri de culturi trebuie să le adăugăm, în completare, pe cel al sedentarilor și negustorilor din oazele Asiei Centrale.

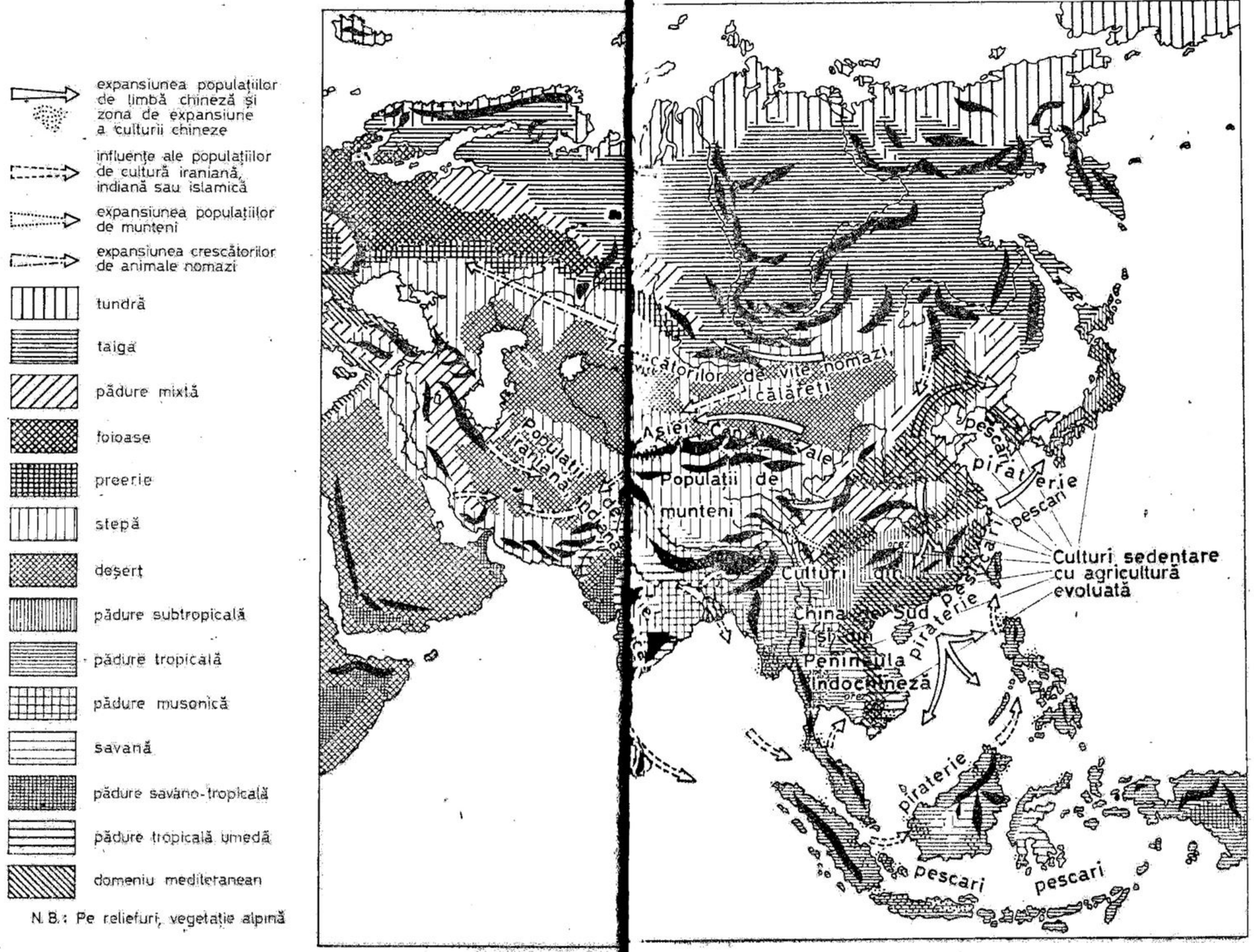
expansiunea populațiilor de limbă chineză și zona de expansiune a culturii chineze
influențe ale populațiilor de cultură iraniană, indiană sau islamică
expansiunea populațiilor de munteni
expansiunea crescătorilor de animale nomazi
tundră
taiga
pădure mixtă
foioase
preerie
stepă
deșert
pădure subtropicală
pădure tropicală
pădure musonică
savană
pădure savano-tropicală
pădure tropicală umedă
domeniu mediteranean
N.B.: Pe reliefuri, vegetație alpină
Populații iraniană
Populații de munteni
Culturi sedentare cu agricultură evoluată
China de Sud și din Peninsula Indochineză
pescari
pescari
pescari

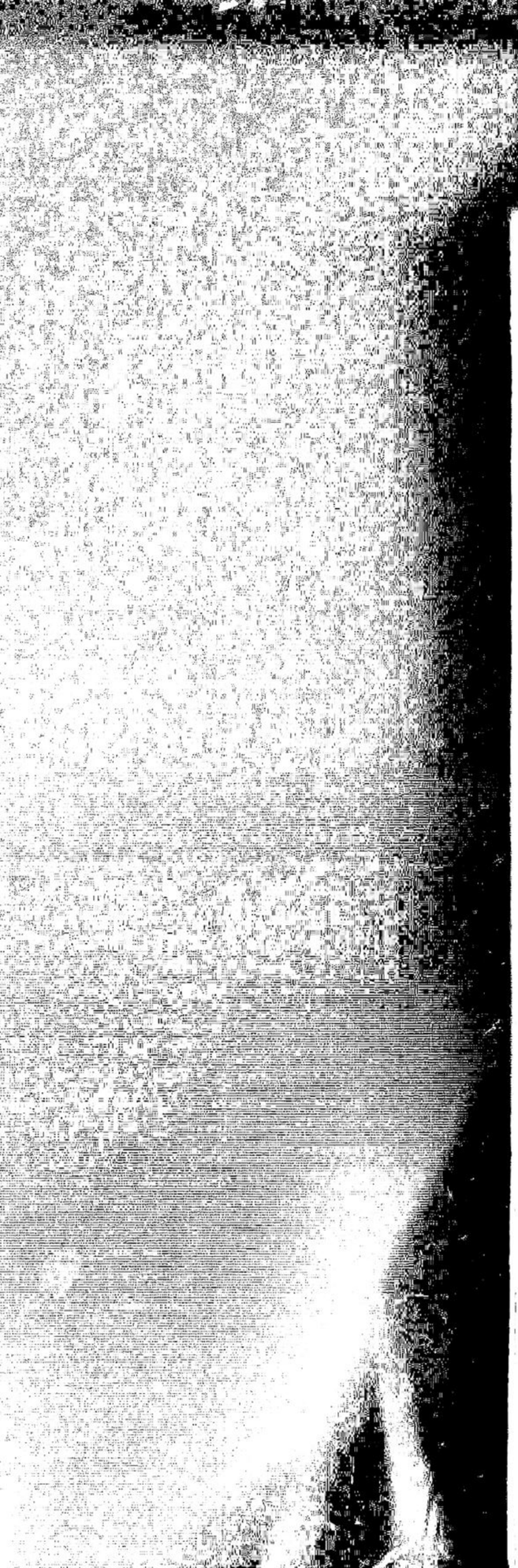

SEDENTARII CU AGRICULTURĂ EVOLUATĂ ȘI PREDOMINANTĂ

Ca și în alte părți ale lumii, formele de agricultură cele mai evoluate sînt acelea care au permis cele mai mari creșteri de populație, constituirea de rezerve importante și formarea de state organizate. Astfel au început marile civilizații. În acest grup de culturi, ce s-a răspîndit în toate cîmpiile, văile și platourile înalte fertile din Asia Orientală, cîștigînd pentru modul său de existență populațiile ce se aflau în condiții geografice analoage, se pot distinge două tipuri diferite de agricultură:

— o agricultură de culturi uscate, care urcă pînă în neolitic, cu cereale ca orzul, diferitele specii de mei și grîul. Irigațiile au fost practicate numai ocazional în zona de culturi uscate ce corespunde Chinei de Nord și au permis creșterea randamentelor și regularitatea recoltelor. Cu toată predominanța în aceste regiuni a agriculturii, creșterea animalelor (vite, oi, cai) a fost relativ importantă în epoci îndepărtate (mileniile al II-lea și I î.e.n.), păstrîndu-și timp îndelungat o poziție deloc neglijabilă. Dar, spre deosebire de populațiile nomade și muntene, sedentarii agricultori n-au folosit laptele și au menținut la un nivel scăzut rolul cărnii în alimentație;

— o rizicultură inundată, care a evoluat foarte lent în cursul primelor zece secole ale erei noastre și care nu a ajuns la deplina sa dezvoltare decît la sfîrșitul acestei perioade. Este vorba despre o tehnică argicolă ale cărei locuri de origine sînt probabil multiple (în principal India de Nord și bazinul inferior al Fluviului Yangzi), dar care a beneficiat de un succes foarte mare, extinzîndu-se în toate regiunile calde și umede, unde irigația era posibilă (cîmpii și văi ale Chinei subtropicale și tropicale, ținuturi ale Peninsulei Indochineze, Indonezia, Coreea și Japonia). Dezvoltarea riziculturii reprezintă o nouă etapă în

istoria populațiilor din Asia Orientală: ea a insuflat un mare avînt civilizațiilor din această parte a lumii, începînd din secolele al VIII-lea — al X-lea.

Istoria formelor evoluate de agricultură din Asia Orientală este de altfel foarte bogată și complexă. Această istorie a fost marcată de o întreagă serie de progrese și transformări. În afara perfecționării tehnicilor de cultură a orezului, selecția soiurilor precum și introducerea sorgului în secolul al XIII-lea și a plantelor americane începînd cu secolul al XVI-lea (cartoful dulce, arahidele, porumbul, tutunul, cartoful) au provocat, în ultimul mileniu, prefaceri radicale.

CRESCĂTORII DE ANIMALE NOMAZI DIN ZONELE DE STEPĂ

Aceste populații vorbitoare de limbi „proto-altaice" și „altaice" au jucat un rol capital în istoria lumii chineze, exercitînd o influență profundă asupra civilizației ei. Caracteristicile lor principale sînt:

— mobilitatea locuințelor (iurte), a turmelor (vite, oi, cai, cămile, yaci) și a celorlalte bunuri (bijuteriile femeilor constituie una dintre bogățiile mobile ale nomazilor). Deplasarea între pășunile de vară din cîmpii și pășunile de iarnă din văile adăpostite nu depășesc cel mai adesea 150 km. Triburile de păstori pot însă întreprinde, în caz de nevoie, călătorii pe distanțe mari, în general sub amenințarea unor triburi mai puternice;

— un mod de viață care este de fapt un continuu antrenament de război (dresură de cai, vînătoare, exerciții călare de tragere cu arcul sau cu pușca);

— o economie în cadrul căreia produsele animale satisfac nevoile esențiale (lapte, kumîs, brînză, unt, lînă și păr, piei și blănuri, tizic drept combustibil). Incursiunile pe teritoriile

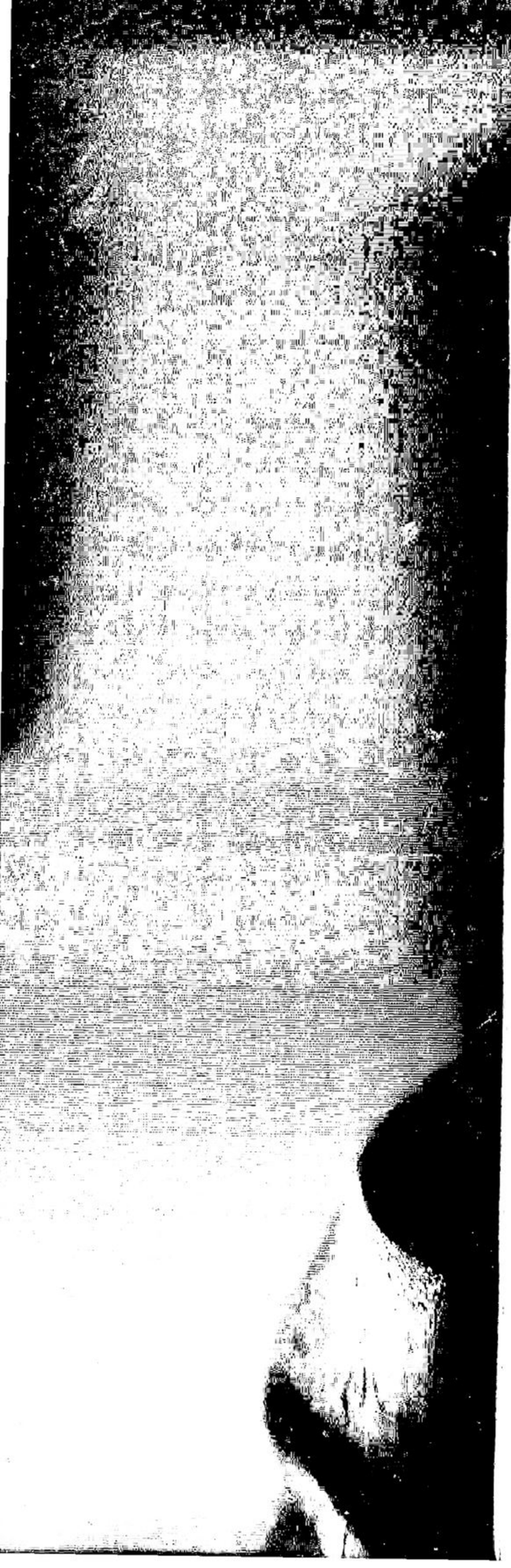

locuite de sedentari sau ale triburilor învecinate, jefuirea caravanelor, darurile sedentarilor și comerțul permit adăugarea unor bunuri complementare la această economie: metale, cereale, mătăsuri, obiecte de lux și, începînd cu secolul al X-lea, ceai. Incursiunile au drept obiect obținerea unor cantități suplimentare de cereale pe timp de iarnă, dar adesea ele țintesc să-i oblige pe sedentari la deschiderea de tîrguri. Cu toate acestea, crescătorii de animale nomazi nu ignoră cultura orzului, grîului, meiului, iar în anumite epoci au dezvoltat metalurgia. Prezența între nomazi a sedentarilor — agricultori și meșteșugari — este de altfel o constantă istorică;

— rolul important pe care l-au jucat populațiile din stepă ca intermediari între, pe de o parte, vînătorii de animale cu blană din zona pădurilor siberiene, sedentarii producători de țesături și metale, populațiile de munteni din complexul himalaian și sedentarii negustori din șirul de oaze ce se întinde între China de Nord-Vest (provincia Gansu) și Transoxiana și, pe de altă parte, populațiile din Orientul Mijlociu și Europa Occidentală;

— o societate tribală bazată pe subordonarea triburilor slabe față de triburile puternice și pe opoziția între aristocrația posesoare de turme și grupurile de sclavi sau de șerbi;

— caracterul instabil al federațiilor de triburi și al unităților politice, în interiorul cărora trebuie remarcat că puterea căpeteniei alese este limitată de adunările de războinici călare și înarmați. Contactele și relațiile comerciale cu sedentarii se află la originea unor împrumuturi și transformări economice și sociale care permit, într-un prim moment, întărirea organizării politice și o îmbogățire a societăților umane din stepă, dar care, cu timpul, provoacă, în urma sedentarizării unei părți a triburilor sau a aristocrației acestora, tensiuni și rupturi interne.

MUNTENII DIN COMPLEXUL HIMALAIAN ȘI DE LA MARGINILE ACESTUIA

Zona de expansiune a muntenilor se întinde pe aproximativ 4 milioane km², populația respectivă putînd fi evaluată astăzi la 3 sau 4 milioane de oameni. În această zonă, o agricultură cerealieră, cu cereale sărace, dar rezistente (orz îndeosebi, mei, secară, hrișcă, cîteodată grîu — în văile adăpostite), se asociază cu creșterea bovinelor, yacilor, cailor, oilor și caprelor. Creșterea pe scară mare a animalelor, asemănătoare celei practicate de păstorii din zona de stepă, nu este necunoscută pe platourile înalte ale Tibetului și regiunii Qinghai, dar păstoritul montan, cu stabulație de iarnă și transhumanță, predomină în regiunile cu relief accidentat. Diversitatea condițiilor naturale (platouri înalte, munți și văi) explică specializarea populațiilor în crescători de animale și agricultori sau combinarea, la aceleași populații, a creșterii animalelor și agriculturii. Caselor de piatră și cu acoperiș plat ale agricultorilor, adesea în formă de turnuri cu mai multe etaje, li se opuneau corturile negre ale păstorilor. Războinici de felul lor, muntenii din complexul himalaian (tibetani, populații qiang sau tangut, jyarung, yi, nakhi sau mosso ș.a.) practicau atacarea caravanelor și incursiunile în regiunile locuite de agricultori sedentari. Ei s-au revărsat în decursul istoriei atît către răsărit, în actualele provincii Gansu, Sichuan și Shaanxi, cît și către nord, în zona oazelor.

CULTURILE MIXTE DIN CHINA DE SUD ȘI ASIA DE SUD-EST

Aceste culturi, astăzi în regres, se întindeau odinioară pe spații ample, pînă în valea Fluviului Yangzi și în Asia de Sud-Est. Ele combinau activități precum culesul, vînătoarea, creșterea

animalelor, forme de agricultură (mai puțin evoluate decît cele ale populațiilor han) și pescuitul în ape curgătoare ori în zonele marine de coastă. Retragerea lor către regiunile montane, în fața înaintării cultivatorilor de orez din cîmpii, precum și retragerea lor generală spre sud îngreunează reconstituirea perioadelor vechi. Adaptîndu-se la condiții naturale mai grele, anumite grupuri au trebuit să-și modifice modul de existență și să se convertească la o formă de agricultură itinerantă, atestată foarte de timpuriu în Asia Orientală, și care mai este practicată și astăzi de un întreg ansamblu de minorități etnice din China de Sud și din Peninsula Indochineză: populațiile yao și miao în provinciile Guangxi, Guangdong, Guizhou și Yunnan, meo sau mhông din Vietnamul de Nord, li în regiunile muntoase din Insula Hainan ș.a. Această agricultură rudimentară își cîștigă terenurile prin incendierea de păduri sau de hățișuri și antrenează deplasarea satelor pe măsura secătuirii pămînturilor, ce intervine la capătul a patru sau cinci ani. Plantele cultivate sînt cele cu tuberculi (taro, igname), plantate în găuri făcute cu bățul, cereale de cultură uscată, orezul de munte, și, de cîteva secole încoace, porumbul. O parte din aceste vechi populații, îndeosebi cele din regiunile maritime de coastă, avînd pescuitul drept activitate principală, au dispărut ori s-au contopit cu sedentarii ce practicau o agricultură înaintată și care au adoptat tehnicile lor marinărești. Anumite grupuri s-au convertit la rizicultura irigată — cum este cazul importantei minorități thai din China de Sud-Vest, așa-numiții zhuang, ce numărau, în 1957, 7 800 000 oameni, al populațiilor shan din Birmania și thai din Vietnam (thô, thai negri și albi, nong) — și au întemeiat state organizate în deltele marilor fluvii ale Peninsulei Indochineze. Istoria acestor popoare ce cunoșteau scrisul este relativ bine cunoscută și ne permite să urmărim migrația lor de la hotarele sino-tibetane și din China de Sud către regiunile mai meridionale (birmani, veniți

pe valea Fluviului Irrawaddy, thai, pe valea Menamului, khmeri, pe valea Mekongului, vietnamezi, pe valea Fluviului Roșu).

Cu toate că evoluția istorică a dus la o extindere a agriculturii irigate din valea Fluviului Yangzi pînă în Java, China de Sud este strîns legată, prin populațiile, limbile și culturile ei vechi, de Asia de Sud-Est. Aceleași minorități etnice tibeto-birmane, thai, miao, yao și môn-khmere se regăsesc în China meridională și în regiunile muntoase ale Peninsulei Indochineze.

Anumite trăsături caracteristice ale acestor populații de culturi diferite, ce ne sînt cunoscute prin izvoare scrise și arheologice, au dăinuit pînă în zilele noastre: agricultură itinerantă, locuințe pe piloni, creșterea bivolilor, prepararea peștelui auto-digerat și fermentat, folosirea betelului, purtarea în spinare a coșurilor împletite, orga de gură (*khen*-ul laoțian și *sheng*-ul chinez) și toba de bronz, miturile genezei raselor și cel al potopului, cultul șerpilor și dragonilor, al cîinelui și tigrului, șamanismul ș.a. Mare parte din aceste trăsături s-au răspîndit pe larg în rîndurile populațiilor celor mai evoluate din China de Sud și din Peninsula Indochineză.

CULTURILE SEDENTARILOR ȘI NEGUȚĂTORII DIN OAZELE ASIEI CENTRALE

Există un lanț continuu de oaze care leagă Gansuul Occidental de bazinele fluviilor Sîr-Daria și Amu-Daria (Oxusul vechilor greci), de o parte și de alta a deșertului Taklamakan și peste Pamir: Jinquan, Anxi — Hami, Turfān, Kuchā, Aksu — la nord; Dunhuang, Șarșlîk, Niya, Khotān, Yarkand — la sud; Kashgar, Kokand, Tașkent, Samarkand, Buhara. Ținuturi locuite de agricultori sedentari și negustători, aceste oaze au fost locul de întîlnire al tuturor popoarelor Asiei: populații vorbind limbi indo-europene (kuceni,

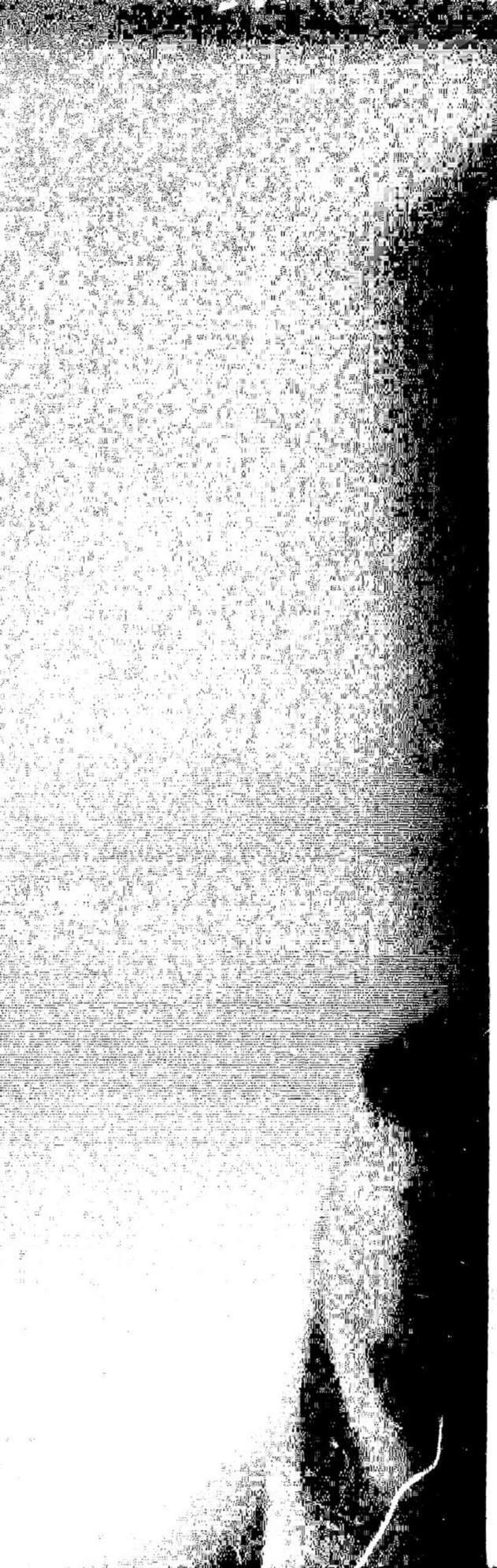

khotanezi, sogdieni, sartauli ș.a.), „altaice" (xiongnu, turci, uiguri, mongoli) și sino-tibetane (chinezi, tibetani, tanguți). Diversitatea manuscriselor pe hîrtie din secolele al V-lea — al X-lea, care au fost găsite în anul 1900 în apropierea orașului Dunhuang, în extremul vest al provinciei Gansu, relevă caracterul cosmopolit al populației acestor oaze, al căror control n-au încetat să și-l dispute, în lungul istoriei, chinezii, nomazii stepelor, muntenii din complexul himalaian și imperiile de dincolo de Pamir.

Alături de masa manuscriselor chineze figurează numeroase texte în tibetană, dar și documente în turcă, uigură, în sogdiană (iraniană orientală), în limbile tangută, khotaneză și kucenă, în sanscrită și în prakrit.

Odinioară foarte active, aceste oaze au fost una dintre căile principale pe care au pătruns în Asia Orientală influențele populațiilor din Iran, din India, din Orientul Apropiat și din bazinul Mediteranei.

DRUMURILE CONTINENTULUI EURASIAN

În sfîrșit, trebuie să acordăm un loc însemnat influenței civilizațiilor îndepărtate, Asia Orientală, în general, și lumea chineză, în special, s-au aflat, pe parcursul întregii lor istorii, în relație cu părțile occidentale și meridionale ale continentului eurasian. Aceste relații pun trei serii de probleme, foarte strîns legate unele de altele: cea a marilor drumuri comerciale — trafic maritim și caravane — , cea a marilor expansiuni militare și a raporturilor diplomatice, și cea a răspîndirii marilor religii și a pelerinajelor. De la epocă, la epocă drumurile cele mai frecventate n-au fost aceleași și, în consecință, nu aceleași părți ale lumii s-au aflat în relații cu diferitele regiuni ale Asiei Orientale. Drumurile prin oaze

au jucat un rol major de la sfîrșitul antichității chineze (secolul al III-lea î.e.n.) și pînă în secolul al IX-lea e.n. Drumurile din stepe, situate mai la nord, au legat strîns, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, Mongolia și China de Nord cu Europa și țările Orientului Mijlociu. Expansiunile maritime — cea indo-iraniană între secolele al II-lea și al VIII-lea, cea islamică, între secolele al XIII-lea și al XIV-lea, cea chineză (secolele al XI-lea și al XV-lea) și cea europeană, începînd cu zorii secolului al XVI-lea — au avut, pe de altă parte, consecințe capitale pentru istoria civilizațiilor Eurasiei.

Centrele comerciale unde ajung, la hotarele lumii chineze, marile drumuri ce străbat continentul eurasian au fost frecventate de negustori, ambasade și misionari veniți din țările Asiei Centrale, din India și din Orientul Mijlociu. În același fel, porturile de pe țărmurile chineze au fost locul de întîlnire al marinarilor și negustorilor originari din cele mai diverse regiuni: coreeni și locuitori din Liaodong pe țărmurile provinciilor Shandong și Jiangsu, japonezi în Zhejiang, oameni din Asia de Sud-Est și din regiunea Oceanului Indian (indieni, iranieni, arabi), occidentali (începînd cu secolul al XVI-lea) în Guangdong și Fujian. Lungimea drumurilor și ritmul anual al musonilor explică de ce în aceste porturi, ca și în centrele urbane situate pe marile axe comerciale din lumea chineză (drumurile ce leagă Valea Wei, din provincia Shaanxi, cu regiunea Yangziului inferior, cele care leagă Guangzhouul de Yangziul mijlociu, trecînd prin bazinul Rîului Xiang din Hunan și bazinul Rîului Gan din Jiangxi, valea Yangziului și marile canale care fac legătura între regiunile Hangzhou, Kaifeng și Beijing ș.a.) s-au format colonii străine, cu rolul unor agenți de răspîndire a influențelor îndepărtate. Marile orașe chineze — îndeosebi capitalele — au fost dintotdeauna orașe cosmopolite. Și invers, armatele, ambasadele, pelerinii, negustorii și meșteșugarii chinezi au cutreierat aproape toate regiunile Asiei.

O tipologie schematică a modurilor de viață și culturilor din Asia Orientală, ca și reamintirea influențelor exterioare ne permit să înțelegem complexitatea și bogăția realităților umane din această parte a lumii. Întocmai ca provinciile europene, fiecare dintre regiunile Chinei propriu-zise și cele ale țărilor învecinate cu ea își are istoria sa proprie, care este cea a populației sale, a unităților politice din care respectiva regiune a făcut parte în decursul secolelor, a influențelor exercitate de etniile băștinașe, de populațiile învecinate sau îndepărtate. Vorbirea, obiceiurile și tradițiile, tipurile umane păstrează peste tot amintirea unui trecut ce urcă spre epoci mai mult sau mai puțin revolute.

Lumea chineză s-a aflat mai mult ca oricare alta în contact și în relații permanente cu populații ale căror moduri de viață și culturi erau foarte diferite de ale ei. Tot astfel, civilizațiile, al căror aport l-a primit (Mesopotamia antică, Iranul preislamic, India, Islamul, Occidentul creștin) i-au fost, prin specificul lor, profund străine. Din pricina elementelor atît de diferite care au participat la formarea ei și care în decursul timpului au îmbogățit-o și au transformat-o, civilizația chineză a reprezentat, ca toate celelalte mari civilizații ale istoriei, o creație perpetuă.

SCHEMA EVOLUȚIEI ISTORICE A LUMII CHINEZE

Diferența fundamentală care opune istoria Chinei celei a țărilor occidentale, din antichitate pînă în zilele noastre, este o diferență de exactitate în analiză. Și aceasta nu pentru că izvoarele ar lipsi: acestea sînt atît de bogate și numeroase, încît se poate spune că exploatarea lor abia a început. Dar, în vreme ce istoria Italiei sau Franței în secolul al XVI-lea, bunăoară, este cunoscută an de an, studierea schimbărilor istorice produse în acest secol fiind dusă cît se poate de departe, istoria Chinei este, dimpotrivă, atît de prost cunoscută în Occident încît ne referim încă adesea la perioade lungi, de trei sau patru secole. Așa se face că epoca dinastiei Ming (1368-1644) este evocată cîteodată ca un tot omogen, în care pot fi situate doar cîteva mari evenimente. *Istoria* acestei perioade rămîne însă să fie descoperită pe „felii" de timp și pentru fiecare regiune în parte, căci, între tropice și Siberia, China epocii Ming ocupă o suprafață egală cu de zece ori cea a Franței.

Pînă la dezvoltarea studiilor de medievistică, se considera că evul mediu european fusese o perioadă de beznă și stagnare: lucrările istoricilor au pus în lumină o evoluție bogată și complexă, dînd viață, culoare și dinamism unei lumi ce părea moartă. Istoria Chinei este, ca și acest ev mediu, încă neexplorată, iar acuzațiile repetate de stagnare, de întoarcere periodică înapoi, de permanență a acelorași structuri sociale și a unei aceleiași ideologii politice sînt tot atîtea judecăți de valoare făcute asupra unei istorii încă necunoscute. Fără îndoială, numeroasele lucrări ce i-au fost consacrate — de la începutul acestui secol încoace, în China, în Japonia și în țările occidentale — au îngăduit cunoștințelor noastre să facă mari progrese. Fără a se putea măcar pune problema intrării în detalii atît de amănunțite, ca acelea privind istoria Occidentului, sîntem încă departe de a atinge acel nivel de analiză suficient pentru a ne putea gîndi să comparăm evoluția lumii chineze cu cea a lumii europene.

Se pot distinge, totuși, în decursul acestei evoluții forme de organizare socio-politică foarte diferite. Într-adevăr, nu există nimic comun între regalitatea religioasă și războinică din timpurile arhaice (cca 1600-900) și imperiul centralizat, administrat de funcționari retribuiți și revocabili, care a fost instituit la sfîrșitul secolului al III-lea

e.n. Societatea secolelor al X-lea — al VII-lea

î.e.n., cu multitudinea ei de principate, ale căror conducători sînt asistați de înalți demnitari de viță nobilă, și cu ierarhia ei de culte familiale, este, de asemenea, cu totul originală. Însă transformările statului centralizat, începînd chiar cu epoca instaurării lui, au fost mai importante decît se crede în general, deoarece sînt ascunse de uniformitatea vocabularului. Constituirea, între secolele al III-lea și al VI-lea, în cadrul imperiilor din valea Fluviului Yangzi, a unei aristocrații endogame, posesoare de conace și șerbi, și care își impune voința puterii centrale, este un fenomen ce nu-și are echivalentul în nici o altă epocă și în nici o altă regiune a Chinei. O lume întreagă desparte sistemul politic de la începutul dinastiei Song (960-1279), cu luptele sale de facțiuni în mediul funcționarilor, de imperiul autoritar creat la sfîrșitul secolului al XIV-lea de primul împărat Ming. În această ordine de idei, a privi căderea dinastiei sino-manciuriene în 1912 drept sfîrșitul unui sistem politic bimilenar reprezintă doar un miraj. Dacă este drept că între primul împărat, Shi Huangdi din dinastia Qin (221-210 î.e.n.), și ultimul, manciurianul Puyi, care a domnit, copil fiind, sub numele de Xuantong (1908-1912), au existat totdeauna împărați și familii dinastice, tot așa de adevărat este că de la o epocă la alta au existat diferențe foarte profunde, ce țineau de organizarea statului, de grupurile sociale care dețineau adesea puterea reală (aristocrați, căpetenii militare, familii intelectuale trăind din rente funciare, eunuci ș.a.). Este o gravă eroare de metodă aceea de a încerca să definești sistemul imperial chinez în ansamblul său și pe toată durata existenței sale, deoarece sistemele politice sînt organisme vii, care se adaptează fără încetare prefacerilor sociale și economice, atunci cînd nu se află — de altfel pentru scurtă vreme — în contradicție cu acestea.

Distincția pe care obișnuim să o facem între monarhie și democrație este prea absolută. Așa cum istoria nu cunoaște modele de democrație pură, tot astfel instituțiile monarhice ale lumii chineze au fost departe de a exclude orice mecanism moderator și orice formă de expresie populară. Exploatarea celor mai slabi, arbitrarul și violența nu sînt date originale ale lumii chineze și, la urma urmei, nici la celelalte popoare nu putem găsi, în lungul istoriei, mai mult spirit de dreptate și de omenie. Istoria socială și politică a Chinei poate fi descrisă în culorile cele mai sumbre: același lucru s-ar putea însă întreprinde cu ușurință și în cazul Europei.

Schițarea unui cadru general ne va permite să ne fixăm ideile asupra transformărilor succesive ale formelor politice din lumea chineză, din zorii antichității și pînă în secolul nostru.

I. Antichitatea

cca 1600-900 î.e.n. Este epoca unei civilizații de palat asupra căreia în aceeași epocă Orientul Mijlociu[1] furnizează exemple asemănătoare. Regele, prim personaj al unei clase nobiliare ale cărei activități sînt în exclusivitate sacrificiile și războiul, este, în același timp, căpetenie militară și religioasă. Toate activitățile sînt dependente de palatul regal, care își asumă în mod nediferențiat toate funcțiile politice, religioase, militare și economice.

cca 900-500 î.e.n. Un sistem de cetăți nobiliare, aliate și rivale, ia locul acestui tip de regalitate. Conducătorii principatelor sînt uniți între ei, în sînul unei ierarhii întemeiate pe rudenie și pe privilegiile culturale, prin legături familiale, religioase, militare și economice. Sistemul se de-

[1] Am adoptat în această lucrare termenul anglo-saxon de Orient Mijlociu pentru a desemna vastul ansamblu geografic ce se întinde între cîmpiile Indiei de Nord și Mediterana, prin opoziție cu Orientul Apropiat, ce se limitează la țările riverane ale Mediteranei răsăritene (N.a.).

gradează însă la sfîrșitul acestei perioade; se formează mari regate ce intră în luptă unele cu altele.

cca 500-220 î.e.n. Această criză a societății nobiliare este rezolvată prin dezvoltarea instituțiilor monarhice și sfîrșește prin crearea unui tip de stat centralizat, ce se sprijină direct, grație abolirii feudelor și eliminării înaltei aristocrații, pe țărănime — sursă de putere economică și militară.

II. Statele combatante

220 î.e.n.-190 e.n. Acest tip de stat se extinde, prin cuceriri, asupra ansamblului vechilor regate. Centralizarea favorizează însă Palatul în detrimentul corpului funcționăresc, provocînd astfel două crize succesive din care ultima se încheie cu o totală anarhie.

190-310. Căpeteniile militare independente ce-și dispută puterea sfîrșesc prin a-și împărți ansamblul teritoriului chinez în: China de Nord, bazinul inferior al Fluviului Yangzi și Sichuan. În China de Nord se instaurează o dictatură militară, care se lovește însă de puterea în creștere a marilor familii latifundiare, a căror dezvoltare începuse în secolele I—al II-lea.

310-590. Populațiile nonchineze, instalate în China de Nord începînd din zorii erei noastre, creează regate ale căror instituții sînt o sinteză între tradițiile statale din lumea chineză și ale nomazilor din stepe sau ale muntenilor de la hotarele sino-tibetane. Din ce în ce mai sinizate și sprijinindu-se pe o aristocrație militară metisată, regatele din Nord dau în cele din urmă naștere unui imperiu unificat, care apare, la începuturile sale, drept o prelungire a acestor regate. În același timp, în valea Fluviului Yangzi, marile familii latifundiare se constituie încetul cu încetul într-o aristocrație endogamă, care își exercită dominația asupra unei puteri centrale slabe.

590-755. Aristocrația sino-barbară ce-și exercita dominația la începuturile noului imperiu intră în conflict cu o nouă clasă de funcționari creată pentru a întări osatura administrativă a statului. Sistemul alocărilor de pămînturi către țărănime și al controlului proprietății funciare, care s-a perpetuat în China de Nord încă de la formarea statului centralizat, se află în declin și va fi înlocuit, de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, printr-un sistem de impozite asupra recoltelor: drepturilor asupra oamenilor și muncii lor li se substituie drepturile asupra terenurilor cultivate. În paralel, sistemul recrutării va face curînd loc mercenariatului.

755-960. Aristocrația de tradiție războinică ce reunificase teritoriul chinez este eliminată în același timp cu noua clasă de funcționari, ce se formase în cursul perioadei precedente. O mulțime de aventurieri militari se constituie în armate de mercenari, care-și împart teritoriile chineze.

III. Imperiul mandarinal pînă în 1644

960-1280. Reunificarea este opera unuia dintre acești șefi militari. Nevoia de cadre și avîntul economiei de stat provoacă o dezvoltare rapidă a corpului funcționăresc și o perfecționare a aparatului administrativ. Se constituie o nouă clasă de familii de cărturari, ce trăiesc din rente agrare; ea va domina viața politică chineză pînă în epoca contemporană. Această clasă se va lovi, începînd cu ultimii ani ai secolului al XIV-lea, de absolutismul puterii centrale.

1280-1370. În cursul perioadei precedente, la hotarele de nord se formaseră imperii nonchineze, ale căror instituții urmau însă modelul chinez. Aceste imperii sînt eliminate, începînd cu zorii secolului al XIII-lea, de către mongoli, al căror regim autoritar și de tip feudal se sprijină pe un personal în genere nonchinez. Printr-o politică de cuceriri, acest regim se extinde în China de

Sud la sfîrșitul secolului al XIII-lea, dar este măturat de răscoalele populare de la mijlocul secolului următor.

1370-1520. Imperiul ce se naște din aceste mișcări, populare manifestă dintru început puternice tendințe autocratice. Puterea centrală își suspectează agenții și îi controlează prin mijlocirea unei polițiii secrete.

1520-1644. Contradicția între rigiditatea instituțiilor politice și transformările sociale și economice din secolul al XVI-lea provoacă, în jurul lui 1600, o gravă criză socială și politică, urmată curînd de răscoale ale soldaților și țăranilor.

IV. China modernă

1644-1800. O seamă de populații sinizate, care puseseră stăpînire pe Manciuria în cursul primei jumătăți a secolului al XVII-lea, profită de anarhia ce domnește în China pentru a se substitui, prin cucerire, vechilor conducători chinezi. Regimul militar și feudal instaurat imediat după invazie este uzurat în mod progresiv, manciurienii adoptînd, în esență, instituțiile dinastici precedente și căutînd să-și apropie vechile clase de cărturari. Colaborarea aceasta scutește noua dinastie de tensiunile primejdioase ce se produseseră în prima parte a secolului al XVII-lea. O prosperitate fără precedent contribuie la pacea socială.

1800-1900. O mare criză financiară, agravarea corupției și o puternică recesiune economică agravează însă situația începînd de pe la 1800. Deteriorarea, ce continuă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, duce la o formidabilă explozie socială între 1850 și 1870. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, presiunea țărilor occidentale, cărora li se va alătura curînd Japonia, provoacă descompunerea statului și a societății și pierderea independenței naționale.

V. China contemporană

1900—1949. Apar noi curente politice, dintre care principalul este reprezentat de burghezia compradoră apărută în marile porturi și în Asia de Sud-Est. Puterea reală este însă în mîinile șefilor noilor armate, care se sprijină pe puterile străine. Această lungă criză este parțial rezolvată prin crearea unei dictaturi militare, ce va fi în cele din urmă înlăturată ca urmare a dezvoltării Armatei populare revoluționare de eliberare, ai cărei conducători proclamă în 1949 Republica Populară Chineză.

Această schemă foarte simplificată a istoriei politice a lumii chineze nu ține seama de alte aspecte importante ale evoluției ei, ca, de pildă, răspîndirea populațiilor de limbă și cultură chineze, perioadele de expansiune militară și fenomenele de colonizare. Micile cetăți din antichitatea timpurie nu erau decît niște enclave în mijlocul unor vaste pămînturi necultivate și nu se întindeau dincolo de limitele bazinului inferior al Fluviului Galben. Punerea în valoare a cîmpiilor din China de Nord nu datează decît din secolele al IV-lea—I î.e.n. Colonizarea provinciilor meridionale a fost un fenomen de lungă durată, ce începe la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. China războinică din secolele al VI-lea—al VIII-lea este preocupată de Asia Centrală și reușește să-și extindă autoritatea pînă în regiunile situate dincolo de Pamir; China secolelor al XII-lea — al XIII-lea este o Chină maritimă și comercială amenințată de înaintările imperiilor din stepă. Imperiul sino-manciurian, ce domină în secolul al XVIII-lea cea mai mare parte a Asiei, acordă mai multă atenție problemelor continentale decît comerțului, de altfel foarte activ, ce animă provinciile maritime din sud și sud-est.

Totodată, această schemă nu ține seama nici de marile etape ale istoriei tehnicii, ale căror progrese succesive au fost urmate de noi avînturi demografice. Dacă teritoriile chineze din antichi-

tate nu erau locuite, cu siguranță, decît de cîteva milioane de oameni, marile progrese tehnice (în agricultură, siderurgie și mecanică) din secolele al IV-lea — al II-lea î.e.n. se află probabil la originea marcatei creșteri a populației pe care o consemnează primul recensămînt cunoscut: 57 milioane în anul 2 e.n. A doua mare perioadă de inovații tehnice se situează între secolele al VIII-lea și al XI-lea (progresul riziculturii inundate, selecția speciilor, tiparul, bancnotele, noi mașini, apariția marilor jonci pentru navigație în largul mărilor ș.a.) și antrenează un nou avînt demografic, ce permite populației să depășească cifra de 100 de milioane între secolele al XI-lea și al XV-lea. Introducerea plantelor americane și avîntul producției meșteșugărești, ce se produce începînd cu zorii secolului al XVI-lea, duce, în sfîrșit, la cele mai mari sporuri de populație din istorie, între acest secol și, aproximativ, anul 1830. Dezvoltările mai recente datează din zilele noastre și sînt paralele cu cele din alte țări ale lumii.

Dacă istoria ideilor, religiilor și a literaturii își găsește locul în această carte, aceasta nu se întîmplă, cîtuși de puțin, cu titlul de apendice la o istorie politică, economică și socială care și-ar fi autosuficientă, ci pentru că aceste două istorii nu sînt, de fapt, decît una și aceeași, distincția între ele constituind doar un artificiu. Trebuie să recunoaștem sau să arătăm că lumea chineză are o *istorie intelectuală proprie*, cu alte cuvinte că, în toate domeniile cunoașterii și gîndirii, s-a produs acea acumulare de experiențe succesive, acea mișcare de înlocuire a vechiului de către nou, de aprofundare și de evoluție caracteristică oricărei dezvoltări istorice. Era necesar să fie subliniate totodată orientările specifice, originalitatea tradițiilor intelectuale chineze și influența aporturilor exterioare ce leagă China de restul lumii și ilustrează paralelismul — foarte general al evoluțiilor. Cine oare poate să nu fie frapat de

analogiile dintre marea mișcare a fervorii budiste din China și cea a creștinismului medieval, de afinitățile îndepărtate ce unesc pe marii gînditori chinezi din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea cu filozofii secolului european al luminilor? Prin urmare, ceea ce Occidentul a putut să dea Chinei într-o epocă recentă nu este chiar atît de radical nou cum ar înclina să-și închipuie un profan: matematicile, gîndirea morală și politică, sociologia, critica istorică și critica textelor s-au dezvoltat acolo pe parcursul unei lungi istorii, China găsindu-se, în multe domenii, la același nivel cu Occidentul, atunci cînd acesta a descoperit-o.

CARACTERELE GENERALE ALE CIVILIZAȚIEI CHINEZE

Civilizația chineză este legată de un tip de agricultură evoluată limitată aproape exclusiv la cîmpii și văi. Muntele nu este deloc exploatat în ținuturile chineze sau sinizate, rămînînd domeniul unor populații de tip diferit. Pe de altă parte, pășunatul este practicat doar pentru satisfacerea nevoilor celor mai stringente de animale pentru lapte și transport. În vreme ce în economia, ca și în concepțiile din India, Orientul Mijlociu, bazinul mediteranean și Europa, animalele de pășune — vite, cai, cămile, oi și capre — joacă un rol capital, iar agricultura și creșterea animalelor sînt mereu asociate, Asia Orientală este singura parte a lumii în care s-a produs o separație atît de netă între lumea crescătorilor de animale și cea a agricultorilor. Această opoziție, care ar fi, ea singură, suficientă pentru a marca originalitatea Extremului Orient, și ale cărei consecințe au fost capitale, este, fără îndoială, expresia uneia dintre acele alegeri care sînt proprii civilizațiilor, dar, în același timp, ea a fost înlesnită de anumite condiții geografice: regiunile marilor crescători de animale se situează la nord-vest și la nord

de marile cîmpii fertile din bazinul Fluviului Galben.

Cercetătorii moderni au insistat asupra preeminenței economiei agrare pe pămînt chinezesc. Se pare însă că o situație recentă și relativ excepțională i-a făcut pe aceștia să sublinieze într-un chip prea exclusivist caracterul rural al lumii chineze și să extragă de aici concluzii generalizatoare. Într-adevăr, în urma unei profunde recesiuni economice, China a devenit, în prima jumătate a secolului al XX-lea, un conglomerat haotic de comunități sătești care supraviețuiau cu greu grație doar resurselor agricole. În ochii celorlalte populații ale Asiei Orientale, ca și pentru restul lumii, China se distingea însă, pînă într-o epocă foarte recentă, prin alte caracteristici decît prin fundamentul agrar al economiei sale.

Unul dintre meritele ei cele mai mari este acela de a fi dezvoltat, în decursul unei lungi evoluții, ferme complexe de organizare politică, cele mai perfecționate din istoria societăților omenești. Într-adevăr, este uimitor și remarcabil faptul că un sistem administrativ unificat a putut să cuprindă atît de timpuriu o lume vastă cît Europa și comparabilă cu aceasta ca diversitate umană. Să ne gîndim la expresia lui Mirabeau, care vedea în Franța de dinainte de 1789 „un agregat nonconstituit de popoare dezbinate"! Lumea chineză este, de asemenea, dintre acelea care s-au îngrijit cel mai mult să-și organizeze teritoriul în chip sistematic: drumuri, stații de poștă, hambare, orașe fortificate, ziduri de apărare, regularizarea cursurilor de apă, rezervoare, canale... Dezvoltarea în lumea chineză a funcției politice și preeminența acesteia asupra tuturor celorlalte funcții (militară, religioasă, economică) este una din trăsăturile ei cele mai caracteristice.

De asemenea, civilizația chineză este prin excelență o civilizație tehnică. Spre deosebire de populațiile de nomazi crescători de animale, care folosesc pieile și pîsla, chinezii au inventat

foarte timpuriu tehnici savante de țesut: țesutul mătăsii încă de la finele celui de-al doilea mileniu, cel al bumbacului la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Această civilizație a manifestat, în același timp, aptitudini remarcabile în domeniul meșteșugurilor legate de foc: pe de o parte, pentru tehnicile olăritului — istoria ceramicii chineze este una dintre cele mai bogate din lume, iar arta porțelanului a atins în China perfecțiunea încă din secolul al XII-lea —, pe de altă parte, pentru metalurgie. Bronzurile Shang, de la sfîrșitul mileniului al II-lea, sînt cele mai frumoase care au fost făurite vreodată; metalurgia fierului devine încă din secolul al IV-lea î.e.n. o mare industrie chineză, iar două secole mai tîrziu metalurgiștii chinezi reușesc să producă în mod curent oțeluri. Cu toate că civilizația chineză a fost definită recent drept o „civilizație a vegetalului", China a fost, pentru toate populațiile Asiei, țara celor mai învățați specialiști în metalurgie.

Meșteșugari și ingineri chinezi au fost chemați să lucreze în Iran și chiar în Rusia. Pînă în secolul al XIX-lea, China a fost o mare exportatoare de produse de lux, al căror trafic a provocat apariția unor curente comerciale de amploare mondială: mătăsuri (din secolul al III-lea î.e.n. pînă în secolul al XIX-lea), ceramică, țesături de bumbac, ceai. Trebuie amintite, de asemenea, oglinzile de bronz, lacurile, obiectele de metal, mobilele, cărțile și picturile. Tocmai pentru că în Asia Orientală existau curente comerciale foarte active, națiunile maritime ale Europei au căutat să se insereze în aceste curente cu începere din zorii secolului al XVI-lea; o Chină cu economie exclusiv rurală nu ar fi exercitat, desigur, asupra lor nici un fel de atracție.

Imaginea pe care ne-o facem în linii mari despre lumea chineză este, așadar, falsă, traducînd însă un adevăr general, resimțit în mod confuz: acela că în această lume activitățile economice, ca și cele religioase sau militare n-au putut ajunge,

din pricina preeminenței funcției politice, la același nivel de autonomie și de specificitate ca în celelalte civilizații. Fără îndoială, în lumea chineză au existat forme de viață religioasă independente, tradiții și medii militare, un sector comercial foarte activ, care scăpa controlului statului, dar niciodată vreun cler, vreo castă militară sau vreo negustorime n-au ajuns să-și aroge puterea politică. Aceasta este, neîndoielnic, una dintre constantele lumii chineze și una din marile ei originalități. Prin aceasta, ea se deosebește de toate celelalte lumi.

În China nu se regăsește nici acea subordonare a ordinii umane față de ordinea divină, nici acea viziune a lumii, creație născută din rit și întreținută de rit, care sînt proprii universului mental al Indiei. La rîndul lui, crescătorul de animale din stepă nu poate să vadă și să înțeleagă lumea ca un chinez, care este produsul unei civilizații agricole și meșteșugărești. Păstorul nomad știe ce înseamnă însușirea bunurilor, pentru că o practică zi de zi. Proprietatea asupra prăzii, sclavia *stricto sensu*, dreptul de a porunci, repartizarea terenurilor de pășunat, a bogățiilor și a prizonierilor făcuți în timpul incursiunilor sînt constitutive pentru ordinea socială și politică a crescătorilor nomazi de animale. Toate acestea evocă o lume întemeiată pe forță și drept, atitudini spirituale și comportamente ce ne par mai familiare, datorită trecutului nostru indo-european, latin, celtic, și german, decît cele ale chinezilor. La aceste popoare, ce n-au adoptat scrierea decît în condițiile istorice în care au ajuns să-și formeze state, cuvîntul are o valoare și o putere precumpănitoare, care în lumea chineză sînt apanajul scrisului.

Îndeobște concepută drept putere de constrîngere și de comandă, puterea politică a fost privită în China ca principiu însufleţitor și ordonator, chiar dacă această concepție nu exclude recurgerea la forță și intervenția brutală. Constrîngerea este însă aici legată tot timpul de ideea de îndreptare morală. Ar fi o eroare aceea de a nu vedea în insistența asupra funcției de reglare a moravurilor decît un pretext ori alibilul unui regim tiranic, cînd, de fapt, această insistență este expresia unui mod preferențial de acțiune politică, ce s-a perpetuat pînă în zilele noastre. N-am face, așadar, decît să ne înșelăm dacă am crede că în acest fel am făcut să cadă masca unui sistem de putere pur și simplu autocratic.

Această remarcă ne angajează pe terenul periculos al caracteristicilor generale ale gîndirii chineze. Trebuie să știm bine despre ce vorbim: despre ce epocă, despre ce sector de activitate omenească, despre care mediu social. Și totuși, este o evidență pentru toți cei ce au luat contact cu acest univers: este *alt univers* decît cel în care ne-am format noi, europenii, și altul rămîne și astăzi. Tradițiile lui fundamentale—politice, religioase, estetice, juridice — sînt diferite de ale lumii indiene, ori islamice, de lumea creștină a Occidentului (de altfel, civilizațiile ale căror domenii se întind dincolo de formidabila barieră a complexului himalaian au avut între ele contacte numeroase și frecvente). China ignoră adevărurile transcendente, ideea de bine „în sine", noțiunea de proprietate *stricto sensu*. Contrariilor care se exclud, ideii de absolut, distincției transante dintre materie și spirit, ea le preferă noțiunile de complementaritate, de corelare, de influx, de acțiune la distanță, de model și, desigur, ideea de ordine ca totalitate organică. China nu a recurs nici la inventare exhaustive, ca lumea mesopotamică, nici la clasificările „pe sertare", de modă indiană; ceea ce traduce cel mai bine pentru gîndirea chineză ordinea ființelor și a lumii sînt sistemele de simboluri variabile și dinamice. Logica ei nu rezultă dintr-o analiză a limbajului, ci este întemeiată pe manevrarea unor semne cu valori opuse și complementare. Poate că scrierea nu e străină de aceste tendințe profunde, care au sfîrșit prin a privilegia semnul scris în detrimentul cuvîntului.

SCRIEREA

Scrierea și civilizația sînt unite prin raporturi strînse. Fără acest mijloc de transmitere și înregistrare, care dă omului posibilitatea de acțiune asupra spațiului și timpului, marile civilizații nu s-ar fi putut dezvolta. Tipul însuși de scriere folosit a avut puternice repercusiuni asupra orientărilor lor generale. Mai mult decît oricare altă scriere, cea chineză ne permite să ne dăm seama de aceste consecințe capitale. Este singurul exemplu de scriere, atît de originală ca principiu, ca regulă generală — fiecare semn corespunde unei unități semantice — și, prin urmare, atît de complexă, care să fi servit drept mijloc de exprimare unei părți atît de mari a omenirii. Complexitatea acestei scrieri a avantajat, fără îndoială, clasele sociale care puteau avea acces la ea, dar într-o măsură mult mai mică decît am înclina să credem: indivizii capabili să citească n-au format niciodată, în toate societățile din istorie, decît o minoritate redusă și proporția persoanelor instruite pare să fi fost, în general, mai mare în lumea chineză decît în Occident, unde totuși deprinderea alfabetului latin nu cerea mari eforturi. Importanța atribuită în China cunoașterii scrierii și științei de carte explică un atare paradox.

În schimb, originalitatea de principiu a scrierii chineze a avut, în mai multe domenii, consecințe capitale, în măsura în care această scriere a fost indiferentă la transformările fonetice petrecute în decursul timpului, la variațiile dialectale și chiar la diferențele de structură lingvistică. Începînd cu unificarea normelor grafice, impuse pe ansamblul teritoriilor chineze de dinastia Qin la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., scrierea în cauză a fost unul dintre instrumentele cele mai eficace ale unificării politice. Din rațiuni lingvistice (diversitatea dialectelor), dar totodată din rațiuni politice și administrative, în China s-a dezvoltat o limbă scrisă, făcută pentru văz și accesibilă pe tot întinsul țării. Pînă în zilele

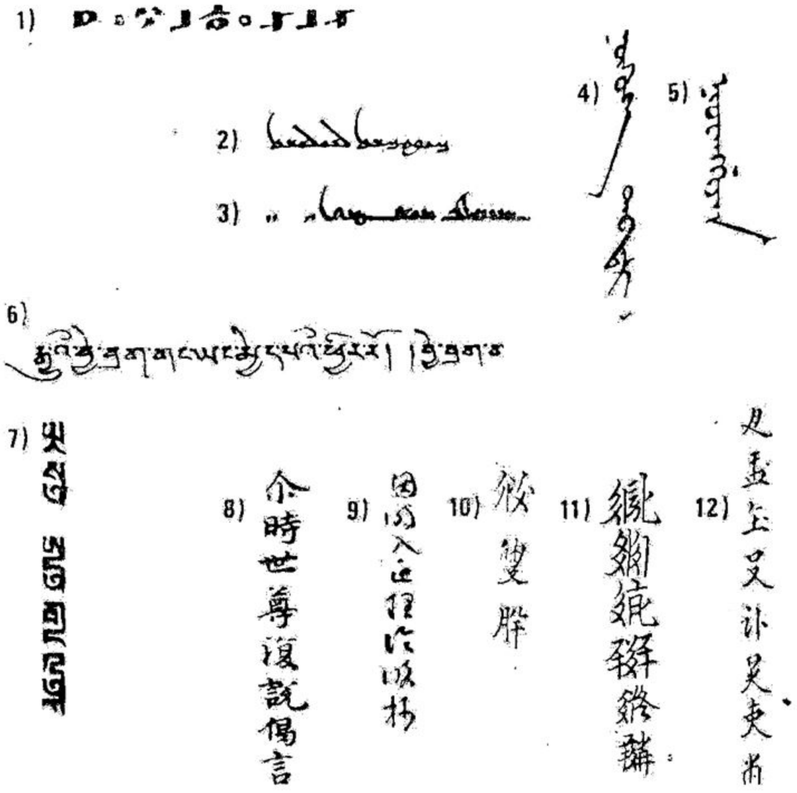

I. Diferite tipuri de scriere din China și de la hotarele ei: 1. Turcă de pe Orkhon. — *Scrieri derivate din alfabetul arameic*: 2. Sogdiană. — 3. Uigură. — 4. Mongolă uzuală. — 5. Manciuriană. — *Scrieri derivate din brāhmi*: 6. Tibetană. — 7. Mongolă 'phags-pa. — *Scrieri derivate din scrierea chineză*: 8. Chineză, scriere obișnuită. — 9. Chineză, scriere cursivă. — 10. Kitană. — 11. Xixia. — 12. Jürchenă. (Aceste fragmente de scrieri provin din manuscrise sau imprimate care se află la Bibliothèque Nationale, Section orientale, Département des manuscrits, *Foto Michel Cabaud*, în afară de fragmentele 1 British Museum — și 3 — Musée Guimet)

noastre nici o normă orală nu a fost, în principiu, obligatorie; același text poate fi citit cu voce tare în dialecte diferite. Ori de cîte ori comunicarea orală este imposibilă, scrierea permite înțelegerea. Prin chiar natura ei, scrierea chineză a devenit deci un fel de mijloc de exprimare universal în toată acea parte a Asiei care este de civilizație chineză sau stă sub influența acesteia.

Popoare ale căror limbi erau profund diferite de limba chineză (coreeni, japonezi, vietnamezi) au adoptat scrierea chineză, pe care o citeau, și o citesc încă, în felul lor și potrivit propriilor lor obiceiuri lingvistice. Chineza scrisă a rămas limba de cultură și administrativă a Vietnamului pînă la cucerirea franceză, a Coreei pînă la anexiunea japoneză, după cum fusese cea a Japoniei în decursul secolelor în care influența chineză a fost preponderentă în această țară. Există prin urmare o întreagă literatură scrisă în chineză, ai cărei autori — poeți, istorici, romancieri, filologi sau filozofi — nu erau chinezi, ci coreeni, japonezi și vietnamezi. Se poate deci spune că în Asia Orientală a existat o adevărată comunitate de civilizație caracterizată prin folosirea scrierii chineze.

O altă consecință a originalității de principiu a acestei scrieri privește tipul de înțelepciune și de cultură constituit în lumea chineză și în țările de civilizație chineză. Indiferența ei față de transformările fonetice a permis o continuitate a tradițiilor scrise, imposibil de regăsit în oricare altă civilizație: dacă stilurile variază în funcție de epocă sau de genul de lucrare, în schimb nu este cu nimic mai greu — ba cîteodată este chiar mai ușor — să citești un text redactat în secolul al II-lea î.e.n. decît o lucrare contemporană scrisă în limbă clasică. În aceasta constă explicația caracterului tradițional al înțelepciunii chineze și uimitoarei sale acumulări în decursul secolelor. În domeniul expresiei, s-a constituit un repertoriu inepuizabil de formule, un depozit de nenumărate binoame (*ci*), rezultate ale aportului continuu al generațiilor succesive de poeți, scriitori politici, istorici, moraliști și savanți. Această extraordinară continuitate a tradiției scrise face ca lectura textelor să ceară înainte de toate o foarte vastă cultură, a cărei dobîndire cere mult mai mult timp decît scrierea însăși. Ea explică, odată cu rolul scrierii ca instrument de guvernare și administrare, marele prestigiu al

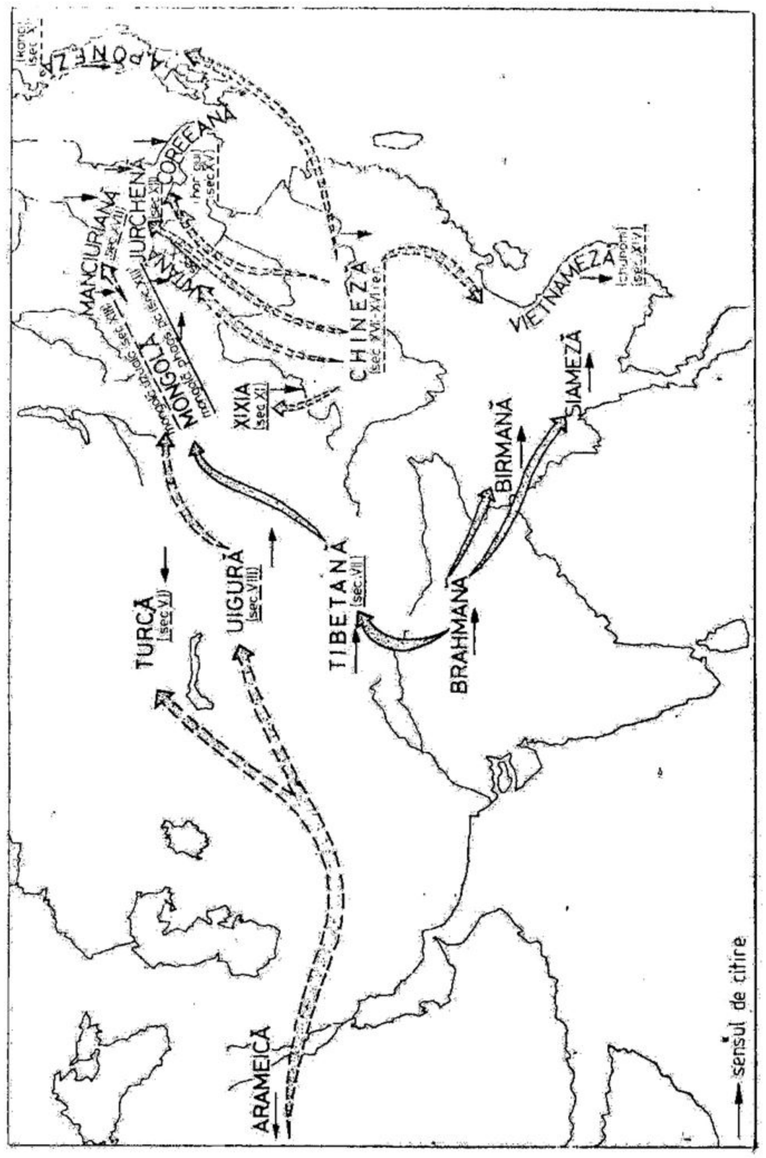

4. Principalele scrieri din Asia Orientală și originile lor

cărturarului, om de cultură și de gust, apt să exercite funcții politice. Arta oratoriei, atît de apreciată în lumea greco-romană, nu ocupă în țările de civilizație chineză decît un loc subaltern. Prin legăturile ei intime cu aspectele politice, sociale, estetice și intelectuale ale lumii chineze, scrierea constituie o introducere în înțelegerea civilizației sale.

În sfîrșit, trebuie semnalat un straniu paradox: această scriere, atît de complicată și în aparență atît de incomodă, a fost, în forme cursive, foarte simplificate, prima stenografie cunoscută în istorie. De uz curent pentru notarea pe viu a convorbirilor, a discuțiilor politice, a proceselor judiciare, a fluxului de cuvinte debitat de către posedați, scrierea chineză a permis de foarte timpuriu și foarte pe larg ceea ce scrierile alfabetice au reușit să facă mult mai greu: notarea nemijlocită a spuselor. O lucrare arabă scrisă la Bagdad în anul 988 vorbește despre uimirea celebrului Mohamed al-Rāzî (850—925) atunci cînd a văzut un chinez, aflat probabil în trecere prin capitala abbasidă, traducînd și notînd sub dictare operele lui Galienus, unul dintre părinții medicinii grecești (sec. II.e.n.).

Departe de a reprezenta o excepție, scrierea chineză a inspirat în Asia Orientală crearea unor scrieri de același tip — (scrierile kitan în secolul al X-lea, tangut *xixia* în secolul al XI-lea, jürchen în secolul al XII-lea, *chunom*-ul vietnamez în secolul al XIV-lea) —, iar formele ei cursive au servit la constituirea silabariilor japoneze și a alfabetului coreean.

Cartea 1

DE LA REGALITATEA ARHAICĂ LA STATUL CENTRALIZAT

Capitolul 1

REGALITATEA ARHAICĂ

1. Antecedentele neolitice

Neoliticul, caracterizat prin ansamblul tehnologic pe care îl reprezintă șlefuirea pietrei, olăritul și formele primitive de agricultură, apare pentru prima oară în cursul mileniului al X-lea, în Orientul Mijlociu. Probabil că el nu este mai recent în Asia Orientală: carbonul 14 a permis datarea din mileniul al VIII-lea a unor obiecte de olărie japoneze, și este puțin verosimil ca arhipelagul nipon să se fi aflat în avans față de continent. Totuși, marile culturi neolitice care au precedat epoca bronzului în China de Nord aparțin, așa cum ne sînt ele cunoscute din săpături, stadiilor celor mai tîrzii ale acestei perioade.

Domeniul acestor culturi se întinde din Gansu pînă în Peninsula Shandong, iar la est cuprinde ansamblul Cîmpiei Centrale. Este zona loessului — praf fin depus, fără îndoială, prin acțiunea vîntului, în epoca pleistocenului, și care mai există și azi, în straturi groase, în China de Nord-Est — și a imensului bazin, încărcat de aluviuni, al Fluviului Galben. Marea fertilitate a acestor ținuturi explică avansul lor față de cele din vecinătatea lor nordică (Mongolia, Manciuria, Ordos, Deșertul Gobi — domenii ale culturilor microlitice) și față de cele ce se întind

mai spre sud — ținuturi colinare și muntoase de mică înălțime. Se pot distinge două mari arii de cultură neolitice în China de Nord: prima, caracterizată printr-o ceramică pictată cu desene geometrice (cultura Yangshao, după numele unui sat din Henan), se întinde de la văile din Gansu pînă în sudul Shaanxiului și în nord-vestul Henanului; cealaltă, al cărei domeniu primar corespunde Cîmpiei Centrale și vestului provinciei Shandong, are drept particularitate întrebuințarea unei ceramici negre fine (cultura numită Longshan, după o așezare din Shandong).

Comunitățile Longshan au ajuns, la nord și la sud de domeniul lor primar, pînă în Manciuria meridională și în cîmpiile de coastă ale Jiangsuului unde au intrat în contact cu populații avînd alte tradiții. Cîmpiile din Anhui și Jiangsu, afluenții din Hubei ai Fluviului Yangzi erau, într-adevăr, ocupate de alte culturi neolitice, încă slab cunoscute, dar care se disting prin caractere originale: o ceramică de un tip diferit de acelea din China de Nord, însemnătatea vînătorii și pescuitului.

Mai la sud, în văile din Fujian și Guangdong, o serie de populații care par să fi ajuns mai tîrziu la agricultură, practicau culesul și foloseau o ceramică desenată prin imprimare.

Această situație complexă, care mărturisește despre decalajele între diferitele culturi neolitice, reproduce, în chip foarte general, opoziția, rămasă atît de netă în epocile ulterioare, între China de Nord și China de Sud, și care ține de diferența în materie de condiții geografice, populație și tradiții.

Culturile Yangshao și Longshan

Centrul culturii Yangshao se găsea în Henanul de Vest și în valea Rîului Wei, din Shaanxi. Așezările umane ocupau terase pe malul apelor.

În situl Banpo, descoperit în 1952 în apropiere de Xi'an, a fost găsit un întreg sat, cu case rotunde sau rectangulare, cu podeaua înclinată și înconjurate de ziduri scunde de pămînt. Mai mulți stîlpi de lemn susțineau probabil un acoperiș de paie. Cele mai frumoase piese de ceramică Yangshao sînt împodobite cu figuri geometrice și, cîteodată, cu desene foarte stilizate de păsări și pești, în negru sau roșu. Temperatura de ardere pare să fi atins 1 000—1 500°C. La ceramica de uz curent, mai grosolană, ornamentația se reduce la simple incizii sau la imprimarea cu împletituri de nuiele. Nu există indicii de întrebuințare a roții olarului. Pe lîngă unelte de piatră obținute prin cioplire, există vîrfuri de lance și topoare de piatră șlefuită. Cereala principală este o varietate de mei, dar creșterea cîinelui și mai ales a porcului pare să fi fost o îndeletnicire foarte importantă.

Această cultură, cu aglomerări mai mari și cu o ceramică mai complexă decît în siturile neoliticului tîrziu din Rusia meridională, nu este însă uniformă: ceramica siturilor din Gansu, ce par posterioare siturilor mai orientale din Shaanxi și Henan, prezintă motive mai elaborate.

Cultura numită Longshan, cu variații regionale mai accentuate, s-a suprapus în Henan culturii Yangshao, dar este singurul indiciu care permite stabilirea unei cronologii între aceste două culturi ce au putut coexista foarte bine în alte regiuni ale Chinei de Nord. Caracteristica cea mai frapantă a culturii Longshan este o ceramică neagră, rezistentă și fină, cu profil angular și de o deosebită eleganță, din care cele mai multe specimene au fost descoperite în siturile din Shandong. Anumite forme se apropie de cele ale vaselor din epoca bronzului. Cea mai mare parte dintre piese au fost executate cu ajutorul unei roți cu turație rapidă. Această ceramică neagră este însă mult mai puțin răspîndită în afara Shandongului. Predomină, în

general, o ceramică grosolană, monocoloră — cenușie, neagră, roșie și, cîteodată, albă.

Siturile Longshan se găsesc pe movile ce domină cîmpia ori pe coline. Locuințele par să fi fost asemănătoare celor din siturile Yangshao, dar în vreme ce satele Yangshao nu erau fortificate, la Chengziya (Shandong) a fost descoperit un meterez de pămînt bătut (această tasare a pămîntului în straturi succesive este o tehnică care va dăinui dincolo de epoca bronzului). Comunitățile Longshan au întrebuințat pe larg osul la vîrfurile de săgeată, la diferite unelte mici ș.a. și au recurs mult mai des decît cele Yangshao la piatra șlefuită (topoare de diferite tipuri și secere în formă de semilună caracteristice Asiei de Nord-Est). Se cresc animale precum cîinele, porcul, ovinele și bovinele. Ca și în siturile Yangshao, nu există însă nici aici vreun indiciu de creștere a cailor. Riturile funerare sînt aproape identice cu cele Yangshao, cu toate că s-au găsit și morți culcați cu fața la pămînt, obicei care va deveni regulă în epoca bronzului. Tot astfel, întrebuințarea cu scopuri divinatorii a oaselor supuse acțiunii focului anunță o practică ce va cunoaște o mare dezvoltare în aceeași epocă. Scrierea este însă absentă.

Dacă ceramicile cele mai tipice pentru culturile Yangshao și Longshan prezintă un contrast atît de net între ele, în schimb, ceramica de uz curent (în general cenușie în Henan) este aproape identică la cele două culturi și va supraviețui vîrstei bronzului. În acest context de civilizații neolitice evoluate și în mijlocul unor populații relativ dense, avea să apară cetatea-palat și să se dezvolte o putere întemeiată pe posesiunea armelor de bronz. Condițiile generale sînt asemănătoare celor care dăduseră naștere primelor civilizații din Mesopotamia, din valea Indului și din Egipt, și ele apărute în mari bazine fluviale.

2. Regalitatea arhaică

Cu toate că descoperirile arheologice, numeroase chiar înaintea celui de-al doilea război mondial, s-au înmulțit după 1950, apariția bronzului în valea inferioară a Fluviului Galben păstrează încă mult din caracterul brusc ce-i frapase pe arheologii de dinaintea războiului amintit. Bronzul chinez nu pare să fi fost precedat de acea lungă perioadă de întrebuințare a metalelor, ce se întîlnește în părțile occidentale ale continentului. Apariția lui este, de asemenea, mai tîrzie și față de Orientul Mijlociu. În schimb, în China tehnica bronzului atinge foarte repede, în a doua jumătate a mileniului al II-lea, un grad de perfecțiune ce va rămîne necunoscut în alte părți. Anumite particularități ale Asiei Orientale ar putea explica lipsa tatonărilor ca și rapiditatea progreselor. Măiestria olarilor Longshan, temperaturile înalte pe care ei par să fi fost în stare să le obțină, rolul foarte restrîns al martelajului și forjei în tradițiile tehnice ale Asiei Orientale fac ca balanța să încline mai degrabă în favoarea unei descoperiri independente a aliajului de metale. Și chiar dacă, în cazul bronzului, ca și al altor elemente ale civilizației, nu trebuie cu totul exclusă ideea vreunei influențe îndepărtate, este limpede că asemenea influențe au fost foarte repede integrate contextului Chinei arhaice; încă de la sfîrșitul neoliticului, în valea inferioară a Fluviului Galben s-a format un focar de civilizație cu caractere originale, a cărui iradiere urma să se facă simțită în întreaga Asie Orientală.

Rațiuni temeinice îndeamnă la legarea civilizației bronzului de cultura Longshan, căci acestea au în comun anumite trăsături caracteristice:

— procedeul tasării pămîntului în straturi succesive;

— fortificarea așezărilor urbane cu metereze groase de pămînt tasat;

— folosirea, pentru divinație, a oaselor plate, supuse acțiunii focului;

— forme extrem de tipice, care se regăsesc, foarte apropiate unele de altele, la ceramica neagră foarte fină de Shandong (Longshan) și la vasele de bronz din epoca Shang.

În sfîrșit, tradiția istorică, potrivit căreia primele dinastii chineze și-au deplasat capitalele de la este spre vest, concordă cu situarea focarului culturii Longshan în Shandong și, respectiv, a capitalelor epocii Shang mai spre vest.

Prima dinastie a epocii bronzului: dinastia Shang sau Yin

Dacă este foarte probabil că regalitatea epocii Shang a fost precedată de forme de organizare politică ce au prefigurat-o și că tradițiile referitoare la existența unei dinastii neolitice — dinastia Xia — nu sînt lipsite de orice temei, în schimb dezvoltarea rapidă a tehnicii bronzului coincide cu o înflorire rapidă a civilizației arhaice. Vestigiile ultimei capitale a dinastici Shang-Yin (în nord-estul provinciei Henan, aproape de actuala localitate Anyang), locuită din secolul al XIV-lea î.e.n. pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea, vorbesc despre o civilizație foarte evoluată, ce se afla în posesia unui întreg ansamblu de tehnici savante și de cunoștințe ale căror antecedente sînt foarte slab cunoscute. În linii generale scrierea, carul, tehnicile arhitecturale, practicile divinatorii, arta bronzului, diferitele tipuri de vase de sacrificiu, motivele decorative ș.a. apar în bazinul inferior al Fluviului Galben sub forme deja foarte elaborate. Descoperirile făcute după 1950 au permis, neîndoielnic, o coborîre mai adîncă în timp, dar fără a putea lumina prea mult evoluția ce a dus,

în fiecare din aceste domenii, la atingerea acelui grad de rafinament și complexitate caracteristic ultimei perioade a dinastiei Shang. Dacă sîntem în drept să datăm începutul acestei dinastii — ca și, fără îndoială, începuturile bronzului — între mijlocul și sfîrșitul secolului al XVII-lea î.e.n., sîntem totuși constrînși, pentru a descrie civilizația Shang, să ne referim îndeosebi la săpăturile de la Anyang.

Situl ultimei capitale a dinastiei Shang (sau Yin, după un nume folosit în cursul ultimei perioade), Da Shang sau Dayi Shang, a fost locuit în vremea domnii ultimilor unsprezece regi ai acestei dinastii, care, potrivit tradiției, ar fi numărat aproape treizeci de regi și ar fi cunoscut șase schimbări de capitală, în regiunile cuprinse între Shandongul de Vest, sudul Hebeiului, vestul Henanului și nordul provinciei Anhui. Vestigiile sînt răspîndite pe o mare suprafață. Săpăturile au permis degajarea unei mici citadele, ale cărei ziduri de pămînt tasat sînt orientate est-vest și nord-sud, întocmai ca în orașele din China de Nord, din epocile ulterioare; a unor gropi conținînd oase și carapace de broaște țestoase întrebuințate în divinația prin foc, multe dintre ele cu inscripții; a unor resturi de fundații și de clădiri rectangulare cu temelii de piatră și perne de bronz destinate să suporte stîlpi; a unor gropi funerare cu victime omenești și cîini (oamenii sacrificați, dispuși în exteriorul clădirilor și orientați către în afară erau înarmați cu topoare de luptă, *ge*, și aveau în apropiere vase de bronz); a cinci gropi cuprinzînd care, cu atelajele și conducătorii lor. În unele gropi au fost găsite rămășițe de oameni decapitați, în altele capete fără trupuri. În sfîrșit, au fost scoase la lumină morminte mari, evident mormintele regale. Cea mai mare parte a acestor descoperiri — care ne fac să presupunem existența unor situri legate de construcții, ca și a sacrificiilor de prizonieri — a fost făcută între 1927 și 1936.

După 1950, numeroase alte situri din epoca Shang au fost descoperite în China de Nord. Cel mai important a fost descoperit în 1953 în suburbiile orașului Zhengzhou, în provincia Henan. Aici au fost degajate temeliile unui zid de pămînt tasat de 20 m grosime, rămășițe de locuințe, de ateliere și de cuptoare cu forme de bronz, precum și numeroase piese de ceramică. N-a fost scos la lumină nici un mormînt mare, de genul celor de la Anyang; totuși, întocmai ca în cazul ultimei capitale a dinastiei Shang-Yin, orientările dominante sînt nord-sud și est-vest. Obiectele de bronz sînt de factură mai simplă, dar măiestria tehnică o depășește pe aceea a celor mai vechi vestigii ale artei bronzului din Orientul Mijlociu.

Singurele obiecte turnate în bronz în epoca timpurie sînt armele, vasele de cult și piesele pentru care și harnașamente. Bronzurile de la sfîrșitul dinastiei Shang au o decorație complexă și rafinată, al cărei stil și ale cărei motive, relativ constante și limitate ca număr, se regăsesc, identice, pe obiectele de fildeș, jad sau lemn. Sînt desene și forme animaliere foarte stilizate, dispuse simetric de o parte și de alta a unui ax median. Această artă animalieră, complet absentă în neolitic, apare dintr-o dată și pare caracteristică epocii bronzului din nord-estul Asiei. O regăsim pînă în sudul Siberiei, îndeosebi în cultura Karasuk (văile superioare ale fluviilor Obi și Ienisei), ce pare să fi avut legături cu bronzul chinez de la sfîrșitul dinastiei Shang și începutul dinastiei Zhou. Analiza bronzurilor Shang a decelat proporții variabile de cupru și cositor, după tipul de aliaj potrivit diferitelor obiecte. Acestea conțin între 5% și 30% cositor și între 2% și 3% plumb. Cele mai frumoase piese sînt, evident, vasele de cult, existente într-o mare varietate de forme, ce corespund fiecare unor întrebuințări culturale bine definite. În epoca Shang, aceste vase nu poartă încă decît inscripții foarte scurte sau

mărci, fără îndoială cu valoare de blazoane familiale. Acest gen de mărci figurează și pe arme, dintre care cea mai caracteristică este *ge*, un topor-pumnal cu coadă, care nu se găsește decît în Asia Orientală și care servește la acroșarea dușmanului și la aplicarea primelor lovituri.

Carul, ușor și rezistent, avînd roți mari, cu multe spițe, este de pe acum de tipul ce va fi folosit în epoca următoare, dar pare să fi fost mai puțin răspîndit. Foarte apropiat de tipurile de care cunoscute în părțile occidentale ale Asiei în epoca bronzului (să ne amintim că atît carul cît și domesticirea calului pentru tracțiune apar în Anatolia și în Siria către secolul al XVII-lea î.e.n.), este un vehicul de formă pătrată, cu oiște curbă, tras de doi cai înhămați printr-un jug de greabăn, singurul procedeu de înhămare folosit în lume înainte de inventarea chingii de piept și a gîtarului. Este un instrument de luptă și de pradă rezervat regelui și înaltei nobilimi. Poemele vechi *Shijing* vor descrie, în secolele al IX-lea—al VI-lea, frumusețea carelor de paradă și a cailor cu harnașamente bogate.

Carul, ca și unele dintre armele de luptă (îndeosebi un arc retroflex compus, ce pare să fi fost de mare putere) sînt folosite și la vînătoare, un fel de rit regal la care fac destul de des aluzie inscripțiile. Vînatul mare (diferite tipuri de cervidee, boi sălbatici, urși, tigri, mistreți) este foarte îmbelșugat.

Datele arheologice și inscripțiile au permis formarea unei idei cel puțin generale despre tipul de societate al epocii Shang. Comparația cu datele ulterioare relevă, în același timp, o concordanță generală, numeroase asemănări — societatea epocii Zhou pare, într-adevăr, derivată din cea a epocii Shang —, precum și caractere originale.

Orașul întărit, carul, armele și vasele de bronz sînt tipice pentru o nobilime ce poate fi definită prin participarea ei la sacrificii și la războaie.

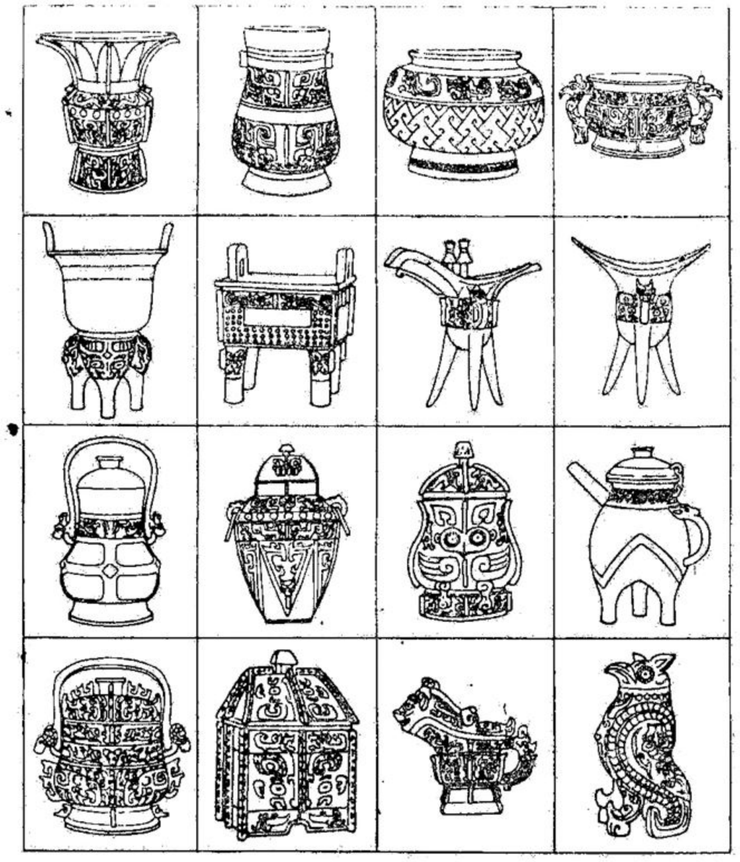

II. *Diferite tipuri de vase de cult*

Asupra acestei nobilimi săpăturile și inscripțiile au adus cele mai multe informații, căci nu se poate decît întrezări existența unei țărănimi ale cărei tipuri de cultură și unelte (cuțite de piatră și sape de lemn cu coadă curbată) nu par să fi fost foarte diferite de cele din epoca neolitică. Palatul regal este centrul tuturor activităților unei societăți nobiliare pe care o domină de foarte de sus personajul regelui. Există, de altfel, o asociere intimă sau, mai exact, o adevărată indistincție între funcțiile religioase, războinice, politice, administrative și economice. Spița regală se află în fruntea unei organizații de tip clan, în care șefii de familii sînt, în același timp, șefii cultului familial. Există de pe acum

stăpîniri teritoriale ce par să fi fost analoage feudei, așa cum este ea cunoscută din epoci ulterioare. Aceste stăpîniri, corespunzînd titlurilor de *hu* și *bo*, sînt exercitate de membrii clanului regal, dar cîteodată și de spițe cu nume diferit. Stăpînirea Shang se întinde asupra întregii Cîmpii Centrale, depășind-o în unele puncte spre valea Fluviului Yangzi. Unele populații, considerate barbare, străine de regatul Shang, coexistă în acest spațiu cu oamenii epocii bronzului, cu care sînt cel mai adesea în relații de ostilitate. Asemenea etnii sînt deosebit de numeroase în nordul provinciei Jiangsu și în valea Rîului Huai.

Civilizația Shang se deosebește în chipul cel mai categoric de aceea a epocii următoare prin practicile sale religioase și prin rolul lor predominant. Trebuie să subliniem importanța unui tip de divinație prin foc, ce nu va mai juca decît un rol secundar în epocile următoare; locul privilegiat pe care-l ocupă cultul regilor defuncți și caracterul fastuos al sacrificiilor; practica sacrificiilor umane, ce tinde să dispară în vremea dinastiei Zhou.

Divinație și sacrificii

Obiceiul de a supune focului, în scopuri divinatorii, oase de animale sacrificate este specific Asiei Orientale care, în schimb, nu cunoaște practica examinării măruntaielor, atît de cunoscută în părțile occidentale ale continentului eurasian. Acest obicei, atestat încă din neolitic, s-a perfecționat și s-a dezvoltat mult în epoca bronzului, devenind unul dintre aspectele cele mai importante ale prerogativelor regale și dînd naștere unei adevărate științe a divinației, ce este apanajul unor colegii de prezicători. Oasele pentru divinație sînt pregătite acum cu mai multă grijă, comportînd cavități ovale și circulare suprapuse, care permit să se obțină, sub

acțiunea focului, cracheluri în formă de T (caracterul *bu* este cel ce desemnează acest foarte vechi tip de divinație), iar către sfîrșitul epocii Anyang se generalizează folosirea carapacelor ventrale ale broaștelor țestoase. De la începutul secolului al XX-lea au fost găsite mai mult de 100 000 de oase și carapace de broască țestoasă purtînd inscripții. Toate provin, cu mici excepții, din situl ultimei capitale a dinastiei Shang-Yin. Dintre aceste inscripții, aproape 50 000 au fost publicate și studiate. Primele piese gravate au apărut în prăvăliile unor farmaciști, unde erau vîndute sub numele de „oase de dragon". Ele au atras atenția epigrafistului Wang Yirong (1845—1919) și au fost identificate de prietenul său Liu E (1857—1909) ca documente ale dinastiei Shang. De atunci, numeroși savanți chinezi s-au dedicat studierii acestor inscripții divinatorii (*buci* sau *jiaguwen*: „inscripții pe carapace și pe oase"), în vremc ce, prin campaniile de săpături ale Academiei Sinica, desfășurate între 1927 și 1936, și prin descoperirile făcute după 1950, cunoașterea științifică a siturilor Shang progresa continuu. Astfel au putut fi clarificate în amănunt aspectele religioase, politice și sociale ale regalității Shang în ultima ei perioadă și, cu toate că persistă numeroase incertitudini, cunoștințele acumulate sînt considerabile.

Executate după proba focului și servind într-un fel drept comentariu la semnele obținute, inscripțiile aveau drept obiect constituirea de arhive, care au permis dezvoltarea științei divinatorii. Aceste arhive constituie forma cea mai veche a istoriografiei chineze, căreia i-au imprimat, încă de la origini, caracterele ei esențiale: strînsa legătură cu activitatea politică și aspectul de știință a precedentelor. Divinația se referă, într-adevăr, la toate activitățile ce se află în raport cu funcția regală: cultul strămoșilor și al divinităților, expediții militare, numiri în funcții, convocări la curte, construcția

 orașelor, campanii agricole și meteorologie

(ploaie, secetă și vînturi), boli, călătorii, vise, nașteri, caracter fast sau nefast al decadei sau al nopții următoare.

Studiul acestor inscripții furnizează formele cele mai vechi ale caracterelor chineze și relevă extraordinara continuitate a tradițiilor grafice: scrierea folosită azi descinde direct, printr-o evoluție neîntreruptă, din cea a inscripțiilor pe oase și carapace din secolele al XIV-lea—al XI-lea î.e.n. De pe atunci foarte complexă și numărînd aproape 5 000 de caractere diferite, dintre care 1 500 au fost interpretate în mod clar, această scriere străveche cunoaște cea mai mare parte a principiilor de formare ce vor permite dezvoltările ulterioare: pe lîngă semnele simple (*wen* — semne convenționale sau desene foarte stilizate de obiecte sau de părți ale unor obiecte), există semne întrebuințate în asociere (*zi*). Se întîmplă, de asemenea, precum în cele mai vechi scrieri ale Orientului Mijlociu, ca anumite semne să fie folosite pentru valoarea fonetică, independent de sensul lor originar.

Colegiile de prezicători și de scribi care aveau în sarcină divinația regală (în cursul perioadei Anyang au existat diferite școli, de inovatori și de tradiționaliști) erau preocupate de chestiuni de număr și de calendar. În inscripțiile pe oase și carapace se găsesc deja cele două forme de numerotație ce vor fi folosite pe parcursul întregii istorii a lumii chineze: o numerație zecimală continuă, notată cu zece semne simple, de la 1 la 10, și cu un semn pentru cifra 100, căruia i se adaugă un alt semn pentru 10 000; două serii de semne mai complexe, una de 10 semne și cealaltă de 12, a căror combinare servea la formarea unui ciclu de 60 de semne duble. Aceste semne erau întrebuințate doar pentru notarea zilelor, ciclul de 60 nefiind aplicat anilor decît începînd cu secolul al II-lea î.e.n. Decada și combinațiile decadei se află la baza periodizării timpului în epoca Shang; se remarcă faptul

că numele regilor comportă totdeauna unul dintre semnele ce slujeau la notarea decadei. Acest semn corespunde, se pare, zilei în care trebuiau făcute sacrificii.

Există un mare număr de sacrificii, care intervin la dată fixă sau mai neregulat. Cele mai importante sînt bazate pe cultul regilor defuncți, cărora le sînt cîteodată asociate reginele. Inscripțiile au permis stabilirea unei liste complete a regilor Shang, care urcă mai departe chiar decît întemeierea dinastiei. Succesiunea se făcea pe linia frate mai mare — frate mai mic, iar cînd generația fraților se stingea, pe linia unchi din partea mamei — nepot. Astfel, deși lista regilor Shang cuprinde 30 de suverani, numărul generațiilor nu este decît de 18. Această listă coincide, de altfel, cu excepția cîtorva detalii, cu aceea pe care a păstrat-o tradiția ulterioară și care se găsește în *Memoriile istorice* (*Shiji*) ale lui Sima Qian, terminate la începutul secolului I înaintea erei noastre.

Boi, oi, porci și cîini sînt sacrificați într-un număr foarte mare. Nu sînt rare ofrandele de 30 sau 40 de boi pentru un singur strămoș. Anumite caractere ale scrierii servesc la desemnarea sacrificiilor de 100 de boi și de 100 de porci, ca și a sacrificiilor de diferite animale în unități de cîte zece. Belșugul de victime, care nu se mai regăsește în epocile ulterioare, ne face să presupunem că creșterea animalelor ocupa un loc relativ important în economia acestei societăți arhaice. Cultul asigura, cu prilejul marilor banchete, o redistribuire a bogățiilor. El putea, de asemenea, antrena distrugeri masive, îndeosebi cu prilejul funeraliilor regale.

Imaginea cea mai frapantă a Chinei din epoca Shang ne este dată de marile morminte regale descoperite la Anyang între 1927 și 1936. Avînd un plan cruciform, ele comportă o mare fosă rectangulată orientată nord-sud, cu o groapă centrală mai mică și mai adîncă. Două și cîte-

odată patru rampe de acces de 15—20 m lungime conduc la nivelul excavației principale. Sicriul regal, de lemn, era așezat deasupra gropii centrale, unde fusese sacrificat un cîine. Pe rampele de acces și pe platforma ce înconjura această groapă au fost găsite rămășițe de oameni înarmați, fără îndoială tovarăși și slujitori ai regelui, carul acestuia, cu caii și conducătorii lui, ceramică, vase de bronz și alte obiecte de valoare. Practica funerară, ce asociază unui personaj regal pe cei mai apropiați slujitori ai lui, sacrificați la funeraliile acestuia, și care cere ca regele să fie înconjurat de bunurile sale cele mai de preț și de însemnele rangului său (carul și caii îndeosebi) se regăsește și la alte numeroase civilizații ale epocii bronzului.

Inscripțiile divinatorii vorbesc și despre alte culte. Un sacrificiu important, care poartă numele de *di* sau *shangdi* (termenul va fi adoptat mult mai tîrziu pentru a desemna pe suveranii mitici din primele epoci și va servi primului împărat la crearea noului termen *huangdi*, la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n.), pare să fi dat naștere ideii despre existența unei divinități superioare, chezașă a ordinii politice (protecția orașelor și oștirilor) și a ordinii naturale (ploi, vînt, secete). Există însă și divinități mai puțin importante: muma răsăritului, cea a apusului, stăpînii celor patru puncte cardinale, izvorul Rîului Huan ce curge în apropiere de Anyang, Fluviul Galben, unii munți sacri ș.a. În anumite culte par să acționeze un fel de șamani (*shi*: acest termen, care are și sensul de „cadavru", desemnează, în ritualul funerar din epoca dinastiei Zhou, pe reprezentantul celui mort) și de vrăjitori (*wu*).

Sacrificiile umane sînt, probabil, una din caracteristicile epocii Shang: unele dintre aceste sacrificii par să fie legate de riturile de consacrare a construcțiilor, altele apar ca legate de ultul funerar, ori fac parte din sacrificiile în cinstea regilor defuncți. Singura care va dăinui în chip sporadic este practica potrivit căreia cei mai apropiați companioni ai principelui, precum și concubinele lui trebuiau să-l urmeze în moarte; victimele omenești vor fi însă din ce în ce mai mult înlocuite, pe parcursul primului mileniu, cu manechine sau figurine.

Capitolul 2

EPOCA PRINCIPATELOR

1. Declinul regalității arhaice

Potrivit unei tradiții pe care nu avem motive să o punem la îndoială, un stat numit Zhou, întemeiat în provincia Shaanxi, ar fi fost cel care a pus capăt dinastiei Shang-Yin. Evenimentul datează, probabil, din jurul anului 1050 sau 1025. Situat în afara teritoriului Shang, acest stat, care era în relații cu populațiile barbare din regiunile occidentale, a știut, pare-se, să profite de condițiile geografice favorabile creșterii cailor: valea superioară a Rîului Jing și nord-estul provinciei Gansu au fost, în epocile ulterioare, regiuni bogate în herghelii. Neamul Zhou, cu obiceiuri neîndoielnic mai războinice decît ale regatului dinastiei Yin, pare să fi folosit pe scară mai largă carul și să fi născocit un nou tip de atelaj, cu un front de patru cai.

Primele secole ale dinastiei Zhou

Istoria înlocuirii dinastiei Yin prin dinastia Zhou, așa cum este ea păstrată de tradiție, merită să fie amintită pe scurt, datorită prestigiului pe care întemeietorii Zhou aveau să-l

aibă în cadrul școlii de cărturari Lu, adică în cadrul tradiției numite „confuciene".

Condus de cel pe care istoria ulterioară îl va cunoaște sub numele de regele Wen, neamul Zhou invadează Henanul într-un moment în care ultimul suveran din dinastia Yin este prins într-un război împotriva barbarilor din Huai. În timpul înaintării victorioase a neamului Zhou, regele Wen moare în luptă și îi urmează regele Wu. Dinastia Yin este definitiv învinsă în bătălia de la Muye, la nord de Fluviul Galben, și ultimul Yin — Zhouxin — este decapitat. Regii Wen și Wu sînt cinstiți ca eliberatori de către foștii supuși ai dinastiei Yin și de către populațiile barbare care înduraseră tirania lui Zhouxin. După victorie, regele Wu încredințează administrația cetăților din Cîmpia Centrală lui Wugeng, fiul tiranului decapitat, și se întoarce în Shaanxi, unde în curînd va muri. Sub urmașul său, regele Cheng, se produc tulburări, de care Wugeng, aliat cu barbarii din Huai, profită pentru a se ridica împotriva autorității familiei Zhou. Unchiul tînărului rege Cheng, principe de Zhou (Zhougong), organizează apărarea și contraatacă. Spița Yin este distrusă și barbarii din Huai se supun. Regatul Zhou are de atunci două capitale: Zhouzong, în apropierea actualului oraș Xi'an din Shaanxi, și Chengzhou, lîngă actualul Luoyang, în Henan. Pentru a-și asigura mai bine stăpînirea asupra fostelor teritorii Yin, dinastia Zhou instalează la conducerea vechilor și noilor orașe, create în această epocă, vlăstare din propria ei spiță sau din familii aliate.

Evenimentele ce se pot reține, pentru anii următori, din istoria tradițională sînt legate de răscoalele unor populații străine, dar asimilate, ce au avut loc sub domniile celor doi urmași ai regelui Cheng, de eforturile statului Zhou de a pătrunde către nord-vest (în Gansu și, fără îndoială, în actualul Xinjiang Oriental) sub

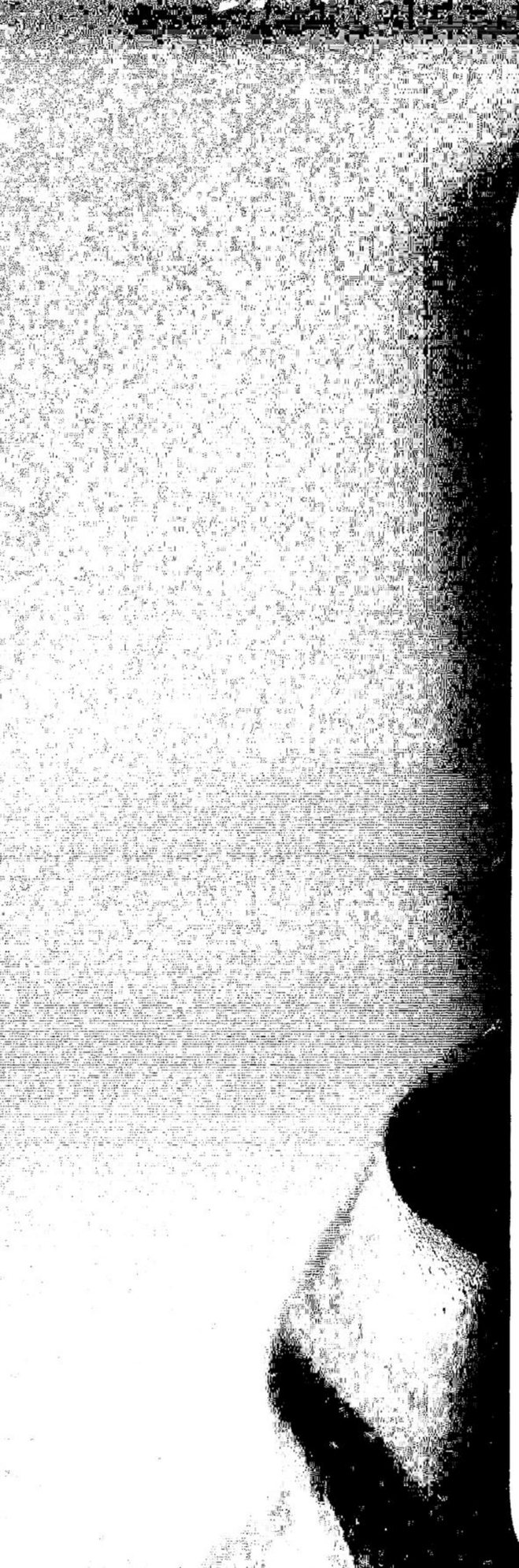

domnia regelui Mu (mijlocul sau sfîrșitul secolului al X-lea) și de luptele duse de acest principe împotriva etniilor Quanrong („barbaricîini") din nord-est și împotriva populațiilor din nordul provinciei Jiangsu.

Potrivit siturilor și inscripțiilor descoperite după 1950, se pare că începutul mileniului I a fost cu adevărat o perioadă de expansiune. Colonizarea întreprinsă de dinastia Zhou atinge în acea vreme regiunea actualului Beijing, extremitatea nord-estică a provinciei Shandong și cîmpiile din bazinul inferior al Fluviului Yangzi.

Dimpotrivă, sfîrșitul secolului al IX-lea și secolul al VIII-lea corespund, fără îndoială, unei perioade de slăbire și de declin ce poate fi pusă în legătură cu atacurile venite din partea unor populații străine: în vremea lui Xuanwang (827—782), incursiunile yanyunilor, populație de stepă care poate cunoștea deja călăria, invaziile seminției Quanrong în Shaanxi, în vremea lui Youwang (781—771). Din epoca regelui Li (887—828), cînd dinastia Zhou intră în perioada sa de declin, începem să dispunem de o istorie datată cu precizie: prima dată certă a istoriei Chinei corespunde anului 841 î.e.n.

Cronologia tradițională

Istoriografia tradițională distinge în epoca Zhou două părți: cea în care regii acestei dinastii și-au avut capitala principală în valea Rîului Wei (perioada numită a dinastiei Zhou de Vest, de la sfîrșitul secolului al XI-lea pînă în anul 771), și cea care se întinde de la mutarea capitalei la Chengzhou (în apropierea actualului oraș Luoyang din Henan) la distrugerea regatului Zhou de către regatul Qin în anul 256 î.e.n. (perioada numită a dinastiei Zhou de Est). Există însă și alte împărțiri tradiționale: una dintre ele se întemeiază pe existența unor anale de regat, *Analele Lu din Shandong*, ce se referă

la anii 722—481. De unde numele de perioada *chunqiu* (*a primăverilor și toamnelor*), împrumutat de la titlul acestor anale. În sfîrșit, epoca ce precede unificarea imperială din anul 221 î.e.n. este cunoscută sub numele de perioada *statelor combatante* (*zhanguo*), din pricina războaielor neîncetate ce o caracterizează. Începutul acestei perioade corespunde cînd cu împărțirea *de facto*, în 453 î.e.n., a puterii teritoriale cu regatul Jin (regat ce se întinde asupra provinciei Shaanxi și asupra unei părți a provinciilor Hebei și Henan), cînd cu recunoașterea oficială, de către regele statului Zhou, în anul 403 î.e.n., a acestei împărțiri și a regatelor (Han, Wei și Zhou) care au rezultat din ea.

Considerînd că riturile, tradițiile culturale și ierarhiile familiale s-au putut păstra, în liniile lor esențiale, pînă în a doua jumătate a secolului al V-lea, ulterior ele fiind abolite, vechii istorici chinezi opuneau perioada *chunqiu* perioadei *statelor combatante*. În fapt, evoluția complexă care duce de la regalitatea arhaică, ale cărei caractere principale persistă la începutul dinastiei Zhou, la statul centralizat și la unificarea imperială, nu prezintă nici o soluție de continuitate.

2. De la principate la regate

Ceea ce știm despre societatea epocii Zhou provine îndeosebi dintr-o cronică ce a fost adăugată, cu titlul de comentariu, *Analelor Lu*: este vorba despre *Istorisirile Zuo* (*Zuoshizhuan* sau *Zuozhuan*), culese, fără îndoială, în secolele al V-lea și al IV-lea î.e.n. Aceste istorisiri par însă destul de fidele pentru a permite reconstituirea, cu ajutorul altor surse scrise și al documentelor arheologice, a tipului de societate caracteristic, probabil, principatelor chineze din secolele al IX-lea—al VII-lea.

Societatea nobiliară din secolele al IX-lea și al VII-lea

S-a abuzat atît de mult de termenul de „feudal" încît acesta și-a pierdut orice semnificație. Este, așadar, mai bine să ne lipsim de el și să ne limităm la caracterizarea prin instituțiile sale specifice a sistemului politic și social care, în lunga istorie a lumii chineze, s-ar apropia cel mai mult de acela căruia istoricii din Occident i-au atribuit pentru prima dată calificativul de „feudal". În rest, este un sistem în întregime original, din pricina strînselor legături care fac ca organizarea politică să depindă de sistemul cultelor familiale și care unesc funcția militară și cea religioasă. Generat de regalitatea arhaică, el este încă organic legat de aceasta.

Sistemul este întemeiat pe o ierarhie de domenii și culte familiale, avînd în vîrf domeniul regal și cultul strămoșilor neamului Zhou. Regele poartă titlul de *tianzi* („Fiul Cerului"); se crede că funcția i-a fost încredințată de „Stăpînul de Sus" (*shangdi*), căruia singurul în drept să-i aducă sacrificii este regele. Capitala, Zhouzong, în valea Rîului Wei, este marele centru de cult al întregii comunități Zhou. Aici se găsește templul regilor defuncți.

Puterea aparține, în fiecare oraș, unor familii care-și datorează forța numărului de care ce le dețin, privilegiilor religioase (dreptul la anumite sacrificii, la executarea unor anumite dansuri și imnuri ș.a.), vechimii tradiției și legăturilor cu casa regală, posedării de embleme și de tezaure (vase de bronz, jaduri, sisteme de pietre sonore și clopote ș.a.). Pentru a perpetua amintirea drepturilor cîștigate, din vremea regelui Mu (mijlocul sau sfîrșitul secolului al X-lea î.e.n.) s-a impus obiceiul de a înscrie, pe vasele de bronz ce serveau cultului ancestral, procesul-verbal al ceremoniilor de investitură sau de donație. Se știe, astfel, că acordarea unei feude, a unui tîrgușor sau a unei funcții era însoțită de felurite daruri: îmbrăcăminte, țesături, arme de bronz, care, vase de sacrificiu, ghiocuri, slujitori, animale ș.a.

Teritoriile s-au extins, ca printr-un fel de acțiune de roire: sistemul feudei, care permite ca unei familii nobile să i se acorde o putere, în același timp, religioasă și militară pe un domeniu bine definit și delimitat (termenul *feng*, ce desemnează feuda, face aluzie la taluzul de pămînt, *feng*, care o hotărnicea) nu este, în ultimă instanță, decît o replică a regalității în interiorul unei vaste ierarhii de familii și domenii. Ceea ce asigură coeziunea ansamblului este ordinea cultelor familiale, împărțite în ramuri principale (*dazong* — cele ale familiei regale și ale caselor princiare) și ramuri secundare (*xiaozong*). Șeful cultului principal este, în cadrul fiecărui clan, descendentul în linie directă al unui strămoș întemeietor, venerat din generație în generație, ca și întreaga spiță a urmașilor lui, în vreme ce șefii ramurilor secundare nu sînt autorizați, în cadrul familiilor lor, decît la cultul unei ascendențe de patru generații de strămoși (tată, bunic, străbunic și stră-străbunic). În toate familiile nobiliare regula este, cel puțin de la sfîrșitul dinastiei Shang, ca primul născut al soției principale să aibă dreptul la succesiune în funcții și în privilegiile de cult. Astfel se explică importanța acordată instituției fiului moștenitor și a soției principale.

Organizarea principatelor (*guo*: termenul desemnează cetatea înconjurată de ziduri) o reproduce pe cea a casei regale: în jurul șefului principatului, care poartă titlul de *gong* (senior, stăpîn) — titlu ce va fi integrat mai tîrziu unei ierarhii nobiliare cu cinci grade —se află *daifu* (baroni) și *qing* (înalți dregători). Sensul cel mai vechi al cuvîntului *qing* relevă caracterul, în același timp, domestic și religios al funcției: el desemna pe cel ce pregătea marile banchete sacrificiale. Familiile ilustre, ale căror șefi, *qing* și *daifu*, exercită pe lîngă senior funcții devenite

în mod practic, ereditare, primesc în beneficiu, simultan cu funcția lor, tîrguri (*yi* sau *caiyi*) aflate pe teritorii exterioare zidurilor orașului (*bi*). Baronii și înalții dregători au sub autoritatea lor pe simplii gentilomi (*shi*), vlăstare ale ramurilor mezine, a căror funcție principală este să slujească în unitățile de care. Țăranii furnizează pedestrimea (*tu*) și cultivă pămîntul, ale cărui recolte sînt rezervate nobilimii.

În afara funcțiilor lor pe lîngă conducătorii de principate și de șefi ai propriului lor cult familial, înalții dregători și baroni au, ca și conducătorii de principate, ei înșiși înalți demnitari ai curții regale, datoria de a participa la lupte și de a furniza contingente de care și de luptători, la cererea superiorului lor. Organizarea armatei este deci un decalc al organizării politice și familiale.

Se întrevede, astfel, modul cum această societate, întemeiată pe ierarhiile de culte familiale și pe menținerea unor privilegii ancestrale, a rezultat dintr-o stare mai veche, în care puterea regală pare să fi fost atotputernică: în vreme ce, sub dinastia Shang, cultul regilor defuncți și prestigiul spiței lor părea să fi animat și dominat de foarte de sus ansamblul organizării sociale și politice, sistemul mult mai complex și instabil care s-a instaurat acum implică faptul că puterea regală nu mai joacă decît un rol de arbitru. Funcțiile și privilegiile conferite de rege erau în principiu revocabile: dezvoltarea principatelor și întărirea familiilor marilor demnitari au tins să le facă ereditare și să stabilească pentru totdeauna o ordine care la origini era, fără îndoială, mai suplă și în întregime dependentă de puterea regală. Pe de altă parte, evoluția a fost grăbită, în prima jumătate a secolului al VIII-lea, de atacurile populațiilor din Shaanxi și de micșorarea domeniului regal. În afară de principatul Zheng, care a ost principalul aliat al regilor Zhou în momenul transferării capitalei, dar care și-a pierdut urînd poziția preem inentă, alte principate pu-

termice se constituiseră în Cîmpia Centrală: Song, Wei, Lu, Cao, Chen, Cai ș.a. Aceste principate vor fi douăsprezece în secolul al VIII-lea, alături de un mare număr de cetăți mici. Sistemul spițelor princiare se complicase de altfel după întemeierea dinastiei Zhou căci, pe lîngă familiile ce purtau numele Zhou (*tongxing*) și care erau legate de spița regală, existau și alte spițe, cu nume diferit (*yixing*), ai căror strămoși fuseseră foștii tovarăși de arme ei primilor. Însăși spița Shang nu fusese distrusă, ci se perpetua în principatul Song, în vestul Henanului, unde erau păstrate vechile tradiții ale regalității de la Anyang.

În această constelație de principate slabe ori puternice, cea care domină nu mai este suveranitatea religioasă și militară a regilor, cu toate că se obișnuiește să se facă apel la arbitrajul lor și la sprijinirea pe autoritatea lor morală: conduitele rituale și știința precedentelor sînt temeliile unei noi ordini. Acestea reglează raporturile între cetăți — aliate și rivale, dezbinate ori unite prin războaie, răzbunări, alianțe matrimoniale, tratate, schimburi de bunuri și de servicii. O nouă societate și noi moravuri apar odată cu dezvoltarea principatelor și cu slăbirea puterii regale: o nobilime foarte atașată de privilegiile ei și atentă la chestiunile de protocol, un ideal al războinicului nobil, o morală a onoarei și a prestigiului.

O astfel de societate apare, evident, ca tranzitorie și instabilă în măsura în care sistemul ierarhiilor cultuale și riturilor care îi asigurau coeziunea era legat de preeminența spiței regale. Declinul regalității, o dispersare geografică ce accentua diversitățile regionale, tendința principatelor de a se extinde și de a forma mari unități politice vor modifica încetul cu încetul echilibrul instaurat între cetăți și vor angaja lumea principatelor nobiliare pe o cale ce ducea la ruină.

Declinul instituțiilor nobiliare

În cursul epocii *chunqiu*, se prefigurează o opoziție generală între vechile cetăți din Cîmpia Centrală, ale căror spițe principale urcau pînă la întemeierea dinastiei Zhou — principatele „din centru", *zhongguo*, termen aplicat mai tîrziu întregii Chine — și cetățile periferice, care încep să formeze unități politice mai întinse și mai puternice: fărîmițarea teritorială este totdeauna mai accentuată în ținuturile vechi decît în cele noi. Aceste mari regate pe cale de constituire sînt: Jin, în valea Rîului Fen din Shanxi — ținut muntos, propice creșterii calului, unde organizarea politică este prelungirea organizării militare; Qi, în nord-vestul Shandongului, teritoriu maritim îmbogățit prin comerțul cu sare, pește, mătăsuri și metale; Chu, în regiunea bazinului mijlociu al Fluviului Yangzi și în văile din provincia Hubei, ai cărui principi purtau titlul de rege, ca și suveranii Zhou, și care domneau peste vaste teritorii locuite de triburi băștinașe. Acest regat, cu o cultură semi-barbară și a cărui limbă aparținea unui alt grup lingvistic decît cel al graiurilor chineze, se extinsese încă din anul 704 pînă în sudul Henanului.

Împrejurări exterioare aveau să întărească puterea și autoritatea acestor regate: incursiunile unor populații instalate în China de Nord, foarte amenințătoare încă din secolul al VIII-lea, se agravează în a doua jumătate a secolului al VII-lea și îi determină pe principii din Qi și Jin să joace rolul de șefi de confederații și de protectori ai teritoriilor chineze. Este posibil ca atacurile triburilor nechineze să fi fost provocate de presiunea ce începea să fie exercitată asupra lor de primele comunități de păstori nomazi din zona stepelor, care cunoșteau, fără îndoială, meșteșugul de a dresa caii pentru călărie. În orice caz, ele au favorizat ascensiunea hegemoniilor (*ba*). Hegemonia principatului Qi se afirmă cu prilejul jurămîntului de alianță

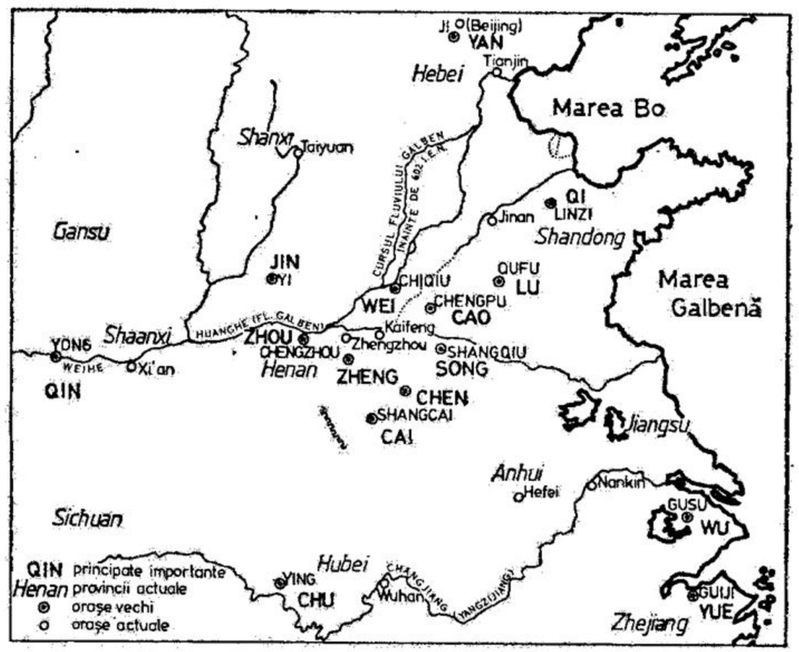

5. Marile principate ale epocii *chunqiu (a primăverilor și toamnelor)*

(*meng*) făcut în 651 sub principele Huan (685—643), iar aceea a principatului Jin cu prilejul coaliției formate în 632 de către principele Wen (636—628).

Natura și sensul hegemoniilor se modifică, însă, la începutul secolului al VI-lea, după înfrîngerea pe care regele Zhuang din statul Chu o provoacă în 597 armatelor principatului Jin: începînd cu această epocă, regatele cele mai puternice își impun voința celor mai slabi și jurămîntul, prestat sub amenințare, devine mijlocul de legalizare a unei situații de forță.

Odată cu dezvoltarea unor mari unități regionale, lupta între regate tinde să capete un nou caracter: ceea ce încearcă să reglementeze prin forța armelor principatele aliate ori rivale, unite prin aceleași tradiții și prin același tip de cultură, nu mai sînt disputele de familie; confruntarea militară este dublată de o opoziție mai profundă. Regatele Qi din Shandong, Jin din

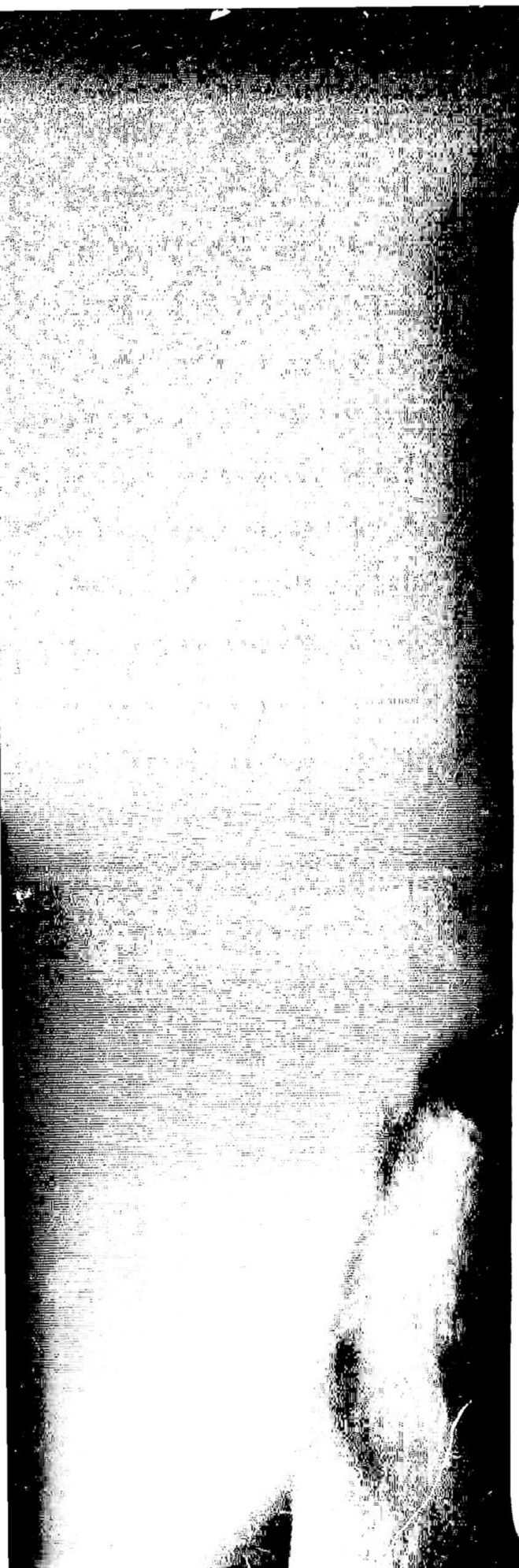

Shanxi, Qin din Shaanxi au fiecare caracterul lor original, o personalitate aparte, pe care o datorează, în bună măsură, diversității condițiilor geografice (regiuni muntoase sau de cîmpie, abundența animalelor, apropierea de mare și importanța pescuitului, facilitățile de comunicație și activitățile comerciale, legăturile cu diferite populații, apropiate sau depărtate ș.a.). Aceste trei regate din nord sînt însă prea apropiate de Cîmpia Centrală pentru a se deosebi foarte mult de ea. Nu tot așa se întîmplă cu regatul Chu, a cărui civilizație originală pare să fie produsul unei sinteze între tradițiile autohtone ale populațiilor „barbare" ale Yangziului de mijloc și tradițiile „chineze" ale principatelor din Centru, *zhongguo*. În afară de aceasta, răspîndirea civilizației bronzului în sud-est avea să dea naștere altor două regate, a căror cultură nu era mai puțin depărtată de cea a Chinei Fluviului Galben. Este vorba de regatele Wu, în regiunea de cîmpii și lacuri ce se întinde la sud de cursul inferior al Fluviului Yangzi, și Yue, pe coastele nordice ale regiunii Zhejiang. Înflorirea acestor regate de marinari și luntrași la sfîrșitul secolului al VI-lea a dus la declinul regatului Chu, vecinul lor din vest. Sub regele Fucha (496—473), regatul Wu își întinde stăpînirea către Yangziul de mijloc și către sudul regiunii Shandong. Dar rivalul său, regele Goujian din Yue (496—465) avea să cîștige în cele din urmă, lichidînd regatul Wu și apropriindu-și cuceririle acestuia. Chu și Yue vor continua în epoca următoare — cea a *statelor combatante* — să amenințe pacea și independența micilor cetăți din Cîmpia Centrală.

Preponderența factorilor militari într-o societate ale cărei temelii erau de ordin religios și ritual trebuiau să-i altereze natura. Într-adevăr nu sînt atacate doar tipurile de relații tradiționale între principate, ci și — deoarece sistemul social formează un tot — relațiile între marile familii chiar în interiorul cetăților. Semnele unei crize a societății nobiliare se înmulțesc începînd aproximativ cu anul 600 î.e.n. În cursul secolului al VI-lea apar noi instituții, al căror obiect este întărirea puterii principelui și a independenței lui: primele forme de fiscalitate agrară sînt semnalate în Lu în 594 și 590, în Zheng în 543 și 538; vechiul *sistem de oaste* (*fu*), ce consta în a furniza principelui un contingent de oameni înarmați, tinde să fie înlocuit printr-o contribuție în arme și cereale; primele legi scrise în bronz apar în a doua jumătate a secolului al VI-lea. Legile și impozitele vor fi pe drept considerate de cărturarii ritualiști din Lu ca primele atingeri aduse obiceiurilor tradiționale ce formau temelia vechii ordini: ele sînt semnul luptelor dintre marile familii care au acces la exercitarea puterii. Aceste lupte se exacerbează începînd cu primii ani ai secolului al V-lea. În Lu (vestul Shandongului), trei puternice familii de *daifu*, Mengsun, Shusun și Jisun acaparează conducerea principatului, nelăsînd decît un rol formal spiței princiare legitime, ai cărei strămoși fuseseră investiți de întemeietorii dinastiei Zhou. În Jin, cele șase familii de înalți demnitari (cele șase *qing*), ce se aflau în fruntea celor trei armate ale regatului, își dispută puterea: luptele lor se sfîrșesc în 453 î.e.n. prin împărțirea teritoriului și formarea a trei unități politice independente, pe care le conduc familiile Han, Wei și Zhao. În Qi, toate prerogativele spiței princiare sînt definitiv uzurpate, în 386, de familia Tian.

Aceste conflicte interne și uzurpări sînt preludiul războaielor din epoca *statelor combatante*. Ele anunță de pe acum prefacerile care vor urma: concentrarea puterii într-o singură mînă și formarea statului centralizat.

Capitolul 3

FORMAREA STATULUI CENTRALIZAT

Epoca *statelor combatante*, de la sfîrşitul secolului al V-lea pînă la unificarea imperiului, în 221 î.e.n., este una din acele perioade excepţionale în care schimbările succesive şi concomitente, antrenîndu-se şi consolidîndu-se reciproc, au grăbit cursul istoriei şi au provocat o mutaţie completă a societăţii, a moravurilor, a economiei şi a gîndirii. Mişcarea, la început lentă, abia schiţată în secolul al VI-lea, se accelerează pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul secolului al III-lea, aşa încît diferenţele se adîncesc de la o generaţie la alta.

Punctul de plecare este în mod cert criza societăţii nobiliare, a instituţiilor şi credinţelor ei, pe care o relevă în secolele al VI-lea şi al V-lea luptele între familiile înaltei nobilimi, precum şi primele măsuri de concentrare a puterii în mîinile conducătorilor de principate sau de regate. Dacă ar trebui să caracterizăm tendinţa fundamentală a ultimelor trei secole ce preced unificarea imperială, am putea spune că puterea politică încearcă să se elibereze din strînsoarea în care era prinsă — adică din acel context familial şi religios din care, în secolele al IX-lea — al VII-lea, făcea parte integrantă — şi că, pe măsură ce degajarea se produce, puterea politică este concepută tot mai evident ca o realitate specifică. A spune că principele caută să se eli-

bereze de tutela pe care o exercitau asupra lui marile familii de demnitari nu dă măsura întregii realităţi şi, în fapt, pe parcursul acestei lupte între tradiţie şi noile exigenţe ale epocii, puterea însăşi îşi schimbă natura.

1. Accelerarea schimbărilor

Tendinţa puterii politice de a se defini ca atare şi de a-şi întări autoritatea nu poate fi despărţită de un fel de expansionism militar: luptelor puterii centrale împotriva familiilor de mari demnitari le corespund războaiele între regate pentru extinderea teritoriilor, pentru sporirea resurselor şi pentru a accede la hegemonie. Relaţia intimă între problemele interne şi luptele externe este adevăratul motiv al transformărilor din această perioadă. Astfel, epoca *statelor combatante* îşi merită pe deplin numele: dinamica războinică este cea care antrenează statele chineze de la sfîrşitul antichităţii pe calea statului centralizat.

Nu este cazul aici să intrăm în detaliile războaielor şi alianţelor ce s-au desfăşurat pe tot parcursul acestei perioade. Protagoniştii lor sînt şapte: „cele trei Jin", adică statele Han, Wei şi Zhao, rezultate din împărţirea regatului Jin; vechiul şi bogatul regat Qi, condus de familia Tian; două regate a căror putere s-a afirmat de puţină vreme: Yan, în Hebei, a cărui capitală se află în regiunea Beijingului, foarte aproape de stepele de păstori nomazi, şi Qin, în Shaanxi, ţară a primilor Zhou, bogată în cai, cu moravuri fruste, războinice; în sfîrşit, regatul Chu, în văile Yangziului mijlociu şi Rîului Han — regat doar pe jumătate chinez. Acestea sînt cele „şapte puteri" (*qixiong*) între care se vor face şi desface alianţele de scurtă durată ce vor avantaja cînd regatul Wei, cînd regatul Qin — cei doi adversari principali ai acestei epoci de războaie aprige. În cursul luptelor, micile cetăţi din Cîm-

pia Centrală, depozitare ale celor mai vechi tradiții, vor fi absorbite de regatele puternice care le înconjoară.

Mai mult ca oricînd, obiceiurile ancestrale apar acum în contradicție cu necesitățile epocii: dacă vrea să-și mențină puterea, principele — legitim sau uzurpator — trebuie să dispună de resurse, de arme, de agenți executori proprii. Trebuie deci să facă apel la oameni noi, în favoarea cărora va deposeda marile familii aristocratice de funcțiile lor ereditare.

Transformările puterii politice

În cadrul principatelor din epoca *chunqiu* se dezvoltase o pătură de mici slujbași, ale căror sarcini erau îndeosebi legate de sacrificii și de război, dar și de administrarea casei princiare și de gestiunea domeniilor ei. În afara funcțiilor celor mai înalte, ocupate din generație în generație de marile familii de nobili și de înalți demnitari (funcțiile de *situ* — însărcinat cu administrația, de *sima* — ministru de război, de *sikong* — însărcinat cu lucrările publice, de *sikou* — șef al justiției) și care variau, în amănunte, de la un principat la altul, existau numeroase funcții, mai puțin ilustre dar absolut necesare, ca acelea de mare scrib, de scrib al treburilor interne, de conducător al treburilor strămoșești, de care depindeau numeroși subordonați (priori, prezicători, auguri, maestrul dansurilor rituale etc.), precum și slujbași în serviciul personal al principelui: scutieri, vizitii, funcționari însărcinați cu carele, cu hrana ș.a. Titularii acestor funcții proveneau dintr-o clasă al cărei statut cultual și situație economică erau cu mult inferioare celor ale familiilor de mari nobili și înalți demnitari. Provenind din familiile mezinilor și copiilor născuți de femeile de rangul doi (*shuzi*), ei aparțineau masei micii

nobilimi (*shi*). Rolul acestei mici nobilimi — militari, păstrători ai tradițiilor scrise, specialiști în diferite învățături — avea să fie însă determinant: într-adevăr, din rîndurile ei își va recruta principele primii săi agenți executori. Se înțelege astfel de ce, la capătul evoluției care se încheie cu formarea statului centralizat, termenul *shi*, care desemna în epoca *chunqiu* pe micul nobil războinic, a sfîrșit prin a primi sensul de „cărturar", apt pentru exercitarea de funcții politice cu caracter esențialmente civil.

În același timp în care tinde să se constituie un nou tip de putere centrală, puterile teritoriale se transformă radical. În vreme ce vechiul obicei al dării în posesiune de către rege a unor tîrguri (*caiyi*) sau feude (*feng*), ce însoțea adesea numirea în funcții, la Curte sau în afara ei — favoruri al căror caracter ereditar încercau să-l submineze inscripțiile de pe vasele de cult — era singura sursă a puterii teritoriale în principatele din Cîmpia Centrală, un nou termen apăruse în regatele periferice Qin, Jin, și Chu. Tîrgurile cucerite, plasate, fără îndoială, sub autoritatea conducătorului regatului, primiseră aici numele de *xian*. Primele întrebuințări ale termenului cu acest sens special datează din anii 688-687. Inovația este fără consecințe, căci *xian* nu întîrzie să devină, în sistemul tradițional în care ne găsim încă în epoca *chunqiu*, un bun ereditar al familiilor de mari nobili sau înalți demnitari. Ceea ce distingea însă, în chiar principiul său, *xian*-ul de tîrgurile de tip mai vechi, și anume caracterul său de teritoriu *cucerit*, avea să devină mai tîrziu calea unei transformări radicale a puterilor teritoriale: în momentul în care conducătorul regatului se eliberează de tutela marilor familii, sprijinindu-se pe clasa micii nobilimi, teritoriile nou cucerite sînt ferite de aproprierea lor tradițională de către marea nobilime și sînt menținute sub dependența directă a puterii centrale.

Xian-ul devine astfel modelul unui nou tip de putere teritorială — circumscripția administrativă controlată de reprezentanții puterii centrale—, iar acest model va putea fi extins asupra ansamblului regatului în ziua în care principele va fi destul de puternic pentru a doborî vechile familii de înalți demnitari și de mari nobili. Acest lucru s-a produs pentru prima dată în regatul Qin, în vremea lui Xiaogong (361-338), cu prilejul reformelor ministrului Shang Yang. Atunci a fost pus în funcțiune sistemul administrativ care va fi apoi caracteristic pentru imperiile Qin și Han: ierarhiei funcționarilor le corespunde o ierarhie a teritoriilor; *xian*-ele sînt grupate în ansambluri mai importante, care capătă numele de „districte" (*jun*), *xian*-ul și *jun*-ul avînd fiecare un sediu și un șef administrativ (*xianling* în *xian* , *taishou* în *jun*).

Acesta a fost, așadar, sensul evoluției: ea duce la un sistem politic caracterizat prin existența unui corp de funcționari numiți, retribuiți și revocabili, supuși controlului puterii centrale — față de care sînt ca un fel de prelungire — și prin împărțirea ansamblului teritorial în circumscripții administrative. Funcția de prim ministru (*xiang*) și, împreună cu ea, obiceiul de a deosebi sistematic funcțiile civile de cele militare apare însă doar sub domnia principelui Wen (445-395), în statul Wei și sub cea a regelui Huiwen (337-325), în statul Qin; primele circumscripții administrative de funcționari nu sînt instituite decît în cursul secolului al IV-lea. Pentru a ajunge la transformările radicale pe care le implică apariția statului centralizat, a trebuit ca evoluției politice — care se conturează în cursul luptelor între marile familii și a eforturilor puterii centrale pentru a se elibera de autoritatea tradițiilor — să i se adauge acțiunea concomitentă a altor factori, ce au contribuit și ei la formarea noului stat.

Transformările militare

În antichitatea timpurie și în epoca *chunqiu*, războiul era o activitate de tip nobiliar: dreptul de a poseda care, cai și arme de bronz era rezervat acelor puțini care participau la lupte și turniruri în cîmp deschis sau care se înfruntau în numele virtuților aristocratice. Pedestrimea, formată din țărani, nu juca decît un rol subaltern. Înfruntările devenind însă mai dure, declinul riturilor și ierarhiilor tradiționale începe să modifice, în secolele al IV-lea și al V-lea, caracterul însuși al luptelor. Nu mai este vorba, ca războinicii să se remarce făcînd dovadă de bravură sau, după caz, de generozitate, ci să învingă și să cucerească teritorii. Războiul mobilizează astfel, începînd cu această epocă, tot mai multe energii și resurse. Numărul de care crește la sfîrșitul perioadei *chunqiu*. Campaniile, altădată limitate la cîteva înfruntări, se prelungesc, iar în secolele al IV-lea și al III-lea asistăm la extinderea războaielor de asediu. Conducerea bătăliilor tinde să devină dintr-o treabă a nobililor, pentru care meseria armelor era o tradiție paralelă cu exercitarea cultului, o problemă a specialiștilor în tactică și strategie. Urmărirea eficacității în sine se află la originea transformărilor războiului; evoluție marcată, în același timp, de alcătuirea armatelor și de importanța nouă atribuită rezervelor. Între secolele al V-lea și al III-lea, dezvoltarea infanteriei va reduce treptat rolul cadrelor și va provoca, în cele din urmă, decăderea modului de viață nobiliar legat de conducerea atelajelor. Anumite inovații contribuie și ele la această mutație a formelor de luptă: de pildă apariția spadei, adusă probabil din zonele de stepă, la mijlocul secolului al VI-lea, a arbaletei și a cavaleriei. Mai puternică și mai precisă decît arcul retroflex cu dublă curbură al antichității și al nomazilor, arbaleta, încordată cu piciorul, urmează să fie una din armele cele mai întrebuințate din lumea chineză și va cunoaște, sub diferite forme, o serie de perfecționări

pînă în epoca dinastiei Song (secolele al X-lea—al XIII-lea e.n.). Momentul răspîndirii ei a putut fi datat în a doua jumătate a secolului al V-lea (Yang Kuan), totuși ar putea fi vorba și de un fenomen ceva mai tîrziu. Cît despre cavalerie, mai mobilă și mai rapidă decît carele, ea apare în secolul al IV-lea în regatele din nord, unde este adoptată, prin imitarea nomazilor, în același timp cu îmbrăcămintea călăreților din stepă (tunică și pantaloni).

Dezvoltarea, începînd cu secolul al VI-lea, a unităților de infanterie—în Jin, cu prilejul luptelor pe teren muntos împotriva triburilor din Shanxi; foarte probabil în Wu și Yue (unde terenul nu se preta deloc la întrebuințarea carelor, din pricina lacurilor și a numeroaselor cursuri de apă) —, pînă la apariția marilor armate de pedestrași din secolul al III-lea, avea să aibă consecințe capitale. Se poate spune că formarea statului centralizat este intim legată de aceste transformări ale tehnicii militare. Acordînd mai multă importanță și, în cele din urmă, un rol hotărîtor vechii pedestrimi (*tu*), un fel de servitorime a luptătorilor nobili din epoca *chunqiu*, conducătorii de regate dornici de cuceriri și de hegemonie au fost obligați să-i acorde, în același timp, un statut și o demnitate pe care i-o refuzaseră pînă atunci. Statul centralizat este contemporan cu promovarea țăranilor la rangul de cultivatori independenți și de luptători. Dreptul la pămînt și dreptul la onorurile cîștigate pe cîmpurile de luptă merg mînă în mînă.

Durata și violența confruntărilor ce au loc începînd cu secolele al VI-lea, spiritul „realist" ce-i animă pe conducătorii de regate și pe sfetnicii lor se află însă și la originea unui nou interes pentru chestiunile economice sau, mai exact, a unei conștientizări asupra economiei ca realitate specifică: victoria aparține cui dispune de un mai mare număr de oameni, de mai multe resurse diferite și de rezerve de grîne.

Transformările ce privesc puterea politică și războiul au un fundal economico-social a cărui însemnătate trebuie pe de-a-ntregul subliniată.

Avîntul economiei și inovațiile tehnice

Secolele al IV-lea—al III-lea î.e.n. sînt, în lumea chineză, o perioadă de avînt rapid al economiei și investițiilor tehnice. În această perioadă valea Rîului Wei, Cîmpia Centrală și bazinul Chengdu din Sichuan devin regiuni de cultură continuă, grație unor întinse defrișări, încurajate de conducătorii de regate; în această perioadă se dezvoltă o agronomie elaborată (folosirea îngrășămintelor, distincția între diferitele tipuri de sol, atenția acordată datei arăturilor și semănăturilor, drenarea etc.). Desecarea zonelor mlăștinoase și drenarea sărăturilor constituie unul dintre aspectele cele mai importante ale acestei politici deliberate de dezvoltare agricolă. Marile lucrări de irigație din această epocă vizează tocmai valorificarea unor noi terenuri, ca și asigurarea apei în perioade de secetă. Cele mai celebre au fost lucrările de irigație din regiunea Yo, în apropiere de Handan (în sud-estul actualei provincii Hebei), din regiunea Chengdu în Sichuan și din valea Rîului Wei, în Shaanxi. Inginerii hidrografi care au fost promotorii acestor mari lucrări își au numele bine statornicit în istorie: Ximen Bao și Schi Qi în regatul Wei, Li Bing și fiul său, Zheng Guo, în Qin.

În secolele al IV-lea și al III-lea î.e.n. începe să se producă primul avînt demografic al lumii chineze. Dacă nu avem nici un mijloc pentru a evalua populația din epoca *chunqiu*, totuși sînt indicii clare că era o populație foarte rară și că, în chiar zona în care cetățile chineze erau mai numeroase — în lungul Fluviului Galben și în Cîmpia Centrală —, tehnicile agricole nu permiteau decît densități umane reduse. Dimpotrivă, textele din secolul al XIII-lea (îndeosebi *Hanfeizi*)

arată o rapidă creștere a populației, proces care continuă în epoca primilor Han, ceea ce explică cifrele primului recensămînt cunoscut în istorie: 57 671 400 indivizi în anul 2 e.n., adică puțin mai mult decît evaluările făcute pentru ansamblul Imperiului Roman din aproximativ aceeași perioadă.

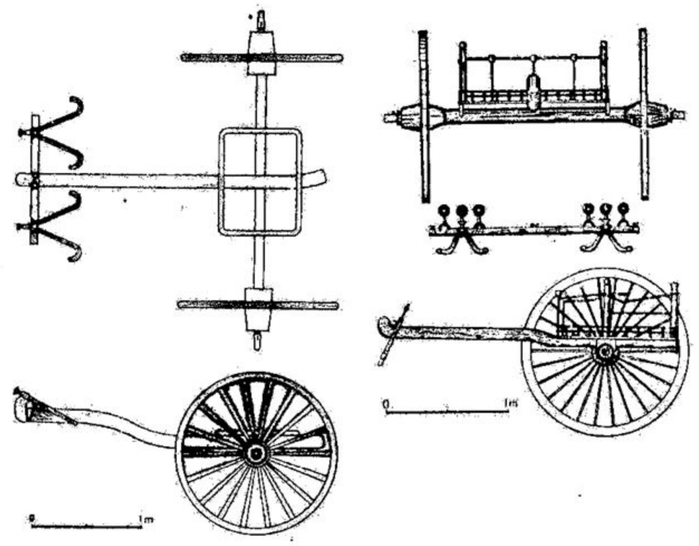

III. La stînga: *schema unui car din situl de la Anyang* (sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n.). — La dreapta: *schema unui car din situl de la Huixian* (provincia Henan), (secolul al V-lea î.e.n.)

Defrișările și valorificarea de noi pămînturi au contribuit mult la întărirea puterii centrale și au ajutat-o să se elibereze de tutela marilor familii, furnizîndu-i cu regularitate noi resurse, grație impozitelor percepute de la familiile de cultivatori și asigurîndu-i, în același timp, controlul direct asupra oamenilor, căci țăranii fixați pe noile pămînturi nu mai depindeau, ca în vechile tîrguri, de înalta nobilime. Istoricii moderni, între alții chinezul Yang Kuan și japonezul Masubuchi, au subliniat rolul capital jucat în secolele al IV-lea—al III-lea de răspîndirea uneltelor de fier, care înlocuiesc în această epocă pe cele de lemn și piatră, permițînd astfel arături mai adînci și înlesnind defrișările și alte lucrări de mare amploare. Aceste unelte nu sînt forjate, ci turnate. Într-adevăr, lumea chineză, grație experienței sale în meșteșugul focului, pare să fi ajuns direct la turnarea fierului, fără să mai parcurgă, ca țările europene, lungul stadiu intermediar al forjării. Prima mențiune despre un obiect de fier turnat datează din 513 î.e.n., ceea ce implică faptul că în acea epocă tehnica topirii fierului era deja temeinic cunoscută și întrebuințată în mod curent.

Mărturiile arheologice sînt mai tîrzii și nu apar decît în jurul anului 400, într-o vreme cînd topirea și turnarea fierului devenise o adevărată industrie. Vestigii de obiecte din fier turnat (topoare, sape, cuțite, săbii), datînd din epoca *statelor combatante*, au fost găsite în număr mare în siturile descoperite după 1950. În situl fostei capitale a statului Yan, în apropiere de Beijing, au putut fi, de asemenea, dezgropate tipare pentru turnarea unor obiecte de fier. Fonta, mai casantă și mai puțin tăioasă ca bronzul, avea asupra acestuia avantajul de a putea fi produsă din belșug, mai ales în regiunile bogate în minereuri, ca Shanxi și Shaanxi. Se pare, de altfel, că, grație combinării între topire și forjare, armele de fier au început, încă din epoca *statelor combatante*, să rivalizeze cu armele de bronz, de uz totuși mai general.

Acest „avans" al Chinei în domeniul siderurgiei a putut stîrni uimire: chinezii erau în stare să producă oțeluri încă din secolul al II-lea î.e.n., în vreme ce în Europa va trebui să așteptăm sfîrșitul evului mediu pentru a asista la primele încercări de turnare a fierului, și mai multă vreme încă pentru producerea oțelului. Acest decalaj, care mai mult decît un avans sau o rămînere în urmă relevă originalitatea tradițiilor tehnologice ale diferitelor civilizații, se explică foarte bine prin experiența acumulată de lumea chineză în turnarea bronzului (penuria de cupru

și de cositor a determinat la început recurgearea la fier) și prin perfecționarea foalelor, în epoca *statelor combatante*. Foalele activate de piston cu efect dublu, ce permit obținerea, grație unui sistem de supape, a unui curent continuu de aer și, prin urmare, a unor temperaturi mai ridicate, n-au apărut însă, pare-se, decît mai tîrziu, sub dinastia Han. Acest tip de foale, remarcat de europeni încă din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, va dăinui în China pînă în epoca contemporană.

Turnarea fierului a obișnuit de timpuriu lumea chineză cu ideea de model și de reproducere în serie a aceleiași unelte, idee care nouă, europenilor, ne-a devenit familiară de-abia odată cu dezvoltarea industriei moderne. Pe cînd în antichitate fiecare vas de bronz constituia, în genere, un unicat, formele pentru turnarea fierului erau utilizate la producția de serie și erau adesea concepute pentru fabricarea, în cursul unei singure operațiuni, a mai multor exemplare dintr-un același obiect.

Alte progrese tehnice privesc mijloacele de transport: carul cu oiște la care caii sînt legați prin jugul de greabăn cedează locul, în epoca *statelor combatante*, șaretei cu două hulube. în vreme ce, pare-se, jugul de greabăn — care va rămîne vreme îndelungată în tot restul lumii singurul tip de atelare cunoscut — este înlocuit cu chinga de piept. Acest nou dispozitiv, ca și gîtarul de atelare ce va apărea între secolele al V-lea și al IX-lea e.n., constituie un progres important în domeniul tracțiunii animale: eliberînd caii de presiunea jugului, care tindea să-i sufoce, ele permit o conducere mai lesnicioasă a vehiculului și tracțiunea unor poveri mai grele. Un singur cal este acum de ajuns acolo unde altădată trebuiau doi sau cîteodată patru cai. Notabil este faptul că turnarea fierului și procedeele raționale de atelare apar amîndouă în Europa la sfîrșitul evului mediu. În ambele cazuri, fără a fi demonstrat în chip absolut, împrumutul este foarte probabil.

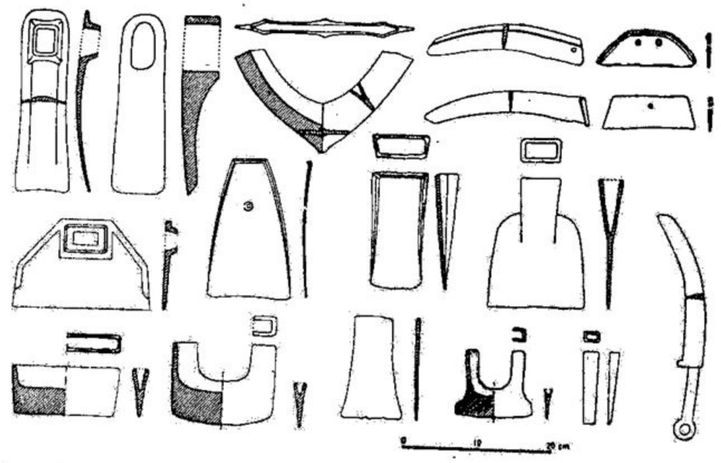

IV. Unelte de fontă din secolele al IV-lea—al III-lea î.e.n.: *cazmale, brăzdar de plug, coase, topor și cuțit*

6. Orașe din epoca *statelor combatante*:

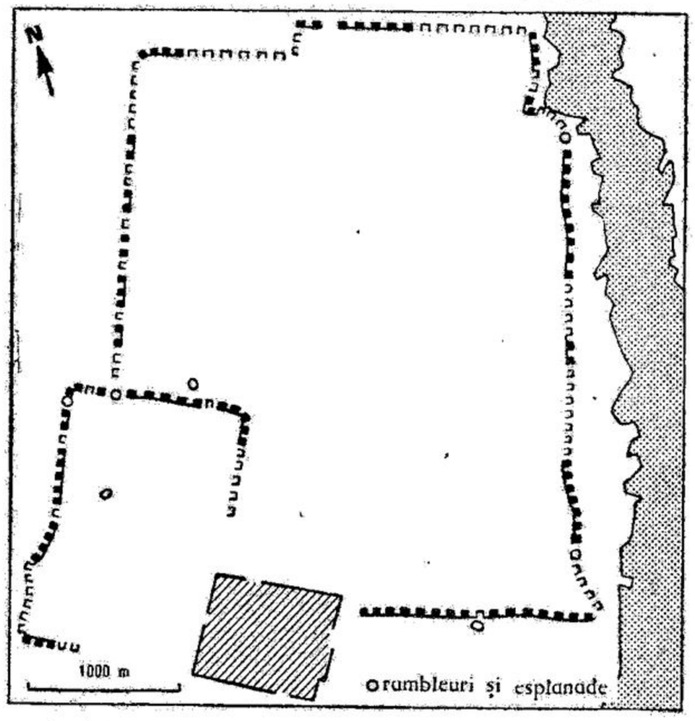

A. Orașul Linzi, capitala regatului Qi din Shandong

Tot în secolele al IV-lea—al III-lea î.e.n. se răspîndește în China uzanța de a se da spițelor o ușoară înclinare în raport cu planul roții

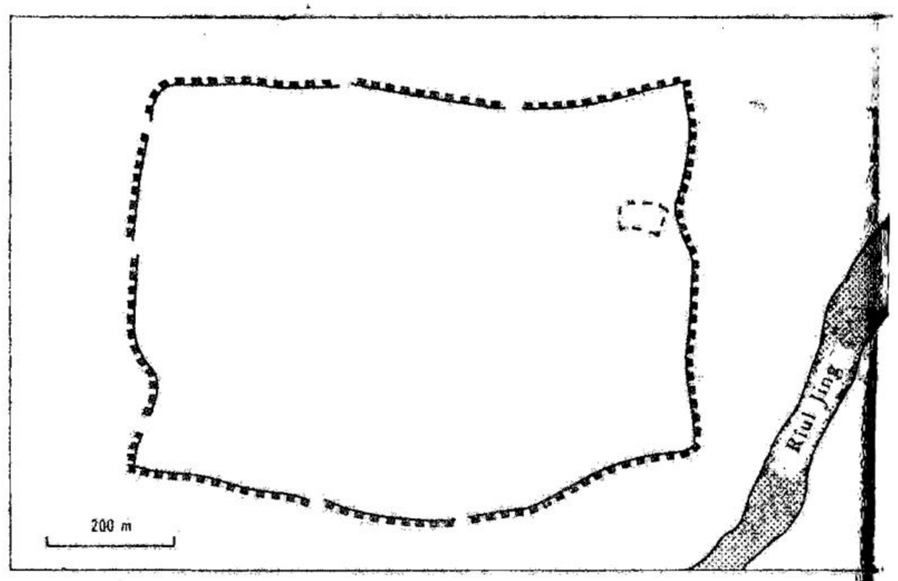

B. *Orașul Teng, în apropiere de actualul Tengxian, (sud-vestul provinciei Shandong)*

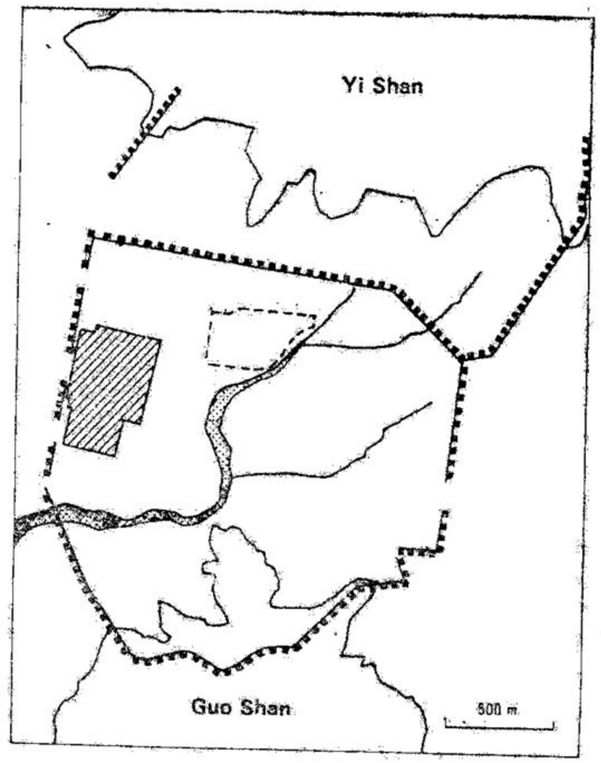

D. *Orașul Zhencheng, în apropiere de actualul Zouxian, provincia Shandong*

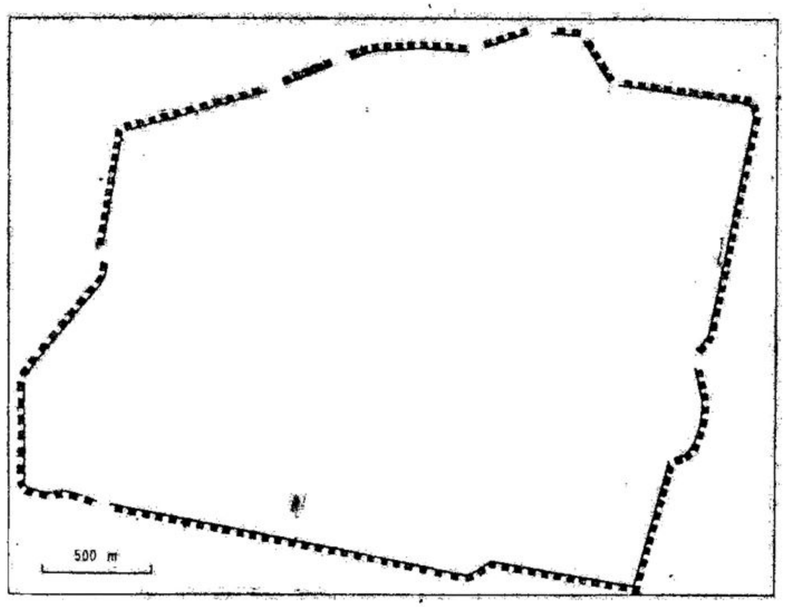

C. *Orașul Xue, în apropiere de actualul Tengxian, provincia Shandong*

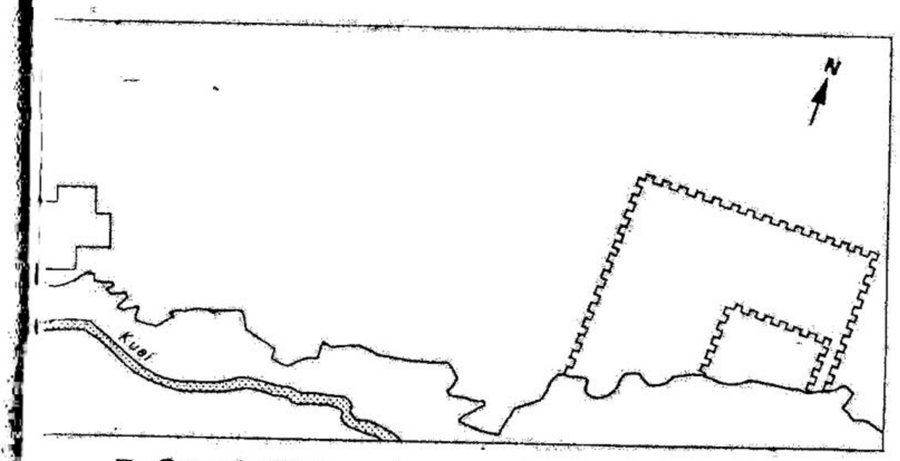

E. *Orașul Wuguo, în apropiere de actualul Quwo (regatul Jin)*

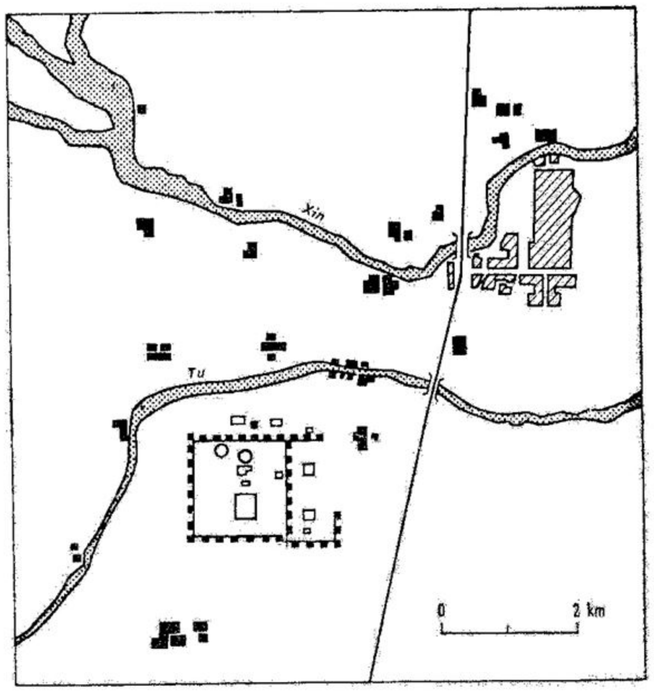

F. Oraşul Wangcheng, în apropiere de Luoyang (provincia Henan)

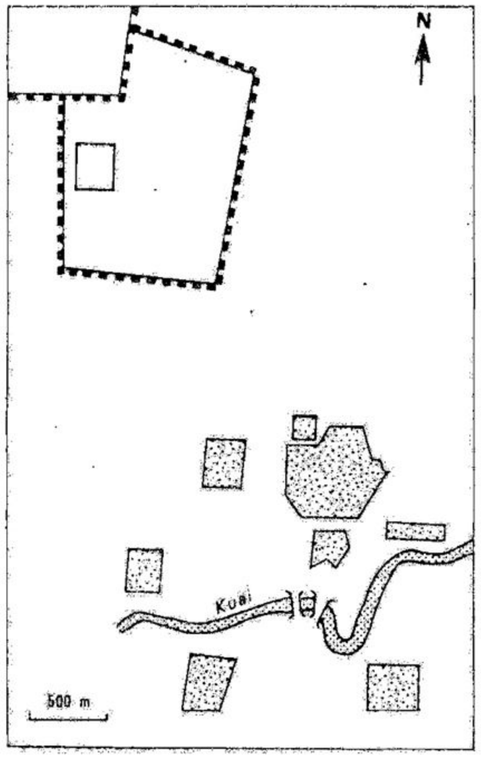

H. Oraşul Xintian (regatul Jin din provincia Shanxi)

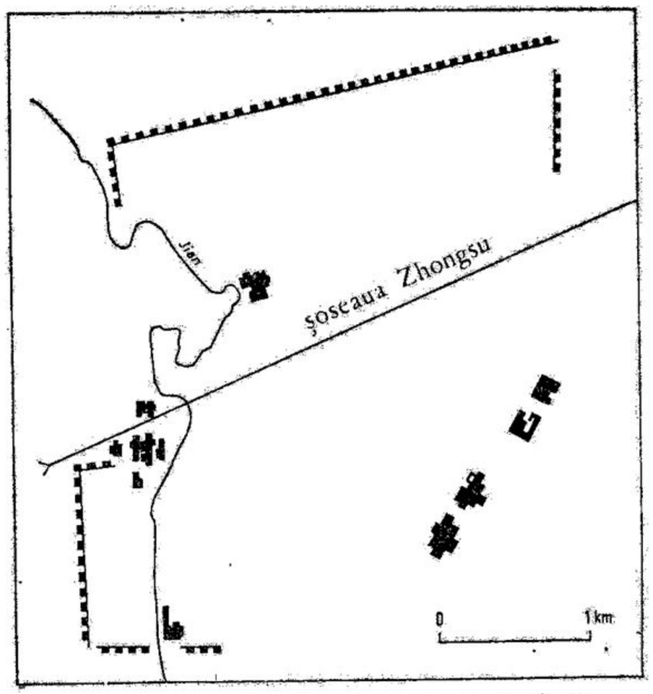

G. Oraşul Handan (provincia Hebei)

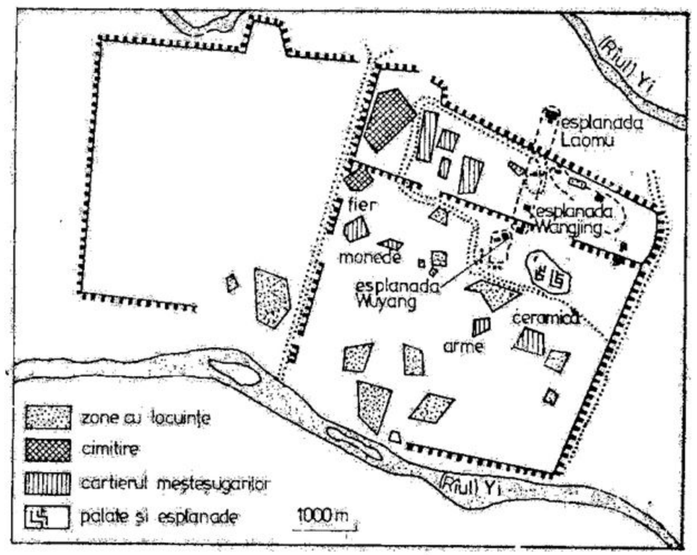

I. Oraşul Xiadu (regatul Yan din Hebei)

(ecuantorul), ceea ce îi mărește acesteia rezistența la șocurile laterale.

Dacă epoca *statelor combatante* este în istorie una dintre cele mai bogate în noutăți tehnice, aceasta ține, fără îndoială, de necesitățile determinate de războaiele din ce în ce mai îndîrjite. Pentru a-și asigura independența și a spori puterea militară a regatelor lor, principii nu se preocupă numai de dezvoltarea producției agricole. Ei sînt în căutare de noi resurse: terenurile din marginea cîmpurilor cultivate, zonele de mlaștină, hățișuri și pădure accesibile pînă atunci țăranilor care își procurau de acolo lemne, pescuiau și vînau, încep să fie luate în stăpînire și exploatare de către conducătorii de regate pentru produsele lor minerale, animale și vegetale. Sînt instituite taxe asupra mărfurilor și prăvăliilor din tîrguri. Activitățile comerciale și meșteșugărești în plin avînt sînt la originea unei noi clase de negustori. În vreme ce în epoca *chunqiu* comerțul rămînea limitat la produsele de lux, ca bunăoară perlele și jadurile, făcînd obiectul activității unor negustori ce întreținеau relații particulare cu curțile princiare, în epoca ulterioară se dezvoltă un comerț de mare amploare care are ca obiect produsele de larg consum (țesături, cereale, sare), metalele, lemnul, pieile. Negustorii cei mai bogați îmbină acest negoț cu mari întreprinderi meșteșugărești (îndeosebi mine și turnătorii de fier), își sporesc numărul de lucrători și de agenți comerciali, dispun de adevărate flote fluviale și de caravane de care. Aceste noi activități ies din cadrul tradițional al economiei de palat, cu corpurile de meșteșugari controlați de nobilii Curții: olari, fierari, constructori de arcuri, tăbăcari, împletitori de nuiele, gravori, ș.a. Marii negustori-antreprenori formează grupul social care participă cel mai mult, prin contribuțiile și activitățile sale, la îmbogățirea statului. Aliați și cîteodată sfetnici ai conductătorilor de regate, ei par să fi exercitat o mare influență asupra evoluției gîndirii politice de la sfîrșitul antichității.

Capitalele de regate nu mai sînt doar sediul puterii politice. Ele tind să devină mari centre comerciale și meșteșugărești; ultimele săpături au revelat extinderea, la sfîrșitul epocii *statelor combatante*, a zidurilor lor de incintă. Printre aceste cetăți prospere pot fi citate Linzi, în regatul Qi (nord-vestul Shandongului — una dintre cele mai mari și mai bogate aglomerări ale epocii), Handan, în statul Zhao (sud-estul Hebeiului), Wen, în statul Wei, Ying în Chu, Luoyi în Zhou, Rongyang în regatul Han. Ca urmare, războaiele din secolul al III-lea au adesea drept obiectiv cucerirea acestor mari centre economice.

Înflorirea comerțului și meșteșugurilor particulare, care explică dezvoltarea orașelor, provoacă și răspîndirea monedelor metalice, ale căror cele mai vechi specimene provin din secolul al V-lea. Săpăturile au relevat că aceste monede, de patru tipuri diferite, circulau în arii geografice destul de bine definite, ce corespundeau, fără îndoială, unor mari unități economice. Aceste monede erau: *bu*, a căror formă o imita pe aceea a sapei de fier și care circulau în Han, Wei și Zhao — cele trei regate rezultate din împărțirea regatului Jin; *dao*, în formă de cuțit —, în regiunile nord-estice, în Qi, Yan, și Zhao; „nasul de furnică" (*yibi*), în formă de cochilie, un fel de „monedă" arhaică ce reunea multiplele funcțiuni de ornament, bijuterie și talisman — în Chu, în Hubei și în Hunan; piesele circulare cu gaură la mijloc — în regiunile din nord-vest, în regatele Zhou, Qin și Zhao. În regatul Qi, statul însuși procedase la turnarea de monede, dar se poate ca monedele în formă de sapă și de cuțit, ce poartă adesea numele orașului de emisiune, să fie datorate inițiativei unor negustori bogați.

Avîntul economic nu are efecte limitate doar la statele chineze: legăturile comerciale cu țările vecine se intensifică în cursul ultimelor două

secole înainte de instaurarea imperiului. Regatul Yan, a cărui capitală este situată în regiunea actualului Beijing, face comerț cu triburile din Manciuria și din nordul Coreei; regatele Zhao și Qin — cu nomazii din stepă; se pare că în secolele al IV-lea—al III-lea mătăsurile din Qin au ajuns în India de Nord (de unde termenul indian de Cīna, care înseamnă țara mătăsii). În sud, statul Chu pare să fi dezvoltat, în aceeași epocă, relațiile sale comerciale cu populațiile băștinașe din zona tropicală. Sub domnia regelui Gingxiang (298-263), este organizată o expediție militară spre Sichuan (cu populații Ba și Shu), Guizhou (Qinzhong) și spre regiunea actualului Kunming din Yunnan (țara Dian), unde, potrivit tradiției, soldații din Chu s-au și stabilit, căsătorindu-se cu localnice. Această expansiune comercială a marilor regate periferice, care favorizează colonizarea chineză de frontieră (Manciuria de Sud, Mongolia, actualele provincii din sud și sud-vest), pregătește marile expansiuni militare ale imperiilor Qin și Han.

Frămîntări sociale

Perioadă de avînt economic și de inovații, cele două secole ce preced unificarea țărilor chineze din anul 221 î.e.n. sînt și o epocă de frămîntări sociale.

Vechea societate nobiliară nu rezistă loviturilor ce-i sînt aduse de noii conducători de state, care încearcă să acapareze toate puterile, nici influenței, mai profunde și mai puternice, a transferurilor economice. Marile familii ale căror spițe se perpetuaseră încă din antichitatea timpurie sînt ruinate, îndepărtate de la putere și în cele din urmă distruse. Culturile lor, atît de aprig păstrate peste vremi, dispar odată cu domeniile și cetățile lor, înglobate în teritoriul regatelor. Declinul marii nobilimi și întărirea concomitentă a puterii centrale atrage către curțile

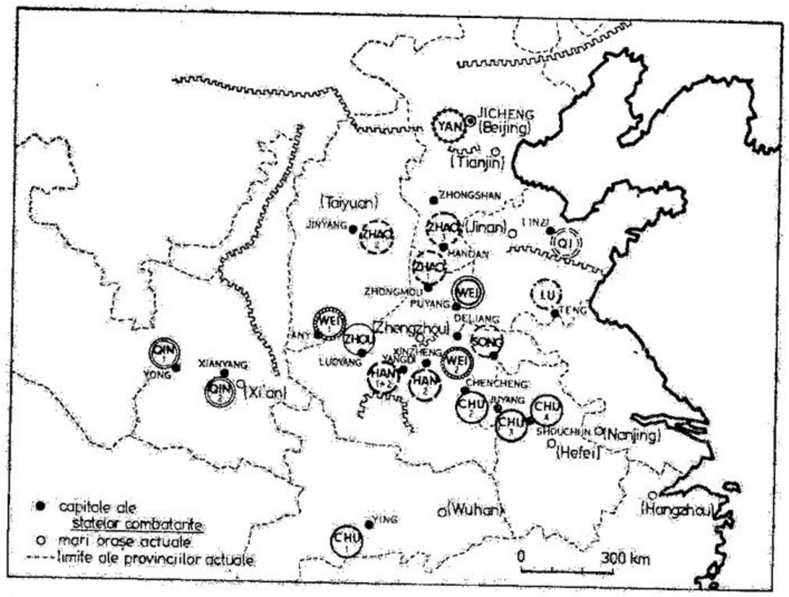

7. *Statele combatante*

regale un mare număr de mici nobili în căutare de slujbe. Acești oameni, care cultivă diferite meserii și care-și etalează talentele în speranța de a fi chemați să-l servească pe principe, asediază pe cei mai apropiați sfetnici ai acestuia. Astfel se formează, în jurul curților princiare și în anturajul miniștrilor, grupuri de clienți (*binke*, „oaspeți", *sheren* — „oameni de casă") — ce sînt o sursă de prestigiu și de putere. Marele istoric Sima Qian va consacra, în lucrarea sa *Memorii istorice* (*Shiji*—începutul secolului I î.e.n.), biografii speciale unui număr de patru asemenea sfetnici, pentru a fi știut să atragă, prin generozitatea lor și simțul onoarei, mai multe mii de clienți: este vorba de seniorii de Mengchang în Qi, de Pingyuan în Zhao, de Xinling în Wei, de Chunshu în Chu. În aceste medii se dezvoltă, în secolele al IV-lea și al III-lea, gîndirea politică și morală, știința stratagemelor, arta discursului ș.a. Timpurile sînt favorabile apariției de secte și de școli ale căror preocupări sînt indisolubil legate de realitățile sociale și politice ale epocii.

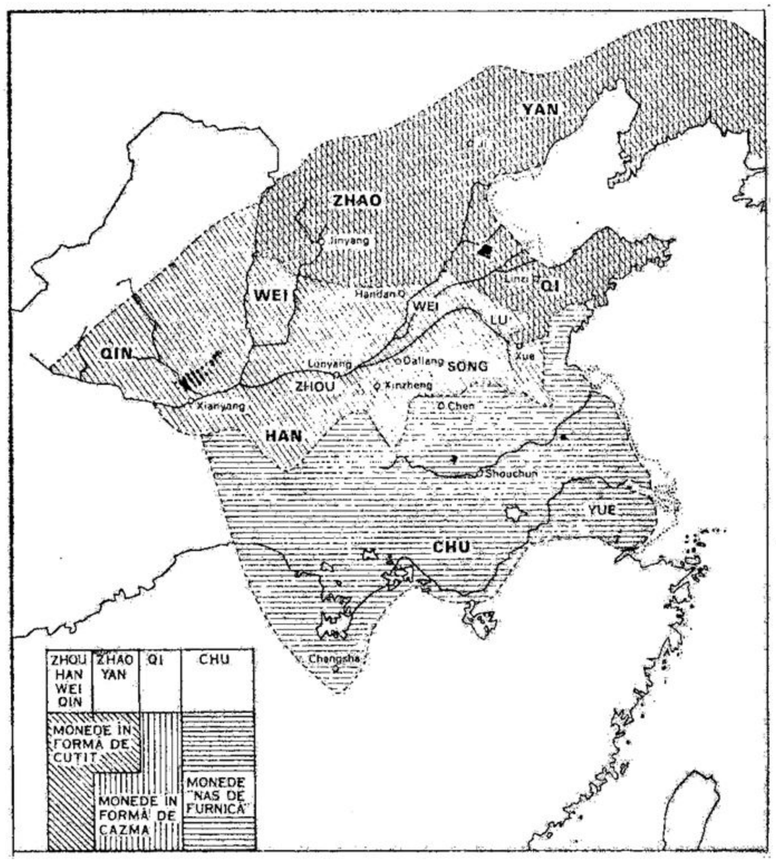

8. Repartizarea schematică a diferitelor tipuri de monede din epoca *statelor combatante*

Transformările nu privesc numai marea şi mica nobilime. Lumea obscură a satelor, asupra căreia textele cele mai vechi nu proiectau decît lumini fugare (munca obştească sub controlul unor intendenţi, căsătorii în grup cu prilejul marilor sărbători religioase, înrudiri, viaţa religioasă ritmată de ciclul anotimpurilor), suferă profunde mutaţii, care vor facilita schimbarea statutului ei (participare la lupte şi dreptul la pămînt).

Avîntul economic pe care-l provoacă apariţia unei mici clase de bogaţi negustori-antreprenori şi de mari proprietari funciari nu are loc în profitul tuturor în mod egal, ci dimpotrivă, accentuează inegalităţile. Ţăranii săraci fac datorii şi sfîrşesc prin a fi alungaţi de pe pămînturile lor. În acest fel creşte numărul de muncitori agricoli şi de sclavi pentru datorii — singura formă de sclavie, împreună cu sclavia de ordin penal, pe care a cunoscut-o lumea chineză; ţăranii fără pămînt sînt folosiţi în industriile ce se dezvoltă (mine, turnătorii de fier, saline, ateliere meşteşugăreşti) sau sînt fixaţi pe noile pămînturi pe care conducătorii de regate se străduiesc să le valorifice. Toate aceste schimbări pricinuesc destrămarea marii familii ţărăneşti indivize şi provocă ruina vechilor comunităţi săteşti; condiţiile sînt acum propice marilor reforme care au permis punerea bazelor statului centralizat.

2. Revoluţia statală

Am adus ordine mulţimii de vieţuitoare şi am pus la încercare actele şi realităţile: fiecare lucru are acum numele ce i se cuvine.

Stelă ridicată de primul împărat din dinastia Qin

Mişcarea de reforme ce va da naştere statului centralizat nu reprezintă decît unul dintre curentele epocii *statelor combatante* şi nu poate,prin urmare, să fie izolată de ansamblul diferitelor tendinţe din această perioadă, una dintre cele mai bogate din istoria intelectuală a Chinei. Reformatorii ce au fost mai tîrziu numiţi „legişti" (*fajia*) au avut însă meritul de a concepe instituţiile fundamentale ale noului stat şi, în consecinţă, pe acelea ale imperiului însuşi, de vreme ce reformele, aplicate la început în chipul cel mai sistematic în Qin, au fost extinse la ansamblul ţărilor chineze în cursul cuceririlor făcute de acest regat din nord-vest, în anii 230--221.

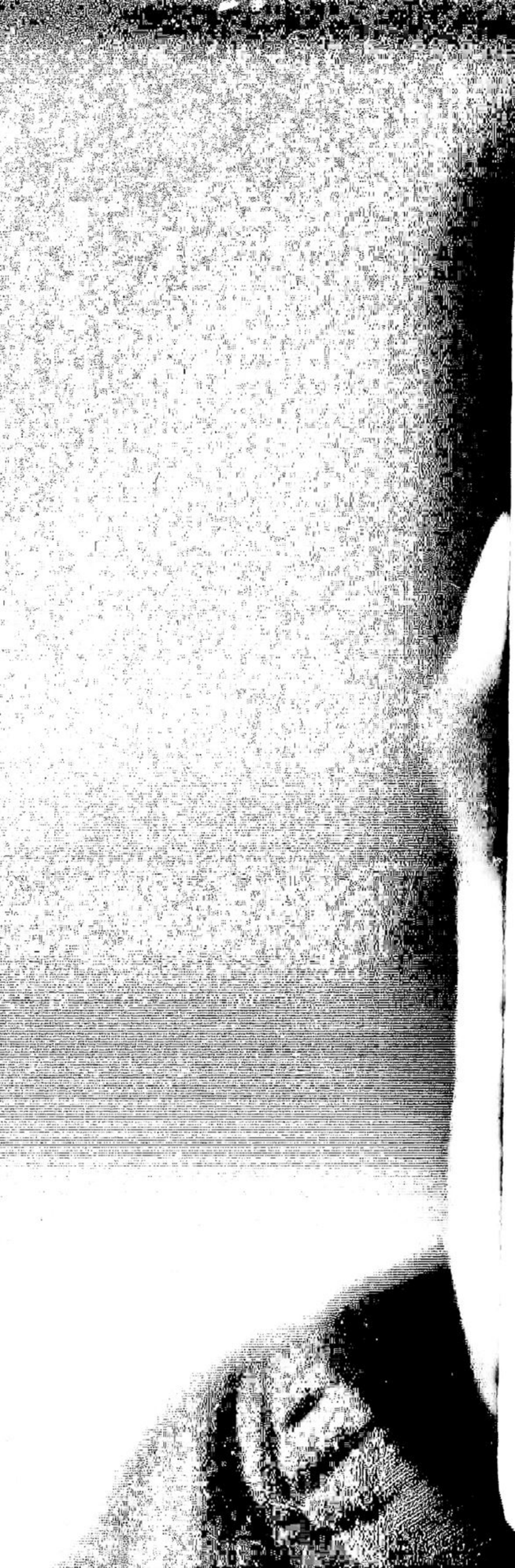

Întemeierea statului centralizat

Dacă mișcarea realistă și pozitivă de care sînt legați legiștii a devenit din ce în ce mai conștientă de scopurile ei, de mijloacele și de implicațiile ei filozofice, dacă ea a dus la apariția unuia dintre cei mai mari gînditori ai secolului al III-lea, Han Fei (280?—234), a fost pentru că această mișcare corespunde în însuși principiul ei celor două preocupări practice care domină întreaga viață politică din cele două secole premergătoare apariției imperiului: „îmbogățirea statului" (*fuguo*) (a asigura principelui mijloacele materiale ale puterii) și „întărirea armatelor" (*qiangbing*) (a-i asigura prin forța armelor o hegemonie sau o suveranitate universală). Mai mult decît orice alt regat, regatul Qin pare să fi prezentat condiții favorabile aplicării reformelor radicale ce trebuiau să facă din el un stat puternic și de un tip profund deosebit de cele pe care lumea chineză le cunoscuse pînă atunci. Izolat în bazinul Rîului Wei și destul de bine protejat împotriva atacurilor din afară, statul Qin era o țară săracă, relativ înapoiată, unde circumscripțiile administrative erau ușor de extins prin defrișări, și a cărei nobilime nu era, pare-se, foarte puternică. În Qin s-au succedat o serie de sfetnici partizani ai unei politici realiste și absolutiste — de la nobilul Shang Yang (390?—338) pînă la bogatul negustor Lü Buwei, ministrul ultimului principe Qin, întemeietorul imperiului.

Înrudit cu familia princiară din mica cetate Wei din Henan (un alt Wei decît marele regat rezultat din împărțirea regatului Jin), Gongsun Yang, senior de Shang, mai bine cunoscut sub numele de Shang Yang, a fost artizanul primelor mari reforme ale regatului Qin. La început sfetnic la Da Liang (actualul Kaifeng) al regelui Hui din Wei, se spune că ar fi sosit în regatul Qin în anul 361. O primă serie de reforme inspirate de Shang Yang ar fi fost promulgată în anul 359, constînd din instituirea de grupuri para-

militare de zece ori cinci familii, cu responsabilitate colectivă, din considerarea ca bază a sistemului fiscal nu a familiei indivize, ci a familiei restrînse, din crearea de titluri nobiliare pentru răsplătirea unor mari fapte de arme (aceste titluri prefigurează cele 21 de ranguri de noblețe din imperiile Qin și Han), din încurajarea defrișărilor și a producției agricole, din reducerea la rangul de simpli particulari a acelor membri ai familiilor aristocratice care nu-și cîștigaseră merite în războaie, din înzestrarea cu pămînturi, cu sclavi (cei inactivi erau reduși la sclavie) și cu veșminte a titularilor noilor ranguri de noblețe. Un nou ansamblu de reforme a fost, pare-se, pus în aplicare în anul 350, după mutarea capitalei la Xianyang (nord-vestul actualului Xi'an, pe malul stîng al Rîului Wei). Ele prevedeau abolirea marii familii indivize, crearea circumscripțiilor administrative (*xian*), o nouă împărțire teritorială și unificarea măsurilor și greutăților.

După victoriile din 340 ale regatului Qin asupra statului Wei, Gongsun Yang urma să primească domeniul Shang ca răsplată pentru serviciile aduse. Dar reformatorul, care suscitase ura vechii nobilimi, piere legat de cai și rupt în bucăți, la moartea principelui al cărui sfetnic fusese. Alții aveau să-i continue opera.

Caracterele originale ale noului stat

Apariția statului centralizat și, concomitent, distrugerea vechii societăți, nu pot fi definite printr-un termen mai adecvat decît acela de revoluție. Deoarece a creat bazele puterii imperiale și a continuat să inspire concepțiile politice fundamentale ale lumii chineze, formarea, în regatul Qin, la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., a statului centralizat ocupă în istoria Asiei Orientale un loc comparabil cu apariția cetății în lumea greco-latină și occidentală. Între cele două fenomene, pe lîngă profunde diferențe,

există însă și analogii remarcabile: în China, ca și în Grecia, criza societății nobiliare duce la o „democratizare" a instituțiilor aristocratice. Promovați la rangul de combatanți și eliberați de tutela marilor familii nobiliare, țăranii au acces la o ierarhie de grade care reprezintă transpunerea, în noul cadru al statului centralizat, a vechilor ierarhii din sînul nobilimii. În același sens, este semnificativ faptul că termenul ce desemna odinioară echivalentul *slujbei de oaste* medievale (*fu* = contribuție în oameni și care a posesorilor de feude și tîrguri, convertită, la sfîrșitul epocii *chunqiu*, în contribuție în bunuri) sfîrșește prin a fi aplicat capitației și redevențelor impuse fiecărui individ de către puterea de stat.

Dacă evoluția este diferită și în cele din urmă originală în lumea chineză, aceasta se întîmplă pentru că instituțiile epocii *chunqiu* nu aveau nimic comparabil cu acea instituție proprie lumii indo-europene și Greciei arhaice reprezentată de adunările de războinici egali în drepturi, ce par a fi dat naștere ulterior adunărilor de cetățeni.

Unul dintre rezultatele cele mai importante ale reformelor este acela de a fi făcut din țărani, foștii dependenți ai familiilor nobiliare, temelia puterii economice și militare a noului stat. Această combinare a funcției productive cu funcția militară nu se mai întîlnește într-un mod atît de sistematic în nici o altă civilizație. Ea va rămîne, cu întreruperi, baza sistemului politic și social al lumii chineze pînă în secolul al IX-lea. Acești agricultori combatanți nu sînt nici supușii unui despot care dispune de puteri discreționare, de care uzează după bunul său plac, avînd drept de viață și de moarte asupra fiecăruia, nici cetățeni egali în drepturi, care decid în comun asupra treburilor cetății lor. Ar fi o eroare aceea de a nu vedea în noul sistem politic conturat în secolul al IV-lea î.e.n. decît o banală formă de despotism. Într-adevăr, principele nu exercită propriu-zis o putere arbitrară

de comandă, ci, mai degrabă, incarnează o putere ordonatoare și animatoare.

Noțiunea de lege, care se conturează și capătă consistență în epoca *statelor combatante*, nu are nimic comun cu ceea ce înțelegem îndeobște sub acest nume: legea nu se naște din cutumă, nici nu este rezultatul unei practici a arbitrării conflictelor. Nu este nici rezultatul unei convenții, care ar traduce o voință comună. Obiectivă, publică, superioară tuturor, excluzînd orice interpretări divergente, legea este modalitatea de distribuire ierarhică a indivizilor în funcție de un barem general de demnități și indemnități, de merite și scăderi. Ea este, totodată, instrumentul atotputernic care permite orientarea activității tuturor în sensul cel mai propice puterii statului și păcii publice. Menită să creeze ordine, ea nu poate fi în contradicție cu natura lucrurilor și ființelor. Han Fei, mort în 234, vorbește despre punerea la încercare a legilor și acordă o mare importanță necesității ca principele să fie perfect informat asupra stării regatului său grație unei critici raționale a mărturiilor. Sursă a unei armonii universale, legea se aseamănă cu tuburile sonore (*lü*) care se află la temelia tuturor măsurilor și al căror nume evocă ideile de model și de regulă (termenul *lü* va denumi, în vremea imperiului, codurile penale).

Reformele sînt expresia unei gîndiri ce poate fi calificată drept rațională. Ele urmăresc să înlocuiască cu reguli uniforme mulțimea de drepturi, privilegii și obiceiuri ce caracterizează vechea societate — am fi tentați să spunem „vechiul regim" —, cu spițele ei nobiliare, cu legăturile ei de dependență și ierarhiile ei. Instituțiile statului — funcționari civili și militari, sistem de pedepse și recompense distribuite conform unor reguli ce exclud orice nedreptate și favoritisme, ranguri onorifice atribuite ca mulțumire pentru serviciile aduse, responsabilitate colectivă și denunțare obligatorie a delictelor în interiorul grupărilor de familii, sistem unic de măsuri și

greutăți — înlocuiesc obiceiurile, riturile și morala de odinioară. Caracteristic pentru noul stat este faptul că întreaga lui funcționare se întemeiază pe criterii obiective.

Efectele revoluției statale au fost foarte adînci și s-au extins în toate domeniile. Ceea ce lumea chineză a pierdut atunci din trecutul său și ceea ce, din acest trecut, i-a devenit de neînțeles este, desigur, considerabil. Dacă răsturnarea a fost timpurie și radicală în Qin, schimbările au fost totuși mai puțin rapide și mai tîrzii în celelalte țări chineze, această întîrziere făcînd posibilă supraviețuirea anumitor tradiții, în pofida extinderii statului centralizat la ansamblul lumii chineze din acea epocă și în pofida eforturilor primului împărat de a distruge tot ceea ce putea aminti de vechea societate. În regiunile răsăritene, vechile focare de cultură Qi și Lu din Shandong par să fi reușit, după furtună, să-și păstreze o parte din tradițiile lor. Astfel se explică, în epoca dinastiei Han, renașterea lor, desigur într-un context foarte diferit de cel al secolelor anterioare creării imperiului.

Capitolul 4

MOȘTENIREA ANTICHITĂȚII

Documentele scrise rămase din antichitate au avut în istoria culturii chineze o importanță egală cu cea a tradițiilor biblice și clasice din Occident. Obiect al unei voluminoase exegeze, acumulată începînd cu secolul al II-lea î.e.n. și pînă în epoca contemporană, aceste scrieri — sau mai degrabă ceea ce se transmisese din ele, cu alterări și falsuri — au servit drept bază pentru învățămînt și pentru meditație filozofică, politică și morală. Istoria gîndirii chineze este în bună parte aceea a diferitelor puncte de vedere și concepții adoptate în decursul vremurilor față de această moștenire venerabilă, în care lumea chineză a căutat, fără încetare, vestigiile unei înțelepciuni dispărute. Considerată adesea ca expresie a unei ortodoxii imuabile, interpretarea textuală și filozofică a scrierilor vechi a fost, dimpotrivă, obiectul unor dezbateri pasionate și contradictorii, cu consecințe capitale, ale căror ecouri s-au prelungit pînă în zilele noastre: la urma urmei, analogia cu tradiția creștină europeană pare să fie cea mai nimerită.

1. Tradițiile secolelor al X-lea—al VI-lea

Textele clasice

Cele mai vechi documente transmise prin tradiție scrisă și orală provin din cercurile de scribi și autori de anale de la curtea regală a dinastiei

Zhou și de la curțile princiare, și datează din secolele al IX-lea — al IV-lea. Este vorba de texte cu caracter politic, religios și ritual, în acord cu tipul de societate ce se întrevede la începutul primului mileniu și în epoca principatelor: o nobilime ale cărei îndeletniciri principale sînt războaiele și jertfele, preocupată să afirme vechimea drepturilor și privilegiilor sale. Cele mai multe dintre aceste documente par să provină de la curtea regală. Pe de o parte, sînt piese de arhivă, apropiate, prin limba și conținutul lor, de inscripțiile în bronz datînd din aceeași epocă (acte de investitură sau de donație, hotărîri luate la încheierea unor procese), dar și, pe de altă parte, fragmente de scenarii ale unor dansuri rituale. Aceste texte au fost adunate într-o culegere numită *Shu* (*Scrieri*) sau *Shangshu*, din care aproximativ jumătate este astăzi considerată ca autentică. Mai multe capitole ale acestei culegeri reproduc părți ale unui libret referitor la un dans războinic care celebra victoria regelui Wu din dinastia Zhou asupra ultimului suveran Yin. Piese asemănătoare, provenind din dansuri rituale ale dinastiei Yin, a căror tradiție s-a păstrat în principatul Song, par, de asemenea, să fi fost încorporate în *Shangshu* odată cu o serie de discursuri, cuvîntări și texte de jurăminte.

O serie de imnuri pentru sacrificii și ceremonii rituale — ca de pildă banchete sau ritul tragerii cu arcul — au constituit partea cea mai însemnată a unei alte culegeri, numită *Shi* („poeme" sau „ode"). Aceste poeme, alcătuite din stanțe regulate, erau cîntate la curtea regilor Zhou cu acompaniament de dans și muzică, în care dominau ansamblurile de clopote și de pietre sonore. Temele lor par să fi devenit mai variate în secolele al VIII-lea — al VI-lea, îmbogățindu-se și cu un gen nou: acela al „cîntecelor din principate" (*guofeng*) inspirate, pare-se, de cîntecele tinerilor (țărani alternînd cu țărănci) din timpul sărbătorilor de primăvară. Aceste cîntece de dragoste, a căror formă are mai multă suplețe

și libertate decît aceea a vechilor imnuri religioase, sînt alcătuite din teme și refrene populare ce asociază sentimentelor exprimate de cele două părți diverse momente ale vieții din natură și din comunitățile rurale.

Provenite din aceleași medii ca și piesele de arhivă, scenariile de dansuri rituale și imnurile sacrificiale, analele reprezintă și ele una dintre formele originale ale celor mai vechi tradiții scrise. Ele se constituie din notarea pe parcursul zilelor, anotimpurilor și anilor, a evenimentelor ce par să fi fost comunicate strămoșilor din spițele regale și princiare în templul ce le era dedicat; din această pricină documentele respective pot fi și ele definite drept rituale. Ele par să fi urmat modelul arhivelor divinatorii din epoca Anyang și să fi avut drept obiect constituirea unei științe a precedentelor diplomatice și religioase, astronomice și naturale. Așa se explică, fără îndoială, precizia termenilor și datelor, laolaltă cu extrema uscăciune a adnotărilor și cu stereotipia lor. În concepțiile ce stau la baza redactării analelor, conjuncțiile temporale nu pot fi disociate de evenimente: spațiile și timpul apar ca dotate cu deosebite virtuți.

Cele mai vechi anale par să dateze din secolul al IX-lea; întemeindu-se pe documente dispărute ulterior, istoricul Sima Qian dă ca primă dată precisă a istoriei anul 841 î.e.n. Un singur document a fost păstrat în cea mai mare parte a lui: *Analele regatului Lu* din Shandong, numite, din pricina menționării anotimpurilor, ce figurează la începuturile de paragrafe, *primăverile și toamnele* (*chunqiu*). Părțile păstrate se referă la anii 722—481. Menționate în anumite lucrări, analele din Jin și Chu dispăruseră încă de la sfîrșitul antichității; cele din Qin au fost înglobate în *Memoriile istorice* ale lui Sima Qian, la începutul secolului I î.e.n. În sfîrșit, descoperirea, în 279 e.n., a mormîntului unui principe din Wei avea să permită regăsirea analelor acestui regat din Shanxi. Textul, scris pe lamele de bambus (de

unde și numele de *Zhushu jinian — Anale scrise pe bambus*) a fost considerabil alterat în cursul transmiterii lui și nu a putut fi reconstituit decît parțial, în 1917, de către eruditul Wang Guowei.

Dacă se poate presupune că aceste forme de istorie, cele mai vechi din lumea chineză, sînt un fel de prelungire a arhivelor divinatorii scrise pe oase și carapace de țestoasă, divinația, ea însăși, s-a dezvoltat autonom în epoca primilor regi Zhou. Paralel cu divinația prin foc, ce va persista multă vreme datorită caracterului său venerabil, apare un nou procedeu, în același timp mai comod și mai complex. El constă în manevrarea unor baghete ușoare făcute din tulpina de coada șoricelului, al căror număr, par sau impar, permite construirea unor figuri compuse din șase linii pline (cifre impare) sau întrerupte (cifre pare). Aceste hexagrame, în număr de 64, traduc și realizează toate structurile posibile ale universului și sînt dotate cu forță dinamică grație posibilităților de mutație a fiecăreia dintre linii, masculine (*yang*) sau feminine (*yin*), în avîntul sau declinul lor. Continuînd tradiția divinatorie din epoca dinastiei Yin, specialiștii în divinația cu tulpini de coada șoricelului (*shi*) au desprins de aici primele elemente ale unei concepții despre lume ca totalitate alcătuită din forțe și virtuți opuse și complementare și au contribuit la primele dezvoltări ale matematicilor. Reflecțiile lor s-au aflat, în lumea chineză, la originile științelor și filozofiei.

Fiecare cetate pare să fi avut propriile ei tradiții divinatorii; s-a păstrat însă numai manualul întrebuințat la curtea regilor Zhou. Acesta a primit numele de *Yi*, care, în genere, este tradus prin „Mutații". Regulilor celor mai vechi de interpretare, exprimate într-o limbă concisă, obscură, bogată în termeni tehnici, al căror sens s-a pierdut, li s-a adăugat, pe parcursul mileniului I, o întreagă serie de glose și comentarii care atestă îmbogățirea continuă a tradiției divinatorii.

Din această categorie fac parte cele patru culegeri (*Shu, Shi, Chunqiu, Yi*) în care au fost păstrate cele mai vechi tradiții din mediile scribilor, autorilor de anale și prezicătorilor din antichitate. Cărturarii din Lu, care par să se fi aflat la originea transmiterii acestor documente, le-au adăugat texte rituale (*Li*) cuprinzînd regulile minuțioase ce trebuie respectate în fiecare împrejurare a vieții, precum și un tratat de muzică (*Yue*) pierdut ulterior, în epoca dinastiei Han. Culese în diferite versiuni, prin tradiție orală sau scrisă, remaniate și adăugite cu texte apocrife, aceste șase lucrări vor fi promovate sub dinastia Han la rangul de texte clasice (*jing*).

Caracterul relativ tîrziu al tradițiilor clasice

Scrierile cele mai vechi, redactate într-o limbă extrem de concisă și greu de interpretat, nu formează decît o mică parte a moștenirii antice: alte texte, mai substanțiale, li s-au adăugat între secolele al V-lea și al III-lea, avînd ca obiect completarea și comentarea lor. Ele aparțin unei epoci în care societatea antică se afla deja în declin sau în preajma prăbușirii sale. În acest fel, deși sînt legate de tradițiile cele mai vechi, aceste lucrări prezintă caractere de noutate: în ele se poate recunoaște influența teoriilor și concepțiilor morale ale epocii. Astfel, influența teoriilor clasificatoare ale specialiștilor în *yin*, în *yang* și în cele *cinci elemente* (*yinyang wuxing jia*) este evidentă în *Gongyang zhuan*, comentariul la *Analele din Lu*, ce pare să fi fost compus către secolele al IV-lea — al III-lea, în aceeași vreme cu *Guliang zhuan*, alt comentariu la amintitele *Anale*. Înregistrînd tradiții dintre cele mai vechi, *Zhouli* (*Ritualul regilor Zhou*) sau *Zhouguan* (*Slujbașii dinastiei Zhou*), a cărui redactare datează aproximativ din aceeași perioadă cu celelalte texte rituale (*Yili, Liji* și *Da dai liji*)

(secolele al IV-lea — al III-lea), acordă un larg spațiu utopiei administrative. *Zuozhuan*, lucrare eteroclită, formată din texte incomplete și remaniate la sfîrșitul antichității, este alcătuită în cea mai mare parte dintr-o cronică, pe jumătate romanțată, despre luptele dintre regatele Jin și Qi.

Ceea ce China avea să păstreze din moștenirea ei cea mai veche provine, așadar, în chip esențial din tradițiile secolelor al V-lea — al III-lea î.e.n., culese și adesea alterate din epoca Han și pînă în secolele al III-lea — al IV-lea ale erei noastre. Se pune astfel dintru începutul tradițiilor clasice o problemă de care nu se poate face nicidecum abstracție: problema interpretării lor și a aporturilor tîrzii.

2. Începuturile reflecției morale și politice

Confucius – patron al școlii cărturarilor

Cei care au fost considerați în epoca dinastiei Han ca aparținînd școlii cărturarilor (*rujia*) se revendică de la un înțelept numit Kong Qiu, nume pe care misionarii iezuiți din secolul al XVII-lea aveau să-l latinizeze sub forma Confucius (Kong *fuzi*, „maestrul Kong"). Moștenirea lui Confucius se mărginește la cîteva tradiții, mai mult sau mai puțin autentice, și la o succintă culegere din spusele sale, *Lunyu*, al cărei text a fost stabilit, după moartea maestrului, de către discipolii lui. Ceea ce s-ar putea numi, la rigoare, „tradiția confuciană" este un ansamblu de texte relativ eterogene prin natura și conținutul lor, care înglobează textele clasice, comentariile cele mai vechi ale acestora, *Convorbirile lui Confucius*, precum și lucrări din secolul al III-lea î.e.n. care fac mărturia unor orientări originale, tipice pentru această epocă de profunde prefaceri sociale și politice. Dacă termenul de „confucianism", creat de occidentali, are vreun sens, este

limpede că el depășește cu mult personalitatea marelui înțelept.

Începuturile unei reflecții morale ce pare să fi fost provocată de criza societății nobiliare și de declinul riturilo[illegible] pot fi neîndoielnic datate pornind de la Confucius și din epoca lui. Așa cum o atestă locul acordat în învățăturile sale scrierilor antichității, Confucius este legat de cercurile tradiționaliste ale scribilor și autorilor de anale. Șocate de atacurile din ce în ce mai frecvente împotriva obiceiurilor și regulilor vechi, aceste cercuri trebuie să fi fost tentate de o reîntoarcere la corecția rituală, atît în ceea ce privește comportările, cît și în întrebuințarea termenilor (fapt confirmat de dezvoltarea ulterioară a unui ritualism arhaizant, voit utopic, și a teoriei „corectării numelor" — *zhengming*). Pare firesc ca în aceste cercuri să fi fost făcut un efort spre definirea „omului de bine" (*junzi*), independent de situația pe care acesta o poate dobîndi. Aceasta este, cel puțin, orientarea generală ce se poate întrevedea. Șef al unei mici școli ce-și propunea să formeze oameni de bine, Confucius (551—479, potrivit tradiției) acordă o mare importanță exercițiilor de ținută rituală — principiu al unei perfecționări individuale ce permite stăpînirea gesturilor, a acțiunilor și sentimentelor. Morala sa, rod al unei continue meditații asupra oamenilor, nu cunoaște nici un imperativ abstract. Este o morală practică și activă, maestrul ținînd seama atît de fiecare împrejurare particulară, cît și de caracterul propriu fiecăruia dintre discipolii săi. În acest fel, calitățile care-l definesc pe omul deplin, și în primul rînd calitatea *ren* — în care putem discerne o dispoziție de spirit afectuoasă și indulgentă —, nu pot fi definite o dată pentru totdeauna, ci fac obiectul unor abordări diferite, după caz și în funcție de fiecare individ. Înțelepciunea nu poate fi dobîndită decît ca urmare a unui efort desfășurat în fiece clipă și în lungul întregii vieți, prin controlul celor mai mici detalii de conduită, prin res-

pectarea regulilor de viețuire socială (*yi*), prin respectul față de ceilalți și față de sine, prin simțul reciprocității (*shu*). Ceea ce maestrul are în vedere nu este o știință abstractă despre om, ci o artă de a trăi, ce cuprinde psihologia, morala și politica. Virtutea este rodul unui efort personal (și nu o calitate intrinsecă a spiței nobiliare). Spiritului de competiție care animă marea nobilime din epoca sa, Confucius îi opune probitatea, încrederea și buna înțelegere, care i se păreau a fi reglementat odinioară raporturile umane. El identifică binele public cu cultura personală.

Și astfel, dintr-o învățătură care înțelegea, înainte de toate, să fie credincioasă tradiției, se degajă idei noi. Ele vor fi dezvoltate, căpătînd alte semnificații, într-un alt context istoric, de către Mengzi (Mencius — a doua jumătate a secolului al IV-lea) și Xunzi (către 298—235). Dacă maestrul avea să cunoască o atît de mare glorie sub dinastia Han și, mai mult încă, începînd din epoca dinastiei Song (secolele al X-lea —al XIII-lea), aceasta se datorește unui aport teoretic și doctrinar ulterior epocii în care a trăit.

Mozi – fondator al unei secte de predicatori

Cu circa șaizeci de ani după Confucius, Mozi (către 480—390) apare drept maestru al unei secte de mici nobili (*shi*) care, contrar școlii umile a lui Confucius, va avea un mare succes în secolele al IV-lea—al III-lea. Șocat de conflictele din epoca sa, ostil spiritului de clan ale cărui efecte dezastruoase sînt din ce în ce mai evidente, Mozi năzuiește să creeze o nouă societate egalitaristă, întemeiată pe într-ajutorare și devoțiune față de binele comun (*jianli*), condamnă pofta de avere, luxul, acumularea de bogății, creșterea puterii militare, războiul care,

după el, nu este decît o formă de tîlhărie, și propune ca remedii la relele epocii sale un ideal de cumpătare universală, o reglementare uniformă a cheltuielilor, un respect strict al legilor și frica de zei și de spirite. Socotind că egoismul familial este cauza principală a certurilor și conflictelor, el propovăduiește un altruism generalizat (*jian'ai*). Adepții lui, animați de o credință sectară, trăiesc în sărăcie, se interpun pentru a evita războaiele și pentru a apăra cu arma în mînă cetățile atacate pe nedrept (lucru destul de curios, la acești pacifiști convinși se găsesc informațiile cele mai precise asupra artei militare din epoca *statelor combatante*). Lucrarea ce figurează sub numele lui Mozi este alcătuită, în cea mai mare parte, din discursuri moralizatoare, ale căror teme erau, fără îndoială, obiect de propovăduire: „despre cumpătare", „împotriva agresiunii", „voința cerească", „despre existența duhurilor", „împotriva cărturarilor" ș.a. Partizan al unei puteri autoritare sprijinită pe mica nobilime, Mozi ar fi dorit să impună tuturor un fel de strict conformism moral.

Această sectă stranie, ce pare să fi făcut numeroși adepți în cursul celor două secole care au precedat unificarea imperială, nu avea să marcheze în nici un fel istoria gîndirii chineze. Aportul său cel mai remarcabil privește arta discursului: Mozi și discipolii lui au cultivat retorica în scopul de a ține predici, contribuind astfel la un progres în domeniul înlănțuirii ideilor și la mlădierea frazei. Ei își propuneau să ilustreze temele predicilor lor prin exemple și să le amplifice prin analogii.

3. Curente intelectuale în secolele al IV-lea și al III-lea

Prefacerile sociale și economice ce încep să se facă simțite în secolul al V-lea, precum și tendința puterii centrale de a se sprijini pe clasa

micii nobilimi explică proliferarea clientelelor, sectelor și școlilor. Micii nobili în căutare de slujbe încearcă să se ilustreze în îndeletniciri care să le poată asigura protecția celor puternici, într-o epocă în care conducătorii de regate sînt în căutarea oricăror rețete, strategeme și tehnici care să le permită să-și consolideze puterea și să-și înfrîngă rivalii. Aceste îndeletniciri privesc, așadar, cu precădere conducerea statului; unele dintre ele, precum știința combinațiilor diplomatice, arta persuasiunii, cunoașterea proceselor secrete de guvernare, au caracter civil (*wen*), altele, precum tactica, strategia, scrima, au caracter militar (*wu*). Este vorba și de tehnici care să poată aduce prosperitate regatului (agronomie, hidrologie), sau să-i procure principelui un surplus de vitalitate, care-l va face să atingă pragul sfințeniei. Apar meșteri eminenți în aceste arte și tehnici, care grupează în jurul lor un număr variabil de discipoli. Oferindu-și învățăturile din regat în regat, găsesc uneori adăpost la curțile principilor sau sfetnicilor lor. Această înmulțire a școlilor și proliferare a învățăturilor devine evidentă mai cu seamă în secolele al IV-lea și al III-lea; Confucius și însuși Mozi trebuie neîndoielnic considerați ca aparținînd unei epoci în care evoluția ulterioară de-abia începea să se schițeze.

Obiectul esențialmente practic al acestor învățături și legăturile lor strînse cu preocupările politice, sociale și economice ale timpului deslușesc caracterul eclectic al celor mai multe dintre ele și ușurința cu care s-au influențat reciproc: nu avem de-a face cu sisteme, cu construcții filozofice dezinteresate, ci cu direcții de gîndire între care sînt adesea greu de stabilit demarcații nete. Totuși, această orientare practică nu diminuează cu nimic valoarea și interesul filozofic propriu-zis al problemelor pe care și le-au pus gînditorii chinezi din această epocă: nu există decît o singură modalitate de a filozofa — abstractă și de tip logic.

Teoreticienii statului

Dintre toate curentele de gîndire din secolele al IV-lea—al III-lea, cel mai important este cel reprezentat de gînditorii ce au fost numiți mai tîrziu „legiști" (*fajia*); sau, cel puțin, este curentul care, în acord cu prefacerile contemporane ale statului și societății, a contribuit în chipul cel mai eficient la ele. Istoria legismului ne este totuși puțin cunoscută: *Shangzi* sau *Shangjunshu*, lucrare atribuită lui Shang Yang, autorul reformelor din Qin, de la mijlocul secolului al IV-lea, trece drept un fals compus cîteva secole mai tîrziu; o altă operă, eteroclită, redactată în epoca *statelor combatante* și atribuită lui Guan Zhong, ministru al principelui Huan din Qi (secolul al VII-lea), a incitat pe bibliografii din epoca dinastiei Han să facă din acest personaj, pe jumătate legendar, primul dintre legiști; nu se știe deloc cine erau Shen Buhai și Shen Dao, considerați, sub dinastia Han, printre legiști, dar ale căror concepții sînt prea puțin cunoscute. Doar *Hanfeizi*, opera acelui eminent gînditor care a fost Han Fei (280 — 234), pare să fie în cea mai mare parte autentică. Gîndirea legistă apare aici sub forma ei cea mai elaborată, ca rezultat al unei sinteze și al unei meditații aplicate unei întregi serii de experiențe privind conducerea și organizarea statului. Aceste experiențe interesează deopotrivă diplomația, războiul, economia și administrația și răspund preocupării, foarte generale în secolele al V-lea—al III-lea, de a întări puterea economică și militară a regatelor.

Meritul legiștilor este de a fi înțeles că principiul puterii însăși a statului rezida în instituțiile politice și sociale; originalitatea lor constă în a fi țintit să supună acest stat și pe supușii lui suveranității legii.

După Han Fei, principele trebuie să fie unicul împărțitor al binefacerilor și onorurilor, ca și al pedepselor. Dacă delegă fie și o parte cît de mică din puterea sa, el riscă să-și creeze rivali care în

scurtă vreme îl vor uzurpa. Tot astfel, este necesar ca atribuțiile agenților statului să fie foarte strict definite și împărțite, așa încît să nu apară nici un conflict de competențe și ca funcționarii să nu profite de imprecizia prerogativelor cu care erau investiți pentru a-și aroga o putere necuvenită. Dar ceea ce trebuie să asigure funcționarea statului este, înainte de toate, instituirea de reguli obiective, imperioase și generale. În tendințele sale filozofice, legismul se distinge printr-o voință constantă de obiectivitate. Nu numai că legea trebuie să fie publică, cunoscută de toți, excluzînd totodată orice interpretare divergentă, dar chiar aplicarea ei trebuie să fie ferită de judecățile nesigure și schimbătoare ale oamenilor. A măsura meritele dobîndite în război, a calcula gradul de bravură prin numărul de capete dușmane tăiate pot constitui un procedeu cam frust; el are totuși avantajul de a pune în afara oricărei discuții ceea ce, în lipsa unei măsuri obiective, nu mai este decît o chestiune de opinie. Întreg spiritul dreptului chinez va rămîne marcat de orientarea inițială pe care i-a imprimat-o legismul: rolul judecătorului — șef administrativ — nu este de a cîntări argumentele pro și contra, de a aprecia în forul său interior gravitatea delictului și de a decide deci pedeapsa într-un mod arbitrar, ci de a defini culpa în mod corect. La aceasta se reduce sarcina sa, căci această definire antrenează automat sancționarea corespunzătoare, prevăzută de cod. În administrație, stricta execuție a ordinelor trebuie asigurată prin recurgerea la scris (rapoarte de gestiune, inventare, evidențe cotidiene), la calcule, la probe obiective (peceți, însemne în două părți, a căror apropiere este suficientă, prin coincidența semnelor, pentru a demonstra autenticitatea). Valoarea instituțiilor și a funcționarului statului trebuie judecată după randamentul lor efectiv (*gongyong*).

Problema alegerii oamenilor, capitală pentru moraliștii partizani ai guvernării prin virtute, este fără importanță pentru legiști. Principele

nu are ce face cu oamenii de excepție și nici nu trebuie să mizeze pe șansă: ajunge dacă apelează la primul venit, de vreme ce mecanismele instaurate trebuie să asigure în mod necesar buna funcționare a statului și a societății. Calitățile morale sînt inutile, ba chiar dăunătoare, căci ele pot duce statul la ruină, dînd oamenilor virtuoși o putere care pune în primejdie suveranitatea principelui și a legii. După cum o proclamă lucrarea *Shangzi*, care, în pofida datei sale tîrzii de elaborare, rămîne credincioasă tradiției legiste din secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n., politica nu are de-a face cu morala. Ea nu este decît ansamblul mijloacelor pozitive și al stratagemelor care asigură și menține preeminența statului.

Dispozițiile legislative nu au drept obiect numai reformarea radicală a organizării politice; ele vizează prefacerea întregii societăți. Instituirea unei scări a delictelor și a unei scări de grade onorifice, care formează, ambele, un tot indisociabil, trebuie să ducă la crearea unei ierarhii sociale continue, mereu supusă revizuirii, ce orientează întreaga activitate a supușilor și îi pune în slujba statului, favorizînd pe cei ale căror activități sînt socotite utile (soldați și producători de cereale) și penalizînd pe ceilalți (vagabonzi, paraziți, producători de obiecte de lux, retori și filozofi). Condițiile istorice — evoluția armatelor, în cadrul cărora țărănimea sfîrșise prin a furniza cea mai mare parte a combatanților, necesitatea unor rezerve suficiente pentru a purta campanii de lungă durată — au dus, într-adevăr, la acordarea unei priorități absolute producției agricole. Agricultura este deci considerată drept sursa (*ben*: „rădăcina" sau „trunchiul") oricărei puteri economice și militare, în opoziție cu activitățile secundare și accesorii („ramurile" —*mo*) — meșteșugurile și comerțul —, a căror dezvoltare dezordonată poate antrena slăbirea și ruina statului. Trebuie deci frînate toate activitățile care abat populația de la sarcinile ei esențiale, trebuie luptat împotriva speculanților, contro-

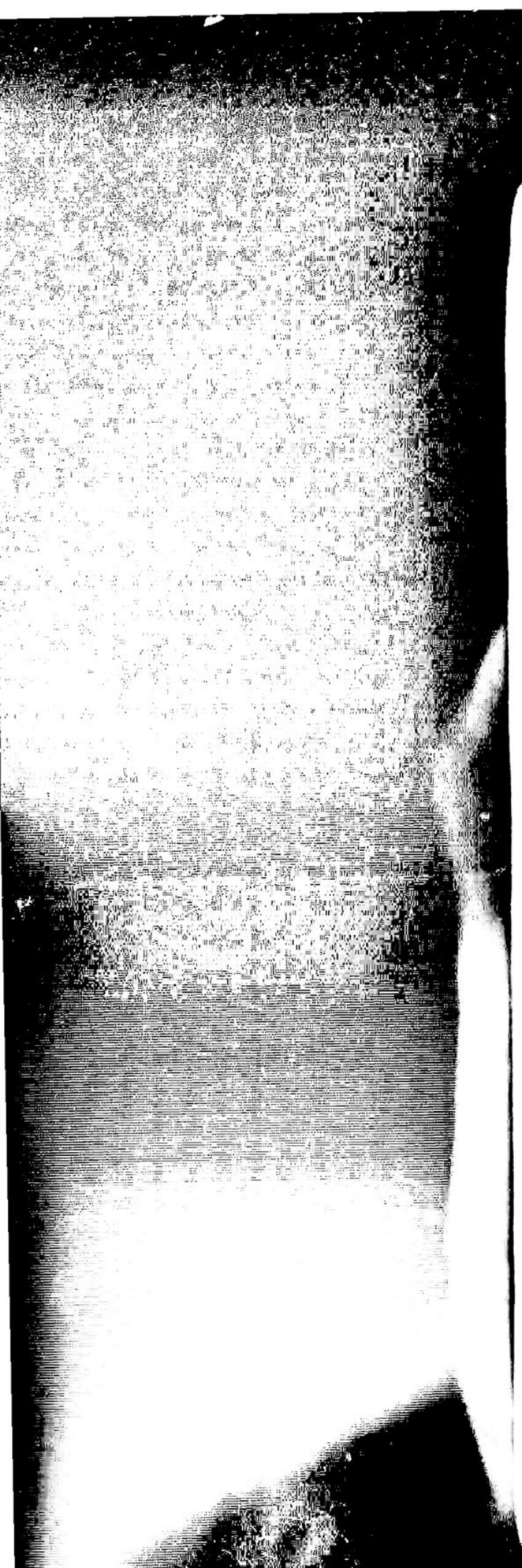

late prețurile bunurilor de primă necesitate, precum și moneda. Asistăm prin urmare, încă din secolele al IV-lea—al III-lea, la apariția unei economii politice care a cunoscut în lumea chineză o amplă și timpurie dezvoltare.

Dacă principele este sursa unică a pedepselor și a onorurilor ce determină ierarhia socială, aceasta nu înseamnă totuși că el dispune după voie de puterea sa. Această putere se limitează la instaurarea de instituții și de criterii obiective, cunoscute de toți. Imparțialitatea lui este totală, asemănătoare cu cea a ordinii naturale; în această privință, la Han Fei, influența taoistă este foarte evidentă.

Alte influențe au acționat, de asemenea, asupra formării legismului. Chiar înainte să se afirme o teorie a statului, întemeiată pe suveranitatea principelui și a legii, cei care urmăreau succesul combinațiilor diplomatice au încercat să profite de prilejurile și împrejurările favorabile (*shi*), cu ajutorul unor procedee ținute secrete (*shu*). Această concepție despre acțiunea concretă, bazată pe ideea unui timp și unor spații concrete și singulare, pare să fi fost prima care s-a impus cînd conducătorii de regate au vrut să profite de adîncile prefaceri din societatea nobiliară pentru a se elibera de tutela marilor familii aristocratice și a încerca să parvină la hegemonie. Or, legiștii trebuiau ca, pe lîngă ansamblul de legi destinate să asigure funcționarea statului și organizarea generală a societății, să asigure un loc noțiunilor de procedee și stratageme secrete: principele le datora o parte din puterea sa personală.

În sfîrșit, mentalitatea marilor negustori-antreprenori, dintre care unii au fost sfetnici ai conducătorilor de regate din secolele al V-lea — al III-lea — precum Fan Li, unul dintre primii care, în Yue, au preconizat, către anul 500, „îmbogățirea statului și întărirea armatelor" (*fuguo qiangbing*), Bai Gui în regatul Wei (secolul al IV-lea), *Lü Buwei*, sfetnic al principelui din Qin la sfîrșitul secolului al III-lea —, a înrîurit, de asemenea, formarea legismului. Recurgerea la calcule, la modalități de probă obiective, ideea însăși a stratagemelor secrete sînt comune legiștilor și cercurilor negustorești.

Ceea ce, dintre concepțiile legiștilor, a frapat cel mai mult pe contemporani și pe oamenii din epoca dinastiei Han este egalitatea în fața legii pe care înțelegeau s-o impună. „Ei nu fac deosebire — scrie Sima Tan în secolul al II-lea î.e.n. — între cei apropiați și străini, nu deosebesc între nobili și gloată și îi judecă pe toți împreună după lege, în așa fel încît raporturile întemeiate pe afecțiune și respect sînt abolite". Dar, în pofida transformărilor ulterioare ale lumii chineze, contribuția legiștilor a fost fundamentală în domeniul dreptului, al organizării politice, sociale și administrative. Legismul n-a încetat să inspire, pînă în zilele noastre, gîndirea politică a chinezilor.

De la practicile religioase la filozofie : taoiștii

Perioadă de neliniște, tulburări și prefaceri sociale, secolele al IV-lea—al III-lea aveau să fie deosebit de favorabile dezvoltării unor curente religioase. Încă în secolul al V-lea, secta condusă de Mozi a atras atenția prin religiozitatea și ambiția ei de a asigura mîntuirea universală. Pentru cei ce vor fi numiți mai tîrziu „taoiști" (*daojia*), mîntuirea fiecăruia și a tuturor nu rezidă într-o acțiune colectivă, ci în retragere și în practicarea acelor procedee ce permit abstragerea din lume și, pe această cale, dominarea ei. Ne-au rămas de la acești oameni culegeri de apologuri, de istorioare simbolice și de discuții. Culegerea cea mai importantă, *Zhuangzi*, este, în cea mai mare parte a ei, opera unui scriitor de geniu, fără îndoială, unul dintre cei mai mari din lunga istorie a literaturii chineze (Zhuang Zhou, către 370—300); *Liezi*, o altă culegere, mai tîrzie,

pare să fi fost compusă ca imitație a cărții *Zhuangzi*. Acestor două lucrări li se adaugă un opuscul, *Laozi daodejing*, cuprinzînd sentențe sibiline menite, cu siguranță, să servească drept teme de meditație, și a căror obscuritate a atras numeroși exegeți.

Multe pasaje lasă să se întrevadă recurgerea la practici magico-religioase probabil cu mult mai vechi. Așa cum a subliniat Marcel Granet, la gînditorii taoiști punctul de plecare nu este filozofic, ci religios. Scopul era păstrarea și sporirea forței vitale prin recurgerea la o disciplină alimentară, respiratorie (respirație în circuit închis), sexuală, de mișcare i .mică și, neîndoielnic, la alchimie, al căror ansamblu corespundea termenului *yangsheng* („a hrăni principiul vital"). Era mijlocul de a purifica trupul pentru a-l face invulnerabil (apa, focul, fiarele nu pot nimic împotriva unui sfînt), de a cîștiga puterea de a se mișca liber în univers în timpul unor călătorii extatice, de a întîrzia nelimitat îmbătrînirea individului. Toate aceste tehnici, mai bine cunoscute începînd din epoca dinastiei Han, par să fi fost privilegiul unor școli de magicieni (*wu*), atestate încă din antichitatea cea mai timpurie.

Pe această bază de tradiții magice și sub influența celorlalte curente de gîndire, dar în opoziție absolută cu ele, pare să se fi dezvoltat filozofia taoistă. Constrîngerilor moralei, riturilor, organizării politice, sacrificiilor propovăduite de triștii adepți ai lui Mozi, gînditorii taoiști le opun un ideal de viață autonomă, firească, liberă și plină de bucurie. Toate mizeriile lumii vin de la deformările, piedicile, adăugirile superficiale ce au fost impuse naturii prin cultură și al căror efect este slăbirea principiului vital. Pentru a trăi o viață deplină și întreagă, trebuie evitată orice irosire de energie, trebuie regăsită simplitatea perfectă (*pu*) a ființei în starea brută, trebuie să te conformezi ritmurilor vieții universale, să alternezi lungi perioade de hibernare cu altele de mișcare liberă, să imiți jocurile și dansurile animalelor, care cunosc în chip spontan secretele igienei vitale. Trebuie să fii precum Marele Tot: liniște, calm și perfectă indiferență. Cei care se agită, care își dedică viața căutării norocului și gloriei, care vor să mîntuiască lumea, să se pună în serviciul statului, nu sînt decît niște bieți nebuni, care își irosesc forța vitală și își interzic orice speranță de a ajunge la adevărata sfințenie.

În același fel, trebuie respinsă orice gîndire discursivă, căci limbajul, ca instituție socială, este unul dintre primele obstacole în calea liberei comunicări a ființei cu Marele Tot. Orice distincție este arbitrară. Viața și moartea nu sînt decît două faze alternate ale aceleiași realități. Și Zhuangzi împrumută de la sofiști dialectica pentru a demonstra vanitatea opozițiilor limbajului. Orice învățătură ce recurge la cuvînt este iluzorie, scrierile celor vechi nu sînt decît dejecțiile lor; sfîntul își instruiește discipolii, îi transformă în chip direct, prin influența sa insensibilă, fără a pronunța nici un cuvînt. Aceasta pentru că, de fapt, dincolo de această cunoaștere nemijlocită și universală pe care o dau calmul desăvîrșit și desăvîrșita indiferență, nu există decît adevăruri fugare, întîmplătoare, relative. Singura realitate adevărată este acea putere de prefacere nedefinită, acel principiu imanent al spontaneității cosmice ce poartă numele de *dao* (*tao*).

Taoismul avea să aibă asupra gîndirii chineze și asupra dezvoltării mișcărilor religioase din lumea chineză o influență capitală și adesea preponderentă. El a contribuit, în bună măsură, la formarea concepțiilor științifice și la unele descoperiri. Influența lui a fost însă sensibilă și în ceea ce privește concepția asupra puterii politice, care se întemeiază pe stăpînirea unor puteri magico-religioase, precum și în domeniul teoriilor asupra guvernării.

Mencius

Novatorilor pe care îi preocupă însăși funcționarea statului și crearea instituțiilor necesare dezvoltării lui li se opun cei care cred că temelia puterii se află în virtutea principelui. Idee veche pe care, la cei ce se revendică de la Confucius, progresul concepțiilor morale tinde să o înnoiască pe de-a-ntregul. Virtutea nu mai este considerată inerentă spițelor aristocratice, ci a devenit o calitate morală a cărei dobîndire se află la îndemîna tuturor. Pentru Mengzi (sau Mencius, a doua jumătate a secolului al IV-lea), acel principe capabil de o virtute egală cu cea a eroilor mitici din antichitatea timpurie (Yao, Shun și Yu — fondatorul dinastiei Xia) și a primilor regi din dinastia Zhou — epoci în care domnea o perfectă armonie socială — se va impune în mod necesar drept suveran universal al tuturor ținuturilor chineze. Nu mai este vorba de o putere patrimonială cu bază religioasă, ci, mult mai simplu, de generozitate și de grijă pentru bunăstarea fiecăruia. Ceea ce este important nu mai sînt pămînturile, oricînd îndestulătoare, nici bogățiile, nici puterea militară — toate acestea nu reprezintă nimic fără adeziunea și concursul micilor nobili și a mulțimii de rînd —, ci oamenii. Însă aviditatea, egoismul, setea de dominație, care îi fac pe principi să amplifice constrîngerile și suferințele celor umili, le alienează simpatia populară. Cel care, între mai marii lumii acesteia, într-o vreme de violență și de dezlănțuire a poftelor, ar îndrăzni, printr-o sfidare plină de curaj, să revină la guvernarea umanitară a vechilor regi, ar provoca un fel de revoluție: toate popoarele împilate s-ar îndrepta spre el ca spre un mîntuitor.

Această temă, amplu dezvoltată în lucrarea ce relatează convorbirile maestrului (se află în ea și sfaturi de ordin economic și fiscal: Mencius propune revenirea la vechea practică a „pămîntului obștesc", idealizat în sistemul *jing* — împărțirea loturilor în pătrate de cîte nouă parcele egale — și reducerea taxelor comerciale), este asociată unei concepții optimiste asupra naturii umane: oamenii posedă în germene încă din naștere calitățile morale necesare desăvîrșirii lor ca oameni de bine: *ren* — omenie, *yi* — simțul datoriei, *li* — politețe, *zhi* — cunoaștere. Acești germeni pot să fie ori dezvoltați prin educație, ori înăbușiți datorită influenței pernicioase a mediului.

Gînditor nu foarte original, Mencius nu va cunoaște un mare succes decît începînd din secolele al IX-lea—al XI-lea, mulțumită analogiilor pe care le prezenta concepția sa asupra naturii umane (*xing*) cu anumite teorii budiste (natura lui Buddha este înnăscută în fiecare dintre oameni) și în virtutea armonizării, în general vorbind, a ideilor sale politice cu tendințele filozofice și morale ce se vor dezvolta în epoca dinastiei Song. *Mencius* va deveni unul dintre textele de bază ale ortodoxiei „neo-confuciene", pe care o vor adopta imperiile autoritate și paternaliste ale dinastiilor Ming (1368—1644) și Qing (1644—1911).

Xunzi

Mult mai profund și mai original decît Mencius, Xunzi (către 298—235) este, alături de contemporanul său Han Fei, unul dintre spiritele cele mai puternice ale secolului al III-lea. Gîndirea sa datorează, de altfel, mult, atît legiștilor cît și taoiștilor. Cu siguranță primul în istoria universală care a recunoscut originea socială a moralei, Xunzi refuză să vadă în natura umană aflată în stare brută altceva decît un complex de tendințe anarhice și iraționale: binele și rațiunea se nasc din disciplina pe care o impune prin ea însăși viața în societate. Societatea este aceea care, prin reprimarea constantă a apetiturilor, violenței și egoismului natural al indivizilor, canalizează aceste forțe vitale, le domesticește

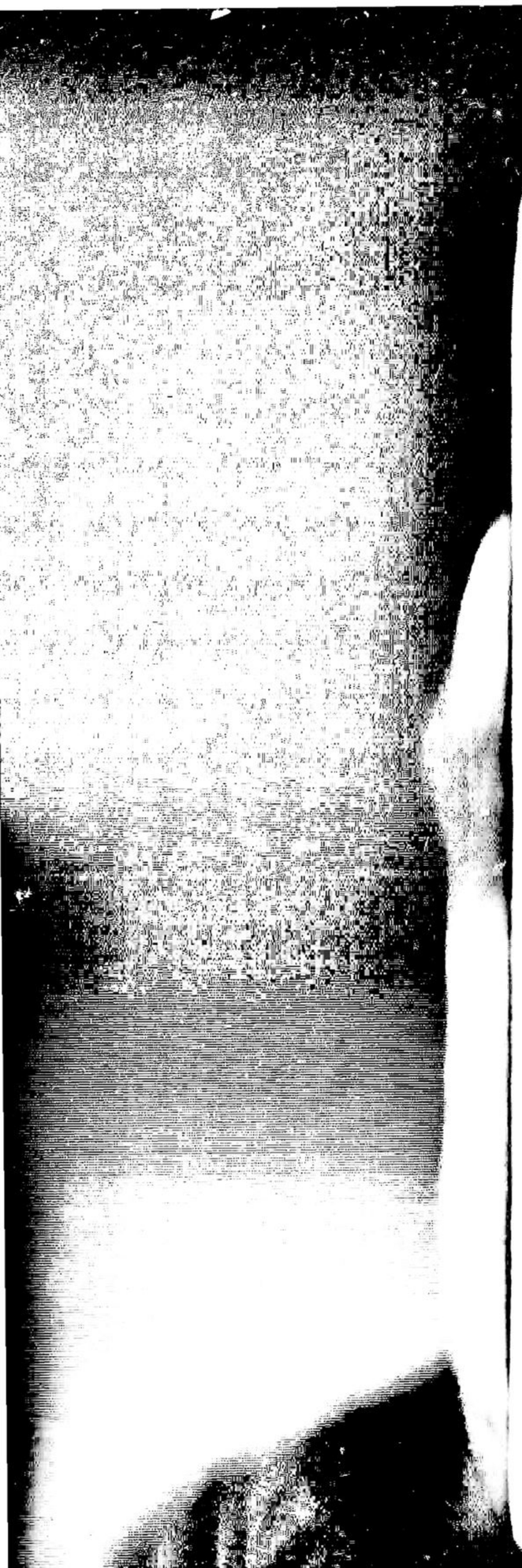

și le întoarce spre folosul tuturor și al fiecăruia. Societatea este marea educatoare a indivizilor. Datoriile (*yi*) și regulile de conduită (*li*, „riturile") învață pe fiecare controlul de sine, simțul a ceea ce este convenabil și drept. Sărbătorile și ceremoniile, muzica și dansul sînt un antrenament pentru buna înțelegere. Instituțiile îl formează pe om.

Departe însă de a fi născocirea arbitrară a vreunui legislator, *yi* și *li*, concepute drept realități obiective și nu drept calități morale, sînt produsul natural al istoriei: în ele se află, așadar, încorporat un principiu de raționalitate, societatea fiind ea însăși izvorul rațiunii (*li*). Ordinea socială și rațiunea se confundă.

Fără o repartizare (*fen*) a rangurilor și condițiilor sociale conformă echității (*yi*) și recunoscută de toți, certurile și încăierările ar distruge coeziunea socială, care face posibilă forța colectivă a grupurilor umane. Trebuie deci ca această repartizare să fie limpede și ca numele să fie pe potriva realității. La Xunzi se găsește, de altfel, una dintre cele mai bune expuneri ale teoriei „corectării numelor" (*zhengming*). Apărută în mediile scribilor și autorilor de anale, care vedeau în folosirea termenilor potrivit tradiției rituale mijlocul de a exprima o judecată normală, teoria *zhengming* devine instrumentul unei noi ordini, întemeiată pe merite și scăderi: numind — adică acordînd titluri și grade —, principele produce ordinea care asigură funcționarea regulată a ansamblului societății. Făcînd aceasta, el nu intervine în diferende, ci se mulțumește să instaureze un sistem pentru evitarea lor, căci acest sistem este bazat pe consensul tuturor. Același demers poate fi regăsit la Han Fei: pincipele nu poruncește, nu intervine direct; cu desăvîrșire imparțial, el este izvorul și garantul unei ordini universale.

Nici la Xunzi, ca de altfel nici la ceilalți gînditori chinezi, nu vom găsi ideea, ce pare într-un fel constitutivă pentru gîndirea occidentală, potrivit căreia ordinea are ca principiu o putere de constrîngere și de comandament individual: ordinea, ce-și are originea, în epoca *chunqiu*, în ansamblul regulilor rituale și ierarhiilor cultelor familiale, este la Mencius rezultatul spontan al conduitei unui principe chemat să devină suveran universal; în *Zhuangzi* este efectul virtuții sfîntului, pentru Xunzi este produsul mecanismelor obiective generate de viața socială, iar pentru Han Fei — al regulilor generale instaurate de conducătorii de state. Ideea că ordinea nu poate rezulta decît dintr-o reglare spontană și oarecum organică se regăsește în concepțiile cosmologice: nici o putere individuală nu poruncește naturii, al cărei echilibru este asigurat prin jocul forțelor sau virtuților opuse și complementare, a căror creștere și declin se traduc prin succesiunea anotimpurilor. Pornind de aici, sînt lesne de înțeles dificultățile de dialog ce vor surveni cînd, în secolul al XVII-lea, civilizațiile chineză și europeană vor intra în contact: potrivit propriilor lor tendințe, misionarii creștini vor vedea în noțiunea de *tian* (cer, ordine naturală), fie o simplă concepție mecanicistă, fie vestigiile unui cult monoteist.

Sofiști și specialiști în cele „cinci elemente"

Retorica, una dintre caracteristicile originale ale școlii lui Mozi, se întemeiază pe analogii, pe comparații (amplu dezvoltate), pe repetiții. Greoaie și încurcată, ea nu se potrivește deloc dezbaterilor de la curțile princiare și intrevederilor diplomatice, unde e vorba nu de predici, ci de obținerea, prin cîteva vorbe, a unui acord. Discursul este aici viu, aluziv, violent sau ironic. Disputatorii recurg la toate mijloacele posibile: reguli morale și rituale, anecdote, apologuri, precedente istorice, paradoxuri și raționamente duse la absurd. Pentru a-l încurca și surprinde

pe adversar, ei nu se tem să recurgă la argumente falacioase. Condițiile politice ale epocii *statelor combatante* au favorizat, așadar, dezvoltarea unei sofistici cu caractere originale și care se distinge prin obiectul ei, esențialmente pragmatic, de cea a lumii grecești, legată de instituția pledoariilor juridice și politice. Timpul pentru vorbe era măsurat. Strîmtorați de o limbă care nu făcea distincția între unitate și pluralitate, între abstract și concret, sofiștii chinezi (*bianzhe*) n-au avut nici răgazul de a înainta prea mult în analiza limbajului, pe care totuși au întreprins-o, nici pe cel de a-și construi o logică a discursului. Hui Shi (către 380—300) și succesorul lui, mai bine cunoscut, Gongsun Long (către 320—250), sînt singurii ale căror nume s-au păstrat, pe lîngă cîteva fragmente din scrierile lor. Li se datorează o serie de paradoxuri întemeiate pe analiza ideilor de măreție, de timp, de spațiu, de mișcare, de unitate și multiplicitate, paradoxuri ce au avut un oarecare succes în epocă, constituind un efort de meditație asupra noțiunilor abstracte, rămas însă fără urmări.

Într-adevăr, nu pe această cale avea să se dezvolte logica chineză, ci pe aceea inaugurată de specialiștii în divinație, inițiatori ai matematicii în lumea chineză. Mînuirea numerelor și combinațiile de semne apte să traducă valorile concrete ale spațiului-timp aveau să servească drept bază teoriilor filozofice și științelor. Mai puțin irațional decît multe altele, acest mod de a lua în stăpînire lumea avea să-și demonstreze în lungul istoriei valoarea euristică în multe domenii (chimie, magnetism, medicină). Epoca *statelor combatante* pare să fi fost aceea în care au fost sistematizate teoriile clasificatorii moștenite de la cercurile prezicătorilor, teorii ce pun în relație și regrupează în ansambluri spațio-temporale virtuți fundamentale, opuse și totodată complementare (*yin* și *yang* — forța masculină și cea feminină, ori cele *cinci elemente*). Succedarea acestor virtuți, ca și creșterea și declinul lor,

permit interpretarea ordinii naturale, precum și a istoriei, ele explică nașterea, apogeul și declinul puterilor politice. Aceste teorii, ce răspund necesităților unei epoci de răsturnări sociale și politice, dar care vor avea un mare succes și sub imperiile dinastiilor Qin și Han, par să fi fost cultivate îndeosebi în „academia" Jixia din Linzi (actualul Yidu, în Shandong), capitala regatului Qi, unde coexistau reprezentanți ai mai multor școli. Tradiția atribuie unui anume Zou Yan (către 305—240) meritul de a fi sistematizat aceste concepții cosmologice.

Literatura

Aceia care au fost numiți filozofii (*zhuzi*) chinezi din epoca *statelor combatante* fac apel la o bogată literatură orală, din care extrag anecdote, apologuri, istorioare, alegorii sau enigme, ce pot fi regăsite, în scrierile lor, în diferite versiuni. O parte a acestei literaturi avea să fie culeasă în scris în secolele al II-lea și I î.e.n., împreună cu celelalte tradiții ale acestei epoci, sub formă de cronici sau biografii romanțate, de culegeri de discursuri, ori de vorbe atribuite unor personaje ilustre, al căror conținut este adesea eterogen. *Mutianzi zhuan*, lucrare descoperită în 279 în provincia Henan, într-un mormînt din epoca *statelor combatante*, povestește călătoriile mitice ale regelui Mu (date tradiționale: 1001—947) în ținuturile de la Soare-apune. *Yanzi chunqiu* este o culegere de anecdote clasate pe genuri; *Wuzi* este o lucrare de strategie atribuită unui celebru general din regatul Wei; *Guanzi*, scriere atribuită lui Guan Zhong, ministru din statul Qi în secolul al VII-lea, e un tratat de politică și economie compus din părți disparate; *Guoyu* și *Zhanguoce* sînt culegeri cu caracter istoric, amestecate cu discursuri referitoare la epoca *chunqiu*, respectiv la cea a *statelor combatante*.

În această literatură de genuri foarte diverse poate fi bănuită influența unui folclor internațional, pe care o explică împrejurările istorice ale epocii (prezența unor populații indo-europene în Asia Centrală, expansiunea în secolul al V-lea a Persiei ahemenide pînă în Transoxiana, legăturile Chinei secolelor al V-lea—al III-lea cu lumea indiană): geografia mitică a Indiei pare să fi inspirat indirect cosmologia lui Zou Yan, cara acordă un loc central Muntelui Kunlun, echivalent chinez al Muntelui Sumeru; cît privește paradoxul săgeții lui Zenon, el poate fi regăsit și la sofiștii chinezi.

Dar, așa cum geografia mitică va fi curînd părăsită în favoarea concepțiilor pozitive, tot astfel miturile cele mai vechi ale lumii chineze încep să fie topite în tiparele unei istorii cu caracter profan. Această istorie, a cărei constituire va fi continuată sub dinastia Han, prelucrează și integrează într-o cronologie continuă, care va urca pînă la începutul mileniului al III-lea î.e.n. fragmente de mituri și legende, precum și teme religioase a căror semnificație nu mai este înțeleasă și care sînt transformate în date istorice. Eroii civilizatori ce fuseseră adoptați ca patroni de către diferite secte și școli din secolele al V-lea — al III-lea (Huangdi — Împăratul Galben, Fuxi și sora sa Nügua, Shennong — Plugarul Divin, Yao, Shun, Yu, întemeietorul dinastiei Xia etc.) și cărora umanitatea le-ar datora instituțiile ei fundamentale, precum și așezarea lumii, sînt rînduiți într-o istorie datată, aflată în perfectă continuitate cu timpurile care i-au urmat.

Într-un cu totul alt domeniu, sfîrșitul epocii *statelor combatante* se distinge prin avîntul unui nou gen poetic, originar din țara Chu, bogat în elemente împrumutate din culturile autohtone. Avîndu-și, fără îndoială, originile într-o tradiție mult mai veche, acest gen este ilustrat întîia oară la începutul secolului al III-lea de către un nobil din Chu, numit Qu Yuan. Este o poezie de inspirație religioasă, cu caracter liric, într-un ritm liber, uneori grăbit, alteori maiestuos, punctat de exclamații. Unele piese descriu călătoria șamanului în căutarea divinității invocate, amintind drumurile „omului perfect" (*zhenren*) care, după Zhuangzi, călătorește pe vînt și nori, încalecă soarele și luna și rătăcește dincolo de univers. Poemele (*fu*) lui Qu Yuan vor fi imitate de nepotul său, Song Yu, și de Jin Cha, înainte de a se preface, sub dinastia Han, în descrieri poetice de o factură prețioasă, cu un vocabular căutat.

Cartea a 2-a

AVÎNTUL, EVOLUŢIA ŞI DECLINUL STATULUI CENTRALIZAT

În cursul celor patru secole ale dinastiei Han (de la începutul secolului al II-lea î.e.n. la sfîrșitul secolului al II-lea e.n.; date oficiale: 206 î.e.n. — 9 e.n. pentru primii împărați Han și 25—220 pentru a doua perioadă Han) s-a produs o evoluție importantă care privește societatea, distribuirea forțelor politice, repartizarea populației, raporturile lumii chineze cu stepa, economia. În consecință, se pot distinge diferite etape în procesul de alterare continuă pe care îl încearcă statul centralizat, așa cum fusese el definit de primul împărat din dinastia Qin, proces desfășurat între războiul civil din anii 210—202 care pune capăt imperiului acestei dinastii, și epoca de anarhie și de lupte între căpeteniile militare, prin care se încheie în 190—220 a doua dinastie Han.

Perioadei de consolidare a puterii centrale din primii șaizeci de ani ai secolului al II-lea î.e.n. îi urmează marea expansiune militară din timpul domniei împăratului Wudi (141—87), însoțită de un imens efort pentru valorificarea teoriilor din nord și nord vest. Puterea imperiului se întemeiază pe masa micii țărănimi supusă recrutării. Tendințele autocratice dezvoltate sub domnia lui Wudi provoacă însă, după moartea acestuia, o ruptură între corpul funcționarilor și Curte, care devine centrul intrigilor organizate de familiile împărăteselor. Aceste intrigi provoacă uzurparea puterii de către Wang Mang, între anii 9—23 e.n. Criza politică din ultimii cincizeci de ani ai dinastiei primilor Han fusese însoțită de prefaceri sociale și economice, precum și de lenta asimilare a unei părți a foștilor nomazi. Aceste cauze diverse favorizează formarea unei clase de proprietari de pămînturi bogați, o mișcare generală de reflux a coloniilor instalate la hotarele nordice și nord-vestice, precum și diminuarea rapidă a clasei micilor țărani. Iată de ce imperiul, restaurat după interregnul lui Wang Mang, se sprijină pe o nouă clasă de notabili, care îi furnizează cadrele administrative și poltice. După o perioadă de relativă prosperitate, greutățile reapar: conflicte între cercurile Curții, reprezentate de eunuci și de familiile notabililor, apoi criza țărănească, ce se traduce prin mari răscoale populare de inspirație taoistă, care slăbesc puterea centrală și deschid calea ascensiunii șefilor militari însărcinați cu reprimarea acestor răscoale. Începînd cu anul 190, împărații Han nu mai dețin puterea decît cu numele, iar anarhia generală provoacă declinul economiei urbane.

Capitolul 1

IMPERIUL CUCERITOR

1. De la dinastia Qin la dinastia Han

Unificarea statelor chineze și primele tendințe expansioniste

Primul mare succes militar al regatului Qin, după reorganizarea lui de către Shang Yang, este victoria din 314 asupra nomazilor din nord, urmată, în 311, de ocuparea Cîmpiei Chengdu (țara Shu) din Sichuan și de pătrunderea armatelor din Qin în regiunile muntoase, populate de triburi non-chineze, din Sichuanul oriental (țara Ba). Ocuparea văii de sus a Rîului Han (cetatea Hanzhong este cucerită în 312) permite, în anii 278—277, expansiunea regatului Qin în Hubei, în detrimentul regatului Chu. Capitala Chu, orașul Ying (actualul Jiangling) cade în mîinile generalului Bai Qi. Urmează o serie de ofensive împotriva vecinilor răsăriteni ai regatului Qin — regatele Han, Wei și Zhao. Armatele din Qin înaintează pînă la Handan, capitala regatului Zhao (în sud-estul extrem al Hebeiului), oraș al cărui asediu sînt însă constrînse să-l ridice în 257. În 249 regatul Qin anexează micul domeniu din Henan al dinastiei Zhou de Est, punînd astfel capăt venerabilei spițe a regilor Zhou.

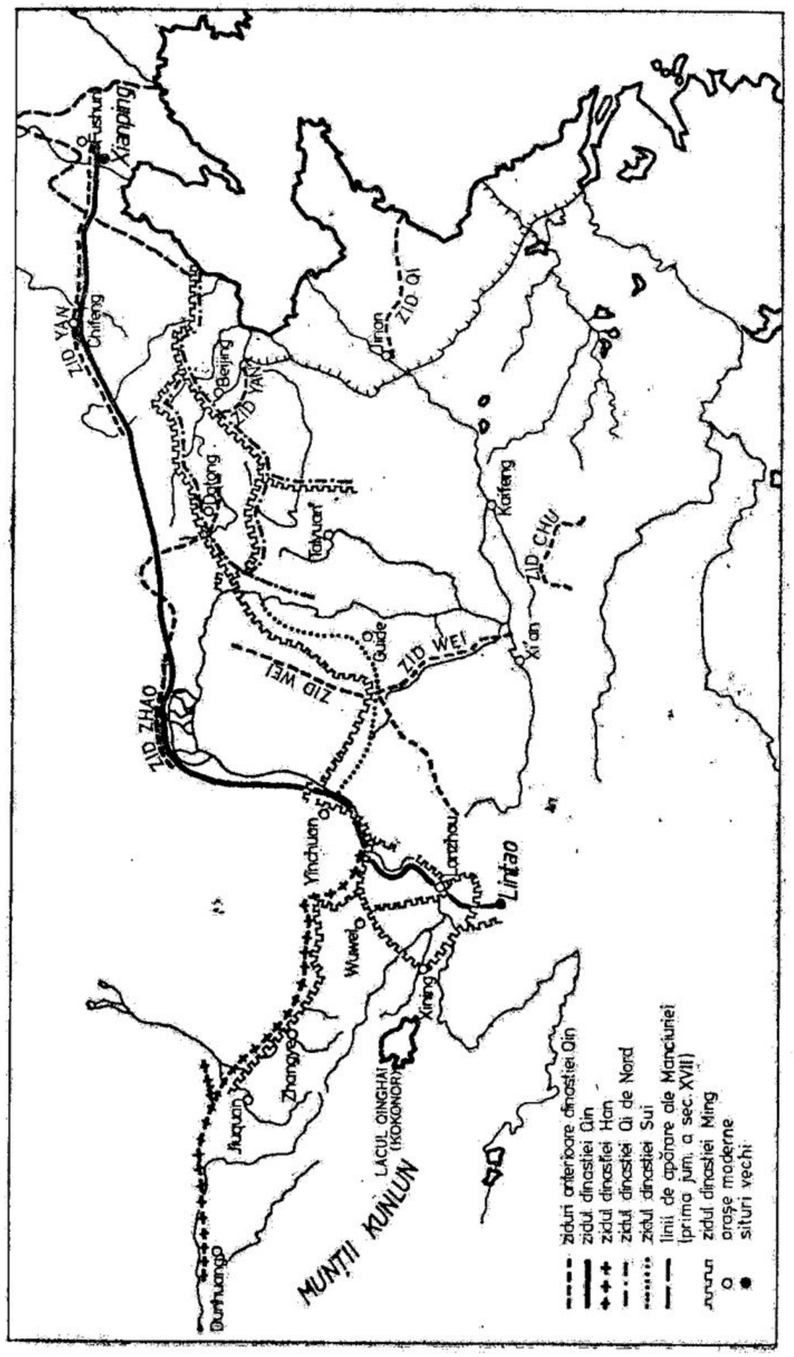

9. Marele zid al dinastiei Qin și traseele succesive ale Marelui Zid

Cel care avea să unifice prin forța armelor statele chineze, întemeind primul imperiu din istorie, principele Zheng (259—210) din regatul Qin, a venit la putere în anul 247. În cursul unui deceniu de campanii militare, acesta distruge statele Han (230), Zhao (228), Wei (225), Chu (223), Yan (222) și Qi (221). Desăvîrșind în 221 cucerirea tuturor teritoriilor chineze, el își asumă titlul de suveran august (*huangdi*), care a rămas titlul dat în mod curent împăraților, dar va fi cunoscut în istorie sub numele de primul împărat (*shi huangdi*).

Cu ajutorul sfetnicului său legist Li Si, care îi urmează în funcție negustorului Lü Buwei, îndepărtat în 237, primul împărat extinde asupra ansamblului lumii chineze din acea vreme sistemul administrativ din statul Qin. O întreagă serie de măsuri unificatoare însoțesc împărțirea teritoriului în 36 de districte (*jun*), număr curînd sporit la 48: introducerea unui singur tip de monedă circulară de aramă, cu gaură centrală pătrată, al cărui model va dăinui pînă în perioada contemporană, unificarea măsurilor de capacitate și lungime, introducerea unei noi norme grafice, menită să înlocuiască diferitele tipuri de scriere întrebuințate pînă atunci în statele chineze, unificarea ecartamentului roților de la căruțe. Vechile ziduri, pe care regatele le construiseră la hotarele lor pentru a se apăra de vecini, sînt distruse și deținerea de arme este interzisă (în capitală sînt turnate douăsprezece statui gigantice din metalul provenit din armele confiscate ; totodată este întreprins un vast efort de amenajare a teritoriilor: construirea unei rețele de drumuri imperiale și de canale de irigație, înălțarea unui Mare Zid la hotarele nordice. Acest zid, destinat să apere imperiul împotriva incursiunilor populației xiongnu, crescători de animale nomazi, reia traseul vechilor fortificații construite în jurul anului 300 de regatele Qin, Zhao și Yan, le întărește și le prelungește într-un lanț continuu, care merge din sudul provinciei Gansu pînă în nordul

Peninsulei Liaodong (de la 104° la 123° longitudine). Un corp expeditionar de 100 000 de oameni este îndreptat în anul 213 de către generalul Meng Tian împotriva populației xiongnu din ținutul Ordos. Alte operațiuni militare au loc în ținuturile barbare din China de Sus și din Vietnam, unde sînt create districte noi, ce-și au centrele la Panyu (actualul Guangzhou), la Guilin, în nord-estul provinciei Guangxi, la

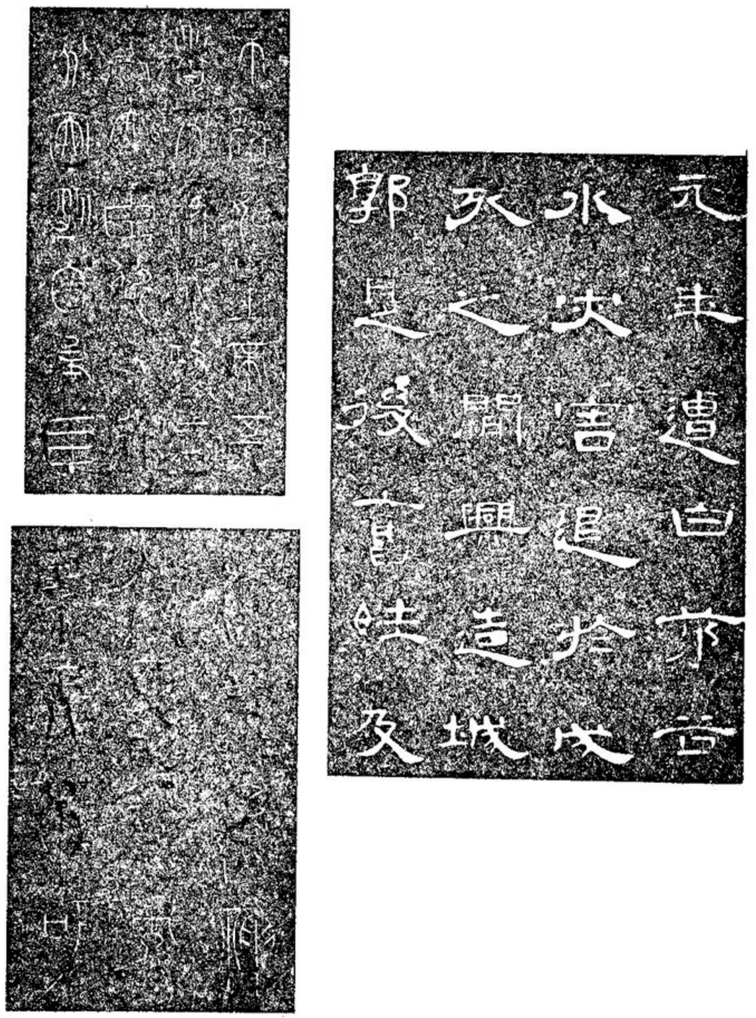

V. Scrieri chineze din epocile Qin și Han: A. *Scriere unificată din imperiul Qin* (còpii din secolele al VIII-lea și al X-lea). — *B. Stil oficial din timpul dinastiei Han tîrzie* (secolele I — al II-lea)

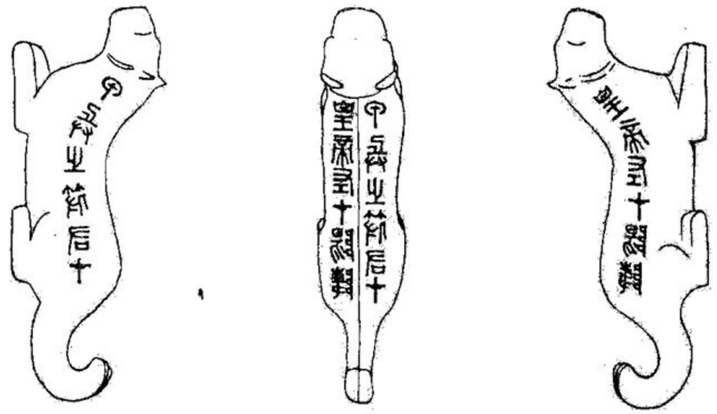

VI. *Insignă în două părți din epoca dinastiei Qin* (221–206 î.e.n.). Textul înscris pe cele două fețe ale tiparului este următorul: „Insignă în două părți pentru armată. Partea din dreapta se află la palatul imperial. Cea din stînga la Yangling". Acest tip de insignă — apropierea celor două părți servea la autentificarea ordinelor — apare în epoca *statelor combatante* și rămîne în uz pînă în epoca Tang (secolele al VII-lea—al IX-lea)

Xiang (Hanoi). Ofensiva trupelor din Qin împotriva populațiilor băștinașe din Fujian (populația Yue din ținutul Min: Yue Min) duce la crearea unui alt district, în regiunea actualei provincii Fujian. Populate cu deportați, aceste teritorii îndepărtate, unde garnizoanele chineze trebuie să lupte împotriva necontenitelor acțiuni de guerilă întreprinse de populația indigenă, vor scăpa de sub controlul imperiului în momentul tulburărilor care urmează morții Primului împărat. Aceste regiuni, care cunoscuseră penetrația produselor chineze și care fuseseră explorate de negustorii și aventurierii din epoca *statelor combatante*, vor păstra însă urme ale acestei implantări chineze; un secol mai tîrziu, vor putea fi regăsiți aici descendenți ai soldaților și deportaților din vremea primului împărat.

Prăbușirea imperiului Qin și instaurarea dinastiei Han

Numărul mare de operațiuni militare, din Gansu pînă în Coreea și din Fujian pînă în Vietnam, mplo ar ea marilor lucrări (construcții de orașe,

drumuri, stații de poștă, canale, Marele Zid), la care se adaugă amenajarea unui imens palat în capitală (Xianyang, pe malul stîng al Rîului Wei, în Shaanxi), și construirea unui prodigios hipogeu (mormînt multicameral) în interiorul muntelui Li (la 50 km est de Xianyang), rigoarea extremă a sistemului penal par să fi făcut insuportabilă tirania primului împărat. Nemulțumirii populare i se adaugă ura vechii nobilimi, deposedată de drepturile ei și deportată (120 000 de „familii puternice și bogate" sînt transferate în regiunea capitalei), și cea a cercurilor de cărturari: în dorința lui de a elimina pe făcătorii de discursuri ce cîrteau împotriva noului stat, primul împărat interzice toate cărțile, cu excepția tratatelor de medicină, agricultură și divinație. Este vorba de faimoasa „ardere a cărților" din anul 213, urmată de executarea la Xianyang a mai mult de 400 de potrivnici. Primele răscoale izbucnesc imediat după moartea primului împărat, cînd fiul său mezin îi urmează la tron sub numele de al doilea împărat (*ershi huangdi*). În 209 se produc răscoalele populare conduse de Chen Sheng și Wu Guang, cărora li se raliază neîntîrziat vechea nobilime din Chu, condusă de familia Xiang.

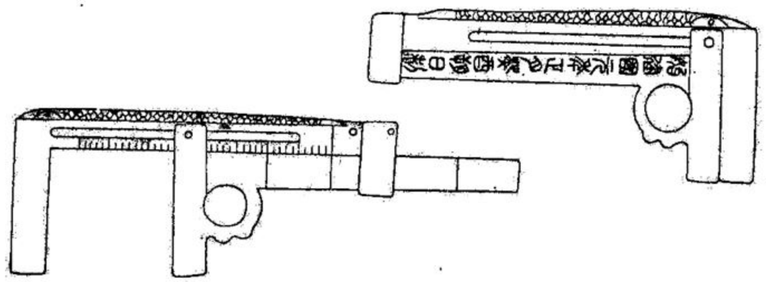

VII. *Șubler fabricat în anul 9 e.n.*, gradat în *cun* (a zecea parte dintr-un *chi*) și în *fen* (a zecea parte dintr-un *cun*). Fața din dreapta poartă inscripția: „Fabricat în ziua *guiyou*, de luna nouă a celei de a cincea luni din primul an *shijianguo*"

Liu Bang mic funcționar al dinastiei Qin, ieșit din popor, vede crescînd autoritatea sa ca șef al bandelor de răsculați. Aflat mai întîi sub ordinele lui Xiang Yu (232-202) care îi dăduse ran-

gul de principe de Han, el intră curînd în luptă cu fostul său asociat. În anul 207, va trece cu trupele sale munții Qinling și în anul următor — dată teoretică a creării noului imperiu Han — zdrobește trupele dinastiei Qin în valea Rîului Wei. În 202 Liu Bang își elimină rivalul, se proclamă împărat și își stabilește capitala la Chang'an (actualul Xi'an), la sud-est de Xianyang. Așa cum făcuse, înaintea sa, Xiang Yu, Liu Bang distribuie titluri nobiliare și feude vechilor săi camarazi de arme.

Permanența instituțiilor legiste

Statul legist, instituit în regatul Qin începînd de la mijlocul secolului al IV-lea și ale cărui principii fuseseră extinse de primul împărat la ansamblul ținuturilor chineze, se întemeia pe o organizare administrativă și militară anonimă, care asigura controlul asupra țărănimii. Această relație directă între țărănime și stat constituia caracteristica esențială a noii concepții despre putere și societate. Primii împărați Han sînt, în ciuda aparențelor, continuatorii și urmașii dinastiei Qin. Istoria tradițională s-a complăcut, desigur, să prezinte imperiul Qin în culorile cele mai sumbre, deoarece tiranul îi asuprea pe cărturari, a căror influență va deveni, din contra, preponderentă sub dinastia Han. Dar bazele puterii acestei dinastii nu sînt, la origine, altele decît cele ale regatului și imperiului condus de dinastia Qin. Aceleași concepții predomină în domeniul filozofic și religios: un sistem de corespondențe cu caracter scolastic, ce furnizează o explicație generală a universului și a prefacerilor din societate; credințele taoiste ale cercurilor de taumaturgi și prezicători din Shandong și de pe coastele Hebeiului. În exterior, condițiile generale rămîn aceleași de la o epocă la alta. Marea expansiune din timpul domniei împăratului Wu (141-87) către Mongolia, Coreea, Asia Centrală, China de Sud și Vietnam urmează, după

un răstimp de circa un secol, ofensivelor și expedițiilor întreprinse de primul împărat.

Numai pe parcursul unei perioade îndelungate și ca urmare a unei evoluții complexe, în cadrul căreia factori dintre cei mai diferiți își au fiecare rolul lui (avîntul economiei, schimbarea raporturilor între lumea chineză și lumea stepelor, întărirea Palatului în detrimentul corpului de funcționari, slăbirea autorității statului asupra țărănimii, ascensiunea familiilor bogate de notabili ș.a.) imperiul dinastiei Han s-a îndepărtat tot mai mult de originile sale.

Organizarea politică și administrativă instaurată de Liu Bang nu se deosebește de aceea a imperiului Qin. La începuturile dinastiei toate legile și regulamentele în vigoare sub primul împărat sînt păstrate întocmai: aceeași împărțire a teritoriului în districte (*jun*) și prefecturi (*xian*), aceeași triadă de funcții în capitală și în provincii — treburi civile, treburi militare, inspecție și control al administrației. Caracteristicile imperiului „legist" se extind nu numai în teritoriile ce depind direct de puterea centrală, ci și în „feude" (*fengguo*) acordate camarazilor de arme ai întemeietorului, apoi rudelor din familia imperială. Principiul puterii acestui imperiu rezidă în controlul direct al populațiilor și al indivizilor de către stat, ceea ce implică recurgerea la recensăminte greoaie (cele care ne-au rămas din epoca Han trec drept unele dintre cele mai exacte din istorie): fiecare supus trebuie să plătească o taxă personală în bani (această capitație privește chiar și pe copiii de vîrstă foarte fragedă), trebuie să execute corvezi anuale și să presteze serviciul militar. În afară de aceasta, sistemul legist de pedepse și recompense (condamnări judiciare, acordări de grade, promovări, amnistii etc.) permite clasificarea ansamblului populației în cadrul ierarhiei continue a celor 24 de grade de demnitate (*jue*). Promovările se obțin în virtutea unor fapte de arme și livrări de cereale către stat, ori prin cumpărare. Pedepsele

antrenează o degradare, în timp de gradele asigură o reducere a pedepselor în caz de vinovăție. Amnistiile, care cîteodată anulează datoriile și sînt însoțite de promovări, intervin pentru a corecta excesele unei legislații prea riguroase. Administrația dăruiește, în caz de amnistie, alcool și vite de sacrificiu comunităților țărănești (adică „satelor" — *li*), pentru banchetele lor anuale în cinstea zeului gliei (*she*). Prin coeziunea lor socială și prin presiunea morală pe care o exercită la nivel local, aceste comunități întăresc dominația statului asupra populației. Ele au în frunte notabili aleși dintre membrii lor cei mai vîrstinici și impun respectarea unei morale întemeiate pe subordonarea celor mai tineri față de cei mai în vîrstă, precum și pe respectul față de ierarhii.

Imperiul legist se bazează pe fracționarea grupurilor umane în unități foarte mici: existența unor comunități mari, a unor culte locale importante, a unor clientele particulare numeroase constituie, într-adevăr, cel mai mare obstacol în calea acțiunii sale. Așa se explică faptul că activitatea puterii centrale este mai fermă acolo unde populația este instalată mai recent: în regiunile cu populații vechi, administrația imperială trebuie să țină seama de existența marilor familii. Așa se întîmplă de pildă în Shanxi, unde rivalitățile de clan sînt la originea unor neîncetate vendette, pe care reprezentanții puterii centrale nu sînt în stare să le curme. Se explică în acest fel una dintre funcțiile principale ale transferurilor de populație: statul are interesul să deplaseze familiile influente, să le scoată din mediul lor pentru a le priva de orice putere. Tot astfel, statul are interesul să sporească zonele de defrișare și terenurile de colonizare, căci este mai lesne să ții în mînă o populație formată din persoane strămutate: condamnați, eliberați din robie, soldați, țărani sinistrați.

Transferurile de populație răspund nu numai unor intenții politice, ci și unor scopuri economice și militare. Descongestionînd regiunile cele mai

populate de excesul lor de locuitori ele permit punerea în valoare a pămînturilor aride din provinciile nordice și de la hotarele Mongoliei, înlesnind prin aceasta aprovizionarea armatelor însărcinate cu apărarea împotriva incursiunilor venite din ținuturile de stepă. Începînd cu anul 198 î.e.n., mai mult de 100 000 de persoane aparținînd familiilor bogate și influente din vechile ținuturi Qi, în nordul Shandongului, și Chu, pe cursul de mijloc al Fluviului și în valea inferioară a Rîului Han, sînt deportate în zona capitalei. Este prima dintr-o lungă serie de măsuri asemănătoare ce se vor succeda pînă la sfîrșitul secolului I e.n. și care vor fi destul de importante pentru a modifica repartizarea populației în China de Nord — îndeosebi în nord-vest, unde coloniile militare (*tuntian*), populate de soldați însoțiți de familiile lor, se vor înmulți în timpul domniei lui Wudi (141-87).

Întocmai ca dinastia Qin, primii Han vor practica o politică de mari lucrări, cele mai multe cu caracter strategic și economic. În anii 192 și 190 î.e.n., țăranii și țărăncile din Valea Wei sînt mobilizați la construirea zidurilor noii capitale, Chang'an, atingînd aproape cifra de 150 000 de oameni pentru fiecare an în parte. Apoi însă, se recurge din ce în ce mai mult la soldați și la condamnați. În 132 î.e.n., 100 000 de soldați sînt afectați pentru repararea unei breșe în digurile Fluviului Galben. Soldații și ocnașii sînt cei care prelungesc în anul 102 î.e.n. Marele Zid, ce merge din nord-estul ținutului Lanzhou pînă la Yumenguan, în extremitatea de vest a provinciei Gansu, și cei care construiesc fortificații în Mongolia, în regiunea Juyan (Etsingol), în nordul și nord-estul districtelor Jiuquan și Zhangye. În anul 76 î.e.n., o altă linie de fortificații este construită în Manciuria meridională de „derbedei tineri și funcționari vinovați de delicte", care fuseseră deportați acolo. În afară de metereze și mici forturi, sînt construite canale și drumuri care, pe lîngă faptul că întăresc dominația puterii centrale asupra regiunilor, răspund unor nevoi

economice. În anul 129 î.e.n., sînt săpaţi 150 km de canal între provinciile Henan şi Shaanxi, pentru a lega bazinul Rîului Wei de Fluviul Galben; în 95 î.e.n. este deschis un canal de circa 100 km, care face legătura între cursul Rîului Wei şi cel al Rîului Jing, situat mai la nord. Lucrările de irigaţii sînt numeroase în toată China de Nord, sub domniile lui Wudi şi ale urmaşilor săi imediaţi. Între marile drumuri construite sub primii împăraţi Han, trebuie amintit cel ce lega Capitala de Chengdu, trecînd prin valea Fluviului Baoxie şi prin masivul Munţilor Zhongnan, precum şi cel construit începînd cu anul 130 î.e.n. şi care ducea din provincia Sichuan către bogatele cîmpii ale Guangdongului. Dificultăţilor tehnice, care impuneau construirea de drumuri suspendate (*zhandao*) deasupra prăpastiilor, li se adăugau în sud-vest răscoalele lucrătorilor, recrutaţi pe loc din rîndurile populaţiei autohtone.

Reducerea puterii „feudelor" şi îngrădirea nobilimii imperiale

Imperiul Han îşi moşteneşte toate instituţiile de la imperiul Qin, şi are toate caracteristicile unui stat „legist"; totuşi slăbiciunea lui iniţială explică unele concesii.

Puterea dinastiei Han se născuse într-un climat de anarhie şi de insurecţie generală. Tendinţele regionaliste, moştenite din epoca *statelor combatante*, rămăseseră încă vii după scurta perioadă de unificare impusă de regatul şi imperiul Qin între 230 şi 210. Din această pricină, administraţia imperială a dinastiei Han nu a putut să acţioneze la început în chip direct decît asupra unei părţi din vechile ţinuturi chineze. Dintre cele 54 districte existente în imperiu la începutul secolului al II-lea, 39, adică aproape două treimi din teritoriu, fac parte din „feudele" (*fengguo*) atribuite în anul 201 vechilor camarazi de arme ai întemeietorului. Cele mai multe dintre aceste

„regate", a căror administraţie, identică celei din teritoriile imperiale, este controlată de comisari ai împăratului, sînt situate în regiunile răsăritene ale imperiului şi în valea Fluviului Yangzi. Ar fi, desigur, greşit să se vadă în crearea „regatelor" un fel de resuscitare a sistemului feudelor din antichitate: „feudalitatea" antică dispăruse pentru totdeauna. Independenţa relativă de care beneficiază conducătorii acestor „regate" constituie totuşi o ameninţare pentru puterea centrală, care se va strădui, în cursul secolului al II-lea, să le reducă importanţa.

Sub domnia lui Gaohou (188—180), vechii tovarăşi de arme, pe care întemeietorul îi aşezase în fruntea feudelor şi care manifestau prea multă independenţă faţă de puterea imperială, sînt eliminaţi, în avantajul rudelor împăratului. Sub succesorul său, Wendi (179-157), sfetnicii Jia Ji (200—168) şi Chao Cuo (?—154) propun reducerea puterii excesive a principilor. În sfîrşit, sub Jingdi (157-141) se începe o criză care duce la rebeliunea celor „şapte regate" condusă de principii din Wu şi Chu, ale căror feude erau situate în actuala provincie Jiangsu. Armatele imperiale înfrîng rebeliunea în 154, asigurînd astfel autoritatea puterii centrale asupra regiunilor celor mai îndepărtate de capitală, treisprezece ani înaintea începutului marii domnii a lui Wudi (141-87). În 124, Liu An, principe de Huainan, ţinut în provincia Anhui, va încerca la rîndul său, dar tot în zadar, să scuture dominaţia imperială. Va fi executat doi ani mai tîrziu.

În anul 127 î.e.n. este adoptată o lege care va aduce ruina definitivă a feudelor şi a nobilimii imperiale: punînd capăt transmiterii titlului şi posesiunilor în exclusivitate către moştenitorul legitim, această lege prescrie partajul egal între toţi fii. După domnia lui Wudi, principii îşi vor pierde întreaga putere teritorială, singurul beneficiu care le va fi lăsat fiind dreptul de a percepe impozitele în grîne de la un anumit număr de familii ţărăneşti. Domnia lui Wudi nu

apare deci numai ca epoca unei expansiuni militare fără precedent, ci și ca una de consolidare internă.

Pe parcursul întregului secol al II-lea î.e.n., tendința generală a fost, așadar, aceea de întărire a centralizării. Influența cîștigată la curte de sfetnicii cărturari și îmblînzirea legislației moștenite de la dinastia Qin nu repune în cauză această orientare fundamentală. Legile cele mai riguroase ale epocii Qin sînt într-adevăr abolite între anul 191 — cînd deținerea cărților proscrise de primul împărat este din nou autorizată — și 167, cînd din codul penal dispar pedepsele mutilante. Pe de altă parte, în vreme ce egalitatea tuturor în fața legii, unul dintre marile principii ale legismului, fusese menținută la începuturile dinastiei Han, sub înrîurirea unor sfetnici influenți, care se revendicau de la tradițiile cărturărești, apare tendința de a introduce distincții întemeiate pe poziția socială (*guijian* sau *zunbei*) și pe gradul de rudenie (*qinshu*). Astfel, încă din 176, un memoriu al lui Jia Yi atrage atenția asupra neajunsurilor unei aplicări prea uniforme a legii: maiestatea imperială iradiază asupra celor apropiați de suveran prin demnitățile lor sau prin legături de sînge și trebuie deci ca aceste înalte personaje ale statului să fie ferite de caracterul infamant al pedepselor obișnuite. Considerații de acest fel explică obiceiul, ce a sfîrșit prin a se impune, ca demnitarilor pasibili de pedeapsa capitală să le fie îngăduit, printr-o favoare specială, să se sinucidă. Totuși numai în urma unei lungi evoluții sistemul pedepselor, eșalonate după gradul de apropiere față de împărat (proximitate pe care o reflectă felul și durata doliului prevăzut pentru fiecare caz în parte) și după calitatea victimei și a vinovatului, precum și procedurile speciale în cazul categoriilor de delicvenți aparținînd aristocrației sau mandarinatului (*ba yi*, „cele opt deliberări", cazuri în care dosarul era transmis direct împăratului) au putut să se dezvolte și să ajungă la forma foarte elaborată din Codul dinastiei

Tang (secolul al VII-lea) — prima culegere de legi penale ce ne-a parvenit în întregime. Autorii acestei admirabile sistematizări juridice au fost legislatorii din epocile de tranziție între dinastiile Han și Sui.

2. Marea expansiune a imperiului Han în Asia

Se poate spune că întreaga politică a primilor împărați Han a fost dominată și determinată de problemele generate de stepă. Incursiunile călăreților arcași veniți din stepă nu erau, desigur, o noutate, deoarece ele constituiseră, la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., o amenințare și pentru regatele Qin, Zhao și Yan, din Gansu pînă în Manciuria, ducînd la construirea primelor mari ziduri de apărare. Pericolul crește însă la sfîrșitul secolului al III-lea. Într-adevăr, în momentul în care se produc răscoalele de la sfîrșitul dinastiei Qin, precum și în cursul războiului civil care îi opune pe pretendenții la puterea supremă, în zonele de stepă se constituie o mare confederație de triburi nomade conduse de neamul xiongnu.

A fost îndelung dezbătută problema dacă neamul xiongnu și hunii au aceeași origine: analogia de nume este poate înșelătoare. Dar problema este fără interes pentru istorie, dat fiind decalajul între epoci. Ca și celelalte imperii de stepă, imperiul xiongnu, care se întinde de la Baikal la Balhaș și, spre sud, pînă în apropierea paralelei 40°, strîngea laolaltă triburi de origini diferite, ale căror limbi făceau parte din grupul „altaic" al limbilor mongole, turce și tunguse, ce ne sînt cunoscute doar începînd de la o dată mult ulterioară. Numele celor mai puternice dintre triburi, care se impuseseră în fruntea confederației, a fost extins la ansamblul acestor populații și tot astfel se va întîmpla în epoci ulterioare cu neamul ruanruan, cu turcii și mon-

golii. Întemeiat de un anume Maodun (209—174), imperiul Xiongnu va fiinţa între 204 şi 43 î.e.n., acest ultim an fiind data divizării triburilor de stepă în xiongnui de sud, raliaţi Chinei, în Mongolia Interioară, şi xiongnui de nord, în teritoriile ce corespund azi R.P. Mongole. Încă din epoca lui Maodun, dominaţia xiongnu se întinde pînă la bazinul Fluviului Tarim. Sub domnia fiului lui Maodun, Laoshang (174—160), xiongnuii fac presiuni asupra marilor yuezhi, ce vorbeau un dialect iranian şi care se răspîndiseră în regiunea oazelor şi în Gansu. Împinşi puţin cîte puţin spre vest, aceste populaţii de limbă indo-europeană vor sfîrşi prin a se stabili la hotarele nord-vestice ale lumii indiene. Aceste împrejurări ne îngăduie să înţelegem de ce sub dinastia Han, expansiunea chineză nu se va mărgini la Mongolia, ci va cuprinde toată Asia Centrală.

Expansiunea imperiului Han în jurul anului 100 î.e.n.

136	Începutul explorării drumurilor de acces din Sichuan pînă în Birmania, prin Yunnan, şi din Sichuan pînă în Guangdong, prin Guizhou.
135	Primele atacuri împotriva regatului Yue din Fujian.
133	Expediţie în Mongolia împotriva triburilor xiongnu, întreprinsă de un corp expediţionar de 300 000 de oameni, cu care şi cavalerie.
130	Noi eforturi de pătrundere pe drumurile din Sichuan în Birmania şi din Sichuan în Guangdong.
128	Ofensiva contra triburilor xiongnu. Primele campanii în Manciuria şi în nordul Coreei.
124	Prima mare ofensivă anti-xiongnu.
123	Nouă ofensivă în Mongolia.
121	A doua mare ofensivă anti-xiongnu.
120	Expediţie împotriva triburilor kunming, în Yunnanul de Vest.
119	A treia mare ofensivă în Mongolia şi mare victorie asupra triburilor xiongnu.
117	Crearea districtelor Dunhuang şi Zhangye în Gansuul de Vest şi Central.
115	Crearea, în aceleaşi provincii, a districtelor Jinqan şi Wuwei.
112—111	Expediţie împotriva regatului Yue de Sud (Guangdong şi nordul Vietnamului) şi împărţirea teritoriului acestuia în nouă districte.
110	Expediţie împotriva regatului Yue din Fujian şi desfiinţarea acestui stat.
109	Expediţii în Coreea de Nord şi Centrală. Desfiinţarea regatului Dian din Yunnanul de Vest.
108	Crearea a patru districte în nordul şi centrul Coreei. Primele expediţii în Asia Centrală.
105	Solie a imperiului Han în Seleucia, pe Fluviul Tigru.
104—101	Campanii în Asia Centrală şi în Pamir.
102	Prelungirea Marelui Zid pînă la Yumenguan, în Gansuul de Vest.
101	Desfiinţarea regatului Ferghana, din Dayuan, în bazinul superior al Fluviului Sîr-Daria.
97	Nouă campanie împotriva triburilor xiongnu.
90	Campanii în Mongolia şi în regiunea Turfan din Asia Centrală.
86 şi 92	Expediţii împotriva triburilor kunming din Yunnanul de Vest.
78	Expediţie în Manciuria.
77	Nouă expediţie în Asia Centrală.
72—71	Campanie anti-xiongnu.
71	Intervenţie în Djungaria, între munţii Altai şi Tianşan.
67	Expediţie în Turfan.
56	Înfiinţarea Protectoratului general al regiunilor apusene (*xiyuduhu*).

Mongolia şi Asia Centrală

Răscoalele şi războaiele civile puseseră capăt politicii ofensive inaugurată de primul împărat din dinastia Qin: Marele Zid va fi lăsat fără apărare între sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul celui următor. Nomazii instalaţi în Mongolia şi în Munţii Ordos pot face nestingheriţi incursiuni în China de Nord. Ei pătrund acolo pe căi principale: una permite accesul la valea Rîului Fen prin regiunea actualului Datong, din extremul nord al provinciei Shanxi; cealaltă duce spre regiunea Chang'an, prin Munţii Ordos şi văile din Shaanxi. O înfrîngere a armatelor chineze din anii 201-200 provoacă retragerea generală la sud de Marele Zid, retragere care va

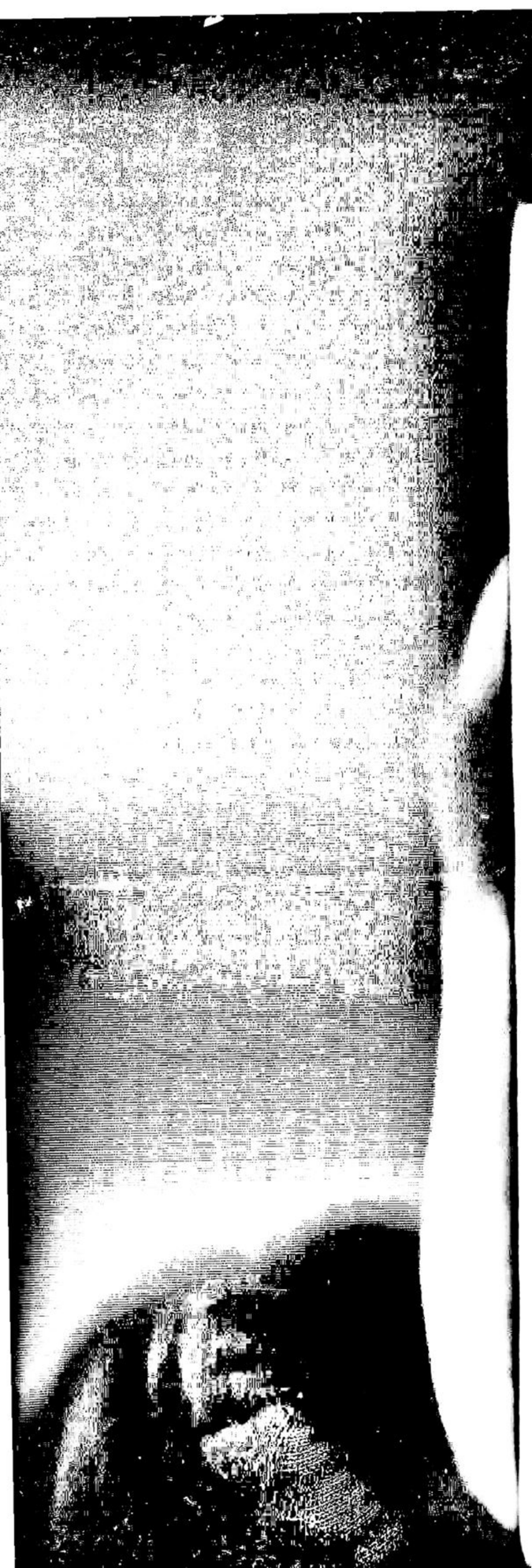

dura pînă în jur de 135. Dinastia Han este constrînsă la o politică de destindere, cunoscută sub numele de *heqin* — „pace și prietenie". În 198 o prințesă chineză este dată de soție căpeteniei triburilor xiongnu, ce poartă titlul de *shanyu*, căruia împăratul îi trimite în fiecare an daruri importante — mătăsuri, alcool, orez și monede de aramă. În epoca lui Wendi (179—157), doi dintre principalii sfetnici imperiali, Jia Yi (200-168) și Chao Cuo (?-154) atacă însă această politică. Incursiunile neîncetate, numărul mare de transfugi chinezi, pretențiile sporite ale triburilor xiongnu îndeamnă la o schimbare de atitudine. Darurile făcute nomazilor le sporesc puterea și în același timp bogăția. Într-un moment în care puterea centrală s-a consolidat, devine posibil controlul asupra drumurilor folosite de incursiunile ce depășesc Marele Zid și este reluată politica de expansiune dusă de primul împărat. Cu prilejul discuțiilor ce au loc la curte în anul 133 partizanii forței au cîștig de cauză asupra celor ai compromisului. Celebra misiune a lui Zhang Qian avea să contribuie, cîțiva ani mai tîrziu, la orientarea spiritelor spre ideea unei ofensive generale, demonstrînd că imperiul Han putea găsi aliați în Asia Centrală. Plecat în anul 139 către vest, în căutarea triburilor yuezhi, vechi dușmani ai xiongnuilor, prizonier la nomazi timp de zece ani, Zhang Qian evadează și ajunge în valea superioară a Sîr-Dariei, în Ferghana, țara Dayuan. Ajunge apoi dincolo de Bactriana, la sud de Amu-Daria, unde se stabilizaseră triburile yuezhi, devenite sedentare și cunoscute de greci sub numele de indo-sciți. Întors în 126 la Chang'an, Zhang Qian pleacă din nou, în 115, către ținutul crescătorilor de cai, Wusun, ținut aflat la sud-est de Lacul Balhaș, vizitează încă o dată Ferghana, apoi Sogdiana și oazele Asiei Centrale; se întoarce de acolo convins de viul interes al tuturor acestor țări pentru produsele chinezești și îndeosebi pentru cel mai prețuit dintre acestea: mătăsurile. Cu toții — spune el — pot fi cîștigați prin daruri pentru cauza im-

periului Han. Ceea ce călătoriile lui Zhang Qian revelă Chinei din acea epocă este existența, în Asia Centrală și în ținuturile de dincolo de Pamir, a unui trafic comercial ce avea drept obiect mătăsurile și celelalte produse chinezești.

Rezultă, așadar, că printre elementele care au determinat expansiunea Han în epoca marelui împărat Wudi (141-87) nu se află numai întărirea puterii centrale și constituirea unor puternice armate, ci și o bogăție și un avînt economic care aveau să permită Chinei să-și afirme prestigiul față de toți vecinii ei. Nu trebuie într-adevăr uitat că în penetrația chineză în Manciuria, Mongolia, Asia Centrală și regiunile tropicale, acțiunea diplomatică a jucat un rol tot atît de important ca și expansiunea militară.

Primele mari ofensive victorioase împotriva triburilor xiongnu au loc între anii 127 și 119. În 124, 123 și 119, corpuri expediționare de mai mult de 100 000 de oameni — călăreți și pedestrași — se îndreaptă spre Mongolia. Începînd cu anul 115, imperiul Han nu mai are practic de ce să se teamă la frontierele sale nordice, iar în 108, după înființarea celor patru districte din nordul și centrul Coreei, se întinde de la Marea Japoniei pînă la regiunea Kunming din Yunnan și de la Dunhuang la regiunea Turan, în centrul Vietnamului.

Nu trebuie, totuși, să ne închipuim că imperiul Han a putut să instituie peste tot o administrație regulată: în multe locuri nu este vorba decît despre o simplă penetrație chineză, asigurată de garnizoanele ce controlează drumurile și locurile de trecere, în mijlocul unor populații a căror supunere este adesea precară. În Gansu și la hotarele de nord, imperiul Han se străduiește să se implanteze cel mai temeinic, creînd colonii militare (*tuntian*) care au dubla menire de a pune în valoare, prin defrișări și irigații, teritoriile cucerite și de a asigura apărarea hinterlandului.

În Gansu, districtele Dunhuang și Zhangye sînt înființate în anul 117, iar districtele Wuwei

și Jinquan în 115. Începînd cu acest moment, este întreprins un foarte mare efort pentru colonizarea regiunilor din nord-vest; numărul celor instalați acolo sub domnia împăratului Wudi poate fi apreciat la două milioane de oameni. Cîteva cifre sînt suficiente pentru a evoca amploarea acestor transferuri de populație: în 127, 100 000 de țărani sînt instalați în Shuofang, în nord-vestul buclei Munților Ordos, din Mongolia; în 102, 180 000 de soldați agricultori populează districtele Jinquan și Zhangye; în 120, ca urmare a marilor inundații din vestul Shandongului, 700 000 de sinistrați sînt transferați în Shaanxi. Transferurile de populație au fost destul de numeroase pentru a modifica repartizarea populației în China de Nord și au avut, neîndoielnic, efecte benefice asupra economiei agrare din regiunile cele mai populate ale bazinului Fluviului Galben.

Manciuria și Coreea

Expansiunea Han în Mongolia și Asia Centrală este simultană cu un efort de pătrundere către nord-est (Manciuria) și Coreea. Acest efort urmărește să pună capăt dominației triburilor xiongnu asupra triburilor donghu și wuhuan — populații de crescători de cai din sud-estul Mongoliei și din bazinul Fluviului Liao (Manciuria de Sud) — și, în același timp, să asigure imperiului controlul drumurilor comerciale din aceste regiuni. Colonizarea chineză în Manciuria era de altfel veche, datînd cel puțin din epoca *statelor combatante* (secolele al V-lea — al III-lea): într-adevăr, în Manciuria au fost găsite vestigii ce trebuie atribuite coloniilor din regatul Yan, a cărui capitală era situată în împrejurimile actualului Beijing. Pe de altă parte, legăturile maritime între coastele Shandongului și Peninsula Liaodong, aflată la o distanță de numai circa 120 km (cît distanța dintre Tunisia și Sicilia), și, neîndoielnic, cele între Shandong și Coreea sînt

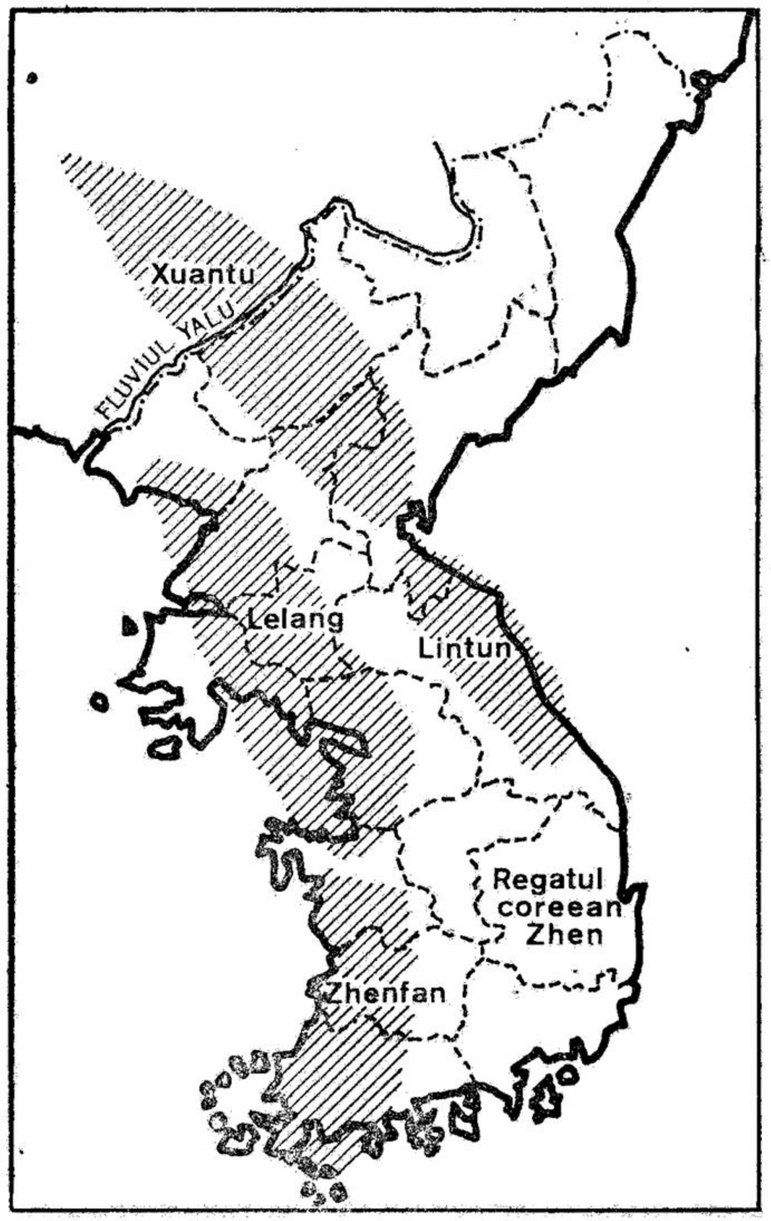

10. Districtele militare Han din Coreea

anterioare epocii Han. Prin urmare, astfel se explică efortul sistematic întreprins la sfîrșitul secolului al II-lea de dinastia Han, pentru a înglobă în imperiu cîmpiile Manciuriei de Sud, precum și Peninsula Coreeană. După o victorie

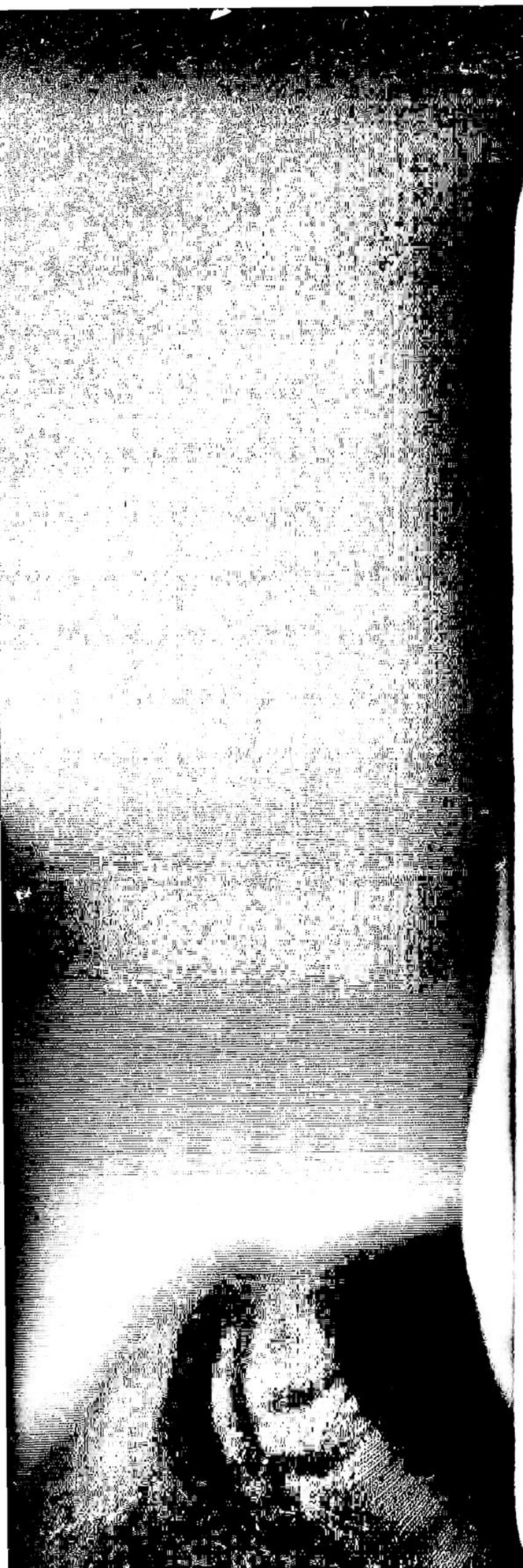

împotriva triburilor donghu (anul 128), în Manciuria sînt înființate cîteva districte imperiale. Între 109 și 106, cea mai mare parte a Coreei este cucerită (sînt înființate districtele Lelang , în nord-vest, Zhenfan, în sud-vest, Lintun în nord-est, Xuantu în nord, de o parte și de alta a Fluviului Yalu). Coastele occidentale ale Coreei, vor rămîne sub stăpînire chineză pînă la începutul secolului al IV-lea e.n. Această perioadă de implantare chineză explică bogăția de vestigii arheologice din epoca Han în peninsula coreeană. Pînă la recenta descoperire a unor situri noi, mormintele chineze de la Lelang, în Coreea, erau cele care furnizaseră cele mai frumoase specimene de pictură murală din acea vreme.

Organizarea armatelor din nord

Ar fi simplist să privim Marele Zid drept o demarcație tranșantă între lumea crescătorilor de animale nomazi și aceea a orășenilor și agricultorilor chinezi. Hotarele nordice ale lumii chineze formează o zonă unde moduri de viață opuse — ale agricultorului și al păstorului — se întrepătrund și se combină, și unde, de-a lungul secolelor, asistăm cînd la înaintarea pășunilor și la reculul terenurilor cultivate, cînd la cucerirea și punerea în valoare a acestor pămînturi aride de către populații sedentare. Așa cum anumite triburi de păstori se convertesc la agricultură, tot astfel unele populații han adoptă modul de viață al crescătorilor de vite nomazi. Problemele apărării împotriva incursiunilor din stepă se înscriu într-un context în același timp cultural, politic, economic și militar, în virtutea unor fenomene ce țin de aculturație, de combinațiile diplomatice și de schimbările comerciale. Marele Zid nu constituie decît unul dintre elementele unui ansamblu mult mai vast: triburi raliate, ce colaborează la apărarea împotriva incursiunilor, forturi și garnizoane de avanpost, colonii militare, teritorii puse în valoare de către populațiile strămutate, crescătorii de cai ș.a.m.d.

Organizarea armatelor și a sistemului de apărare Han la hotarele de nord ne este destul de bine cunoscută grație descoperirii unui lot important de manuscrise pe lemn și bambus și grație săpăturilor efectuate pe *limes*-ul chinez al dinastiei Han, de la începutul secolului nostru încoace. Aceste manuscrise provin din regiunea Etsingol (Juyan), din Mongolia de Vest, și din regiunea Dunhuang, în vestul provinciei Gansu. Cele aproximativ 10 000 piese găsite cuprind rapoarte, comunicate, inventare, scrisori ale soldaților, fragmente de texte de legi etc. Ele se prezintă sub forma curentă în epocă, a unor plăci înguste, care, în general, au înscrise pe ele o singură coloană de caractere. Datele menționate pe aceste plăci sînt cuprinse aproximativ între anii 100 î.e.n. și 100 e.n.

În apropierea hotarelor se găsesc două tipuri de trupe: pe de o parte, soldați cultivatori, numiți „soldați de la canalele de irigații" (*hequzu*) sau „soldați ai grînarelor" (*kuzu*), pe de alta, soldați aflați în garnizoanele de avanpost. Cercetarea, patrularea și exercițiile militare ocupă o mare parte din timpul trupelor aflate în primele linii de apărare. Fiecare post se află în contact permanent cu posturile vecine și cu zona din spatele frontului, cu ajutorul unui sistem de semnale: fanioane roșii și albastre, fumuri ziua și, noaptea, focuri, mai ușor vizibile grație unui sistem de lungi prăjini pivotante, de tipul *chaduf*-urilor egiptene. Acest sistem de semnale, care permite transmiterea rapidă, grație unui cod destul de complex, a unor informații relativ exacte asupra mișcărilor de trupe și atacurilor, este menționat în texte încă din anul 166 î.e.n. Toate mesajele emise și recepționate sînt înre-

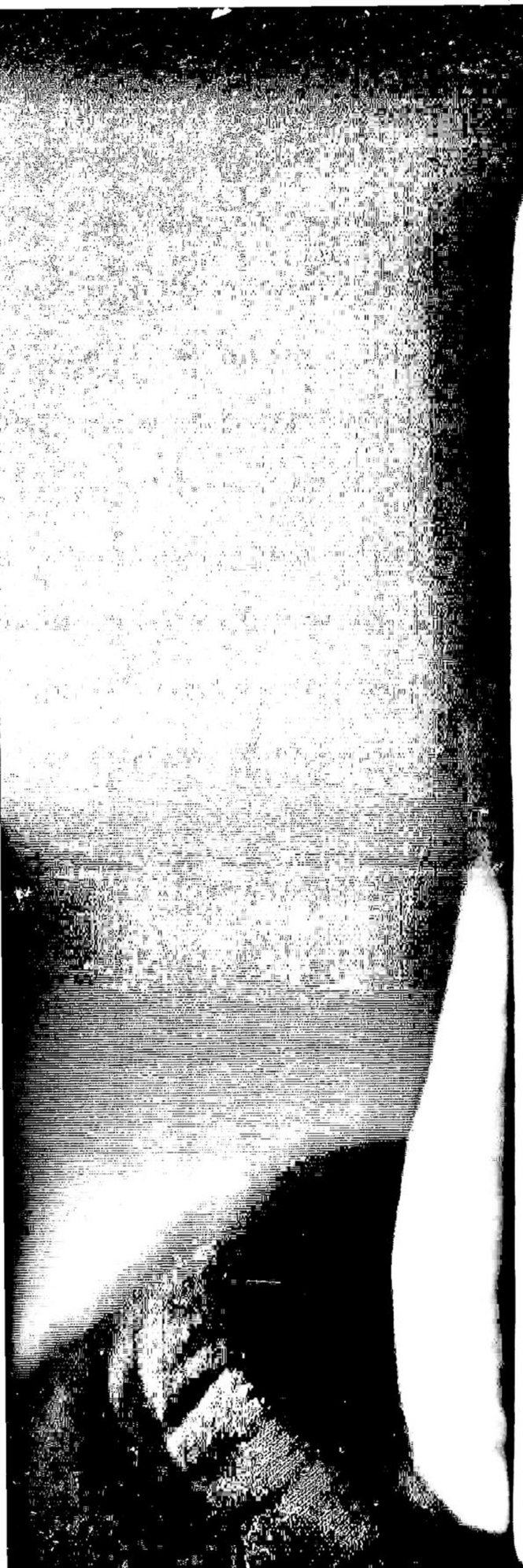

gistrate în scris. O rutină administrativă foarte formalistă impune fiecărui șef de post un volum important de corespondență și constituirea unor bogate arhive, care se referă nu numai la activitățile militare, ci și la aprovizionare și la armamentul aflat în depozite: arcuri, săgeți, arbalete, catapulte etc. În timpul patrulărilor, soldații au adeseori misiunea să niveleze fîșii largi de pămînt sau de nisip pentru a putea detecta urmele nomazilor. Avînd în sarcină întreținerea clădirilor, fabricarea de cărămizi puse în forme și uscate la soare, colectarea de combustibil și fabricarea săgeților, soldații exercită și un control vamal, și polițienesc. Tot ceea ce trece prin posturile de frontieră — oameni, turme ori mărfuri — constituie obiectul unei severe supravegheri. Cînd este căutat un fugar, posturilor de frontieră le este comunicată o fișă precisă de semnalmente; folosirea pașaportului, ce-și are antecedente încă în epoca *statelor combatante*, este atestată cu precizie în epoca Han, ca și întrebuințarea cîinilor polițiști. Posturile de frontieră răspund și de rechizițiile în folosul caravanelor diplomatice. Documentele de epocă relevă, așadar, diversitatea sarcinilor ce revin garnizoanelor de la *limes*-ul chinez: activitățile militare propriu-zise nu reprezintă decît unul dintre aspectele legăturilor între lumea chineză și cea a păstorilor nomazi.

Armatele Han sînt constituite după sistemul recrutărilor, folosit și sub regatul și imperiul Qin. Bărbații valizi sînt înrolați la 30 de ani și sînt obligați să servească timp de un an în gărzile împăratului și un alt an în districtul lor de origine. Acesta este, cel puțin, cazul regiunilor situate în apropierea capitalei: recruții din regiunile de frontieră rămîn pe loc. La hotare se află însă și mercenari recrutați pe bani. În ceea ce privește corpurile expediționare din epoca lui Wudi, ele sînt alcătuite din puternice contingente de auxiliari barbari, din mercenari chinezi și din comandanți cărora li se îngăduia să-și ispășească pedepsele servind în armată. După Wudi, tendința va fi, de altfel, aceea de reducere a trupelor de recruți. Armatele din perioada dinastiei Han tîrzie vor fi alcătuite îndeosebi din veterani, din mercenari și din numeroși auxiliari barbari.

Penetrația han în ținuturile tropicale

Expansiunea chineză la sud de Yangzi constituie unul dintre marile fenomene ale istoriei Asiei Orientale, atît prin durata ei, de aproape trei milenii, cît și prin prefacerile care au însoțit-o: mișcări de populație, amestecuri etnice, dispariții ori transformări ale unor vechi culturi, împrumuturi reciproce ș.a. Ceea ce a mai rămas astăzi din vechile etnii nu mai constituie decît un fel de relicve, ce nu mai pot da o idee exactă nici despre vechile culturi — în pofida remarcabilei persistențe a unor trăsături —, nici despre repartizarea diferitelor etnii în epocile vechi. Unele populații par să fi dispărut cu totul. Mari entități statale și regate importante, cu civilizații originale, au fost distruse sau eliminate treptat prin expedițiile chineze și printr-o asimilare progresivă. Doar arheologia a mai putut arunca o lumină vie asupra unora dintre aceste culturi originale. Astfel, începînd din anul 1956, uimitoare descoperiri arheologice au relevat dintr-o dată realitatea regatului Dian, pe care îl menționează succint sursele din epoca Han și al cărui centru politic era situat în cîmpia actualului Kunming, din provincia Yunnan. Acest regat, de la sfîrșitul epocii *statelor combatante* și din secolul al II-lea î.e.n., a cărui economie se baza pe creșterea de vite și pe agricultură, era în relații, la răsărit, cu triburile războinice yelang, ce controlau drumurile între Sichuan și Guangdong, iar în Yunnanul de Vest cu triburile kunming și cu chinezii din Cîmpia Chengdu. Regatul controla punctele de trecere între valea superioară

a Fluviului Yangzi și Birmania. Bogăția sa comercială explică faptul că și-a putut dezvolta o artă a bronzului originală, în care se amestecă influențe multiple, între care cele mai nete și mai neașteptate sînt, poate, cele din munții Ordos și din stepă. Săpăturile de la Shizhaishan, la sud-est de Lacul Kunming, au scos la iveală recipiente de bronz, pline cu cochilii monede — obiecte sacre ale familiilor princiare — , ale căror capace sînt împodobite cu scene în relief ce constituie mărturii prețioase asupra economiei, asupra cultelor și asupra vieții cotidiene a locuitorilor. Regatul Dian este nimicit de armatele Han în anul 109 î.e.n. Titlul de principe de Dian, menținut pînă în vremea domniei lui Zhaodi (87—74), este suprimat ca urmare a unei rebeliuni. Colonizarea chineză avea să șteargă orice urmă a acestei civilizații originale.

În anii 86 și 82 î.e.n., expedițiile împotriva triburilor kunming din Yunnanul Occidental extind implantarea chineză pînă în apropierea Birmaniei. În jurul anului 100 e.n., regatul Shan din Birmania de Nord va trimite triburi la Luoyang (ambasadele din anii 94, 97 și 120).

Un alt sit, descoperit în anul 1924 la Dông-son, în regiunea Thanh-hoa, la circa 150 km de Hanoi, a relevat existența unei alte civilizații a bronzului, ce pare aproximativ contemporană cu aceea din regatul Dian. Civilizație de pescari-vînători-agricultori locuind în case lacustre construite pe piloți, ea se caracterizează prin întrebuințarea tobelor de bronz, a căror decorație reprezintă scene religioase cu dansatori împodobiți cu pene. Între instrumentele muzicale se remarcă prezența *khen*-ului, un fel de nai (orgă de gură) a cărui arie de răspîndire este foarte largă în zona tropicală și din care provine *sheng*-ul chinezesc. În civilizația Dông-son se remarcă sensibile influențe ale stepei, precum și influențe chineze. Între obiectele de import găsite acolo figurează un vas și o spadă din epoca *statelor combatante*, precum și monede din epoca lui Wang Mang (9—25).

Ceea ce este valabil pentru regatele Dian și Dông-son se potrivește și în cazul altor vechi regate, din care nu au ajuns pînă la noi nici un fel de vestigii arheologice. Fujianul, orientat spre mare și izolat spre uscat prin lanțuri muntoase, precum și sudul Zhejiangului alcătuiau, în secolele al III-lea — al II-lea î.e.n., unul dintre aceste regate independente; triburile yue din Min (vechiul nume al Fujianului, ca și al Rîului Fuzhou) alcătuiau una dintre numeroasele neamuri de pescari care ocupau, încă din antichitate, întreaga zonă de coastă, situată între estuarul Fluviului Zhe și regiunea Hu din Vietnam. Expedițiile primului împărat din dinastia Qin n-au fost decît o întreprindere fără urmări, însă dinastia Han avea să pătrundă acolo în plină forță, la sfîrșitul secolului al II-lea, distrugînd regatul Yue, în anul 110 î.e.n.

În ținuturile maritime, cu mari cîmpii fertile (bazinul Fluviului Xi în regiunea Guangzhou și Delta Fluviului Roșu) care alcătuiau Guangdongul și Vietnamul pînă în împrejurimile actualului Danang, comerțul chinez a pătruns încă din epoca *statelor combatante* (secolele al V-lea — al III-lea). Ca urmare a expedițiilor sale către sud din anii 221—214, primul împărat implantase garnizoane în actualele regiuni Guilin (în nord-estul provinciei Guangxi), Guangzhou și Hanoi. După prăbușirea imperiului Qin, aici s-a constituit un regat independent, a cărui familie domnitoare era, poate, metisată cu sînge chinez și care purta numele de Zhao: este vorba de „regatul Yue din sud" (*Nanyueguo*), termen care, potrivit sintaxei chineze, corespundea Vietnamului de Nord (*Namviet*). Acest regat, ale cărui populații trebuie să fi fost formate din strămoși ai thailor și ai môn-khmerilor, pare să fi avut drept îndeletniciri principale comerțul și pescuitul. Porturile cele mai importante erau Guangzhou, Hepu (regiune a pescuitorilor de perle, la vest de Peninsula Leizhou din Guangdong) și un port din Golful Beibu (Tonkin). Se făcea negoț cu fildeș,

perle, carapace de broască țestoasă, coarne de rinocer, textile din fibră vegetală, sclavi din insule. După mai multe intervenții, dintre care prima datează din anul 181 î.e.n., corpuri expediționare ale imperiului Han pătrund în anul 113, în regiunea Guangzhou și în Delta Fluviului Roșu, doi ani mai tîrziu teritoriile regatului Nanyue fiind transformate în districte chineze.

Totuși, în regiunile tropicale nesănătoase, controlate de imperiul Han, în China de Sud și în Vietnam domnește un climat de permanentă nesiguranță: vegetația și relieful adesea muntos se pretează admirabil acțiunilor de guerilă; atacurile și hărțuielile nu contenesc. În perioada de tulburări ce corespunde domniei lui Wang Mang (9—23) și primilor ani de restaurație a dinastie Han, civilizația chineză sporise în Yunnan, în Guangdong, în nordul și centrul Vietnamului. Dar, începînd cu anul 40, răscoalele se generalizează în Delta Fluviului Roșu, antrenînd ridicarea populațiilor din întreg nordul și centrul actualului Vietnam, precum și din regiunea Hepu, în vestul Guangdongului. Două surori, Tru'ng Thac și Tru'ng Nhi, dintre care cea mai mare își arogă titlul de regină, sînt capii acestei mari rebeliuni. În epoca noastră, ele vor fi venerate ca eroine ale independenței naționale a Vietnamului. Și totuși, în anul 43 e.n. Ma Yuna (14 î.e.n. — 49 e.n.), numit și „generalul îmblînzitor de talazuri" pune capăt acestei revolte.

Prima deschidere către Asia de Sud-Est și Oceanul Indian

Instaurarea dominației Han în Guangdong și în Vietnam extinde influența chineză în Asia de Sud-Est. Topoarele de bronz descoperite în Cambodgia reproduc modelul topoarelor chinezești; fragmente de ceramică Han din secolul I e.n. au fost găsite în Kalimantanul de Est, în vestul Insulei

Java și în sudul Sumatrei. Totodată expansiunea districtelor imperiului Han către sud îngăduie țărilor din Asia de Sud-Est și din regiunea Oceanului Indian să intre pentru prima dată în legături directe cu lumea chineză. Un pasaj din *Istoria dinastiei Han* (capitolul 28 B) indică primul traseu al căilor maritime către Mările Sudului și Oceanul Indian, în secolul I î.e.n. Aceste legături nu se dezvoltă însă efectiv decît începînd cu primele secole ale erei creștine, ca urmare a expansiunii maritime a indo-iranienilor, urmată, începînd cu secolul al III-lea, de avîntul maritim al Chinei de Sud. Arheologia (mormintele din regiunea Guangdong, de la Guixian, în Guangxi, și de la Changsha, în Hunan) indică importul de produse de peste mări, sub dinastia Han: sticlă, ambră, agate, cornalină. Negoțul de sclavi originari din Asia de Sud-Est este atestat de unele statuete funerare. Iasomia (*moli*), plantă exotică în China, va începe să fie cultivată în regiunea Guangdong în secolul al III-lea. Ambasade indiene sosesc la curtea dinastiei Han între anii 89 și 105. Prima mențiune despre legături oficiale stabilite între China și Insula Java datează din anul 132.

Dezvoltarea comerțului maritim indo-iranian — ce se explică printr-un progres al tehnicilor de navigație, prin avîntul schimburilor între India, Orientul Mijlociu și Mediterana, prin difuziunea budismului, religie de negustători care eliberează oamenii de teama poluării prin descoperirea de noi ținuturi producătoare de aur, într-un moment în care căile din nordul Eurasiei sînt închise — este, desigur, unul din marile evenimente ale istoriei asiatice din primele secole ale erei noastre. Ea se va afla la originea hinduizării cîmpiilor de coastă din țările Asiei de Sud-Est, această dezvoltare, explică, de asemenea, contactele episodice ale Chinei epocii Han cu regiunile orientale ale imperiului roman. Una dintre marile escale ale comerțului indo-iranian pare să fi fost un port al vechiului imperiu cambodgian

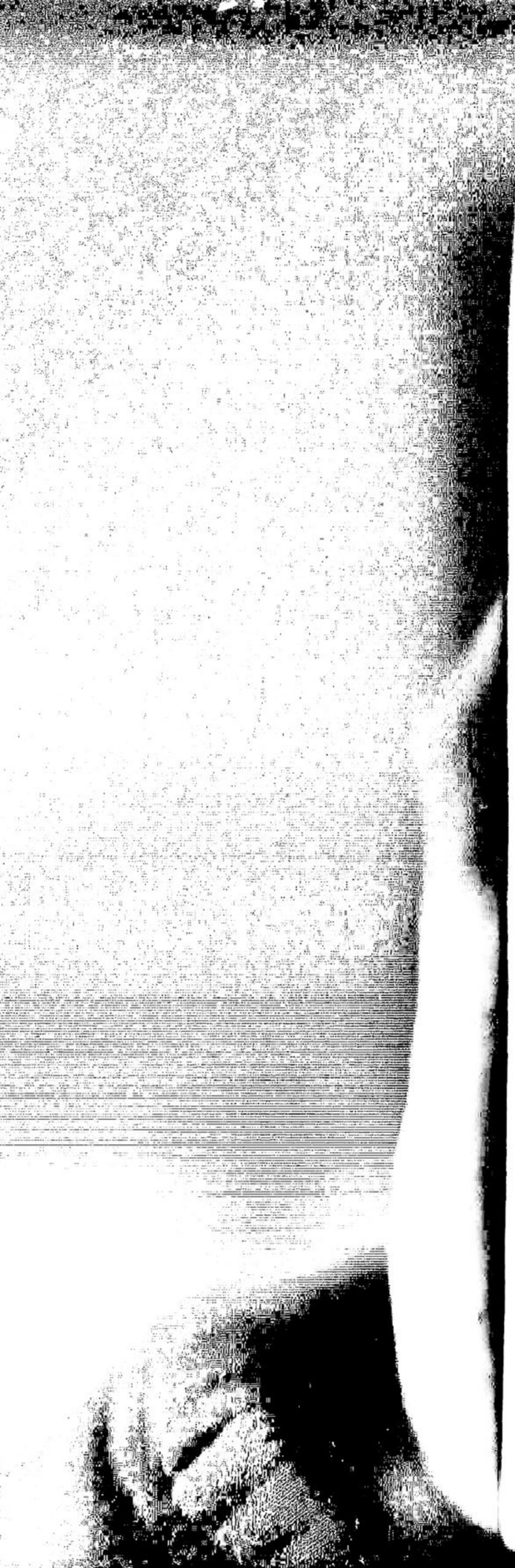

din Funan (Phnam), în Delta Mekongului. Pe amplasamentul acestui vechi oraş au fost găsite, între vestigii din secolele al II-lea — al VI-lea, o monedă romană din anul 152 cu efigia lui Antoninus Pius (138—161) şi una cu efigia lui Marc Aureliu (161—180). *Istoria Liang* (502—557), aminteşte, în capitolul 54, că în epoca Han negustorii din Da Qin (termenul „Marii Qin" desemnează regiunile orientale ale imperiului roman) frecventau adesea Funanul. În anul 120, un regat din Birmania trimite curţii din Luoyang un dar constînd în dansatori şi jongleri din ţara Da Qin, veniţi pe mare din Asia Orientală. În anul 166, o „ambasadă" de negustori romani — poate sirieni din Palmyra — ,care făcuse escală pe coastele Vietnamului central, este menţionată de izvoarele chineze. Două alte ambasade asemănătoare vor fi semnalate în 226 la Nanjing şi în 284 la Luoyang.

Aceste legături îndepărtate între Mediterana Orientală şi China de Sud nu prezintă numai interesul unei simple curiozităţi: ele indică existenţa unor raporturi comerciale de oarecare importanţă, stimulate de atracţia exercitată de mătăsurile chinezeşti.

Capitolul 2

CAUZE ŞI CONSECINŢE ALE EXPANSIUNII

Aşa cum puterea marelui imperiu nomad Xiongnu din zona stepelor a fost generată şi întărită de importurile chineze de fier şi de mătăsuri, tot astfel expansiunea imperiului Han în Asia a avut, fără îndoială, drept cauză fundamentală avîntul economic al lumii chineze. În urma acestui avînt economic, China dinastiei Han a dobîndit nu numai prestigiu şi forţă în exterior, dar fluxul de mărfuri către Mongolia, Coreea, Asia Centrală, China de Sud şi India de Nord, atrăgînd atenţia conducătorilor chinezi, a stimulat expansiunea militară şi diplomatică. Surplusul de bogăţii al lumii chineze şi politica darurilor, adoptată de dinastia Han faţă de vecinii săi, au modificat însă încetul cu încetul datele iniţiale şi au dus la integrarea barbarilor în imperiu, aşa încît, începînd cu sfîrşitul secolului I î.e.n. nu a mai fost necesar acelaşi efort de expansiune, producîndu-se chiar un reflux al colonizării chineze în nord şi nord-vest.

Aceste schimbări în raporturile imperiului Han cu vecinii săi nemijlociţi, ca şi avîntul economic au provocat, pe de altă parte, dezagregarea progresivă a clasei care făurise puterea chineză în epoca împăratului Wu (141—87) — clasa soldaţilor-ţărani şi a micilor agricultori. Artizanii restaurării dinastiei Han în anul 25 e.n., după scur-

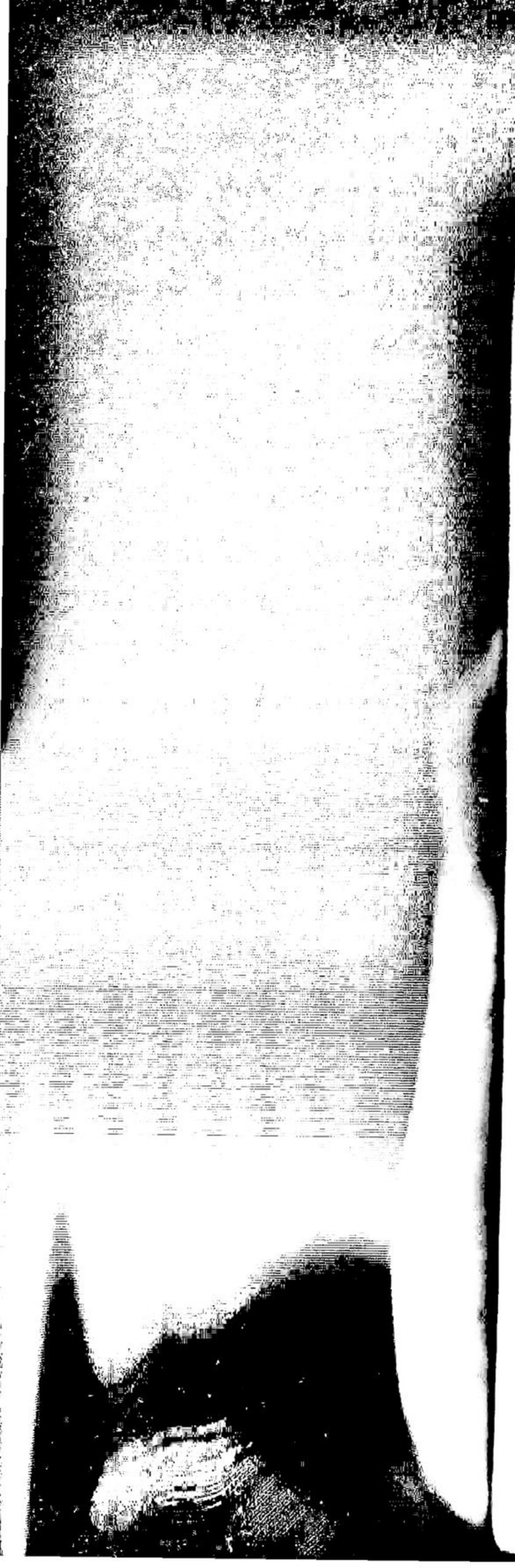

tul interregn al uzurpatorului Wang Mang, vor fi familiile de notabili a căror bogăţie şi putere nu au încetat să crească.

1. Economie şi politică

Comerţ şi expansiune

Încă din secolele al IV-lea — al III-lea, schimburile comerciale par să se fi dezvoltat, în regatele Zhao şi Qin, către Mongolia şi Asia Centrală, în regatele Yan şi Qi către Manciuria şi Coreea, în regatul Chu către Sichuan şi Yunnan. Numeroase monede în formă de cuţit (*mingdao*), datînd din epoca *statelor combatante*, au fost găsite cu prilejul săpăturilor din Manciuria şi Coreea de Nord. Ele dovedesc existenţa unor schimburi între regatul Yan, situat în regiunea actualului Beijing, şi teritoriile din nord-est. Totul pare să indice, pe de altă parte, că mătăsurile din regatul Qin au fost exportate spre vest şi este probabil că ţara mătăsii a fost cunoscută în India tocmai în urma acestor exporturi. Numele de Cīna pare să dateze din secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n.

Aceste schimburi între statele chineze şi diferite regiuni ale continentului asiatic aveau să se amplifice sub dinastia Han. Or, numeroase indicii ne invită să punem în legătură expansiunea Han, începută la sfîrşitul secolului al II-lea, cu descoperirea sau cunoaşterea marilor drumuri comerciale care legau lumea chineză din acea vreme cu China de Sud, Asia de Sud-Est, Asia Centrală şi cu hotarele Indiei şi Iranului. Raportul lui Zhang Qian, care semnalează interesul populaţiilor din Asia Centrală şi din regiunile situate la nord de Amu-Daria pentru mătăsurile chineze, este cel care determină marea politică de expansiune către bazinul Tarimului şi către Pamir. Făcută de acelaşi Zhang Qian, în timpul şederii sale în Bactriana, descoperirea surprinzătoare a bambusului şi ţesăturilor venite din Sichuan prin Birmania şi India de Nord, îl incită pe împăratul Wu să lanseze expediţii în Yunnan pentru a-şi asigura controlul asupra drumurilor din această regiune. Deducţiile asupra existenţei unui drum comercial între Sichuan şi regiunea Guangzhou (Panyu) — făcute de Tang Meng cu prilejul misiunii sale din anul 135 î.e.n. în Guangdong, unde Tang Meng găsise un sos făcut cu un fruct mportat din Sichuan — s-au aflat, la rîndul lor, la originea expediţiilor Han în Guizhou.

Odată cu avîntul economic al Chinei în secolul al II-lea î.e.n., expansiunea ei politică avea să sporească, în mod cu totul firesc, importanţa schimburilor şi să ducă la strîngerea legăturilor dintre comerţ, război şi diplomaţie. Instalarea de garnizoane chineze din Coreea pînă în inima Asiei, stabilirea de raporturi diplomatice şi controlul marilor drumuri comerciale au creat o situaţie deosebit de prielnică pentru negustori. Caravanele de stepă din epoca Han sînt adevărate oraşe mişcătoare. În anul 84 e.n. o ambasadă a xiongnuilor din nord, care se îndreaptă către Chang'an şi din care fac parte însuşi *shanyu*-ul şi principii din familia sa, este însoţită de o turmă de 100 000 capete de vite. În iarna anului 135 e.n., wuhuanii pun stăpînire, în timpul unui raid de jaf, pe un convoi de peste o mie de căruţe, condus de negustori chinezi din Hebei. În oraşele de graniţă iau fiinţă mari tîrguri, soldaţii din garnizoane luînd parte la schimburile comerciale. Oraşul situat pe amplasamentul actualei localităţi Zhangjiakou (Kalgan), la nord-vest de Beijing, unde, la sfîrşitul celei de-a doua dinastii Han, vin să facă negoţ populaţiile wuhuan şi xianbei, este un exemplu de asemenea mare centru comercial de frontieră. La sfîrşitul secolului al II-lea, oraşul va beneficia de afluxul de refugiaţi provocat de răscoalele *turbanelor galbene*, din anul 184.

Este greu de făcut o distincţie netă, în cadrul acestor schimburi „internaţionale", între ceea ce am putea, la rigoare, considera drept comerţ

particular și acea formă de comerț oficial care este tributul — schimb de bunuri menit să servească la strîngerea legăturilor politice și uneori familiale pe care dinastia Han le întreține cu vecinii săi. Negustorii se strecoară în caravanele oficiale și profită de protecția garnizoanelor chineze; unii dintre acești negustorii, veniți din regate îndepărtate, merg pînă acolo încît se proclamă reprezentanți acreditați ai țării lor. Deschiderea drumurilor Asiei Centrale de către armatele Han, în epoca impăratului Wu a fost urmată de o adevărată năpustire a negustorilor chinezi spre regiunea oazelor. În orice caz însă, întreaga politică externă a dinastiei Han pare să se fi întemeiat pe schimburile de daruri, care erau îndeosebi bunuri de preț. Eliminînd intermediarii care, la marginile imperiului, se îmbogățeau și își sporeau prestigiul grație comerțului cu produse chinezești — în primul rînd cu mătăsuri —, dinastia Han urmărea să-și extindă mai mult relațiile diplomatice decît dominația directă. De aceea, în primul rînd și cel mai adesea, imperiul s-a limitat la controlul asupra drumurilor comerciale, instalînd garnizoane în punctele de trecere ale caravanelor de negustori. Așa s-au petrecut lucrurile nu numai în oazele Asiei Centrale, mereu amenințate de incursiunile populațiilor de stepă, ci și în regiunile muntoase din China de Sud-Vest, locuite de triburi băștinașe a căror raliere a fost totdeauna incertă.

Politica darurilor și comerțul cu mătase

Pentru a-și extinde influența la vecini, a-i cîștiga de partea ei și a provoca disensiuni în rîndurile dușmanilor, dinastia Han a practicat o politică de fast și generozitate, care surprinde prin costul ei extrem de ridicat, ca și prin caracterul ei sistematic. Fără îndoială, nici o țară din lume n-a întreprins un asemenea efort pentru

a-și copleși vecinii cu daruri, ridicînd în acest fel darul la rang de metodă politică. Pe parcursul celor patru secole ale epocii Han, populațiile din stepă și din oaze — și, într-o măsură mai mică, cele din regiunile muntoase ale Chinei de Sud-Vest — au primit în dar o cantitate incalculabilă de mătăsuri — principala bogăție comercială a Chinei — și de alte produse chinezești. Foarte substanțiale încă de la începuturile secolului al II-lea î.e.n., aceste daruri sporesc cu rapiditate în a doua jumătate a secolului I î.e.n., atingînd apogeul în vremea dinastiei Han tîrzie.

Cîteva cifre vorbesc de la sine despre acest fenomen:

	mătase brută (în livre, *jin*)	suluri de mătase
— 51 î.e.n.	6 000	8 000
— 49 î.e.n.	8 000	8 000
— 33 î.e.n.	16 000	18 000
— 25 î.e.n.	20 000	20 000
— 1 î.e.n.	30 000	30 000

În anul 91 e.n. totalul darurilor făcute xiongnuilor de sud ating valoarea de 100 900 000 monede (*qian*); în același an, ofrandele către regatele din oaze reprezintă 74 800 000 monede. Începînd cu a doua misiune a lui Zhang Qian către Djungaria și Pamir, la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., produsele chinezești și mătăsurile sînt atît de abundente în Asia Centrală, încît își pierd bună parte din puterea de atracție și din valoare.

S-a evaluat că veniturile anuale ale imperiului între secolul I î.e.n. și aproximativ anul 150 e.n. se ridicau la aproape 10 miliarde monede, fără a include și veniturile particulare ale împăratului, ce se cifrau la 8 miliarde monede. Din aceste

10 miliarde, 3 sau 4 erau cheltuite pentru darurile făcute în fiecare an populațiilor străine. Ne putem închipui consecințele acestei importante prelevări din bogățiile Chinei — care a stimulat, probabil, producția meșteșugărească, dar a slăbit, totodată, economia generală a imperiului — și efectele ei incitante asupra schimburilor comerciale între Asia Orientală, India de Nord, Iran și bazinul mediteraneean.

Dacă este un fapt cert că traficul cu produse chineze a fost anterior unificării statelor chineze de către primul împărat din dinastia Qin, darurile făcute populațiilor xiongnu și regatelor din Asia Centrală, au făcut, fără îndoială, ca acest fenomen să capete o amploare fără precedent; marele comerț cu mătase în lungul continentului eurasiatic s-a intensificat și mai mult sub a doua dinastie Han, în secolele I și al II-lea e.n., desfășurîndu-se simultan în China, Asia Centrală, India de Nord, în imperiul part și în imperiul roman. Celebrul „drum al mătăsii", care lega valea Fluviului Galben de Mediterana, trecea prin orașele din Gansu, prin oazele actualei provincii autonome Xinjiang, prin Pamir, Transoxiana, Iran, Irak și Siria. Oaza Khotān, bogată în jad, situată pe drumul care ocolește prin sud deșertul Taklamakan, pare să fi fost unul din marile centre de tranzit al mătăsurilor. In Niya, oază situată la est de Khotān, au fost găsite bucăți de țesături de mătase din a doua epocă Han, aceste vestigii prezentînd importante analogii cu cele descoperite în mormintele de la Palmyra, ce datează din anii 83—273. Puntea de legătură pentru comerțul cu mătase dintre China și Mediterana, pare să fi fost însă India. Mătăsurile chinezești, fabricate în Sichuan sau tranzitate prin această regiune, erau cunoscute, în cîmpiile Gangelui și Indului, încă din secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n., drept produse de Cīna, provenite adică din regatul Qin. Expansiunea Han, din epoca lui Wudi, în Asia Centrală pare, după anumite indicii arheologice, să fi contribuit la dezvoltarea relațiilor între China și India de nord-vest. Or, o parte din mătăsurile care au ajuns în imperiul roman trebuie să fi fost importate direct din valea Indului: datorită faptului că parții, și îndeosebi nabateenii — care percepeau o taxă de 25% asupra mărfurilor — controlau comerțul între Transoxiana, Iran și Mediterana, Roma a încurajat, în secolele I și al II-lea e.n., comerțul maritim pe rutele din sud, care permiteau ocolirea imperiului part. Se știe, de altfel, că Gan Ying, trimis în anul 97 e.n. de către imperiul Han în Da Qin — termen prin care era desemnat imperiul roman de răsărit —, fusese descurajat de către parți să-și continue călătoria.

Dacă o mare parte a mătăsurilor chineze a luat drumul Orientului Apropiat și al bazinului Mediteranean, nu trebuie însă uitat că negoțul cu mătase s-a extins de fapt în întreaga Asie, așa cum o dovedesc descoperirile arheologice: țesături de mătase au fost găsite, în afara „drumului mătăsii", la Etsingol, în Mongolia Interioară, la Noin-Ula, la 130 km nord de Ulan Bator, în Siberia buriată, la Ilmova-Pad și chiar în Crimeea, la Kerci.

Sinizarea barbarilor și integrarea lor în imperiu

Darurile făcute barbarilor corespund unei politici conștiente și de bătaie lungă: pe termen scurt este vorba de a-i seduce și de a-i desprinde de confederația puternică a triburilor xiongnu, care domină întreaga zonă a stepelor, precum și oazele Asiei Centrale; pe termen mai lung, este vorba de a-i corupe, obișnuindu-i cu luxul.

Recepții somptuoase, însoțite de daruri bogate, sînt rezervate șefilor xiongnu, așa numiții *shanyu*, sau principilor din regatele Asiei Centrale, care sosesc la curtea împăraților Han. Primele vizite efectuate la Chang'an de *shanyu*-ii raliați au fost

evenimente politice marcante. Ulterior însă, chinezii au început să se teamă de asemenea prea frecvente manifestări de generozitate, din pricina cheltuielilor foarte ridicate pe care le antrenau. În anul 3 î.e.n., curtea Han refuză să primească pe *shanyu*-ul triburilor xiongnu de sud. În 45 e.n., imperiul Han renunță să extindă sistemul tributurilor — mai dezavantajos pentru imperiu decît pentru vecinii săi — asupra a optsprezece regate din Asia Centrală, care se pregăteau să trimită la Luoyang daruri și ostateci.

Decernarea de titluri oficiale, acordarea de către împărat a unor sigilii, recunoașterea propriului rang în cadrul unei ierarhii protocolare, care înglobează ansamblul țărilor raliate imperiului, nu sînt pentru principii străini avantaje neglijabile. Este o favoare excepțională aceea de a fi unit prin legături de sînge cu familia Liu. Practica ce consta în întărirea alianțelor politice prin uniuni matrimoniale va fi urmată de numeroase imperii, chineze sau sinizate, pînă în epoca manciuriană. Prințesele chineze introduc în țări străine moravurile, obiceiurile, cultura și luxul Chinei. Prezența lor în aceste țări justifică schimbările frecvente de ambasade. Una dintre penetrările cele mai uzitate în epoca Han constă în trimiterea de ostateci (*zhi*) la curtea imperială: principii regatelor din Asia Centrală și șefii confederațiilor de triburi trimit, în semn de fidelitate, pe proprii lor fii, care sînt întreținuți în lux, pe cheltuiala împăratului, primesc o educație de tip chinezesc și sînt adesea numiți în funcții din garda imperială sau în administrația internă a Palatului. Cîștigați pentru modul de viață și pentru cultura chineză, ei devin, la întoarcerea în țările lor, agenți ai răspîndirii influențelor Han. Astfel, sistemul ostatecilor, care garantează trăinicia alianțelor, reprezintă totodată un mijloc de a interveni mai lesne în problemele de succesiune din țările aliate.

Combinată cu ofensivele militare, acțiunea diplomatică a împăraților Han, darurile în mătăsuri și alte produse chineze — mormintele șefilor

xiongnu cuprind un mare număr de obiecte de lac, jaduri, ceramică, oglinzi de bronz, monede și mătăsuri —, decernarea de titluri, alianțele matrimoniale, sistemul ostatecilor au dat în cele din urmă roade. Au fost instituite legături regulate între imperiul Han și „regatele dependente" (*shuguo*) pe care le creaseră populațiile raliate Chinei, din Manciuria pînă în Asia Centrală. Confederația de triburi de diferite origini pe care xiongnuii o făuriseră la sfîrșitul secolului al III-lea începe să se dezagrege la mijlocul secolului I. În anul 60 î.e.n., xiongnuii se scindează în cinci grupuri ostile unul altuia, iar ralierea, în anul 51 î.e.n., la imperiul Han a unuia din principalii lor conducători, *shanyu*-ul Huhanye, accelerează această evoluție aflată în plină desfășurare. În anul 43 î.e.n., împărțirea populațiilor din stepă în xiongnuii de sud, raliați imperiului Han, și xiongnuii de nord, dușmani ai imperiului, încununează eforturi de aproape un veac: triburile apropiate, din regiunile ce corespund astăzi în linii mari Mongoliei Interioare, reprezintă un tampon între lumea sedentară și cea a triburilor nomade cele mai războinice, care rătăcesc mai la nord, pînă în împrejurimile Lacului Baikal. Din anul 36 î.e.n., imperiul Han se află, practic, la adăpost, pentru un secol, de amenințarea populațiilor din stepă.

Evoluția populațiilor de la hotarele nordice ale lumii chineze este inegală. Rapidă în nord-vest, la neamul Qiang, care plătește tribut imperiului Han încă din 98 î.e.n., și este pe jumătate sedentarizat, adăugînd resurselor obținute din creșterea animalelor și din expedițiile de jaf pe cele agricole și comerciale, această evoluție nu se va face simțită pe teritoriul actualei R.P. Mongole înainte de secolele I și al II-lea e.n. Wuhuanii, populație din Mongolia de Nord-Est aflată în contact cu sedentarii, vor fi supuși influențelor chineze și încorporați în masă în armatele Han, unde vor forma corpuri de cavalerie.

În schimb, vecinii lor din nord, xianbeii, rămîn credincioşi modului lor de viaţă nomadă şi se arată a fi mai agresivi. În anul 140 e.n., o incursiune a lor va obliga imperiul Han să le cedeze un teritoriu important; între 156—178 se vor activa din nou.

După ce obţinuse ralierea unor ' însemnate grupări de triburi care se puseseră sub protecţia sa, imperiul Han s-a străduit să-şi întărească controlul asupra acestor „regate dependente" (*shuguo*), în principiu simpli aliaţi care nu plăteau tribut şi erau liberi să trăiască după propriile lor obiceiuri. Transformarea regatelor *shuguo* în teritorii militare (*bu*), apoi în circumscripţii administrative obişnuite (*junxian*) s-a desfăşurat la toate hotarele imperiului între epoca împăratului Wudi şi secolul al II-lea e.n. Încă la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n. în sudul Mongoliei, în Gansu, în Coreea, Yunnan, Guangdong şi în nordul Vietnamului fuseseră create asemenea circumscripţii, locuite de populaţii raliate sau supuse stăpînirii Han. În cursul celor două dinastii Han se afirmă tendinţa de integrare din ce în ce mai completă în imperiu a foştilor păstori nomazi, tendinţă favorizată de prefacerile ce au loc în interiorul triburilor: îmbogăţirea şi creşterea lor numerică, înclinaţia de a adopta un mod de viaţă sedentar ori semisedentar. Către anul 50 î.e.n. totalul populaţiei xiongnu raliată la imperiu pare să fi fost de 50 000 ori 60 000 de oameni. În anul 90 e.n., cifra aceasta se ridică la 237 000. Funcţionarii chinezi se străduiesc să convertească pe foştii nomazi la activităţi agricole, care sînt pentru imperiu o sursă de venituri suplimentare, iar încorporările foştilor nomazi în armată sporesc cu rapiditate. Femeile şi copiii bărbaţilor înrolaţi sînt păstraţi ca ostateci în spatele liniilor şi, în caz de trădare, sînt executaţi.

Exploatate de către administraţia chineză şi de către simpli particulari care pretind de la ele servicii, corvezi şi impozite (aşa bunăoară, xiongnuii din Shanxi sînt folosiţi ca muncitori agri-

coli de către familiile bogate din regiunea Taiyuan, iar populaţia Qiang din Gansu este supusă la grele rechiziţii pentru transport), triburile din interior încearcă să scuture jugul prea greu ce le fusese impus începînd cu secolul I î.e.n.; întreaga perioadă a dinastiei Han tîrzie va fi tulburată de răscoalele lor. Nedreptăţile îndurate de aceste triburi sînt, de altfel, cu atît mai strigătoare la cer cu cît nomazii din Mongolia septentrională, de ale căror incursiuni imperiul Han se teme, continuă să primească din China daruri bogate.

2. Economie şi societate

Avîntul producţiei, progresele tehnice şi dezvoltarea activităţilor comerciale se află în planul secund al expansiunii militare, diplomatice şi comerciale a Chinei imperiului Han. De fapt, aceste aspecte diferite ale evoluţiei istorice sînt de nedisociat; ele pun în cauză dintr-o dată întreaga istorie socială a secolelor al II-lea şi I î.e.n.

Progrese tehnice şi avînt economic

Lumea chineză manifestă, începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., o vitalitate remarcabilă, pe care o confirmă mărturiile concordante ale textelor şi ale arheologiei. Ea profită de progresele obţinute în cursul perioadei, atît de bogate în noutăţi, reprezentată de cele două secole ce au precedat imperiul, precum şi de avantajele oferite de unificarea politică.

Progresele metalurgiei fierului au continuat sub stăpînirea Han: va trebui, desigur, să aşteptăm secolul al VI-lea pentru a vedea descris procedeul de cofuziune, strămoş al procedeului modern Siemens-Martin; chinezii însă ştiau să producă oţel încă din secolul al II-lea e.n., încălzind şi lucrînd laolaltă calităţi de fier cu procentaje de carbon diferite. Începînd cu aceas-

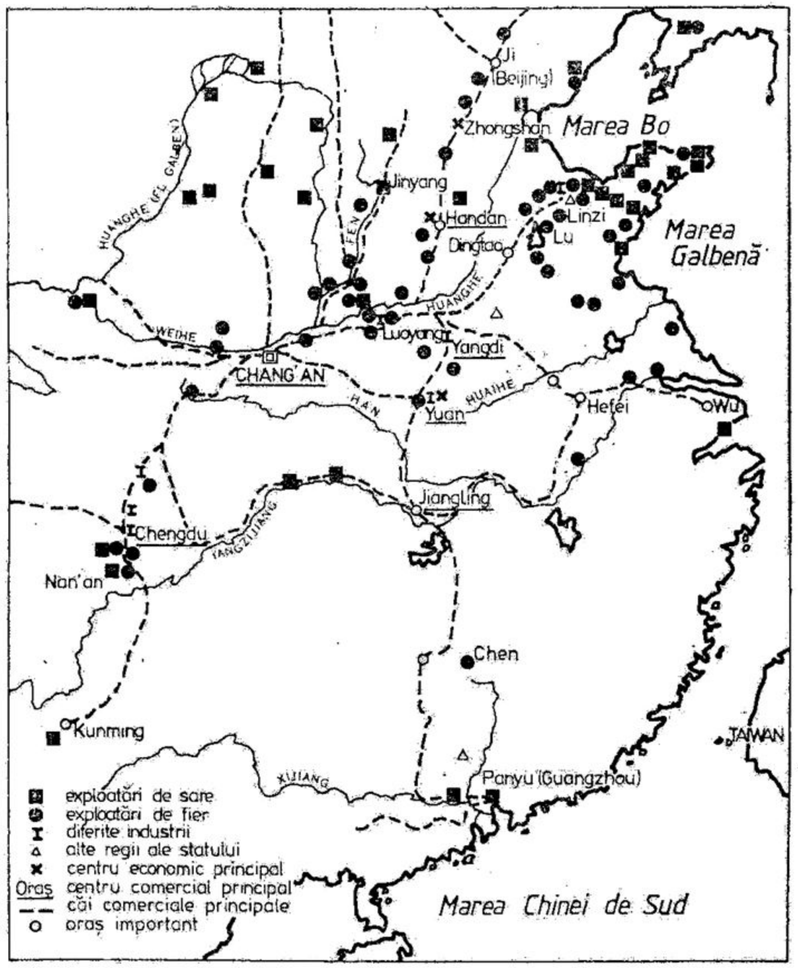

11. Centrele economice din China în timpul primei dinastii Han

tă epocă, armele de oțel le înlocuiesc pe cele de bronz — în general singurele cunoscute, se pare, în epoca *statelor combatante*, în care metalurgia fierului servea îndeosebi la producerea de unelte agricole. Săbiile, halebardele, mecanismele de arbaletă din epoca Han găsite în săpăturile arheologice sînt din fier. Mărturia lui Pliniu cel Bătrîn (23—79), care laudă calitatea fierului produs de către seri, coroborează aluziile, existente în textele chineze, la exporturile clandestine de fier și la răspîndirea tehnicilor siderurgice din epoca Han în oazele Asiei Centrale.

Prelucrarea fierului este, de altfel, cel mai activ și mai important meșteșug din această perioadă. În momentul instituirii monopolului de stat asupra fierului și sării, în anul 117 î.e.n., au fost create de către administrație 48 topitorii, fiecare cu un personal de cîteva sute pînă la o mie de lucrători. Numiți în topitoriile particulare cu termenul de *tongzi* — care se aplică de regulă unor adolescenți și evocă o stare servilă —, acești lucrători erau fie recruți, fie condamnați, pe care condițiile de trai îi făceau adesea să se răscoale.

În afara fierului și sării, cele două mari sectoare în care, de altfel, monopolul de stat a fost aplicat cu strictețe numai timp de mai puțin de un secol, întreprinderile particulare și cele publice au coexistat. Este, de pildă, cazul țesăturilor de mătase. În capitala Chang'an și în provincii se găseau mari ateliere de stat, a căror funcționare antrena mari cheltuieli și a căror producție era destinată în mare parte darurilor făcute către populațiile străine. La Linzi, fosta capitală a regatului Qi, din nordul-estul Shandongului, aceste ateliere numărau mai multe mii de muncitori. Existau însă și întreprinderi particulare, create de familiile unor negustori bogați. Același lucru se poate spune și despre producerea lacului fabricat îndeosebi în Sichuan și în Henan. Unele dintre piesele găsite în siturile arheologice poartă înscrise numele meșterului care a dirijat fabricarea lor, altele nu sînt marcate și ar putea proveni din ateliere particulare. Descoperirile arheologice și aluziile din unele texte lasă să se întrevadă rolul important al întreprinderilor particulare în economia Chinei din perioada Han.

Un alt meșteșug important este cel al aramei, avînd ca produse principale monedele — a căror fabricație particulară a fost curînd interzisă — și oglinzile de bronz. În secolul I î.e.n., aceste oglinzi devin articol de export; începînd cu această epocă motivele lor ornamentale și tipul lor de inscripții se modifică. Numeroase specimene de asemenea oglinzi au fost găsite din

Siberia pînă în Vietnam, și chiar Rusia Meridională.

Progrese nete se înregistrează în domeniul producției și tehnicilor agricole. Uneltele de fier sînt de o calitate mai bună decît în secolele al IV-lea și al III-lea î.e.n., întrebuințarea plugului tras de boi se generalizează. În vremea împăratului Wu se face un mare efort pentru sporirea suprafeței terenurilor irigate, ca și pentru valorificarea de pămînturi noi în China de Nord. Mai mulți experți agronomi sînt însărcinați să răspîndească noi metode de cultură, iar unii funcționari se străduiesc să convertească la cultura cerealelor triburile nomade stabilizate la sfîrșitul secolului I î.e.n. dincoace de Marele Zid. Începînd cu anul 85 î.e.n. se răspîndește un tip de asolament constînd în fîșii de pămînt pe care culturile sînt alternate (*daitian*). Principalele cereale rămîn cele din antichitate: orz, grîu, mei — la care se adaugă soia și orezul, acesta din urmă neavînd încă decît o importanță relativă. De la sfîrșitul secolului al II-lea, lucerna (iarba *musu*), adusă din regiunile vestice, permite extinderea creșterii cailor în China de Nord.

Cu începere din epoca lui Wang Mang (9—23) apare moara de apă. Este vorba, cel mai adesea, despre o baterie de piloni (*dui*) pusă în mișcare de un arbore cu came orizontal, mișcat la rîndu-i de o roată dispusă vertical într-un curent de apă. Un text din anul 31.e.n menționează însă și aplicarea forței hidraulice la foalele cu piston din forje.

Un nou procedeu rațional de atelare, chinga de piept, apăruse în epoca *statelor combatante* (secolele al V— al III-lea), într-un moment în care careta cu două hulube începe a înlocui carul cu oiște. Epoca Han profită din plin de această mare inovație tehnică din domeniul transporturilor. Trebuie, de asemenea, menționată inventarea unui vehicul a cărui importanță ar putea părea pe nedrept secundară. Roaba, atestată în secolul al III-lea e.n. în Sichuan,

dar ale cărei reprezentări figurate datează din secolele I și al II-lea, este un instrument foarte util, oriunde căile de comunicație se reduc la niște poteci înguste. Grație centrului de greutate situat în proximitatea axului roții, roaba permite transportarea fără efort deosebit a unei încărcături de pînă la 150 kg.

Spre deosebire de China epocii moderne, cea din epoca Han — și lucrul va rămîne valabil și în epoca dinastiei Tang — dispune din abundență de animale de tracțiune și povară: cai, boi, măgari. Rasa de cai pentru ham sau călărie, care servesc numai în război și la transportul de persoane, cunoaște, de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., ameliorări prin încrucișări cu armăsari importați din Ferghana sau din ținuturile Wusun, în valea Rîului Ili. Măgarul, animal de origine occidentală, introdus în China de Nord de către triburile xiongnu, este foarte apreciat sub stăpînirea Han în toate clasele societății, datorită rezistenței sale și prețului modic.

Negustori bogați și notabilități

Progresele tehnice din secolele al II-lea—I î.e.n., avîntul producției și dezvoltarea marilor curente comerciale nu puteau să nu aibă incidență asupra societății din acea vreme. Moștenitor al tradițiilor legiste, imperiul Han s-a străduit să frîneze ambițiile familiilor bogate și să constituie, pentru nevoile diplomației și expansiunii sale militare, un important sector de stat (topitorii, saline, țesătorii de mătase etc.), însă nu a putut să stăruiască în acest efort mai mult de un secol: slăbirea controlului se accentuează începînd cu mijlocul secolului I î.e.n. generalizîndu-se în epoca celei de-a doua dinastii Han (25—220). Este epoca triumfului familiilor bogate din provincii.

La drept vorbind, chiar în vremea cînd controlul statului asupra economiei imperiului fusese la apogeul eficacității sale, guvernul central a trebuit să țină seama de notabilitățile locale.

Una dintre particularitățile sociale din epoca Han în ansamblul ei este, într-adevăr, existența unor familii foarte bogate, care combină activitățile agricole (producția cerealieră sau riziculturа, creșterea animalelor, piscicultura), cu cele industriale (țesătorii, topitorii, fabricarea lacurilor etc.) și comerciale, dispunînd de o abundentă mînă de lucru. În regiunile în care agricultura constituia resursa principală, familiile bogate se mulțumesc să exercite presiuni asupra țăranilor săraci, practicînd împrumuturi cămătărești și obligîndu-și debitorii să-și închirieze pămînturile sau să le vîndă. Acesta este, cu siguranță, cazul celor o mie de notabili, un fel de mici despoți rurali, pe care Wang Wenshu, funcționar de tendință legistă, îi arestează și-i judecă, în anul 120 î.e.n. Oriunde condițiile economice o permit, alte resurse se adaugă veniturilor agricole.

Cu totul tipică din acest punct de vedere poate fi considerată regiunea Chengdu din Sichuan, pe care geografii o desemnează cu numele de Bazinul Roșu. Este una dintre regiunile cele mai bogate și mai active din China dinastiei Han. Exploatarea sării, producerea fierului, a lacului (mai multe obiecte de lac fabricate în Sichuan au fost găsite în mormintele Han din Coreea de Vest, la circa 3 000 km de Chengdu), a brocarturilor, comerțul cu țesături, cu vite, cu fier explică faptul că aici s-au putut acumula, încă din secolul al II-lea î.e.n., averi foarte mari. Familia Zhuo, una dintre cele mai bogate din Chengdu, posedă mari întinderi de pămînt cultivat, iazuri pentru pescuit, parcuri de vînătoare. Dispune, de asemenea, de întreprinderi siderurgice, în care muncesc 800 de meșteri sclavi; familia respectivă s-a îmbogățit datorită comerțului cu fier întreprins cu băștinașii din sud-vest, barbari cu pieptănătura în formă de ciocan. Acest comerț între chinezi și triburile locale pare să fi luat adesea forma unui schimb de daruri, fără îndoială, mai bine adaptat mentalității băștinașilor decît traficul comercial, care ține seama

cu exactitate de valoarea mărfurilor: este citat cazul unui important dar în mătăsuri și alte produse chinezești pentru care s-au primit în schimb cai și vite.

Ceea ce este adevărat pentru Sichuan rămîne valabil și pentru multe alte regiuni ale Chinei din epoca Han, punînd în lumină existența unei clase de notabili bogați din care imperiul și-a recrutat cadrele administrative. Departe de a fi în exclusivitate agricole, bazele economice ale acestei clase sînt adesea industriale și comerciale. Este ceea ce explică în China epocii Han numărul relativ mare de „sclavi" condamnați și debitori insolvabili, întrebuințați în cea mai mare parte în marile întreprinderi meșteșugărești.

Concentrarea pămînturilor, care a însoțit avîntul economic din secolul I î.e.n., trebuie să fi pus o gravă problemă în fața conducătorilor din perioada de început a erei noastre; este problema pe care uzurpatorul Wang Mang nu a putut să o rezolve în anii 9—23 și care a constituit una dintre cauzele principale ale eșecului său.

Economie liberă ori controlată ?

Ostilitatea la adresa negustorilor, fenomen cu consecințe atît de profunde asupra destinelor lumii chineze și care a marcat în chip specific civilizația chineză, se explică prin cauze complexe și diverse. Încă înainte de imperiu, tradițiile cărturărești (moistă, taoistă ori legistă) se întîlnesc într-o aceeași condamnare a luxului și a cheltuielilor inutile, însă motivele acestei aversiuni diverg în funcție de respectivele curente de gîndire. Semn de desfrîu, de aroganță și de lipsă de virtute pentru tradiția cărturărească, gustul pentru lux apare la Mencius drept una dintre cauzele indirecte ale mizeriei țărănești. Sursă de artificialitate și cauză de dezordine pentru gînditorii taoiști, luxul este condamnat de discipolii lui Mozi în numele unui ideal de aus-

teritate, de frugalitate universală și de nivelare egalitaristă. Ostilitatea împotriva luxului, manifestată de conducători și de puterea de stat, pare să aibă rațiuni profunde: activitățile negustorești sînt un factor de dezechilibru social, de vreme ce avuțiile îngăduie negustorilor să-și asigure dominația asupra celor săraci, să răscumpere pămînturile țărănești și să folosească drept sclavi în întreprinderile lor miniere, siderurgice sau meșteșugărești pe țăranii aduși la sapă de lemn. Activitățile negustorești, incitînd la cheltuieli inutile, deturnează oamenii de la activități fundamentale, indispensabile pentru supraviețuirea statului: producția de cereale și de țesături — necesare întreținerii armatelor și unei activități diplomatice pentru care darurile în mătăsuri reprezintă unul dintre mijloacele cele mai eficace —, activități de apărare și mari lucrări publice. Daunele aduse de negustori și meșteșugari sînt, așadar, în același timp sociale, politice și economice. Vigoarea și vitalitatea Chinei din epoca Han țin în mare parte de progresele tehnice înfăptuite începînd din epoca *statelor combatante* și de avîntul producției de cereale, fier, sare și țesături. A abandona aceste surse de bogăție, ori controlul acestora, exclusiv în mîinile negustorilor ar însemna acceptarea declinului și dezmembrării imperiului. Pacea și unitatea nu sînt posibile decît dacă puterea politică poate controla și repartiza resursele principale.

Încă din anul 199 î.e.n., în plin război civil, sînt luate măsuri pentru ca modul de trai al negustorilor să fie redus la un nivel mai modest. Le sînt interzise veșmintele de mătase, caii portul de armă; această politică rigoristă, din care se poate deduce bogăția negustorilor — căci nu sînt interzise decît acele lucruri care sînt practicate — este doar ușor îndulcită în momentul în care împărăteasa Lü, va prelua puterea. Gineceul imperial se va arăta adesea favorabil marilor negustori și va fi de conivență cu ei, deoarece organizarea serviciilor administrative ale gineceului și, poate, anumite tradiții mult mai vechi, făceau

inevitabilă această complicitate. Reacția antimercantilă nu se va afirma decît la sfîrșitul secolului al II-lea, în epoca lui Wudi, sub presiunea deficitului creat de o politică de expansiune militară și diplomatică extrem de costisitoare. De aici instituirea, în anul 119 î.e.n., a unei taxe unice asupra ambarcațiunilor și carelor și, îndeosebi, în același an, instituirea și apoi extinderea (în 117) în întreg imperiul, a monopolului de stat asupra fierului și sării. Fierul și sarea sînt, încă din epoca *statelor combatante*, industriile cele mai active și mai rentabile, iar această măsură, care va inspira mai tîrziu și alte imperii chineze, pare să fi redus pentru un timp puterea marilor negustori, posesori de întreprinderi industriale și meșteșugărești. Vom nota, de asemenea, că sub Wudi, puterea imperială este relativ independentă de concursul pe care puteau să i-l aducă marii negustori: nu avea nevoie să recurgă — cum va fi cazul sub dinastiile Tang, Song și Ming — la serviciile unor negustori bogați, însărcinați să asigure aprovizionarea armatelor din nord cu grîne, furaje și alte produse, căci cea mai mare parte a acestei aprovizionări este asigurată de coloniile militare (*tuntian*). Celor două monopoluri, al fierului și al sării, li se va adăuga în anul 98 monopolul, mai puțin important, al alcoolurilor. Este în orice caz limpede că măsurile de control al economiei luate de stat, precum și ostilitatea acestuia față de negustori sînt intim legate de starea finanțelor imperiale. Tradițiile antimercantile nu fac decît să aducă argumente în sprijinul politicii pe care o sugerează dificultățile momentului. Dovada în acest sens o constituie criticile suscitate de sistemul monopolurilor după moartea lui Wudi, în momentul discuțiilor care au loc la curte în anul 81 î.e.n. în legătură cu menținerea sau abolirea lor. Voluminoasa dare de seamă asupra acestor discuții, publicată cîțiva zeci de ani mai tîrziu, între anii 73 și 49 î.e.n., ni s-a păstrat, din fericire, sub titlul *Yantielun* (*Discuții asupra sării și fierului*).

Capitolul 3

ASCENSIUNEA NOTABILILOR ȘI CRIZA INSTITUȚIILOR POLITICE

De la intrigile de palat la uzurpare

Căderea primei dinastii Han la începutul erei noastre este rezultatul unei evoluții interne, începută cu mai bine de un secol în urmă. În vreme ce colaborarea funcționarilor, miniștrilor și sfetnicilor împăratului la gestiunea treburilor permisese, între 179 și 141 î.e.n., sub domniile lui Wendi și Jingdi, consolidarea puterii imperiale — în timpul lungii domnii a lui Wudi (141—87) se manifestă tendințe autocratice, care triumfă odată cu regența generalului Huo Guang, depozitar al ultimelor dorințe ale lui Wudi. Începînd cu anul 80, Huo Guang își instituie propria lui dictatură, instalînd în toate posturile de conducere pe membrii familiei sale. Reacția care se produce după moartea lui, survenită în anul 68 (un mare proces, desfășurat în anul 66, duce la executarea tuturor rudelor fostului dictator), nu repune în cauză concentrarea puterii în mîinile împăratului. Lipsit de sprijinul și de contraponderea pe care le constituia ansamblul administratorilor și sfetnicilor, puterea imperială ajunge curînd să fie miza intrigilor de palat și luptei între familiile împărăteselor: o putere autocratică și atotputernică cade în mod necesar sub influența favoriților, femeilor și eunucilor. Una din aceste familii de împărătese, atît de puternice la sfîr-

șitul primei dinastii Han, reușește să așeze pe tron pe unul dintre membrii ei. Este vorba despre uzurpatorul Wang Mang, care întemeiază efemera dinastie Xin, „cea nouă" (anii 9—23).

O altă cauză, paralelă cu cea dintîi, a căderii primei dinastii Han pare să fi fost evoluția din ce în ce mai rapidă a lumii rurale: concentrarea pămînturilor în mîinile celor mai bogați (notabili locali, negustori, mari familii) este o sursă de tensiune socială în mediile rurale și de dificultăți economice, pe care urcarea pe tron a lui Wang Mang este departe de a le putea rezolva. Primele decrete, care urmăresc să limiteze extinderea proprietăților private, datează din ultimii ani ai secolului I î.e.n. Ele vor fi urmate, pînă la sfîrșitul secolului al III-lea e.n., de o lungă serie de alte decrete asemănătoare, ce par să fi fost ineficace, demonstrînd în acest fel dificultățile întîmpinate de stat în menținerea controlului și protecției sale asupra micii țărănimi.

Wang Mang încearcă să remedieze situația grea pe care o moștenise, adoptînd măsuri radicale: „naționalizarea" tuturor pămînturilor și tuturor sclavilor (aceștia nu reprezentau, se pare, decît o sutime din populație, statutul lor fiind foarte diferit de cel al sclavilor romani), reforme monetare succesive și emiterea de noi monede de tip vechi. Instaurarea unei noi dinastii antrenează, de altfel, schimbarea tuturor titlurilor și tuturor instituțiilor. Această febră a reformelor, cu atît mai puternică cu cît puterea fusese uzurpată, se inspiră, de bună seamă, din teoriile cosmogonice ale epocii, dar și din concepțiile arhaizante: Wang Mang își întemeiază reformele pe o lucrare considerată de atunci încoace drept suspectă și de elaborare tîrzie, dar care abundă în date cu siguranță foarte vechi. Este vorba despre *Zhouli* (*Ritualul Zhou*) sau *Zhouguan* (*Funcționarii Zhou*), care face un tablou foarte sistematic al administrației statului Zhou și împarte ansamblul funcțiilor oficiale în funcționari ai Cerului, ai Pămîntului și ai celor Patru Anotimpuri.

Ineficace, măsurile radicale luate de Wang Mang nemulțumesc pe proprietarii bogați, fără a soluționa criza agrară. Redistribuirea pămînturilor, care ar fi trebuit să urmeze confiscării lor de către stat, nu poate fi pusă în aplicare, iar manipulările monetare provoacă haosul economic general. Adevărate trupe de țărani răsculați, conduse de o femeie cu aptitudini de vrăjitoare, „maica Lü", apar în Shandong în anul 17 e.n. Altele au, în anul următor, drept căpetenie pe un anume Fan Chong. În urma inundațiilor din bazinul inferior al Fluviului Galben, insurecțiile se extind la întreaga Cîmpie Centrală. Răsculații, care-și confecționează chipuri de demoni, sînt numiți *sprîncenele roșii (chimei)*. Șeful lor spiritual este un anume „rege Jing de Chengyang" din Shandong, care se pretinde înrudit cu familia Liu din dinastia Han și care se exprimă prin mijlocirea unui medium. Mișcarea, cu o organizare politică și administrativă originală, are într-adevăr drept obiectiv restaurarea dinastiei Han. Paralel cu această agitație și cu aceste ridicări ale țărănimii, rezistența și rebeliunile vechii nobilimi Han și ale marilor familii latifundiare amenință noua dinastie. Conjuncția acestor două forțe devine victorioasă în anul 23 e.n. După înfrîngerea și moartea uzurpatorului, unul dintre reprezentanții vechii spițe Liu, originară din regiunea Nanyang, în sudul Henanului, preia puterea și restaurează dinastia Han. Acest Liu Xiu, care va domni sub numele de Guangwudi (25—57) înăbușă rămășițele răscoalelor țărănești și distruge formațiunile statale independente ce se constituiseră în Gansuul Oriental, sub Wei Xiao și în Sichuan, sub Gongsun Shu.

Noile baze ale imperiului restaurat

În vremc ce primul împărat (Shi huangdi din dinastia Qin) dispunea de o organizare administrativă și militară anonimă, pe care o extinsese

asupra teritoriilor cucerite; în vreme ce primii împărați Han, credincioși acestei politici de control direct al statului asupra țărănimii, reușiseră, în mai puțin de un secol, să elimine pe toți cei care puteau pune piedici acțiunii puterii centrale, dinastia Han tîrzie se sprijină pe noua pătură socială care a adus-o la putere: cea a marilor familii latifundiare din Cîmpia Centrală și, îndeosebi, din Henan. Mutarea capitalei de la Chang'an la Luoyang nu se explică doar prin dezvoltarea economică a regiunilor situate la est de trecătorile între Shaanxi și Henan, ci și prin existența acestei noi clientele. Pentru a lupta împotriva puterii deținătorilor de feude, notabililor și familiilor bogate, primii Han se străduiseră să se sprijine pe masa micilor agricultori. Dar evoluția socială, migrațiile interioare și răscoalele aveau, dimpotrivă, să consolideze, la sfîrșitul secolului I î.e.n. și sub a doua dinastie Han, puterea marilor proprietari: rude și colaterali ai familiei imperiale, înalți funcționari și notabili provinciali.

Deplasările de populație se accelerează în primul sfert al secolului I e.n. Ele se datorează: retragerii generale a liniilor de apărare în regiunile din nord și nord-vest, puse în valoare în epoca lui Wudi prin colonii militare și transferuri de populație; instalării unor triburi de păstori nomazi și de munteni de la hotarele sino-tibetane dincoace de Marele Zid; răscoalelor frecvente ale acestor populații sedentarizate și exploatate de administrația chineză. Exodul are loc mai ales în profitul regiunilor din sudul Cîmpiei Centrale, Bazinului Roșu din Sichuan și, într-o măsură mai mică, al bazinului Fluviului Yangzi (populația districtului Changsha din Hunan, care număra la recensămîntul din anul 2 e.n. 235 825 locuitori, va atinge, în anul 140, 1 054 372 locuitori). Afluxul de țărani dezrădăcinați și de foști coloni militari în căutare de pămînturi sporește mîna de lucru de pe marile domenii.

În acest fel se dezvoltă o clasă de dependenți ai marilor familii — „oaspeții" (*ke*), fermieri stabili, gărzi personale cunoscute mai tîrziu sub numele de *buqu*, servitori ori sclavi (*nubi*). Totodată slăbește influența statului asupra micii țărănimi, căreia primii împărați Han le datorează o bună parte a puterii lor. Viitorul Guangwudi, fondatorul dinastiei Han tîrzie, este reprezentantul tipic al acelor mari familii moșierești de provincie care nu reușiseră să pună mîna pe putere, după mai multe rebeliuni infructuoase împotriva lui Wang Mang, decît în urma răscoalelor țărănești. Imensul domeniu pe care îl poseda lîngă Nanyang era înconjurat de ziduri prevăzute cu porți și avea propria sa piață comercială. Apărarea era organizată de un corp de miliții particulare. Această pătură socială — care va păstra o poziție dominantă la începuturile noii dinastii care va intra, în secolul al II-lea e.n., în conflict cu eunucii de la palat — dovedește inițiativă în materie de agricultură, irigînd mari suprafețe de cîmpie, dezvoltînd creşterea animalelor și piscicultura și asigurîndu-și astfel, în perioade tulburi, o perfectă independență economică. Unii dintre membrii ei par să fi acumulat averi imense: cînd marele ministru Liang Ji, rudă prin alianță cu împăratul, a fost executat în anul 159, vînzarea proprietăților sale a adus, pare-se, tezaurului public 3 miliarde de monede, ceea ce a permis suprimarea a jumătate din impozitele în cereale pe timp de un an. Marile familii, deținătoare de domenii autarhice, prefigurează aristocrațiile din epoca dinastiei Jin și a dinastiilor din sud, a căror putere a fost favorizată de declinul economiei urbane.

Paralel cu evoluțiile contextului social și politic, raporturile între imperiu și populațiile de la hotare au cunoscut modificări profunde începînd cu domnia împăratului Wu și cu dictatura generalului Huo Guang. Dinspre Mongolia imperiul nu mai are motive de neliniște: puterea xiongnuilor nu a încetat să slăbească, încă din epoca divi-

ziunii lor, acest declin accentuîndu-se la sfîrșitul secolului I e.n., în urma ofensivelor lui Ban Chao în Mongolia și în Asia Centrală. Între populațiile care și-au păstrat modul de viață nomad și agricultorii sedentari, protecția imperiului este asigurată de unele triburi mai mult sau mai puțin sinizate și sedentarizate. Nu se mai semnalează incursiuni primejdioase ale xiongnuilor din nord decît în anii 89-90, iar atacurile mai puternice, provenite, în secolul al II-lea e.n., dinspre stepă, și care, în 140 și apoi între 156—178, în Hebei și în Shanxi, sînt săvîrșite de către populațiile xianbei, nu par să fi avut consecințe grave. Imperiul Han are în schimb serioase dificultăți cu vechile triburi nomade instalate pe chiar teritoriul chinez, precum și cu muntenii proto-tibetani de la hotarele de vest și de nord-vest, stabiliți în Gansu și Shaanxi. Răscoalele lor, care nu contenesc în cursul celei de-a doua dinastii Han, se înmulțesc în secolul al II-lea. Încă din anul 107, unii sfetnici plănuiesc chiar, din pricina rebeliunilor continue ale triburilor qiang, o retragere generală a liniilor de apărare nord-vestice de pe aliniamentul centrului comercial Wuwei (Liangzhou), în Gansuul Central, pînă în Shaanxiul de Vest. Populațiile străine integrate în imperiu și încorporate în masă în armatele chineze sînt strămoșii celor ce vor forma, începînd cu primii ani ai secolului al IV-lea, regatele independente din China de Nord.

Dezvoltarea relațiilor comerciale în secolele I și al II-lea e.n.

Măsurile luate sub prima dinastie Han pentru a reduce puterea negustorilor par să fi fost, în cele din urmă, prea puțin eficace. Slăbirea generală a controlului în interior și la frontiere sub dinastia Han tîrzie, precum și descentralizarea

sistemului de monopoluri în momentul restaurării întreprinse de Guangwudi au contribuit, la rîndul lor, la dezvoltarea comerțului particular și a contrabandei. Niciodată negustorii străini nu au fost parcă mai numeroși decît în secolele I și al II-lea, și prezența lor explică în mare măsură de ce influențele externe au fost atît de active sub a doua dinastie Han. Să amintim, de asemenea, că exact în această epocă — a celui mai mare avînt al comerțului cu mătase în Eurasia — budismul începe să pătrundă în China. Cît privește activitățile de contrabandă, ele sînt legate de interdicțiile aplicate exportului a ceea ce am putea numi mărfuri de importanță strategică, îndeosebi fier și arme. Cîteva mărturii arheologice confirmă ceea ce ne spun textele: mai multe arme cu inscripții în chineză și unelte de fier datînd din epoca împăratului Wu au fost găsite într-un mormînt barbar din Liaoningul de Nord. Recent a fost identificat un mecanism de arbaletă chinez, expus în 1915 în muzeul din Taxila (în apropiere de Peshawar), în Afghanistan, care provenea din ruinele celui de-al doilea palat part de la Sirkap, reconstruit după anul 30 e.n. Măsurile de protecție luate de împărații Han n-au putut, de altfel, să împiedice răspîndirea în Asia a secretelor tehnice ale topitoriilor chineze. Chen Tang, un general de la sfîrșitul primei perioade Han, afirmă că tribul wusun din valea Rîului Ili învățase de puțină vreme să fabrice arme ascuțite. Același lucru s-a întîmplat, pare-se, cu populația din Dayuan, în Ferghana. Poate că nu este vorba decît de forjarea fierului importat din China. O dovadă mai decisivă o constituie însă topitoriile de fier descoperite în oaza Niya, la est de Khotān. Industria fierului și oțelului avea să se mențină în bazinul Fluviului Tarim: produsele fabricate aici vor fi importate în zonele chineze de graniță în epoca dinastiei Jin de Vest (265—314).

Evoluția noului imperiu de la întemeiere la răscoala din anul 184

Primele trei domnii ale dinastiei restaurate (25—88) corespund unei perioade de stabilitate internă și de expansiune în afară. Familiile împărăteselor și eunucii, care fuseseră la originea uzurpării puterii de către Wang Mang, sînt ținuți departe de exercitarea guvernării. În bazinul Fluviului Roșu și în Vietnamul Central, autoritatea imperială — compromisă la un moment dat datorită unui șir de răscoale ale băștinașilor — este restabilită de generalul Ma Yuan (14 î.e.n. — 49 e.n.), în anii 43—44. Xiongnuii, prea divizați pentru a profita de slăbirea imperiului, datorată războiului civil din vremea lui Wang Mang, nu mai constituie o amenințare serioasă pentru China de Nord. În Asia Centrală, expedițiile pe care le organizează, cel mai adesea din inițiativă propric, generalul Ban Chao (32—102) permit readucerea sub control, între anii 73 și 94, a oazelor. În 73 o garnizoană este instalată la Hami (Yiwu), iar drumul Pamirului, închis din anul 16 e.n., este redeschis de armatele Han. Mai mult de cincizeci de regate din Asia Centrală trimit în 94 tribut la Luoyang. Ulterior însă, imperiul Han nu-și va mai restabili dominația în Asia Centrală decît în perioada 125—150.

În capitală, climatul politic se degradează începînd cu domnia lui Hedi (88—105). Familiile aliate prin căsătorie cu spița imperială — cele numite *waiqi* (rudenii exterioare) — profită de faptul că împărații care se succed la tron sînt cu toții niște copii debili pentru a-și recîștiga ascendentul pierdut: e vorba despre familiile Dou, în vremea lui Hedi (88—105), Deng, în vremea lui Andi (106—125) și Liang, în vremea lui Shundi (126—144). Paralel, se afirmă puterea eunucilor. În 135, ei sînt autorizați să-și asigure succesiunea prin înfieri, și puterea lor crește odată cu averile acumulate. Posesori de mari domenii agricole (se citează cazul unui eunuc

proprietar a 31 de case și a 640 ha de terenuri cultivate), ei se dedau comerțului în stil mare și dispun de sclavi meșteșugari. Autoritatea pe care o dețin la curte acești servitori de palat parveniți din clasele inferioare, consecințele nefaste ale influenței lor asupra politicii împăraților, precum și recrutarea de către ei a unor agenți ai statului provoacă reacția marilor familii latifundiare și a funcționarilor-cărturari proveniți din acestea. Se formează un partid, pe care eunucii reușesc în anul 167 să-l zdrobească: toți membrii lui sînt destituiți din funcțiile lor și exilați. Această înfrîngere nu este însă suficientă pentru a doborî marile familii moșierești, a căror putere rămîne intactă în provincii. Lupta se încheie în momentul marilor răscoale țărănești începute în 184. Slăbiți pentru o clipă, eunucii revin la putere în urma tulburărilor rurale, dar sînt definitiv eliminați de către Yuan Shao, membru al unei mari familii din Henan, care, după ce pune stăpînire pe Luoyang, masacrează peste 2 000 de eunuci.

Revoluționarii mesianici

Ultimii ani ai secolului al II-lea sînt marcați de o criză agrară de excepțională gravitate. Către 170, grupuri de țărani rătăcitori încep să amenințe liniștea provinciilor. Curînd însă, ca urmare a inundațiilor de pe cursul inferior al Fluviului Galben, la hotarele dintre Shandong și Henan se dezvoltă o vastă mișcare mesianică de inspirație taoistă, care duce în 184 la formidabila răscoală a *turbanelor galbene* (*huangjin*). Căpetenia lor este un anume Zhang Jiao, primul patriarh al sectei taoiste a Marii Păci (*taiping:* termenul evocă ideea unei vîrste de aur dobîndite prin egalitatea tuturor și prin proprietatea comună asupra bunurilor), și cei doi frați ai săi — Zhang Bao și Zhang Liang. Înzestrat cu talente de propagandist și de tămăduitor — epi-

demiile care au urmat inundațiilor devastează bazinul inferior al Fluviului Galben —, Zhang Jiao este un fel de papă al cultului închinat lui Huanglao, sinteză între suveranul mitic Huangdi („Împăratul Galben") și un Laozi divinizat. Bine organizată din punct de vedere militar, secta numără 360 000 aderenți aflați sub arme din anul 184. Puterea supremă este asumată de trinitatea alcătuită din Zhang Jiao și frații săi, „generalii stăpîni ai cerului, pămîntului și oamenilor", care au sub ordinele lor o întreagă ierarhie de căpetenii, ale căror funcții sînt, în același timp, militare, administrative și religioase. Comunitățile de sectanți consacră o mare parte din timpul lor activităților religioase, îndeosebi unor serbări și ceremonii ce durează mai multe zile și care poartă numele de „adunare" (*hui*) sau „post de purificare" (*zhai*). În cursul acestor manifestări religioase, participanții își mărturisesc în public păcatele și organizează ședințe de transă colectivă, stimulată de prosternări interminabil repetate, de acompaniamente muzicale și de excitarea în grup. Cîteodată au loc orgii, în cursul cărora bărbații și femeile „își amestecă răsuflările" (*heqi*). La echinocțiile de primăvară și toamnă se distribuie amulete războinice și farmece tămăduitoare. Doctrina *taipingdao* proclamă că bolile sînt consecința păcatelor comise. Asociind tradițiilor taoiste și cultului lui Huanglao teoriile cosmogonice *yinyang* și ale celor *cinci elemente*, această religie a mîntuirii are drept texte sacre cartea *Daodejing* de Laozi și un text descoperit ca fiind de tradiție mai recentă — *Canonul Marii Păci* (*Taipingjing*).

În aceeași epocă, în China de Vest se dezvoltă o sectă a cărei organizare și ale cărei doctrine sînt asemănătoare celor ale *turbanelor galbene*, dar care va rămîne localizată în Sichuan și în valea superioară a Rîului Han. Întemeiată de maestrul magician Zhang Daoling (sau Zhang Ling), care trecea drept stăpîn al geniilor aerului

pămîntului și apelor, această sectă cere de la adepții săi o contribuție de cinci măsuri de orez (de unde și numele de *wudoumi dao, doctrina celor cinci măsuri de orez*). Ca și *turbanele galbene*, adepții doctrinei *wudoumi dao* recurg la practicile de posedare spirituală, cred în virtuțile amuletelor, în efectele mărturisirii păcatelor și în originea religioasă a bolilor. Bolnavii sînt ținuți deoparte și trăiesc izolați în barăci. Instituțiile de întrajutorare par să fi fost mai dezvoltate: grînare gratuite pentru călători, întreținerea drumurilor, cu valoare expiatorie. Proprietatea individuală pare să fi fost abolită.

Răscoala *turbanelor galbene* se declanșează, peste tot unde mișcarea a reușit să se implanteze, la cea de-a doua lună plină a anului 184, an marcat de semnele ciclice *jiazi*, primele dintr-un nou ciclu sexagezimal. Insurgenții, purtînd ca semn de recunoaștere turbanul galben (*huangjin*), pun stăpînire pe orașele din Shandong și din Henan, în ciuda rezistenței organizate la Luoyang de generalul He Jin. După moartea celor trei Zhang, uciși încă de la începutul răscoalei, mișcarea se întinde, în 185, în regiunea munților Taihang, care despart Shanxiul de Shandong, în 186 în Shaanxi, în Hebei și Liaodong, în 188 în Shanxi. Către anul 190, adepții sectei *celor cinci măsuri de orez* reușesc să-și creeze un stat liber în sudul provinciei Shaanxi, sub conducerea lui Zhang Lu, nepot al lui Zhang Daoling.

Imperiul în mîinile soldaților

Se poate considera că în această epocă puterea imperială nu mai există decît cu numele. Puterea efectivă aparține conducătorilor de armate, care primiseră misiunea de a reprima mișcarea *turbanelor galbene*, și dintre care unii participă la lovitura de stat din anul 189. Este vorba despre Dong Zhuo, un aventurier originar din Gansuul de Est, Yuan Shu, văr al lui Yuan Shao, Cao Cao (155—220), originar din Anhui și nepot adoptiv al unui eunuc, precum și despre Sun Ce (175—200), fratele mai mare al lui Sun Quan, cel care va întemeia în 222, la Wuchang, regatul Wu. Imediat după masacrarea din 189, a eunucilor, Dong Zhuo își îndreaptă trupele asupra Luoyangului și înfăptuiește pe ultimul împărat din dinastia Han, Xiandi. În anul următor, armata lui Dong Zhuo, care cuprinde, ca și cea a lui Cao Cao, însemnate contingente barbare, jefuiește și incendiază Luoyangul. Biblioteca imperială și arhiva dinastiei Han sînt mistuite de flăcări. Pierderea pare să fi fost mult mai gravă decît aceea pricinuită de celebra „ardere a cărților" petrecută sub primul împărat din dinastia Qin. Dar în 192, doi ani după ce transferase capitala la Chang'an, Dong Zhuo, care și-a cîștigat o tristă celebritate prin excesele și cruzimile lui, este asasinat. Începînd din acest moment se afirmă puterea lui Cao Cao, ce-i va elimina treptat pe rivalii săi din China de Nord — bunăoară pe Yuan Shu, care în 197 întemeiază un regat independent — și va pune bazele unui nou imperiu, limitat însă la Cîmpia Centrală și la provinciile din nord.

Distrugerile provocate de răscoalele țărănești și, mai mult încă, ravagiile războaielor declanșate după 190 între șefii de armate rivali aveau să ducă la declinul economiei urbane, declin evident îndeosebi în valea Rîului Wei și în nordul Henanului. Concomitent cu prăbușirea statului și cu triumful șefilor militari, acest declin economic, care survine după marele avînt meșteșugăresc și urban din epoca Han, este unul dintre semnele care anunță începutul unei noi perioade. Sfîrșitul epocii Han marchează intrarea în „evul mediu" chinez.

Capitolul 4

CIVILIZAȚIA EPOCII HAN

Filozofia scolastică a celor cinci elemente

Epoca Han marchează triumful unui tip de gîndire ce pare să fi fost dominant în interpretarea prevestirilor și în științele oculte: un fel de scolastică, întemeiată pe un sistem de corespondențe spațio-temporale, ce pretinde că poate furniza o explicare exhaustivă a universului. Este ceea ce se numește teoria principiilor *yin* și *yang* și a *celor cinci elemente* (*yinyang wuxing shuo*). Moduri de existență sau puteri fundamentale, cele *cinci elemente*, precum și virtuțile feminine (*yin*) și masculine (*yang*) se succed, trecînd prin fazele de creștere, apogeu și declin. La originea acestor concepții, sistematizate în epoca *statelor combatante*, îndeosebi în Shandong, s-au aflat școlile de prezicători din antichitate, specializate în interpretarea celor 64 de hexagoane și a celor 8 trigrame. Cel mai celebru teoretician al lor este Zou Yan (305-240) din Qi, care pare să-și fi extins sistemul de interpretare la toate domeniile cunoașterii: astronomie, divinație după stele, geografie, istorie, și politică. Teza fundamentală a lui Zou Yan pune în relație succesiunea regimurilor politice cu succesiunea celor *cinci elemente*, potrivit principiului distrugerii vechiului de către nou, și anume: pămînt-lemn-metal-foc-apă.

Aceste teorii sînt preponderente în momentul în care statele se unifică sub egida regatului Qin. Le găsim exprimate într-unul dintre capitolele *Ritualurilor* (*Yueling*), capitol al cărui text este reluat în *Lüshi chunqiu* (*Primăverile și toamnele maestrului Lü*), lucrare ce trecea drept expresie a unei științe globale, sinteză a tuturor școlilor de gîndire. Scrierea fusese alcătuită de clienții lui Lü Buwei, negustor bogat din Henan, sfetnic al regilor din Qin, apoi ministru al primului împărat, pînă în anul 237. Lü Buwei își alcătuise un fel de curte particulară, care număra aproape 3000 de oameni de talent, originari din Qi — ținutul de baștină al lui Zou Yan —, precum și magicienii taoiști din Zhao și Chu. Mai mult încă: întreg noul ritual al imperiului Qin este stabilit în funcție de teoriile referitoare la cele *cinci elemente* și de sistemul de corespondențe între elemente, puncte cardinale, planete, culori, note muzicale, calități morale, gusturi, sentimente, viscere ș.a. Instaurarea noii dinastii marcînd triumful virtuții fundamentale a apei asupra celei a focului (prin care domnise dinastia Zhou), toate instituțiile imperiului trebuiau să fie în armonie cu această nouă virtute: ea impune culoarea neagră a drapelelor, justifică severitatea legilor, recurgerea constantă la cifra 6, care determină pînă și lungimea contractelor și forma pălăriilor de ceremonie.

Diversitatea tradițiilor

S-a insistat adesea asupra reînvierii „confucianismului", care ar fi urmat epocii de obscurantism a imperiului legist Qin. Este adevărat că sub dinastia Han studiile clasice au fost încurajate sistematic de către stat. Ele au devenit sursa ideologiei oficiale, căreia trebuia să i se pecetluiască caracterul ortodox. Încă în anul 136 î.e.n. a fost creat un corp de „cărturari de mare știință, specialiști în cele cinci cărți clasice" (*wujing boshi*). În număr de 50 în vremea domniei împă-

ratului Wu (141-87), de 100 în timpul lui Zhaodi (87-74), de 200 în vremea lui Xuandi (37-7), acești cărturari vor fi încă și mai numeroși în epoca dinastiei Han tîrzii și vor avea o influență considerabilă la curte și în întreg sistemul politic. Este, de asemenea, adevărat că, în ceea ce privește morala publică, accentul a fost pus în epoca Han pe virtutea supunerii celor mai tineri față de cei mai vîrstnici și pe respectul categoriilor de vîrstă. Pietatea filială devine unul dintre criteriile de selecționare a funcționarilor, iar actele contrarii ei sînt sancționate prin pedepse dintre cele mai severe. Adunările sătești în cinstea zeului local al gliei au fost încurajate, deoarece acestea erau privite drept un mijloc de întărire a coeziunii sociale și de a impune în ochii tuturor ierarhiile întemeiate pe vîrstă și pe titlurile acordate de stat (ceea ce pare să fi fost, de altfel, întru totul conform tradiției legiste).

Trebuie totuși să ne ferim de distincții categorice, în contradicție cu însuși spiritul epocii: este într-adevăr foarte greu, la sfîrșitul epocii *statelor combatante* și în primul secol al dinastiei Han, să faci distincții între specialiștii în *yin* și în *yang*, între magicieni, taoiști, cărturarii versați în scrierile vechi din epoca Zhou — savanți desemnați prin diverși termeni, precum *fangshi*, *shushi*, *daoren*, *ru*. Primul împărat, care alungase pe făcătorii de discursuri, pe sofiști și teoreticieni, păstrase totuși un colegiu de 70 de reprezentanți ai diferitelor școli din epoca *statelor combatante*, colegiu ce prefigurează de pe acum Academia imperială creată în vremea dinastiei Han. Se poate susține cu temei că împărații și cercurile conducătoare din această epocă erau tot atît de pasionați de concepțiile și tehnicile taoiste, pe cît erau de preocupați de a stabili o ortodoxie „confuciană".

Curentul taoist, atît de puternic în vremea primului împărat, își continuă existența în epoca dinastiei Han. Este vorba despre credința în

secretele vieții îndelungate, datorită cărora se poate obține supraviețuirea trupească prin mijlocirea a diferite tehnici (alchimie, practici dietetice, sexuale, respiratorii, de gimnastică ș.a.); credința în existența unor nemuritori, care în decursul timpului se manifestă sub diverse identități; credința în insulele Preafericiților, situate în mările orientale. Magicienii taoiști (*fangshi*) din Shandong și de pe coastele Hebeiului își păstrează la curtea imperială Han prestigiul pe care îl avuseseră în preajma primului împărat Qin. Taoismul este favorizat de împăratul Huidi (195-157), de împărăteasa Dou, soția lui Wendi (180-157), și de cărturari precum Lu Jia (epoca lui Gaozu, 206-157) — autor al lucrării *Xinyu*, în care sînt explicate cauzele metafizice ale căderii dinastiei Qin și ale triumfului dinastiei Han —, precum Sima Tan, tatăl lui Sima Qian, ori precum, mai tîrziu, Yang Xiong (53 î.e.n. — 18 e.n.), autor al lucrării taoiste intitulate *Misterul suprem* (*Taixuan*). La sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., filozofia taoistă era în mare vogă la curtea principelui Liu An din Huainan.

Sînt binecunoscute rolul și importanța formelor religioase ale taoismului în mediile populare. Ultimele și cele mai puternice mișcări taoiste — cea a *turbanelor galbene* și cea a *celor cinci măsuri de orez* — se vor caracteriza, la sfîrșitul secolului al II-lea e.n., nu numai prin credința într-o utopie milenaristă, ci și prin existența unei Biserici organizate, a unui cult și a unei învățături morale. Influența acestor curente populare a pătruns pînă la curtea împăraților Han prin intermediul împărătesei și concubinelor imperiale, în genere provenite din popor. Cultul lui Huanglao a fost introdus la curte cîțiva ani înainte de începutul insurecției *turbanelor galbene*, iar taoismul a apărut acolo sub înfățișarea unei teorii politice care avea drept finalitate starea de armonie perfectă pe care o evocă expresia „Marea Pace" (*taiping*).

Nu ne este, așadar, posibil să afirmăm vreo supremație a „confucianismului", după cum nu putem să nu subliniem caracterul eclectic al vieții intelectuale din epoca Han.

Avîntul interpretărilor ezoterice

Lucrul cel mai remarcabil este că întreaga gîndire a epocii este impregnată de scolastica celor *cinci elemente*. Prin însuși acest fapt, nu poate fi vorba de ruptură, ci de continuitate între perioada Qin și cea următoare. Și dacă este totuși posibil să se vorbească de o înnoire a studiilor clasice și a „confucianismului", aceasta se produce sub semnul teoriilor despre *yin* și *yang*. Este prin urmare o înnoire profund originală.

Scolastica celor *cinci elemente* trebuia, într-adevăr să servească drept bază pentru o nouă interpretare a textelor clasice, păstrate prin tradiție orală și reapărute în secolul al II-lea î.e.n. Întemeietorul acestor noi școli exegetice este Dong Zhongshu (175—cca 105) a cărui operă principală, *Chunqiu fanlu*, este, în același timp, o explicare a *Analelor Lu* (*Chunqiu*) și a comentării lor de către Gongyang, precum și o expunere a propriilor sale teorii. Dong Zhongshu își extrage inspirația fundamentală din învățătura scolastică despre *yin* și *yang*, și despre cele *cinci elemente* — chei de boltă ale universului și principii ale ordinii morale, sociale și politice.

Textele clasice — lucrări venerabile din antichitatea timpurie, opere ale unor înțelepți eminenți — conțin, în ochii oamenilor din această epocă, o știință secretă, iar interpretarea lor nu poate fi făcută decît de către școli de specialiști, care și-au transmis, din generație în generație, sensul lor ascuns. Asemănătoare cabalei, teoriile cosmologice a căror vogă s-a afirmat începînd cu epoca lui Zou Yan satisfac, totodată, nevoia de sinteză și de explicare generală ce pare caracteristică pentru epocă și pentru preocupările

interpreților textelor clasice. Înțelegem, astfel, de ce aceste texte, adesea obscure, printr-un exces de concizie, au fost privite de timpuriu drept culegeri de profeții și de ce comentariile ezoterice (*chanwei*) s-au înmulțit sub primii împărați Han. Comentariile *chanwei* abundă în speculații asupra numerelor, prevestirilor faste și nefaste, legăturilor între sectoare ale cerului și anumite regiuni terestre (*fenye*), asupra evenimentelor istorice și succedării dinastiilor. Ele acordă un mare interes tablourilor simbolice ale cerului și pămîntului (așa-numitele *tu*), dintre care cele mai celebre — *Inscrisul lui Luo*, adus de o țestoasă divină împăratului Yu, și *Înfățișarea fluviului*, dăruit suveranului mitic Fuxi de către un cal-dragon ieșit din apele Fluviului Galben —, fac obiectul a două importante comentarii ezoterice (*Hetuwei* și *Luoshuwei*).

Moda comentariilor ezoterice și a profețiilor, folosirea prevestirilor în scopuri politice par să atingă apogeul la sfîrșitul primei dinastii Han, spre începutul erei noastre. Tendința aceasta n-a rămas fără efect asupra cunoștințelor științifice: grija pentru observarea fenomenelor naturale este, la drept vorbind, foarte veche, dar abia din anul 28 î.e.n. există o notare sistematică a petelor solare, a căror listă nu este deloc lipsită de interes pentru astronomii de azi. Tot în epoca Han (anul 132), Zhang Heng inventează primul seismograf din lume. Aparatul închipuit de Zhang Heng avea să permită, în teorie, localizarea cutremurelor, ca semne de dereglare a naturii. Se spune că Zhang Heng a reușit să localizeze un cutremur care avusese loc în Gansu. În epoca Han se înregistrează, de altfel, un progres rapid în domeniul instrumentelor astronomice, de la *armilia* (sfera) ecuatorială inventată de Geng Shouchang (către 75-49 î.e.n.) și prezentată împăratului în anul 52, pînă la sfera armiliară a lui Zhang Heng, cu cerc ecuatorial, ecliptică, plan median și orizontal, care datează din anul 124 și căreia în anul 132 i-a fost adaptat un mecanism de revoluție diurnă, controlat de o clepsidră.

Legăturile filozofiei scolastice cu realitatea epocii

Exercitînd o adevărată dominație asupra tuturor spiritelor, scolastica celor *cinci elemente* — ori, cel puțin, categoriile și opozițiile ei fundamentale — se regăsește la interpreții de preziceri, la comentatorii textelor clasice, la gînditorii de tradiție taoistă (culegerea de texte de tendință taoistă și mistică *Huainanzi*, alcătuită la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., este impregnată de acest spirit, tot atît cît și operele lui Dong Zhongshu) și chiar la acei care dezaprobă abuzurile de ezoterisme și excesele în materie de superstiții.

Ne putem întreba asupra cauzelor unui atare succes: s-ar putea ca dezvoltarea unei scolastici care pretindea să furnizeze o explicare totală a universului să fi fost înlesnită de împrejurări politice. Odată cu întemeierea imperiului, înlocuirea vechilor principate prin circumscripții administrative și dispariția cultelor ancestrale ale conducătorilor de cetăți, puterea pare lipsită de orice fundament religios, și nu pare neverosimil ca ea să fi simțit nevoia de a se sprijini pe o cosmologie de tip magic, ale cărei elemente sînt împrumutate din gîndirea arhaică. Aceste elemente au fost, de altfel, integrate în sisteme diferite între ele: teoriei care explică succedarea celor cinci virtuți elementare prin distrugerea vechii virtuți de către una nouă, i se opunea cea care vede fiecare nouă virtute născîndu-se din cea precedentă. Dacă acțiunea principelui este concepută ca o ordonare a cosmosului potrivit unei tradiții foarte vechi, în schimb în vremea imperiului, cadrul este nou: legile și reglementările pozitive ale legiștilor se înveșmîntează în aura magico-religioasă a vechilor rituri. Primul împărat se definește el însuși drept demiurg: el dă formă lumii, impunîndu-i normele sale, măsurile sale de lungime și capacitate, o nouă scriere, precum și modelînd societatea prin crearea

unei icrarhii neîntrerupte de demnități și prin instituirea unei scări a pedepselor și recompenselor.

Sub influența teoriilor dominante despre *yin* și *yang*, sistemul pe care legiștii îl închipuiseră ca instrument privilegiat al ordinii politice și sociale se îmbogățește cu o semnificație magico-religioasă: pedepsele sînt lucruri nefaste (*xiong*), largheța și amnistiile — lucruri faste (*ji*): împăratul are datoria de a doza după cum se cuvine măsurile de severitate și cele de blîndețe pentru ca nici lucrurile faste, nici cele nefaste să nu pună în primejdie, prin exces, armonia cosmică. Într-un imperiu conceput ca universal, suveranul, ca și funcționarii săi din districte și prefecturi, sînt inspiratorii și responsabilii unei ordini totale, ce se manifestă prin belșugul recoltelor, buna înțelegere între oameni, absența calamităților naturale, a războaielor și brigandajului.

Școli rivale și tendințe opuse

Diversitatea tradițiilor referitoare la textele sacre și a școlilor de exegeți din vremea primei dinastii Han avea să se polarizeze în poziția dintre două tendințe dominante. În vremea în care cea mai mare parte a exegeților se bazau pe texte transmise pe cale orală și notate în scrierea epocii (*jinwen*), au fost găsite copii după textele clasice în scriere veche (*guwen*), făcute înaintea creării imperiului. Aceste descoperiri arheologice aveau să declanșeze o dispută a cărei importanță depășește cu mult simpla problemă a autenticității textelor și ale cărei repercusiuni aveau să se facă simțite pînă în plin secol al XIX-lea. Prima asemenea mare descoperire de texte ar data, după unii, din epoca împăratului Jingdi (156-140 î.e.n.) sau, după alții, doar din anul 93 e.n.: cópii după noi versiuni ale *Textului clasic despre istorie* (*Shangshu*), ale *Memoriilor despre rituri* (*Liji*), ale *Convorbirilor*

lui Confucius (*Lunyu*) și ale *Textului clasic despre pietatea filială* (*Xiaojing*) au fost găsite într-un zid al casei lui Confucius. Un descendent al familiei maestrului, Kong Anguo, din epoca împăratului Wudi (141-87), este primul care se interesează de aceste texte, a căror descifrare prezenta, pare-se, dificultăți. Specialiștii în texte scrise cu caractere vechi au regrupat, probabil, destul de repede în jurul lor pe toți cei care dezaprobau interpretările cabalistice și care refuzau să vadă în textele clasice culegeri de profeții. Dacă se pare că partizanii textelor cu scriere nouă pot fi atașați tradiției cosmologice și divinatorii din Qi, tradiția căreia Zou Yan i-a fost unul dintre reprezentanții cei mai celebri, adversarii lor sînt mai degrabă legați de tradiția moralizatoare și ritualistă — dar și rațională — din Lu, patria marelui înțelept. Totuși, noile tendințe au întîrziat să se afirme: cu prilejul discuțiilor care au loc la curte, în anul 51 î.e.n., între reprezentanți ai școlilor opuse, triumfă interpretările lui Dong Zhongshu, iar la sfîrșitul epocii primei dinastii Han, partizanii tradițiilor *guwen* sînt încă niște izolați: este cazul lui Liu Xin (32 î.e.n.? — 23 e.n.), bibliotecar imperial și mare editor de texte anterioare unificării imperiale. În epocă, opoziția nu se referă numai la versiuni diferite ale acelorași texte, ci și la opere al căror conținut doctrinar era diferit: așa de pildă, comentariul lui Gongyang la *Analele din Lu* este tipic pentru *jinwen*, din pricina interesului pe care i-l acordase Dong Zhongshu și a fundalului său ezoteric, în vreme ce marea cronică a lui Zuo Qiuming, *Zuozhuan*, considerată drept un comentariu la *Analele din Lu*, ca și *Ritualul regilor Zhou* (*Zhouli*) sînt opere caracteristice pentru *guwen*. Favorurile acordate de uzurpatorul Wang Mang partizanilor tradiției *guwen* aveau să le dăuneze acestora în momentul restaurării dinastiei Han, dar mișcarea cîștigă curînd în amploare și cei mai cunoscuți comentatori din a doua epocă Han iau drept bază pentru studiile lor textele scrise

în caractere vechi: acesta este cazul lui Jia Kui (30-101), comentator al cronicii *Zuozhuan* al cărții *Zhouli* și al *Discursurilor despre regate* (*Guoyou*), ca și cazul lui Ma Rong (79-166) care scrie, între alte lucrări, un studiu comparativ al celor trei comentarii ale *Analelor din Lu* (*Chunqiu sanzhuan yitong shuo*); sau al celebrului Zheng Xuan (127-200), căruia i se datorează comentariile la *Cartea odelor* (*Shijing*), la *Memorii despre bunele cuviințe* (*Yili*), la *Zhouli*, *Liji*, *Lunyu* și *Shangshu*. Singurul reprezentant important al tradițiilor *jinwen* sub a doua dinastie Han este He Xiu (129-182), ale cărui lucrări se referă la comentariul lui Gongyang. Teoriile lui sînt însă respinse de către Zheng Xuan. Textele scrise cu caractere vechi se vor impune după epoca Han (mai întîi) și îndeosebi în China Fluviului Yangzi, în statele conduse de dinastiile Liu-Song (457-465) și Liang (502-520) apoi în imperiul dinastiei Sui (589-618). Triumful scrierilor în *guwen* avea să ducă la dispariția aproape totală a vastei literaturi ezoterice din epoca Han; abia în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea anumiți erudiți și filozofi se vor gîndi la reabilitarea unei tradiții căzute în uitare: aceea pe care o reprezentau operele lui Dong Zhongshu, comentariul lui Gongyang la *Analele din Lu* și scrierile lui He Xiu.

Descifrarea textelor în caractere vechi este, fără îndoială, la originea interesului reînnoit pentru epigrafie. Primul dicționar chinez — căci nu poate fi considerată astfel o lucrare ca *Erya*, anterioară imperiului, dar de dată incertă, care se prezintă mai degrabă ca o enciclopedie și o serie de glose — apare în jurul anului 100 e.n Este vorba despre *Shuowen jiezi* de Xu Shen, în care sînt analizate semnele simple și compuse ale scrierii încă relativ arhaice închipuite de Li Si înainte de unificarea imperială. Lucrarea cuprinde 9 353 caractere, repartizate pe 540 de chei.

De tendințele exprimate de către partizanii tradițiilor scrierii vechi trebuie, fără îndoială, le-

gată reacția rațională care se conturează odată cu sfîrșitul primei dinastii Han. Această reacție este ilustrată prin oameni ca Yang Xiong (53 î.e.n. — 18 e.n.), autor de *fu* și specialist în *Cartea prefacerilor*, Huan Tan (începutul secolului I e.n.), muzician și naturalist, și mai cu seamă Wang Chong (27-97), autor al unei mari lucrări, *Lunheng*, consacrată criticii superstițiilor din epoca sa. Fără îndoială, acești autori nu se pot abstrage din cadrele mentale ale vremii lor (sisteme de corespondențe, opoziția *yin-yang*, pămînt-cer ș.a.), dar nu li se poate nega un simț acut al raționamentului logic și un gust pronunțat pentru explicațiile raționale. Wang Chong are un viu interes pentru problemele de fizică, biologie și genetică. Dacă i se întîmplă să facă apel la autoritatea celor vechi, recurge totuși bucuros la argumentele experienței și se străduiește să explice fenomenele exclusiv prin jocul cauzelor naturale. Materialist ca și Huan Tan, el neagă posibilitatea ca ceva să dăinuie după moarte; în același fel în care focul are nevoie de combustibil, tot astfel spiritul, simțurile, percepția nu pot exista independent de trup. Criticînd noțiunea de destin individual (*ming*), care făcea obiectul unei atît de înflăcărate credințe în epoca sa, el vede în diversitatea destinelor omenești rezultanta acțiunii a trei factori independenți: dispozițiile fizice și intelectuale înnăscute, hazardul împrejurărilor și accidentelor, dar și — Wang Chong arătînd prin aceasta cît de mult rămîne prizonier al epocii sale — influențele astrale care au acționat asupra individului la nașterea acestuia.

Apogeul studiilor clasice și înnoirea intelectuală de la sfîrșitul dinastiei Han

Studiile clasice se afirmă în toată strălucirea lor sub a doua dinastie Han, prin eminenți comentatori, precum Ma Rong (79-166), autorul unui studiu comparat a trei comentarii la *Analele din Lu*, (*Gongyangzhuan*, *Guliangzhuan* și *Zuoshizhuan*), și marele Zheng Huan (127-200). În anul 175, cele șase texte clasice (*Yi*, *Shi*, *Shu*, *Chunqiu*, *Li*, *Yue*), stabilite de Cai Yong (133-192), sînt gravate, cu caractere capitale, pe lespezi de piatră. Multă vreme de acum înainte nu se vor mai întîlni condiții atît de prielnice: studiile clasice și „confucianismul" vor intra într-o lungă perioadă de declin și de letargie, care va dura, practic, pînă la avîntul, din secolul al XI-lea, al unei noi filozofii morale și metafizice.

Criza politică și socială de la sfîrșitul epocii Han înlesnește apariția unor noi tendințe, caracterizate printr-o reîntoarcere la tradițiile epocii *statelor combatante:* taoismul filozofic din *Zhuangzi* și *Laozi*, nominalismul, dialectica școlii lui Mozi, legismul. Ca și în secolele al IV-lea—al III-lea î.e.n., spiritele par să fie împărțite între două atitudini antitetice — închiderea în sine și aspirația către o ordine impusă — și între două opțiuni: anarhia și dictatura. Astfel lucrarea *Qianfulun* de Wang Fu (către 90-165), al cărei titlu (*Cuvintele unui sihastru*) evocă tocmai refuzul angajării într-o lume coruptă, reprezintă o critică a moravurilor politice ale epocii și a rolului excesiv jucat de activitățile negustorești și meșteșugărești. Influența renăscîndă a teoriilor legiste se face de pe acum simțită. *Tratatul de politică* (*Zhenglun*) de Cui Shi (către 135-170) este încă și mai mult opera unui partizan convins al întăririi statului prin aplicarea de legi draconice, indiferente față de privilegiile de drept sau de fapt.

Noile tendințe care se manifestă la sfîrșitul dinastiei Han vor ajunge la maturitate în secolele al III-lea și al IV-lea, cînd începe să se formeze marea mișcare religioasă ce va domina întreaga gîndire chineză din evul mediu. China secolelor al IV-lea—al VIII-lea va fi o Chină de cultură budistă.

Instaurarea istoriei ca sinteză și ca reflecție politică și morală

Progresul lent al tradițiilor istoriografice, pornind de la începuturile analelor diferitelor regate și de la epoca primelor inscripții în bronz (secolele al IX-lea—al VIII-lea î.e.n.), ajunge, în jurul anului 100 î.e.n., la sinteza pe care o reprezintă opera unuia dintre cei mai mari istorici ai Chinei. *Memoriile istorice* (*Shiji*) ale lui Sima Qian (135? — 93?), care continuă opera tatălui său, Sima Tan, fructifică întreaga experiență precedentă și, în același timp, constituie primul model al unei lungi serii de istorii oficiale a căror tradiție se va perpetua pînă în epoca imperiului sino-manciurian. Sima Qian beneficiază de cadrul cronologic foarte precis al analelor (notare pe ani de domnie, pe luni și pe zile), care asigură operelor istoricilor chinezi remarcabila lor precizie, de la primele evenimente datate (anul 841 î.e.n.) și pînă în contemporaneitate. El este, de asemenea, legatarul acelui vechi obicei care consta în a reproduce cu religiozitate, în chiar litera lor, actele solemne ale puterii regale. În sfîrșit, el valorifică în cel mai înalt grad acea artă a povestirii, a anecdotei și a discursului ce se dezvoltase în cursul întrevederilor diplomatice și al disputelor de școală din epoca *statelor combatante*. O întreagă literatură orală, a cărei amintire nu se pierduse încă, a fost astfel culeasă în epoca Han: marea cronică a lui Zuo Qiuming, care în curînd va servi drept ilustrare și comentariu la *Analele din Lu*, *Stratagemele* (sau mai degrabă *Scrierile pe bambus*) *statelor combatante* (*Zhanguoce*), *Discurs despre regate* (*Guoyu*). Servindu-se de unul dintre cele mai frumoase stiluri din istoria literară a Chinei, Sima Qian creionează pentru prima dată, grație tradițiilor orale, textelor și arhivelor, precum și mărturiilor contemporane, un tablou al istoriei întregii lumi chineze, de la originile ei.

Operă de reflecție politică și morală, *Memoriile istorice* vor inspira pe autorii marilor istorii dinastice ulterioare, începînd cu *Istoria dinastiei Han* (*Hanshu*), terminată către anul 82 e.n. de Ban Gu și de sora acestuia, Ban Zhao. În aceste lucrări se regăsesc cele trei diviziuni principale adoptate de Sima Qian: anale ale suveranilor, tratate (asupra riturilor, muzicii, astronomiei, administrației, geografiei, armatelor, canalelor, economiei, dreptului ș.a.) și biografii, în care sînt incluse și atît de prețioasele informații despre țările străine.

Proza chineză pare să fi ajuns în această epocă la deplina ei maturitate prin mari scriitori ca Sima Qian, Jia Yi (201—168 î.e.n.) sau Dong Zhongshu (către 175—105), istorici sau autori de eseuri politice și de memorii către tron. Aptă deopotrivă pentru expunere, povestire și discurs, această proză este pe drept cuvînt celebră prin concizia ei riguroasă și totodată elegantă, prin suplețea și forța ei evocatoare. Ea pare să fi profitat de toate experiențele, atît de diverse, făcute, în genuri foarte diferite, în epoca *statelor combatante*. Proza aceasta a epocii Han vor căuta să o repună în drepturi, către anul 800, Liu Zongyuan și Han Yu, iar scriitorii din epocile Ming și Qing se vor strădui să o imite.

O literatură de curte

Curțile princiare din secolul al II-lea î.e.n., îndeosebi cele din Liang, Wu și Huainan, sînt, ca și curtea imperială, centrele unei activități intelectuale, literare, științifice și artistice care o amintește pe cea din principatele epocii *statelor combatante*. Principii și împărații au în jurul lor o numeroasă clientelă de jongleri, acrobați, muzicanți, prezicători, cărturari și savanți. Clienții principelui Liu An din Huainan, executat în 122 î.e.n., pentru rebeliune, sînt cei care compun lucrarea de tendință taoistă numită *Huainanzi*. Aceasta însă face excepție, prin pro-

funzimea și seriozitatea ei. Tendința generală este spre distracțiile și rafinamentele vieții de curte, ceea ce explică succesul unui gen literar foarte cultivat între secolele al II-lea î.e.n. și al III-lea e.n.: derivat din poemele lirice din Chu (*Chuci*), așa-numitul *fu* este o descriere în stil ritmat, și uneori de o întindere destul de mare, ce are ca temă vînătorile, parcurile, palatele și jocurile de la curțile princiare și imperiale. Acest gen, care nu este socotit drept poezie de către tradiția chineză, se caracterizează, de asemenea, prin exagerări, hiperbole și lirism, precum și prin prețiozitatea și caracterul savant, căutat al vocabularului. Este un gen atît de gustat în epoca Han, încît nu există cărturar celebru care să nu fi încercat să se ilustreze în acest domeniu. Cei mai cunoscuți autori de *fu* sînt Jia Yi (200—168) — ale cărui opere sînt inspirate, în timpul unui exil în Hunan, de amintirea marelui Qu Yuan —, Sima Xiangru (179?—117)— originar din Sichuan, ale cărui *fu* vor fi mult imitate —, Yang Xiong (53 î.e.n. — 18 e.n.), de asemenea, originar din Sichuan, istoricul Ban Gu (32—92), autor al celebrului *Fu al celor două capitole* (*Liangdufu*), imitat mai tîrziu de învățatul astronom Zhang Heng (78—139) în al său *Erjingfu*.

Aceste rafinamente nu vin în contradicție cu gustul pronunțat pentru cîntecele și melodiile populare și pentru tot ceea ce vine din țările exotice, începînd cu vremea marii expansiuni din epoca lui Wudi. Întemeiat de oameni din popor, imperiul dinastiei Han a păstrat multă vreme urmele originii sale plebeiene. În vederea compunerii de noi imnuri pentru templul strămoșilor imperiali, în 120 î.e.n. este instituit un *Birou al muzicii* (*yuefu*), care are drept sarcină culegerea de melodii și cîntece populare și exotice. În acest fel, diferite teme de cîntece țărănești, dansuri, melodii și instrumente muzicale din Asia Centrală au putut pătrunde în mediile cultivate ale epocii. Abolită în anul 7 î.e.n. sub presiunea cărturarilor ortodocși, ostili față de noutăți, această instituție avea să aibă o profundă influență asupra dezvoltării poeziei chineze: o nouă formă poetică — poemul antic (*gushi*) —, în versuri de cinci caractere (apoi de șapte, începînd cu sfîrșitul dinastiei Han tîrzii), își face apariția în cursul secolelor I—al II-lea e.n. Extrăgîndu-și primele teme din cîntecele populare, acest gen nou va avea un viitor prodigios și va duce, în urma unei lungi evoluții, la poemul regulat (*lüshi*), ale cărui canoane vor fi fixate în epoca Tang (secolul al VII-lea). Admirabilele *Nouăsprezece poeme vechi* (*Gushi shijiushou*) sînt primul jalon pe calea îndelungatei și prestigioasei cariere a poeziei clasice din China.

Foarte puternicele influențe ale tradițiilor populare, ale taoismului magic și religios, ca și ale culturilor străine asupra artei din epoca Han explică vigoarea și vitalitatea ei. Aceste calități se regăsesc în picturile murale descoperite în Coreea, în Manciuria, în Hebei și Shandong, în scenele și personajele sculptate în piatră din morminte, temple și porticuri (din Shandong, Sichuan și Henan), în figurinele funerare, atît de realiste și pline de viață (personaje diverse și reprezentări de edificii).

Cartea a 3-a

EVUL MEDIU

Perioada care se deschide odată cu sfîrșitul dinastiei Han se aseamănă prin unele aspecte cu evul mediu european: dintru început este marcată de declinul statului, de ruina economiei urbane, de dezmembrarea imperiului. În vreme ce China de Nord, partea cea mai bogată și mai populată a lumii chineze din această epocă, este fărîmițată la începutul secolului al IV-lea în mai multe regate, ale căror clase conducătoare sînt de origine barbară — în valea Fluviului Yangzi se constituie o puternică aristocrație, mîndră de privilegiile ei și care își impune voința puterii centrale. În domeniul intelectual, filozofia dominantă din epoca Han cade într-o uitare totală, literele clasice nu mai sînt deloc cultivate; se afirmă tendințele individualiste și o concepție pur estetică asupra literaturii și artelor. Evul mediu chinez este, de asemenea, o perioadă de mare fervoare religioasă; China acestei epoci a fost, se poate spune, budistă, așa cum Europa medievală a fost creștină.

Analogiile se opresc însă aici, deoarece foarte de timpuriu — încă de la mijlocul secolului al V-lea —, în nord se produce un reviriment al statului centralizat, iar în bazinul Fluviului Yangzi epoca dinastiilor din sud a fost una dintre cele mai strălucite din istoria Chinei în ceea ce privește literatura, artele și gîndirea. Reînvierea economiei negustorești, începută în ultimii ani ai secolului al V-lea, va duce, pe de altă parte, la declinul rapid al aristocrației din sud, care dispare în decursul războaielor de la mijlocul secolului al VI-lea, și va favoriza, în nord, consolidarea puterii statale. Dacă schimbarea de climat este netă, iar ruptura între epoca Han și cea a dinastiilor din nord și sud (317—589) este evidentă, în schimb, evul mediu chinez se va prelungi pînă în epoca „imperiului aristocratic" al dinastiilor Sui și Tang: prin instituțiile sale, prin clasele sale conducătoare, prin literatura și artele sale, prin fervoarea sa religioasă, acest nou imperiu este, neîndoielnic, moștenitorul și continuatorul dinastiilor din nord și din sud.

Tabloul cronologic
al perioadei anilor 220–589

China de Nord	Sichuan	China Fluviului Yangzi și de Sud
CELE TREI REGATE (SANGUO) (220–265)		
Wei (Cao-Wei), la Luoyang (220–265)	Shu-Han, la Chengdu (221–263)	Wu, la Nanjing (222–280)
înglobează Shu-Han, în 263 ——→		
DINASTIA JIN DE VEST, la Luoyang (265–316) urmează dinastiei Cao-Wei în 265, înglobează Wu în 280, se repliază la Nanjing în 317		

DINASTIILE DIN NORD ŞI DIN SUD
(NANBEICHAO) (317—589)

Cele şaisprezece regate ale celor cinci seminţii barbare (304—439)	Cheng-Han, la Chengdu (304—347)	CELE ŞASE DINASTII (LIUCHAO) după Wu (222—280), la Nanjing se instalează dinastia Jin de Est (Dong Jin) (317—420)
Dinastia Wei de Nord (Bei Wei sau Toba-Wei) (386—535) unifică China de Nord în 439; capitala la Luoyang începînd din 493	←	înglobează Sichuanul în 347
		Song (Liu-Song) (420—479)
		Qi (Nan Qi) (479—502)
China de Nord-Est	*China de Nord-Vest*	
Wei de Est (Dong-Wei) (534—550), la Ye (Sudul Hebeiului)	Wei de Vest (Xi Wei) (535—557), la Chang'an	Liang (502—557)
	Dinastia Xi Wei înglobează Sichuanul în 553	
Qi de Nord (Bei Qi) 550—577, la Ye	Zhou de Nord 557—581, la Chang'an	
←	înglobează pe Bei Qi în 577	Chen (557—589)
	Dinastia Sui (581—618) urmează dinastiei Bei Zhou, la Chang'an, în 581	
←	înglobează Chen (China de Sud) în 589	→

Capitolul 1

BARBARI ŞI ARISTOCRAŢI

Generalităţi

Istoria perioadei ce se întinde de la sfîrşitul dinastiei Han la imperiile unificate ale dinastiilor Sui şi Tang, cu alte cuvinte de la începutul secolului al III-lea la sfîrşitul secolului al VI-lea, este atît de complexă încît trebuie să luăm o anume distanţă faţă de multitudinea de evenimente pentru a sublinia anumite continuităţi fundamentale. Unele dintre acestea se referă la China de Nord, celelalte la bazinul Fluviului Yangzi.

I. Procesul de sedentarizare a nomazilor începe de la sfîrşitul primei dinastii Han şi continuă, între secolele al III-lea şi al VI-lea, în regatele şi imperiile ce-şi împart China de Nord sau care reuşesc s-o unifice. Această transformare lentă şi complexă a crescătorilor de animale nomazi în sedentari, care se petrece în Mongolia interioară, în Manciuria, în China de Nord şi de Nord-Vest este una dintre marile constante ale istoriei Asiei Orientale, pînă în contemporaneitatea noastră.

II. Tendinţele centralizatoare şi etatiste ce par legate de apărarea împotriva incursiunilor din stepă, dar şi de necesităţile colonizării, ale repartizării pămînturilor şi ale irigărilor în zona uscată se perpetuează în China de Nord şi îndeosebi în nord-vest, de la dinastiile Qin şi Han

pînă la dinastiile Sui și Tang. Aceste tendințe sînt proprii atît regatului Cao-Wei, cît și celui condus de dinastia Wei de Nord; tradițiile „legiste", potrivit cărora statul trebuie să joace un rol activ în repartizarea populațiilor și în organizarea socială și economică, sînt, se pare, tipice pentru China de Nord.

III. O altă tendință proprie statelor din China de Nord este expansionismul lor militar, provocat de amenințările venite din stepă. Regatul dinastiei Cao-Wei, cele „șaisprezece regate ale celor cinci seminții barbare" (secolul al IV-lea), instalate în valea Rîului Wei și în Gansu, imperiile dinastiilor Wei de Nord și Zhou de Nord (secolele al V-lea și al VI-lea) au vizat toate Asia Centrală și Mongolia, Manciuria și Coreea, întocmai ca, înaintea lor, dinastiile Qin și Han, și după ele, imperiile Sui și Tang. Acțiunea lor diplomatică și militară urmărea întărirea sistemului de apărare împotriva incursiunilor, precum și controlul asupra marilor drumuri comerciale.

Țările din sud au și ele trăsături caracteristice, de o relativă constanță pînă în secolul al VI-lea:

I. Populațiile băștinașe — thai, tibeto-birmane, miao-yao și, poate, môn-khmere, în interior, și malaezo-polineziene pe țărmuri — ocupă aici cea mai mare parte a teritoriilor, cele de limbă și cultură chineză începînd abia să populeze cîmpiile din bazinul Fluviului Yangzi, țărmurile de sud ale Golfului Hangzhou și Cîmpia Guangzhouului. Decimate, împinse în munți, supuse rechizițiilor și încorporate în armatele chineze datorită lipsei de mînă de lucru și de soldați, permeate de comerțul chinez, aceste etnii, de culturi diverse și originale, au fost treptat sinizate și asimilate, simultan cu extinderea teritoriului controlat de populația han. Aceste contacte între chinezi și băștinași au fost la originea împrumuturilor reciproce, a căror importanță, încă slab cunoscută, a fost, probabil, considerabilă.

II. Stabilirea populației han în bazinul Fluviului Yangzi și în China de Sud făcîndu-se în valuri succesive, rivalitatea între noii imigranți și vechii coloni a creat dificultăți ce n-au putut fi aplanate decît treptat. În toate cazurile, colonii stabiliți mai demult s-au străduit să impună noilor veniți o situație de inferioritate.

III. Slaba densitate umană a Chinei Fluviului Yangzi și a Chinei de Sud, relativa lor sărăcie (activitățile comerciale nu încep să se dezvolte decît la sfîrșitul perioadei dinastiilor din nord, iar progresul tehnicilor de cultură a orezului nu se va produce decît sub dinastia Tang, în secolele al VII-lea — al VIII-lea), distanțele mari și caracterul colonial al acestor regiuni nu sînt străine de o morfologie socio-politică ce pare să fi fost remarcabil de stabilă. Slăbiciunea puterii centrale și puterea marilor familii sînt caracteristice pentru imperiile instaurate la Nanjing între sfîrșitul dinastiei Han și căderea dinastiei Chen. Din secolul al IV-lea pînă la mijlocul secolului al VI-lea, asistăm la nașterea și dezvoltarea unei aristocrații a marilor familii, ce nu contractează căsătorii decît între ele, dispun de posturile cele mai importante și impun recunoașterea privilegiilor lor de către puterea centrală.

Cazul Sichuanului sau, mai exact, al văii Fluviului Ming — Bazinul Roșu — este un caz deosebit. Bogăția lui, datorită fertilității solului și climatului său, precum și resurselor miniere și poziției sale de nod comercial (Cîmpia Chengdu se află la încrucișarea drumurilor ce duc către Yunnan, Birmania și India de Nord-Est, către Guizhou și Guangdong, valea mijlocie a Fluviului Yangzi, valea superioară a Rîului Han și bazinul Rîului Wei, către Qinghai și oazele Asiei Centrale) explică, odată cu izolarea sa relativă față de celelalte meleaguri chineze, tendințele sale atît de marcate către autonomie. Cîmpia Chengdu nu este, într-adevăr, legată de vechile țări Chu și Qin decît prin două căi principale, greu accesibile, dar ușor de controlat: către nord — drumuri înguste de munte care leagă

Sichuanul de valea Rîului Wei; către est, cursul Fluviului Yangzi, strîns între chei și curgînd în pante periculoase, constituie singurul acces către bazinul mediu și inferior al acestui fluviu. Această situație deosebită explică de ce, în afara numeroaselor perioade de autonomie completă, Sichuanul a fost dependent cînd de statele instalate în Valea Wei, cînd de regatele sau imperiile din bazinul mediu și inferior al Fluviului Yangzi.

Sichuanul fusese independent între anii 25 și 36, în timpul răscoalei *sprîncenelor roșii*; independență redobîndită între 180 și aproximativ 215, perioadă în care Zhang Daoling și nepotul său, Zhang Lu, organizează aici un fel de stat religios. După epoca celor Trei Regate, în cursul căreia regatul Shu-Han dăinuie între 221 și 263, Sichuanul va cunoaște o nouă perioadă de autonomie între anii 304 și 347, sub domnia unei familii de munteni di, de origine proto-tibetană: este vorba de ramura Cheng a spiței Han (Cheng-Han), care au constituit unul dintre cele *șaisprezece regate ale celor cinci seminții barbare*.

1. De la dictatura militară la anarhie (190–317)

Cele trei regate; dinastia Cao-Wei în China de Nord

Cu toate că dinastia Han nu este abolită înainte de anul 220, cel care deține puterea reală în Valea Wei și în Cîmpia Centrală încă de la începutul secolului al III-lea este Cao Cao. Începuturile regatului Wei (220—265) ar putea fi datate din anul 210: este momentul în care Cao Cao unifică, în folosul său, întreaga Chină de Nord. Ambițiile îl mînaseră spre cucerirea văii Yangzi, însă celebra bătălie de la Faleza Roșie (*Chibi*), pe cursul din provincia Hubei al marelui fluviu, frînase, în anul 208, această politică de expansiune.

Marea înfrîngere suferită de Cao Cao din partea trupelor aliate ale lui Sun Quan (185—252) și Liu Bei (161—223) a fost preludiul împărțirii teritoriului chinez în trei regate (*sanguo*): cel al dinastiei Wei din familia Cao, cel al Hanilor din Sichuan (*Shu-Han*) (221—263), întemeiat de Liu Bei, și regatul Wu (222—280), întemeiat de Sun Quan.

Politica lui Cao Cao este în acord cu tendința puternic afirmată în mediile intelectuale de la sfîrșitul dinastiei Han: este o politică tipic „legistă", așadar, centralistă și autoritară, iar regimul întemeiat de Cao Cao are aparențele unei dictaturi militare. Una dintre trăsăturile cele mai importante ale acestei noi politici este crearea de foarte numeroase colonii agrare (*tuntian*). Într-o epocă în care răscoalele și războaiele civile au dus la o scădere netă a producției agricole, instituția aceasta răspunde unor nevoi economice și fiscale. Pentru că, spre deosebire de coloniile *tuntian* din epoca primei dinastii Han, cele instalate de Cao Cao nu sînt populate totdeauna cu soldați-agricultori, ci și cu țărani deposedați de pămînt. Ele nu sînt situate numai la hotarele din nord, ci se întind și în interiorul imperiului. Multe dintre ele, foarte importante, grupează în Henanul Oriental mai multe zeci de mii de oameni, unele pot fi găsite pînă în valea Rîului Huai. Supusă unei organizări paramilitare, populația din *tuntian*-uri capătă de la stat unelte agricole și animale pentru muncile cîmpului.

Crearea și extinderea coloniilor agrare contribuie la repunerea pe picioare a agriculturii și la întărirea apărării. Ele sînt însoțite de un mare efort de reconstrucție: lucrări de drenare și irigații, construcții de bazine etc. Au însă și un obiectiv mai important: repunerea sub control a unei populații instabile și rătăcitoare, care scăpa acțiunii statului, tinzînd să se fixeze pe domeniile proprietarilor bogați. Nepot adoptiv al unui eunuc, fără legături cu aristocrația de la sfîrșitul epocii

Han, Cao Cao încearcă să se consolideze pe seama marilor familii de nobili de țară, ce se impuseseră pe scena politică după masacrarea eunucilor din anul 189.

Armatele lui Cao Cao erau la origine o alcătuire eteroclită de mercenari, foști banditi și vagabonzi, chinezi și barbari de neam xiongnu, xianbei, wuhuan ori qiang. Întreaga lui putere emana de la aceste armate. Ca să asigure imperiului său în formare un sistem de recrutare regulată, Cao Cao instituie familiile de soldați de meserie, așa numitele *shijia*, ce nu pot contracta căsătorii decît între ele și care s-ar fi constituit, poate, cu timpul, într-un fel de castă militară. Ca odinioară în statul Qin, vocațiile războinice sînt încurajate prin acordarea de titluri și de avantaje materiale. Cao Cao își reorganizează însă armatele și în funcție de recurgerea mai amplă la foștii păstori nomazi instalați în China de Nord: ei sînt aceia care îi furnizează trupele cele mai bune și îndeosebi cei mai buni arcași-călăreți. Aceste încorporări masive, precum și favorurile acordate triburilor din stepă — Cao Cao îngăduie unei importante grupări xiongnu să se stabilească în sud-estul provinciei Shanxi — au drept efect accelerarea unui proces de aculturație, ale cărui consecințe vor ieși la lumină la începutul secolului al IV-lea, cînd foștii nomazi sinizați vor forma, în China de Nord, regate independente.

Un alt aspect al politicii lui Cao Cao este întărirea legislației penale, ca reacție împotriva relaxării moravurilor sub dinastia Han tîrzie. Sub dinastia Cao-Wei, a cărei instaurare este proclamată în anul 220, la moartea lui Cao Cao, de către fiul acestuia, Cao Pei, se redactează prima sinteză a acestei opere juridice, desfășurată pe parcursul celor patru secole ale epocii Han. Noul cod (*Xinlü*) al dinastiei Wei marchează o dată importantă în istoria dreptului chinez. El îi va inspira pe redactorii codului Jin, publicat în 268, în timpul erei Taishi. Mult mai amănunțit decît codul Han, codul Jin — care

numără 2 926 articole — va fi comentat de doi remarcabili exegeți ai dreptului: Du Yu (222—284), personaj celebru datorită talentelor lui inginerești și comentariului său la *Zuozhuan*, și Zhang Fei (date necunoscute).

Preocuparea pentru eficiență și pentru centralizarea politică ce caracterizează acțiunea lui Cao Cao și a urmașilor săi se regăsește în adoptarea unui nou sistem de promovare a funcționarilor, care urmărește, în principiu, să-i favorizeze pe cei mai buni și să garanteze imparțialitatea alegerii: acest sistem constă într-o clasare a funcționarilor în 9 grade, așa-numitele *jiupin*.

Foarte curînd însă, acest sistem ajunge să favorizeze marile familii care au știut să se distingă prin fapte de arme. De altfel, pentru dinastia Cao primejdia avea să vină tocmai de la această nouă clasă. Ascensiunea ei pare să fi fost foarte rapidă, dacă judecăm lucrurile după familia Sima: Sima Yan, al cărui unchi condusese mai multe expediții în Sichuan împotriva dinastiei Shu-Han și care distrusese regatul independent creat de familia Gongsun în Liaodong, și al cărui tată organizase armatele Wei și comandase trupele ce puseseră capăt în 263 imperiului Shu-Han, avea, doi ani mai tîrziu, să pună mîna pe puterea imperială la Luoyang și să întemeieze noua dinastie Jin (265-316).

Shu-Han și Wu (Sichuanul și valea Fluviului Yangzi)

Apariția celor două imperii efemere, din Sichuan și din valea Fluviului Yangzi, se explică nu numai prin tulburările și recesiunea economică de la sfîrșitul dinastiei Han, ci și prin particularitățile geografice și sociale ale acestor zone. Secesiunea Chinei coloniale din bazinul Yangziului inferior avea să dea luptelor purtate de membrii familiei Sun — simple căpetenii militare rivale ale lui Cao Cao — sensul unui război de indepen-

dență. În acest fel, influența, în regatul Wu, a marilor familii din Jiangnan (acest nume desemnează regiunile situate la sud de cursul inferior al Fluviului Yangzi) explică fără putință de tăgadă deplasarea, în 229, a capitalei, stabilită mai întîi la Wuchang, (oraș situat la confluența între Yangzi și Rîul Han), la Nanjing. Încă din epoca răscoalei *turbanelor galbene*, aceste bogate familii se emancipaseră de sub tutela puterii centrale. Ele se organizează în vederea propriei lor apărări și, la nevoie, puteau face apel la populațiile „yue din munți" (*shanyue*), băștinași pe care colonizarea îi împinsese către înălțimi și fugari ce-și căutaseră acolo adăpost. Pentru ca să apară, în valea Yangziului, un stat independent, fusese îndeajuns ca tulburările din China de Nord să se agraveze și ca militarii și colonii să facă front comun.

Un fapt asemănător avea să se producă în Sichuan, ținut bogat și relativ izolat, în care populațiile băștinașe erau, de asemenea, numeroase. Fenomenul este favorizat de prestigiul lui Liu Bei, descendent din familia imperială Han, și de geniul politic și militar al lui Zhuge Liang sfetnicul său (181-234). Însă, în vreme ce regatul Wu este condus de un fel de confederație a celor mai puternice familii din valea Fluviului Yangzi, în Sichuan triumfă tendințele centralizatoare. Ca și Wu, Shu-Han este un stat militar condus de sfetnici „legiști". Puterea acestuia intră însă în declin după moartea lui Zhuge Liang, iar în anul 263 va fi anexat de regatul Wei.

Războiul civil și răscoala mercenarilor sinizați

Venirea la putere a familiei Sima consacră triumful marilor familii — Sima, Cui, Xiahou etc. — asupra puterii de stat, ceea ce va îngreuna eforturile de centralizare politică. Imediat după luarea puterii, familia Sima suprimă coloniile *tun-*

tian, pe care dinastia Cao le crease și care constituiau baza puterii ei. Măsurile de consolidare întreprinse de noul imperiu — publicarea unui nou cod penal, o serie de dispoziții luate pentru a împiedica marile familii să acapareze funcțiile politice și administrative, limitarea întinderii marilor domenii și a numărului de dependenți ai acestora — se dovedesc însă ineficiente. Încă de la începuturile dinastiei, 27 de rude ale împăratului, fără a mai socoti și pe membrii familiilor străine de spița imperială, sînt înzestrate cu mari venituri (celor mai înalți în grad li se atribuie impozitele luate de la mai multe mii de familii țărănești), capătă dreptul de a-și numi propii lor funcționari în teritoriile ce le-au fost atribuite ca feude și sînt autorizate să întrețină miliții particulare, cu efective între 1 500 și 5 000 de oameni. După moartea, în 290, a întemeietorului, care, cu zece ani în urmă (279-280), reușise să alipească imperiului valea Yangziului (regatul Wu), ascensiunea unei mari familii, Jia, provoacă disensiuni printre nobili și clientela lor din provincii. Tulburările durează din 291 pînă în 305 și un adevărat război civil, cunoscut sub numele de „răscoala celor opt principi", se desfășoară timp de șapte ani între membrii familiei imperiale. Situația se degradează cu repeziciune începînd cu primii ani ai secolului al IV-lea, ca urmare a secetelor și invaziilor de lăcuste ce produc foamete în regiuni, și așa devastate de războiul civil. În afară de aceasta, triburile de munteni și de crescători de animale instalate în nord și nord-vest și încorporate în masă în rîndurile armatelor profită de haosul general pentru a se răscula și a forma unități politice independente. În 304, o familie din rîndurile populației de origine prototibetană creează în Sichuan regatul Cheng-Han, iar xiongnuii din Shanxiul de Sud se proclamă independenți, adoptînd aceleași nume dinastice — mai întîi Han, apoi Zhao. În 311, căpetenia xiongnu Liu Cong pune stăpînire pe Luoyang, iar în 316 Chang'anul cade

la rîndul său sub asaltul unei alte căpetenii xiongnu, Liu Yao. Este sfîrșitul imperiului efemer al dinastiei Jin de Vest.

Foametea, haosul politic, economic și administrativ care bîntuie în China de Nord la începutul secolului al IV-lea, ca și răscoalele tribale ce au loc aici provoacă un exod al populațiilor chineze, exod care va continua și după instalarea în 317, la Nanjing (Jiankang) a dinastiei Jin de Est, dar care pare să fi atins punctul culminant în jurul anului 309. Valul refugiaților se scurge în două albii paralele: una dinspre Hebei și Shandong spre valea Rîului Huai, spre Yangziul inferior, Zhejiang și Fujian; cealaltă dinspre Shaanxi și Shanxi către Yangziul de mijloc, Yunnan și bazinul Fluviului Roșu din Vietnam, în vreme ce un mic număr de refugiați se îndreaptă spre Manciuria de Sud. În total, mai mult de un milion de oameni au emigrat, probabil, în primul sfert al secolului al IV-lea. Așa cum s-a întîmplat și cu alte mari crize ale istoriei, în acest proces, care accelerează diaspora chineză, acțiunea populațiilor nechineze nu pare să fi produs decît efecte secundare. Este, de altfel, inexactă apropierea, care se mai face cîteodată, între răscoalele barbare din China de Nord de la începutul secolului al IV-lea și marile invazii din Europa, petrecute un secol și jumătate mai tîrziu. Nu invaziile străine sînt cele care pricinuiesc prăbușirea dinastiei Jin și retragerea dinastiilor chineze spre Yangziul inferior, ci, înainte de toate, dezordinea și mizeria. Într-adevăr barbarii profită de starea de anarhie; dar ei sînt deja instalați în China atunci cînd pun mîna pe putere. Departe de a fi rămas niște munteni aspri sau niște păstori nomazi cu obiceiuri războinice, ei sînt, dimpotrivă, foarte mult influențați de modul de viață, de obiceiurile, de instituțiile chineze. Năvălirea din anii 444-454, a hunilor spre Rusia Meridională Europa și Mediterana Orientală ca și, mai înainte, cea a șioniților către Iran în 356, este invazia unor

adevărați nomazi, veniți din zona Altaiului. Aceste invazii nu pot fi însă legate de evenimentele ce au loc în China la sfîrșitul dinastiei Jin de Vest. Iată de ce faptul că între xiongnui și huni ar exista o anume înrudire, așa cum au presupus unii cercetători, ori faptul că, dimpotrivă, o asemenea înrudire n-ar exista, este fără importanță pentru istorie; ceea ce contează sînt numai modurile de viață, formele socio-politice și culturile.

2. Domnia aristocraților în bazinul Fluviului Yangzi

Climatul politic se schimbă în urma retragerii dinastiei Jin spre valea Yangziului; de atunci înainte nu mai poate fi vorba de centralizare decît, în chip sporadic, sub dinastiile Song (420-479) și Qi (479-502), care se vor strădui, fără prea mare succes, să zdrobească puterea marilor familii. Dimpotrivă, asistăm la formarea unei aristocrații endogame și ierarhizate care pînă la jumătatea secolului al VI-lea dispune de puterea reală, la curte ca și în provincii. Formată din descendenți ai marilor familii emigrate din nord la începutul secolului al IV-lea și ai celor mai bogate familii de coloni, din valea Fluviului Yangzi și de pe țărmurile Golfului Hangzhou, această aristocrație va fi recunoscută de puterea imperială, întărită în privilegiile ei, scutită de impozite și corvezi. Și, întrucît pentru a avea acces la funcții și la privilegii, trebuia dovedită vechimea și noblețea familiei, această aristocrație se va strădui să-și alcătuiască registre genealogice (*jiapu*). Procesul formării ei este destul de înaintat la sfîrșitul dinastiei Song, pentru ca legislația să consfințească acele reguli, intrate în uz, care interziceau căsătoriile între nobili (*mingjia*, „familii ilustre") și oamenii simpli (*hanmen* „familii sărace"). Formarea aristocrației endogame cu brevete, ascensiunea și apoi rapi-

dul ei declin, începînd de la mijlocul secolului al VI-lea, reprezintă fenomenul social cel mai original al dinastiilor din sud.

Dinastia Jin de Est

Noul stat, întemeiat în 317 la Nanjing de către un principe din familia Sima, este confruntat, înainte de toate, cu dificila problemă a imigranților. Noii veniți sînt atît de numeroși încît se hotărăște înregistrarea lor separată (pe registre de recensămînt albe, *baiji*, în vreme ce registrele galbene, *huangji*, sînt pentru vechii rezidenți, iar în anumite regiuni devine necesară crearea unor „districte de imigranți" (*qiaojun*). Guvernul nu poate stăvili o evoluție foarte rapidă, datorită căreia imigranții din clasele inferioare devin dependenți de familiile bogate, ca „oaspeți" (*ke*) și servitori (*nubi*) ai marilor proprietari. Statul este prea slab pentru a se putea măcar gîndi să impună limitări ale suprafețelor domeniale, ca în China de Nord, sau pentru a ține sub control numărul dependenților. Conducerea aparține, de altfel, marilor familii — Wang, Yu, Huan, Xie — care se succed la putere în urma unor lupte crîncene.

Totuși, în pofida slăbiciunii sale, statul Jin de Est nu numai că a putut să reziste atacurilor din nord și să oprească ofensivele lui Fu Jian (în 383, pe Rîul Fei), dar chiar a reușit să anexeze în 347 Sichuanul, deschizînd astfel dinastiilor stabilite la Nanjing o cale de comunicație către Asia Centrală.

Criza ce va pune capăt dinastiei Jin ilustrează, în același timp, puterea marilor familii stabilite în provincii, cît și pe cea a căpeteniilor militare. În a doua jumătate a secolului al IV-lea, valea Rîului Gan din Jiangxi și o parte din Hubei scăpaseră deja, practic, de sub controlul puterii centrale. Eforturile cîrmuirii de la Nanjing de a înrola gărzile private (*buqu*) și pe dependenții

marilor familii pare să fi creat o nemulțumire latentă în regiunile cuprinse între Lacul Taihu și țărmurile nordice ale Zhejiangului. Această situație va fi prielnică unei răscoale pornite către anul 400 din regiunea Ningbo. Capul ei este un oarecare Sun En, amestec de pirat și magician, afiliat, ca și tatăl său, originar din Shandong, sectei taoiste *a celor patru măsuri de orez* (*Wudoumi dao*). Sun En își recrutează adepții din mediile de marinari, pescari și pirați de pe țărmurile Zhejiangului, dar se află, neîndoielnic, în relații cu marii propietari din actualele regiuni Hangzhou, Shaoxing și Ningbo. Îmbarcați pe „nave cu etaj" (*louchuan*) și alcătuind „armate de diavoli", răsculații, ce își au bazele în Insulele Zhoushan (Chusan), pustiesc țărmurile și în scurtă vreme amenință Nanjingul. Sînt zdrobiți în 402, iar înfrîngerea declanșează în rîndurile lor o serie de sinucideri colective. Lupta împotriva răscoalei lui Sun En prilejuiește ascensiunea unor căpetenii militare însărcinate cu represiunea: un anume Huan Xuan se folosise de această situație pentru a uzurpa puterea la Nanjing, de unde va fi alungat în 420 de către un rival, Liu Yu, care își cîștigase o mare popularitate datorită campaniilor sale victorioase împotriva regatelor din nord. Acest Liu Yu întemeiază o nouă dinastie, Song, cunoscută sub numele de Song de Sud (*Nan Song*) sau Song din familia Liu (*Liu Song*).

Dinastia Song

În momentul în care Liu Yu se înstăpînește la Nanjing, dificultățile produse de imigrările de la începutul secolului al IV-lea par să fi fost depășite, oamenii din nord integrîndu-se în restul populației: încă de la venirea ei la putere, dinastia Song suprimă, într-adevăr, distincția între registrele galbene și cele albe, în vederea uniformizării sistemului fiscal. Primii ani ai dinastiei

sînt tulburați de atacurile regatelor instaurate în Shaanxi și Hebei, dar apoi imperiul de pe Yangzi se bucură de o relativă liniște în decursul erei Yuanjia (424-453), dezvoltîndu-și legăturile cu Asia Centrală și cu principatele japoneze. Această perioadă de pace nu durează mult. Eforturile pe care le întreprinde familia Liu, de origine umilă, adusă la putere printr-o lovitură de stat militară, pentru a repune sub control administrația regiunilor, suscită rezistența marilor familii nobiliare. În același timp, atacurile imperiului Wei de Nord, ale cărui armate ajung pînă la Yangzi, contribuie la slăbirea dinastiei. Generalul Xiao Daocheng care reprimase rebeliunea unui principe imperial, profită de acest declin al puterii centrale pentru a instala pe tron un om de-al său, pentru ca în 479 să preia el însuși puterea.

Dinastia Qi

Două fapte importante trebuie semnalate în epoca dinastiei de scurtă durată întemeiată de Xiao Daocheng — dinastia Qi (479—502): întărirea puterii centrale în dauna aristocrației și avîntul marelui comerț în Valea Yangziului și în China de Sud. Falsificarea registrelor de recensămînt ce constituie baza pentru impuneri este aspru pedepsită, iar noul regim se străduiește să înlesnească promovarea în posturile de conducere a unor oameni din popor. Excesele în reprimarea aristocrației sînt, de altfel, cele care provoacă prăbușirea dinastiei. Masacrarea mai multor nobili suscită tulburări în ultimii ani ai secolului al V-lea, iar un văr al împăratului, ce-și avea posesiunile în regiunea strategică Xiangyang, se răscoală, își îndreaptă trupele spre Nanjing și obține cedarea puterii. Este vorba de Xiao Yan, viitorul impărat Wu din dinastia Liang (502—557).

Dinastia Liang

Dezvoltarea, în China Fluviului Yangzi, a activităților negustorești, începînd cu sfîrșitul secolului al V-lea, va avea urmări sociale importante: avîntul comerțului va contribui la ruinarea unei aristocrații care-și întemeia o parte din putere pe existența barierelor dintre regiuni și pe autarhia economică a marilor proprietăți. Legat, fără îndoială, de dezvoltarea traficului comercial în Mările Sudului și în Oceanul Indian, acest avînt marchează începutul unei evoluții care va duce în secolele al X-lea—al XIII-lea, la marea înflorire economică a bazinului Fluviului Yangzi și a provinciilor maritime din sud. Într-adevăr, la sfîrșitul secolului al V-lea se remarcă o sporire a traficului pe Yangzi, ca și prezența a numeroși negustori străini, veniți din Asia de Sud-Est și din lumea indo-iraniană. Orașele situate pe marele fluviu, precum si Guangzhouul, în extremul sud, se dezvoltă, iar statul începe să-și facă din taxele comerciale venituri apreciabile.

Această expansiune a economiei se continuă și se accentuează sub lunga domnie a împăratului Wu din dinastia Liang (502—549), care se înconjură cu sfetnici de valoare, precum Shen Yue (441—513), cunoscut mai cu seamă datorită studiilor sale de fonetică, și Xu Mian (466—535), autor de lucrări politice. Prima jumătate a secolului al VI-lea este o epocă de prosperitate și pace — vîrsta de aur a civilizației aristocratice a dinastiilor din sud. Budismul, care s-a adaptat la formele sociale din China de pe Yangzi și care este favorizat de curte și de marile familii nobiliare, cunoaște un avînt fără precedent. Sîntem însă în ajunul unei crize foarte grave, care va duce la dispariția aristocrației din sud.

Instituția familiilor dedicate meseriei armelor (*shijia* sau *binghu*), inaugurată de dinastia Cao, fusese menținută sub dinastia Jin de Est și, de

bine de rău, statul păstrase în secolul al IV-lea controlul asupra armatelor. Situația se schimbă în secolul al V-lea, căci, începînd cu dinastia Song (420—479), se recurge din ce în ce mai mult la trupe pe jumătate guvernamentale, pe jumătate particulare, formate din mercenarii recrutați în provincii de către funcționarii locali și marile familii aristocratice. Constituirea acestor armate de rătăciți și de bandiți, care amintesc de „marile companii" ale evului mediu european și pe care le conduc militari aventurieri, de tipul condotierilor, avea să pună în pericol puterea centrală și să pricinuiască, la mijlocul secolului al VI-lea, căderea dinastiei Liang. Un anume Hou Jing, general al dinastiei Wei de Vest (China de Nord-Vest) trecut în slujba dinastiei Liang, se răscoală în anul 548 și atacă Nanjingul. În cursul tulburărilor care s-au succedat pînă la moartea sa, în 552, dinastia Wei de Vest lansează o serie de ofensive victorioase împotriva imperiului Liang, pleçînd din valea Rîului Wei, în provincia Shaanxi. În 553, este ocupat Sichuanul, fiind astfel tăiate legăturile între Nanjing și Asia Centrală; trupele dinastiei Wei de Vest ocupă poziția strategică Xiangyang, care controlează accesul în valea Rîului Han, și pătrund în Hubeiul de Vest pînă la Jiangling, localitate situată pe Yangziul de mijloc, unde instalează un principe din familia domnitoare Xiao, pe care îl făcuse prizonier la Xiangyang. Acest nou regat din Hebei al dinastiei Liang tîrzii va fi controlat de regiunile din Valea Wei: dinastiile Wei de Vest (535—557), Zhou de Nord (557—581) și Sui (581—618), care îl vor și desființa, în anul 587. După instalarea dinastiei Wei de Vest în Sichuan și în Hebei, războiul civil continuă în valea inferioară a Fluviului Yangzi. Chen Baxian, căpetenie militară ce-și avea posesiunile în regiunea Wuchang — mai prosperă pe atunci decît cea a Nanjingului —, pune mîna pe putere în 557 și întemeiază ultima dintre dinastiile din sud, dinastia Chen (557—589).

Dinastia Chen

Rod al rebeliunilor militare și al războiului civil de la sfîrșitul dinastiei Liang, imperiul Chen este de un tip diferit de acela al dinastiilor anterioare, instaurate la Nanjing: aristocrația a fost izgonită de la putere și nu a supraviețuit masacrelor. Numai o mică parte a nobilimii imperiului Liang a putut găsi refugiu la Chang'an, în statul condus de dinastia Wei de Vest. Imperiul, amputat de provinciile sale occidentale, slăbit, nu se mai poate bizui decît pe armate; este amenințat la vest de atacurile dinastiei Liang tîrzii, iar la nord de statele Zhou și Qi de Nord. Victoria obținută prin reocuparea orașului Shouyang (la 200 km nord de Nanjing — actualul Shouxian) rămîne fără urmări. Imperiul se va prăbuși în momentul marii campanii pe care primul împărat din dinastia Sui o va îndrepta în 589 asupra Nanjingului.

3. Regate și imperii ale barbarilor sinizați din China de Nord

Cele șaisprezece regate ale celor cinci seminții barbare (secolul al IV-lea)

Răscoalele populațiilor de origine nechineză instalate în China de Nord la sfîrșitul dinastiei Jin de Vest duc cu repeziciune la fărîmițarea Chinei de Nord — din sudul Manciuriei la oazele orientale ale Asiei Centrale și din Sichuan pînă în Shandong — în mai multe regate mici, ale căror clase conducătoare sînt cel mai adesea originare dinspre hotarele de nord și nord-vest. La începutul secolului al IV-lea se deschide astfel o perioadă a cărei istorie politică este dintre cele mai confuze, perioadă ce nu se va încheia decît

Cele şaisprezece regate ale celor cinci seminţii barbare (Wuhu shiliuguo)

Numele regatelor	Originea clasei conducătoare şi regiunea	Regate care le-au urmat	Date
Zhao (Han) timpuriu	xiongnu (Shanxi)	Zhao tîrziu	304—329
Cheng Han	di (Sichuan)	Jin de Est	304—347
Zhao tîrziu	jie (Hebei)	Yan timpuriu	319—351
Liang timpuriu	han (Gansu)	Qin timpuriu	314—376
Yan timpuriu	xianbei (Hebei)	Qin timpuriu	349—370
Qin timpuriu	di (Shaanxi)	Qin de Vest	351—394
Yan tîrziu	xianbei (Hebei)	Yan de Nord	384—409
Qin tîrziu	qiang (Shaanxi)	Jin de Est	384—417
Qin de Vest	xianbei (Gansu)	Xia	385—431
Liang tîrziu	di (Gansu)	Qin tîrziu	386—403
Liang de Sud	xianbei (Gansu)	Qin de Vest	397—414
Liang de Nord	xiongnu (Gansu)	Wei de Nord	401—439
Yan de Sud	xianbei (Shandong)	Jin de Est	400—410
Liang de Vest	han (Gansu)	Liang de Nord	400—421
Xia	xiongnu (Shaanxi)	Wei de Nord	407—431
Yan de Nord	han (Liaoning)	Wei de Nord	409—436

în 439, prin reunificarea Chinei de Nord datorită descendenţilor unui trib xianbei. Anexiunile şi apariţiile succesive de noi regimuri, schimbările de capitale, îndeajuns de frecvente — aşa, de pildă, dinastia Xia îşi transferă, între 407 şi 431, centrul politic din nordul provinciei Shaanxi la Xi'an, apoi la Tianshui, în Gansuul de Est şi, în sfîrşit, în valea superioară a rîului Jiang, la nord-est de Tianshui —, fac imposibilă orice expunere coerentă. Multitudinea etniilor, gradul lor de metisaj cu populaţia han, starea lor de evoluţie — sînt etnii mai mult sau mai puţin sinizate şi sedentarizate — sporesc complexitatea istoriei politice. Se poate totuşi observa că aceste etnii — pe care istoricii chinezi le-au desemnat sub denumirea de *cele cinci seminţii barbare* (xiongnu, jie, xianbei, qiang şi di) — fac parte din două grupuri de popolaţii diferite: unul (seminţiile qiang şi di), înrudit cu tibetanii şi tanguţii din epocile ulterioare, este originar de la hotarele de nord-vest şi vorbeşte limbi sino-tibetane; celălalt descinde din populaţiile de crescători de animale nomazi din stepă, şi limbile lui fac parte din grupul de limbi turce, mongole şi tunguse. Organizarea lor socială şi politică pare să fi fost destul de diferită: seminţiile qiang şi di ignoră sistemul tribal şi aristocratic al lumii nomade şi par a nu cunoaşte decît o organizare de tip militar.

Aceste populaţii — sau, mai exact, elitele lor — îmbină, aşadar, tradiţiile sociale şi politice ce le sînt proprii, cu ample împrumuturi din concepţiile şi instituţiile chineze. Clasele lor conducătoare sînt atît de profund sinizate, încît se consideră drept moştenitoare ale vechilor entităţi politice din China de Nord. Xiongnuii din Shanxi reiau pe seama lor numele marii dinastii Han; în secolul al IV-lea reapar vechile nume din epoca *statelor combatante*: Cele *şaisprezece regate ale celor cinci seminţii barbare* poartă numele Qin în Shaanxi, Zhao în Shanxi, Yan în Hebei şi în Shandong. Fac excepţie doar regatele din Gansu, care iau numele de Liang, cel al actualului Wuwei, din centrul acestei provincii. În familiile domnitoare, metisajele cu populaţia han, majoritară, sînt atît de frecvente, încît a face deosebire între chinezi şi nechinezi ar fi o zădărnicie. De aceea nu se poate trage nici o concluzie din faptul că, între cele şaisprezece regate ce s-au succedat în China de Nord între primii ani ai secolului al IV-lea şi anul 439, trei — regatele Liang timpuriu (314—376), Liang de Vest (400—421) şi Yan de Nord (409—439) — trec drept întemeiate de către familii de origine han.

Singurul lucru care iese în relief din istoria politică extrem de confuză a Chinei de Nord în secolul al IV-lea este constituirea unui mare regat întemeiat de o familie de origine proto-tibetană — regatul Qin timpuriu (351—394).

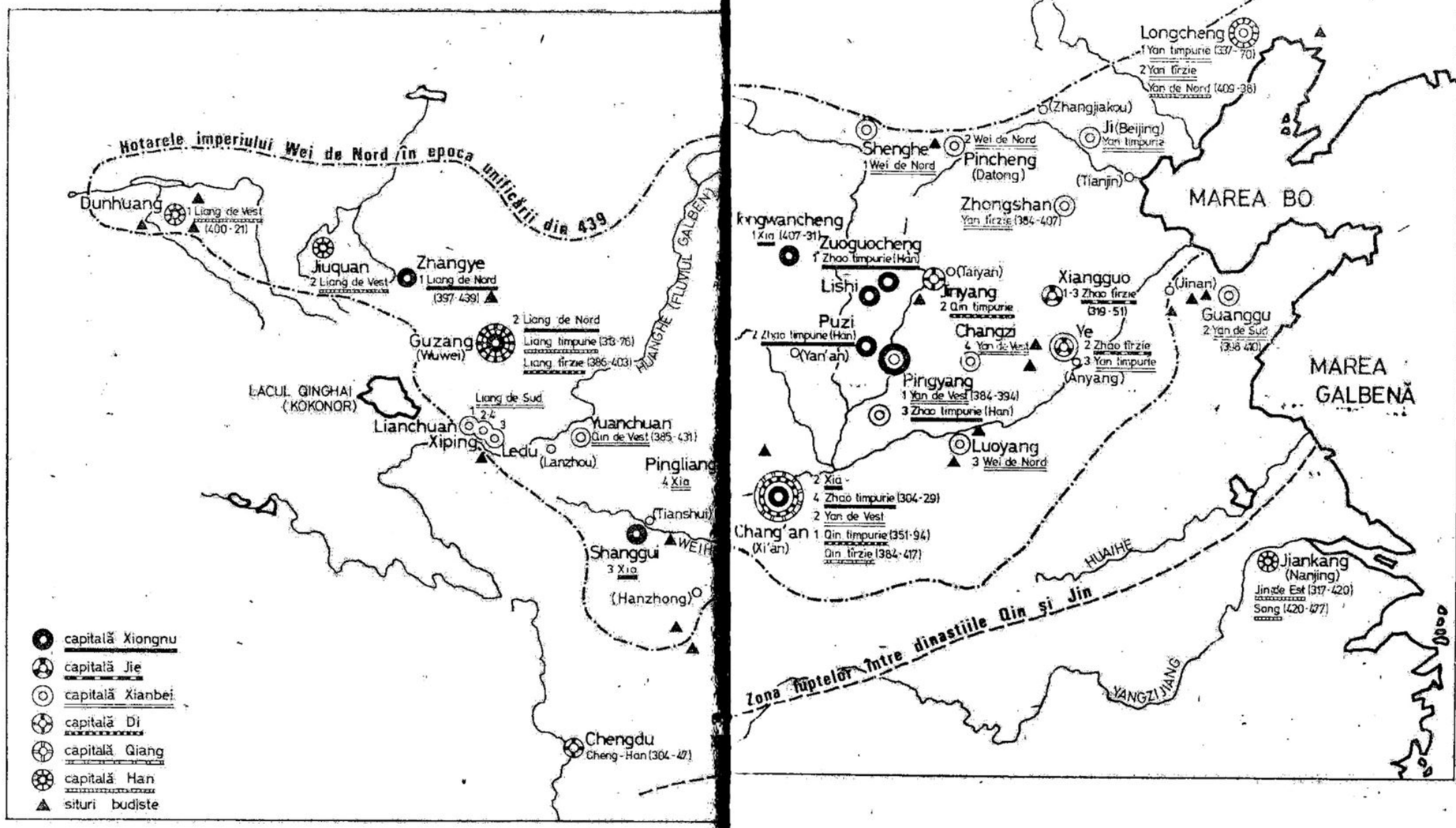

12. Fărîmițarea Chinei de Nord în secolul al IV-lea : cele șaisprezece regate ale celor cinci seminții barbare

Cel mai de seamă suveran al acestui regat stabilit la Chang'an, în Valea Wei, este Fu Jian (357—385), care reușește să unifice China de Nord între anii 370—376 într-un puternic stat militar și să amenințe imperiul Jin de Est din valea Yangziului. Potrivit tradiției, Fu Jian ar fi organizat, în 382, o formidabilă expediție spre sud (cifrele pe care le dau textele istorice — 600 000 de pedestrași și 270 000 călăreți — sînt exagerate) care ar fi suferit însă o înfrîngere decisivă pe

alineamentul unui rîu din centrul provinciei Anhui. Este vorba de celebra bătălie de la Fei (383).

Ascensiunea tabgacilor și formarea imperiului Wei de Nord

Ascensiunea micului regat al tuobailor și cucerirea Chinei de Nord în prima jumătate a secolului al V-lea ilustrează în mod tipic evoluția

populațiilor de origine nomadă stabilite în aceste regiuni: entitățile politice în care fenomenul de sedentarizare este mai înaintat și în care clasele conducătoare sînt cel mai profund sinizate sînt curînd amenințate de populațiile care păstraseră obiceiurile războinice ale păstorilor nomazi și care nu au împrumutat din China decît instituțiile absolut necesare funcționării unui stat. Aceste populații, ale căror teritorii sînt situate la hotarul între zona de agricultură sedentară și stepele păstorilor, controlează aici drumurile comerciale; de asemenea, pot recruta cu ușurință oameni pentru armatele lor.

Statul Jin de Est (365—316) a căutat alianța cu tribul xianbei, trib de crescători de animale nomazi originari din Manciuria de Sud, fixați în secolul al III-lea în sud-estul Mongoliei. Regatul cedase un teritoriu din nordul provinciei Shanxi tuobailor, unul dintre cele trei grupuri de xianbei (tuoba, yuwen și murong), și acordase în 315 căpeteniei lor titlul de principe de Dai. Tuobaii (este vorba despre transcripția chineză a numelui etnic tabgaci) ocupau astfel o poziție strategică pe una dintre principalele căi de invazie spre China de Nord. Încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea, ei reușesc să controleze toate regiunile situate între Munții Ordos și bazinul Rîului Siramuren, la nord-est de Beijing. Adoptînd vechiul nume de wei— sînt cunoscuți în istorie sub numele de Wei de Nord — și fixîndu-și în 386 capitala la Datong, în extremul nord al provinciei Shanxi, ei se extind în Hebei în dauna regatului Yan tîrziu, iar la începutul secolului al V-lea pătrund în Henan. Ajutați de atacurile regatului Jin de Est împotriva regatelor din nord, weiii declanșează din acest moment o suită de ofensive victorioase ce le permit unificarea Chinei de Nord: regatul Xia, din nordul Shaanxiului, este anexat în 431, regatul Yan de Nord din Liaoning (Man-

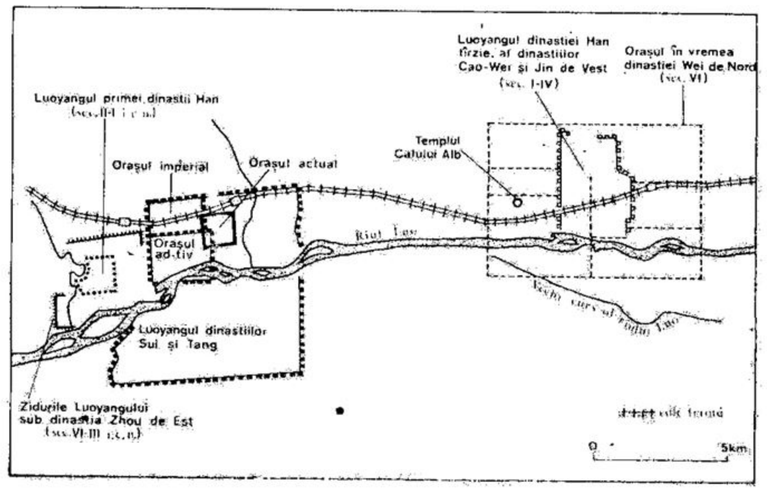

13. Amplasări succesive ale orașului Luoyang, din epoca Han pînă în epoca Tang

ciuria de Sud) în 439 și, în același an, regatul Liang de Nord, din Gansu. În 440, regatul Wei de Nord ocupă regiunea Wuwei (Liangzhou) din Gansu, ceea ce îi deschide accesul spre Asia Centrală

Regatul Wei de Nord practică o politică de tip „legist", marcată de intervenția statului în controlul și repartizarea populațiilor, însă, în același timp, această politică este agravată de asprimea și severitatea obiceiurilor războinice din stepă: nomazii au o anumită tendință de a-i privi pe sedentari ca pe niște vite. Meșteșugarii de stat sînt, practic, prizonieri în atelierele lor și nu li se îngăduie să încheie căsătorii în afara propriei lor caste. Meșteșugarii liberi sînt, de asemenea, supuși unei stricte supravegheri. Țărănimea este controlată printr-un sistem de organizare militară ce amintește de epoca Qin: cinci familii alcătuiesc o „vecinătate" (*lin*), cinci *lin* alcătuiesc un „sat" (*li*), iar cinci *li* o „comună" (*dang*); la fiecare nivel sînt instituiți șefi, răspunzători față de administrație. Pentru a spori defrișările din zona uscată, statul Wei de Nord

recurgea la un sistem de repartiție autoritară a terenurilor în funcție de numărul de persoane care, prin vîrstă, erau apte să le cultive, sistem din care, în secolul al VII-lea, se vor inspira dinastiile Sui și Tang. Mînăstirilor budiste le sînt afectați condamnați și sclavi ai statului, care capătă numele de „familii ale comunității" (*seng-qihu*), avînd ca misiune punerea în valoarea a pămînturilor înțelenite. Dar înainte de orice, se recurge pe larg la transferuri de locuitori pentru a popula regiunea capitalei, Datong, ca și teritoriile din Shanxi.

Transferuri de populație în statul Wei de Nord (prima jumătate a secolului al V-lea)

Anul	Populația	Numărul	Locul de transferare
398	xianbei din Hebei și din Shandongul de Nord; coreeni	100 000	Datong
399	mari familii chineze	2 000 familii	Datong
399	țărani chinezi din Henan	100 000	Shanxi
418	xianbei din Hebei	?	Datong
427	populație din regatul Xia (Shaanxi)	10 000	Shanxi
432	populație din Liaoning	30 000 familii	Hebei
435	populație din Shaanxi și Gansu	?	Datong
445	țărani chinezi din Henan și Shandong	?	nordul Fluviului Datong
449	meșteșugari din Chang'an	2 000 familii	

Numai în timpul domniei lui Daowudi (386—409), totalul persoanelor deportate din regiunile de la est de Munții Taihang către împrejurimile Datongului se ridică la 460 000.

Aceste transferuri, care se produc, cel mai adesea, imediat după cucerirea de noi teritorii, contribuie la o lentă transformare a economiei, instituțiilor și moravurilor, ale cărei efecte se vor face simțite din plin în secolul al VI-lea. Într-adevăr, mai mulți factori concură la întărirea influențelor chineze, începînd cu instalarea capitalei la Datong, la sfîrșitul secolului al IV-lea: pe măsură ce imperiul înglobează între granițele lui populații sedentare mereu mai numeroase, se face resimțită tot mai acut necesitatea de a recurge la instituțiile chineze și de a face apel la consilieri chinezi. În legătură cu aceasta, poate fi evocat rolul important jucat la curtea de la Datong de marele sfetnic Cui Hao (381—450), care introduce în statul Wei de Nord metodele administrative și dreptul penal chinez. Incursiunile nomazilor din Mongolia exterioară, ruanruani (sau rourani) — populație înrudită, neîndoielnic, cu avarii care au năvălit în Europa în secolele al VI-lea — al VIII-lea —, necesitatea unei contraofensive (statul Wei de Nord lansează în 429 o mare expediție contra ruanruanilor), interesul strategic și comercial pe care-l prezintă controlul oazelor din Asia Centrală plasează acest stat în aceeași situație ca și celelalte imperii chineze. Progresele sedentarizării, deprecierea căilor, ca urmare a rolului jucat de infanterie în războaiele împotriva imperiilor de pe Fluviul Yangzi, importanța crescîndă a veniturilor de sorginte agricolă (cereale și țesături) modifică treptat economia imperiului. În sfîrșit, seducția exercitată de produsele meșteșugarilor chinezi, gustul pentru lux, prestigiul culturii chineze, influența preponderentă a budismului transformă mentalitatea aristocrației tabgace.

Evoluția este atît de profundă la sfîrșitul secolului al V-lea, încît face să apară ca o necesitate transferarea capitalei. Curtea părăsește Datongul, situat la hotarele stepei, și în 494 migrează la Luoyang, în centrul marii zone agricole: la sud de Datong, la 600 de kilometri în linie dreaptă,

dinastia Wei de Nord reconstruise, cu un an înainte, în apropiere de situl vechilor capitale ale celei de-a doua dinastii Han și ale dinastiei Cao-Wei, părăsite în 311, noul oraș fortificat Luoyang, care va fi mărit în anul 501.

Sporirea influențelor chineze, pe care transferarea capitalei la Luoyang ar fi provocat-o oricum în rîndurile clasei conducătoare de origine nomadă, avea să fie accelerată prin măsurile de sinizare sistematică, adoptate, încă de la instalarea în Henan, de către împăratul Xiaowendi (471—499) și urmașii săi. Veșmintele, limba și chiar numele de familie de origine xianbei sînt interzise. Familia imperială dă exemplu, luîndu-și numele chinez Yuan. Căsătoriile între aristocrația xianbei și marile familii chineze sînt încurajate. În toate domeniile are loc o rapidă și profundă convertire a claselor conducătoare la moravurile și obiceiurile chineze. Curînd, tradițiile războinice din stepă nu mai sînt decît o amintire îndepărtată, în vreme ce gustul pentru lux se exprimă deschis în construcțiile somptuoase pe care le întreprind împărăteasa Hu, în vremea lui Xiaomingdi (515—528), și marile familii din aristocrația xianbei: mînăstiri și turnuri budiste etajate, turnări de clopote și de statui. Fervoarea religioasă care pune stăpînire pe înalta societate a epocii se caracterizează printr-o etalare de somptuozități. Mare centru al budismului din Asia Orientală, orașul Luoyang își desfășoară splendorile și bogățiile la adăpostul imenselor sale ziduri, care se întind pe o lungime de 10 km, de la est la vest și de 7,5 km, de la nord la sud. Ni s-a păstrat o descriere a acestei metropole, cu „1 367 mînăstiri, mari și mici": este vorba de *Memoriu despre mînăstirile budiste din Luoyang* (*Luoyang qielan ji*) de Yang Xianzhi, publicat cîțiva ani după 543.

Un fenomen avea să favorizeze asimilarea vechii aristocrații xianbei de către mediile chineze: avîntul economic ce se manifestă începînd de la finele secolului al V-lea, atît în China de Nord,

cît și în bazinul Fluviului Yangzi. În pofida divizării lor politice, cele două părți ale lumii chineze trăiesc în același ritm, iar schimburile dintre ele sînt importante. În statul Wei de Nord, reluarea comerțului cu Asia Centrală explică afluxul de negustori străini la Luoyang, unde le este rezervat un întreg cartier, Muyili. La Ye, capitala statului Qi de Nord (550—577) din sudul Hebeiului, se află numeroși negustori, sogdieni, originari din bazinul Fluviului Amu-Daria.

Tensiunile, ruptura și divizarea Chinei de Nord (534–577)

Evoluția ce se desfășoară în tot cursul secolului al V-lea și care la începutul secolului următor se accelerează, este la originea tensiunilor din ce în ce mai acute din interiorul societății xianbei. Convertirea la cultura și modul de viață chineze privește îndeosebi mediile curții și, în general, înalta aristocrație de origine nomadă; armatele ce păzesc hotarele nordice, ca și triburile ce rătăcesc la limitele zonei agricole au rămas însă, în ciuda influenței chineze, credincioase vechilor tradiții din stepă. Ostilitatea și resentimentele față de cercurile curții și față de înalții funcționari civili par să se fi acumulat în această lume războinică și păstorească pe măsură ce prefacerile economice și sociale o împingeau în planul al doilea. În vreme ce, în epoca de cuceriri din prima jumătate a secolului al V-lea, luptătorii, proveniți în cea mai mare parte din triburile de păstori, erau tratați cu larghețe și onorați, începînd cu transferarea capitalei la Luoyang diriguitorii statului manifestă un dezinteres tot mai accentuat pentru problemele militare.

Armatele — alcătuite din xianbei, din ruanruani, din turci tölöși — care apără imperiul împotriva incursiunilor din stepă pînă către paralela 41, se răscoală în anul 523: este ridicarea „celor șase garnizoane" (*liuzhen*), căreia îi va

urma un război civil de zece ani (524—534). Cînd împărăteasa regentă Hu — ale cărei cheltuieli extravagante în favoarea budismului priciniseră acte de banditism și răscoale — pune să fie asasinat, în 528, împăratul Xiaomingdi și aduce pe tron un copil, armatele și triburile din Shanxi se mișcă spre sud și pun stăpînire pe orașul Luoyang. Împărăteasa Hu și copilul-împărat sînt înecați în Fluviul Galben, iar două mii de curteni sînt masacrați. Urmează o perioadă foarte confuză, în timpul căreia se afirmă puterea a doi șefi militari ce-și vor împărți în 534—535 imperiul Wei. Această împărățire geografică reflectă opozițiile politice și sociale ce se aflaseră la originea războiului civil: imperiul Wei de Est, întemeiat în 534 la Ye (în sudul Hebeiului) sub egida generalului Gao Huan (496—547) este tradiționalist, ostil influențelor chineze și dominat de militari de origine nomadă; imperiul Wei de Vest, al cărui prim împărat se proclamă în 535, la Chang'an, generalul Yuwen Tai (505—556), este, dimpotrivă, condus de supraviețuitorii aristocrației sinizate de la Luoyang și apelează masiv la concursul chinezilor, atît pentru administrația civilă, cît și pentru constituirea armatelor.

Faptul că aceste imperii, în care generalii dețineau puterea efectivă, nu au durat multă vreme, este ușor de înțeles. La moartea lui Yuwen Tai (556), fiul său cel mare inaugurcază noua dinastie Zhou (Zhou de Nord, 556—581); în același fel, în anul următor un văr al lui Gao Huan pune mîna pe putere la Ye și întemeiază noua dinastie Qi (Qi de Nord, 557—577), care va dăinui pînă la distrugerea ei de către dinastia Zhou. În sfîrșit, o rudă de parte feminină a familiei imperiale, Yang Jian, va uzurpa puterea imperială la Chang'an, creînd noua dinastie Sui și punînd capăt, în 589, lungii perioade de divizare între China de Nord și China de pe Yangzi, divizare începută, practic, în anul 222.

Imperiul Sui, ca și imperiul Tang la începuturile sale, este din toate punctele de vedere moștenitor al imperiilor instaurate la Chang'an între 535 și uzurparea lui Yang Jian. Cea mai mare parte a instituțiilor sale s-au format în imperiile Wei de Vest și Zhou de Nord. Una dintre cele mai importante asemenea instituții ține de organizarea armatelor: ne referim la miliții (*fubing*), a căror creare este, în general, atribuită lui Yuwen Tai și care datează din anul 550. Conducătorii, concepțiile politice, societatea însăși nu suferă schimbări între epoca lui Yuwen Tai și mijlocul secolului al VII-lea, în pofida schimbărilor de dinastii. Dacă sîntem îndreptățiți să considerăm reunificarea din 589 a Chinei drept încheiere a uneia dintre marile perioade ale istoriei, nu este mai puțin adevărat că numeroase și evidente continuități leagă China dinastiei Sui și a primei părți din epoca Tang de cea a dinastiilor din nord, și, îndeosebi, de imperiile Wei de Vest și Zhou de Nord.

4. Contacte, influențe și relații externe

O privire de ansamblu asupra istoriei lumii chineze ne invită să acordăm un loc important îmbogățirii continue pe care au adus-o contactele populației han cu populațiile străine de aceasta prin cultură și mod de viață. Contribuția stepei, a zonei de hotar sino-tibetane și a Chinei de Sud a fost capitală în formarea civilizației chineze. Influența culturilor învecinate s-a făcut simțită în toate domeniile: procedee de înhămare, șa, scări de șa (în secolul al V-lea), procedee pentru construirea podurilor și drumurilor de munte, cunoașterea plantelor medicinale și a otrăvurilor, navigație ș.a.m.d. Orga de gură chineză — *sheng*-ul — este un împrumut de la populațiile din zona tropicală: ca principiu, nu este altceva

decît *khen*-ul laoțian. Mai tîrziu, în secolul al XIII-lea, populația han va învăța de la băștinașii din provinciile meridionale cultivarea și țeserea bumbacului, care vor cunoaște o largă răspîndire în epoca mongolă, devenind una dintre marile industrii chineze. Chiar și tradițiile religioase han poartă pecetea unor împrumuturi de la populațiile învecinate: mitul cîinelui Panhu, născut din oul primordial și creator al tuturor raselor umane — mit ce s-a păstrat pînă în zilele noastre la numeroase etnii din China de Sud și din Peninsula Indochineză —, a intrat în folclorul chinez între epoca *statelor combatante* și aceea a dinastiei Han. Poemele Chu (*Chuci*, secolele al IV-lea — al III lea î.e.n.) au păstrat amintirea unor tradiții șamanice ce nu par să fie de origine chineză. Aceste cîteva exemple sînt suficiente pentru a evoca ceea ce datorează civilizația chineză vecinilor ei. Aportul civilizațiilor mai îndepărtate n-a fost nici el mai puțin însemnat. În lunga istorie a acestor contacte și împrumuturi, „evul mediu" chinez a fost una dintre perioadele cele mai bogate și mai fecunde.

China de Sud, Asia de Sud-Est, Oceanul Indian

Cu toate că este cu neputință să-i reconstituim în amănunțime istoria, pătrunderea populațiilor de limbă și cultură chineze în regiunile tropicale situate la sud de valea Fluviului Yangzi pare să fi progresat în cursul perioadei dinastiilor din sud (cele șase dinastii: Wu, Jin de Est, Song, Qi, Liang, Chen). În secolul al III-lea statele Wu și Shu, în secolul al IV-lea statul Jin de Est încearcă să profite de bogățiile regiunilor încă puțin cunoscute ce se întind la sud de teritoriile lor: Yunnan, Quizhou, Hunan, Guangxi, Guangdong, nordul și centrul actualului Vietnam etc. Ducînd lipsă de mînă de lucru și de soldați, ele organizează expediții în aceste teritorii, locuite

de populații băștinașe, și procedează la răpiri de oameni. În secolul al V-lea dinastia Song trebuie să poarte lupte grele împotriva triburilor ale căror teritorii le anexează.

Regiunile Chinei de Sud și de Sud-Vest încep să fie mai bine cunoscute începînd din secolul al IV-lea: în anul 304 apare un tratat — una dintre cele dintîi lucrări chineze de botanică — consacrat arborilor, plantelor, fructelor și varietăților de bambus din Guangxi și Jiaozhi (bazinul Fluviului Roșu și Vietnam) și numit *Nanfang caomu zhuang*. După cucerirea, în 347, a Sichuanului de către regatul Jin de Est, un anume Chang Qu alcătuiește o lucrare de geografie și istorie asupra ținuturilor Guizhou, Yunnan, Sichuan și Shaanxi de Sud, care poartă titlul *Memoriu despre regatul Huayang* (*Huayang guozhi*). Se găsesc aici informații despre flora, fauna, produsele și obiceiurile din aceste ținuturi, în cea mai mare parte populate încă de triburi băștinașe.

Eforturile de colonizare și expedițiile armate depășesc însă hotarele Chinei de Sud și ale Vietnamului, pentru a ajunge în ținuturi de peste mare. În secolul al III-lea, regatul Wu posedă deja o flotă și atacă Taiwanul (doar dacă nu este, totuși, vorba de insulele Ryūkyū — Yizhou), Hainanul (Zhuya), și Insula Quelpaert (Jizhoudao) din sudul Coreei. Acest regat are ambiții politice și comerciale în Mările Sudului, interese strategice în mările din nord-est. Către anul 228, regatul Wu trimite pe mare o ambasadă în regatul Funan (Phnam) din Delta Mekongului, frecventat de străinii veniți din țările de la Oceanul Indian și din Orientul Mijlociu. Conducătorii acestei misiuni chineze în vechea Cambodgie, Zhu Ying și Kang Tai, care întîlnesc acolo un trimis al imperiului indian al kushanilor, ne-au lăsat o seamă de note de călătorie: primul, un *Memoriu despre curiozități din Funan* (*Funan yiwu zhi*), al doilea, o *Relatare despre regatele străine în vremea regatului Wu* (*Wushi waiguo zhuan*), ca și o lucrare despre *Obiceiurile din Cambodgia* (*Funan tusu*).

Legăturile Chinei de pe Yangzi cu Asia de Sud-Est și Oceanul Indian se vor dezvolta între secolele al IV-lea și al VI-lea. Dinastiile Song, Qi și Liang se află în relație cu Linyi, regat hinduizat de pe țărmurile sud-estice ale Vietnamului, cunoscut mai tîrziu sub numele de Champā, cu Funanul, cu Insula Java, cu India și Sri Lanka. Ambasadele regatelor indiene și ale Sri Lankăi la Nanjing sînt numeroase între sfîrșitul secolului al IV-lea și mijlocul secolului al VI-lea. Ca și în alte epoci de mare expansiune maritimă (secolele al XI-lea — al XIII-lea și al XVI-lea — — al XIX lea), acest avînt al legăturilor lumii chineze cu Asia de Sud-Est și Oceanul Indian se situează într-un context mult mai larg. Interesul dinastiilor de la Nanjing pentru țările de dincolo de mări este contemporan cu avîntul marinei indo-iraniene și cu dezvoltarea legăturilor comerciale între Orientul Mijlociu, Oceanul Indian și Asia de Sud-Est. Astfel se explică hinduizarea progresivă a cîmpiilor de coastă din Peninsula Indochineză și din Insulinda, precum și prezența în orașele din China de Sud și din valea Fluviului Yangzi a tot mai mulți străini, originari din Asia de Sud-Est și din regiunea Oceanului Indian: din Vietnam, din Champā (Linyi), din Cambodgia ..., singalezi, indieni din sudul și din nordul Indiei, iranieni din est. Acești străini, veniți prin Mările Sudului, își vor aduce contribuția la pătrunderea budismului în lumea chineză.

Manciuria, Coreea, Japonia

Lupta din secolul al III-lea între Wei și Wu a dat o nouă importanță regiunilor situate în nordestul lumii chineze. Expansiunea din vremea dinastiei Han favorizase implantarea de colonii chineze în Manciuria de Sud și în Coreea. La sfîrșitul secolului al II-lea, Gongsunii, o familie de guvernatori din Liaodong, profitaseră de răscoalele *turbanelor galbene* și de războaiele

civile care pustiau China de Nord pentru a instaura în sudul Manciuriei un fel de regat, independent de imperiul Han, a cărui principală bogăție pare să fi fost creșterea animalelor și comerțul cu cai. Între 231 și 238, dinastia Cao-Wei avea să distrugă acest regat și să se implanteze apoi în Coreea, unde a reînființat cele două districte din vestul peninsulei, Lelang și Daifang. Prezența chineză în Coreea avea să se mențină pînă în jurul anului 313.

Urmînd imperiului Han ca mare putere a nordestului, statul Cao-Wei intră, de asemenea, în legătură cu principatele japoneze. Încă sub dinastia Han, numeroase formațiuni statale woren — „oamenii pitici", după expresia chineză — luaseră obiceiul de a trimite tribut împăratului. Aceste formațiuni erau situate, foarte probabil, în nordul Insulei Kyūshū, unde săpăturile au scos la lumină numeroase vestigii din epoca Han: oglinzi de bronz, obiecte de fier, monede din vremea lui Wang Mang. O pecete de investitură acordată de un împărat Han unui „rege al sclavilor pitici" (*wonuwang*) a fost găsită în această regiune încă în 1784. Considerată multă vreme un fals, această piesă a fost recunoscută ca autentică, după descoperirea recentă (în 1956) a unei peceți analoage, provenind din vechiul regat Dian din Yunnanul de Est. În secolul al III-lea, legăturile între dinastia Cao-Wei, aflată în luptă cu regatul Wu, și principatele japoneze par să se fi strîns. Între 238 și 247 sînt menționate patru ambasade japoneze în statul Wei, și două ambasade Wei în Japonia, iar arheologia depune mărturie despre această continuitate a schimburilor, prin cantitățile importante de mătăsuri, obiecte de aur și oglinzi chinezești din epoca Wei găsite în Japonia. Trebuie observat că *Sanguozhi* (*Istoria celor trei regate*), redactată de Chen Shou (233—297) originar din Sichuan, este primul document în care se descrie drumul ce leagă țărmurile sud-estice ale Coreei cu arhipelagul nipon, prin insulele Tsushima și Iki.

Legăturile între China de Nord și Japonia vor slăbi începînd cu primele decenii ale secolului al IV-lea, ca urmare a fărîmițării imperiului Jin de Vest (260—316), și a constituirii celor trei regate coreene — Koguryo (Gaojuli), în nordul peninsulei, Paekche (Baiji) în sud-vest, și Silla (Xinluo) în sud-est.

Regatul Wu (222—280) ducea lipsă de cai și, pe de altă parte, căuta alianța familiei Gongsun împotriva puternicului său vecin din nord, ceea ce explică trimiterea în Manciuria, pe mare, a mai multor ambasade. Una dintre acestea număra, se pare, 8 000 de oameni, îmbarcați pe o sută de nave. Este, poate, vorba despre un corp expediționar menit să ajute regatul Gongsun, amenințat de atacurile statului Cao-Wei. Cel care trece drept primul care a introdus budismul la curtea regatului Paekche, în anul 384, este un călugăr din imperiul Jin de Est, cu capitala la Nanjing. În sfîrșit, în secolele al V-lea — al VI-lea, principatele japoneze, neliniștite de ambițiile regatului Koguryo, aliat cu statul Wei de Nord, îndreptate asupra celor două regate coreene care-și împărțeau sudul peninsulei, au căutat alianța dinastiilor de la Nanjing, iar aceste împrejurări politice au contribuit în epocă la strîngerea legăturilor între Japonia și China Fluviului Yangzi.

Mongolia și Asia Centrală

Influența culturilor din stepă asupra Chinei de Nord a fost considerabilă și, cu siguranță, mult mai importantă decît pare. Încă de la sfîrșitul antichității chineze, împrumuturile au fost numeroase: tehnici de dresare a cailor pentru călărie, tehnici de creștere a animalelor, pantalonii, șaua, chinga de piept (între secolul al IV-lea î.e.n., și epoca Han), scările de șa (în secolul al V-lea), colierul de înhămare (secolele al V-lea — al IX-lea). Dacă, începînd din epoca Han, a

avut loc o sinizare din ce în ce mai rapidă a nomazilor instalați în China de Nord, fenomenul invers n-a fost, desigur, de mai mică însemnătate: multe tradiții războinince, ca și unele instituții au fost împrumutate din lumea stepei. Această sinteză a culturilor chineză și nomadă a fost însă acoperită cu un văl de pudoare. Într-adevăr, odată cu instalarea capitalei dinastiei Wei de Nord la Luoyang, la sfîrșitul secolului al V-lea, a avut loc o completă discreditare a tot ceea ce ar fi putut aminti claselor conducătoare originile lor nomade. Istoria dinastiei Wei (*Weishu*), redactată între 551 și 554, se străduiește să prezinte dinastia tabgace drept tipic chineză; citind această carte, nici măcar nu ți-ai putea închipui că această dinastie provenea din foștii păstori de stepă abia sinizați. Tendința, atît de accentuată începînd cu perioada din jurul anului 500, de a cenzura tot ceea ce, în instituții și moravuri, ar fi putut părea aberant în raport cu normele chineze, a dus la topirea, în urzeala continuă și omogenă a istoriilor dinastice, a perioadei atît de originale a regatelor și imperiilor barbare din secolele al IV-lea — al V-lea. Aristocrația de sînge amestecat, care deține pîrghiile puterii la începutul dinastiei Tang (secolul al VII-lea), continuă să aibă această prejudecată, caracteristică pentru niște parveniți, care se rușinau să aibă printre strămoșii lor îndepărtați nomazi neștiutori de carte, ce locuiau în corturi și trăiau din creșterea animalelor și din expediții de jaf. Iată de ce din *Istoriile din nord*, alcătuite în secolul al VII-lea, nu putem afla ceea ce au fost de fapt *cele șaisprezece regate ale celor cinci seminții barbare*, ori imperiul tabgaci al dinastiei Wei, înainte de mutarea capitalei în Henan. Numai confruntările de informații, mărturiile involuntare și deducțiile pot aduce oarecare lumină în această privință.

Instalarea în China de Nord a populațiilor originare din Manciuria, din Mongolia și de la hotarele sino-tibetane a avut drept efect modifi-

carea compoziției etnice a acestei părți din lumea chineză și, în același timp, transformarea mentalităților și tradițiilor. Căsătoriile între hani și oameni ai stepei ori munteni au devenit un fapt constant în mediile populare, înmulțindu-se cu începere din primii ani ai secolului al VI-lea și în rîndurile claselor de sus, ca urmare a politicii de sinizare sistematică adoptată de dinastia Wei de Nord. Acest proces a dus la constituirea unei aristocrații de sînge amestecat; numeroase mari familii din epoca dinastiilor Sui și Tang, acelea tocmai care din jurul anului 600 și pînă în prima jumătate a secolului al VIII-lea au constituit reazemul cel mai credincios al puterii imperiale, poartă nume de origine turcă sau xianbei: Yuwen, Murong, Linghu, Dugu, Yuchi etc. În multe cazuri, originea barbară este ascunsă prin adoptarea unui nume de familie chinez. Dinastia Tang însăși, care purta numele foarte chinez de Li, era pe jumătate turcă.

Două mari perioade de expansiune în Asia Centrală încadrează „evul mediu chinez": aceea a dinastiei Han — de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., la mijlocul secolului al II-lea e.n. — și cea a dinastiei Tang, în secolele al VII-lea—al VIII-lea. Legăturile ținuturilor chineze cu oazele din bazinul Tarimului și de la poalele munților Kunlun nu au fost însă întrerupte între aceste două mari perioade de cuceriri, în cursul cărora armatele chineze s-au aventurat pînă în Pamir, și, uneori, pînă în Transoxiana. Dinastia Cao-Wei s-a străduit să reia controlul asupra acestei oaze. Prestigiul dinastiei Jin de Vest, la sfîrșitul secolului al III-lea, explică numărul mare de ambasade trimise la Luyoang de regatele Asiei Centrale, dar și de țări din Asia de Sud-Est, între 268 și 289; din Shanshan (actualul Șarșlik), Khotān, Kuchā, Karashāhr și din Ferghana sosesc în anii 271, 273, 285 și 287 tributuri, iar din Linyi (Champā) și din Funan (Cambodgia) în anii 268, 284, 285, 287 și 289 vin ambasade. În 285, un ambasador chinez este trimis în

Ferghana pentru a conferi suveranului acestei țări titlul de principe (*wang*). În secolul al IV-lea, regatul dinastiei Liang timpurii (316—376) care își avea capitala la Wuwei, în centrul Gansuului, se extinde pînă în regiunea Turfān. Fu Jian, marele suveran din dinastia Qin timpurie, a impus, după anul 376 și după expediția generalului Lü Guang, din anul 384, recunoașterea autorității sale pînă în bazinul Rîului Tarim. Ofensivele regatului Liang tîrziu (386—403) aveau să pătrundă pînă în Karashāhr și Kuchā. În momentul anexării regatului ei de către imperiul Wei de Nord, familia domnitoare Liang de Nord (401—439) se refugiază în Turfān, unde întemeiază noul regat Gaochang. În sfîrșit, după ce cucerește în 439—440 provincia Gansu, imperiul Wei de Nord avea să se impună la rîndu-i în Asia Centrală, primind la Datong tribut din partea la vreo douăzeci de regate din oaze.

Pe de altă parte și contrar a ceea ce s-ar putea crede datorită distanțelor mari și piedicilor naturale, dinastiile stabilite între secolele al IV-lea și al VI-lea la Nanjing s-au aflat în relații atît cu Asia Centrală, cît și cu țările situate în nordestul imperiilor Cao-Wei și Wei de Nord (Manciuria, Coreea și Japonia). Tuyuhunii, populație de crescători de animale din Qinghai (Kokonor) au servit, într-adevăr, ca intermediari între imperiile de la Yangzi și principatele din oaze, iar aceste legături au devenit și mai strînse sub dinastia Liang de la Nanjing, în prima jumătate a secolului al VI-lea, ca urmare a expansiunii tuyuhunilor către oazele Shanshan și Qiemo (actualul Cherchen). Ele nu vor înceta decît odată cu ocuparea, în 553, a Sichuanului de către dinastia Wei de Vest.

Expansiunea Tang în Asia Centrală, pînă la hotarele Iranului, nu s-a produs brusc și în chip imprevizibil, ci, dimpotrivă, a fost precedată, în momentul primelor incursiuni turce în China de Nord, de o perioadă de intensă activitate diplomatică între imperiile instaurate la Chang'an

începînd cu anul 535, și regiunile situate la vest de Yumenguan și de Dunhuang, așa cum o dovedește, de altfel, numărul mare de ambasade ale regatelor Asiei Centrale și ale Persiei sassanide la Chang'an:

în 553 — ambasade ale eftaliților și ale Persiei
în 558 — ambasade al eftaliților și ale Persiei
în 560 — ambasadă a regatului Kuchā
în 564 — ambasadă a Sogdianei (ținutul Samarkand)
în 567 — ambasadă a Buharei (valea Amu-Dariei)
în 574 — ambasadă a regatului Khotān (tribut în cai)
în 578 — ambasadă a Persiei.

Așa cum orașele din China de Sud și din valea Fluviului Yangzi primesc, în epoca celor șase dinastii (222—589), în număr tot mai mare, străini din Asia de Sud-Est și de la Oceanul Indian, tot astfel în centrele urbane din China de Nord se formează colonii de negustori veniți din oazele Asiei Centrale și din regiunile situate între Sîr-Daria și frontierele actuale ale Indiei și Iranului, și anume din Turfān, Kuchā, Khotān, Kashgar, Samarkand, Buhara, Bactria, Peshawar, iranienii din est, cașmirieni, indieni din văile Indului și Gangelui. Negustorii, trimișii oficiali, ostatecii și misionarii intrați în China prin porturile din sud și pe drumurile din Gansu aveau să exercite o influență determinantă în cursul acestei perioade cruciale pentru istoria lumii chineze. După o epocă de aclimatizare care a cuprins primele secole ale erei noastre, budismul avea să provoace în China, între sfîrșitul secolului al IV-lea și sfîrșitul secolului al VIII-lea, o imensă mișcare de fervoare religioasă, transformînd profund tradițiile anterioare și imprimîndu-și trainic pecetea asupra lumii chineze, ca și asupra țărilor învecinate cu China. Odată cu influențele budiste, în China, ca și în întreaga Asie Orientală, aveau să se facă simțite influențele indiene și helenistice.

Capitolul 2

CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ

Perioada de patru secole ce se întinde de la decăderea imperiului Han la formarea imperiului aristocratic al dinastiilor Sui și Tang este una dintre cele mai bogate și mai complexe din istoria intelectuală a lumii chineze. Uimitor de fecundă, ea abundă în noutăți: dezvoltarea unei metafizici în întregime degajată de scolastica epocii Han și care, începînd din primii ani ai secolului al IV-lea, se îmbogățește prin aporturile budiste ale doctrinei Marelui Vehicul, doctrină despre vacuitatea universală; afirmarea unui fel de diletantism artistic și literar, a unei căutări a plăcerii estetice în sine, în contradicție absolută cu tradiția clasică și, în același timp, apariția primelor și totodată remarcabilelor încercări de critică literară și de artă; promovarea picturii de la rangul de meșteșug la acela de artă savantă, bogată în conținut intelectual, și prima apariție în istoria mondială a peisajului drept obiect al picturii și drept creație artistică; un avînt fără precedent al poeziei. În sfîrșit, este vorba despre dezvoltarea unei ample mișcări de fervoare religioasă cu aspecte atît de diverse și cu efecte atît de vaste și numeroase, încît cu greu ar putea fi evocate pe-de-a-ntregul într-o istorie generală a lumii chineze.

Complexitatea istoriei sociale și politice, evoluțiile independente ale Chinei de Nord și ale bazinului Fluviului Yangzi, relativa izolare a

regiunilor, împrumuturile dinspre nord spre sud sporesc bogăția și diversitatea acestei vieți intelectuale. Evoluția morală și filozofică ce se desfășoară între aproximativ anul 190 și sfîrșitul secolului al III-lea face din acest moment al istoriei, în care apare prima dintre „dinastiile" de la Yangzi, o epocă de răscruce. În secolul al IV-lea, diferențele sînt profunde între China de Nord — războinică, populară, aproape analfabetă, pătrunsă de influențe din stepă și de la hotarele sino-tibetane — și China de pe Yangzi, aristocratică și rafinată, cu cenaclurile și sihăstriile ei, cu viața ei de curte. Acest contrast, atît de marcat, se va atenua apoi, în secolele al V-lea și al VI-lea. Credința budistă va uni într-un același elan de fervoare toate părțile vechii lumi chineze, din momentul în care dinastia Wei de Nord, cea mai sinizată, își va fi transferat capitala la Luoyang (494), pe chiar locurile unde dăinuiseră, între începutul secolului I și începutul secolului al IV-lea, puterile politice chineze.

Împrejurările politice și sociale din această perioadă de mai bine de trei secole permit înțelegerea atmosferei ei morale. Conflictele de clan între marile familii, tendința spițelor puternice de a se transforma în aristocrații închise, slăbiciunea imperiilor de la Nanjing, zădărnicia luptelor politice nu sînt, desigur, străine de atitudinea de repliere individuală și de căutarea artei în sine, ce caracterizează, între secolele al III-lea și al VI-lea, mediile cultivate. Tot astfel se explică, în imperiile din bazinul Fluviului Yangzi, predominanța cenaclurilor, popularitatea modului de viață eremitic și monahal, și, în sfîrșit, rolul curții, ca ultim refugiu în plin vîrtej, al declinului; iar în China de Nord, deschiderea față de marea religie străină — budismul — într-o lume frustă, violentă și pe jumătate barbară, patronarea acestei religii de către satrapii ce-și împărțiseră imperiul familiilor Cao și Sima, ca și progresul rapid al fervorii budiste.

1. Metafizică, estetică și poezie

De la nominalismul legist la speculațiile ontologice

În momentul decăderii dinastiei Han s-a produs o ruptură în tradițiile scolastice, precum și o criză morală și politică foarte profundă, ce pare să fi dus la schimbarea tuturor perspectivelor. Studiile clasice ajung la ultima și cea mai frumoasă strălucire a lor datorită lui Ma Rong (79—166) și Zheng Xuan (127—200), iar gravarea în piatră a celor șase texte clasice stabilite de Cai Yong, (133—192), întreprinsă în 175 la academia (*taixue*) din Luoyang, capătă valoarea de simbol: aceste texte venerabile, cu excepția *Textului clasic despre mutații* (*Yijing*), nu vor mai fi multă vreme obiectul atîtor griji și atenții; dacă pot fi citați desigur cîțiva celebri comentatori ai textelor clasice în perioada dintre sfîrșitul dinastiei Han și marea înnoire din epoca Song (secolele al XI-lea — al XII-lea), nu este totuși vorba, de fapt, decît de niște cărturari izolați, care continuă tradițiile Han și care nu schimbă cu nimic metodele de explicare a textelor, nici filozofia implicită a acestora.

Tulburările de la sfîrșitul secolului al II-lea, apoi ridicările triburilor barbare de la începutul secolului al IV-lea au contribuit și ele la a eastă eclipsă a tradițiilor cărturărești: arhivele dinastiei Han și biblioteca imperială sînt distruse în anul 190, în timpul jefuirii Luoyangului de către trupele mercenare ale lui Dong Zhuo: aceeași soartă o vor avea, în 311, colecțiile adunate de dinastia Cao-Wei. Să notăm, în treacăt, că biblioteca imperială a dinastiilor Cao-Wei și Jin de Vest, ordonată după noul sistem de clasare în patru categorii (*sibu*: texte clasice, istorii, filozofii și opere literare), sistem care se va impune ulterior, cuprindea mai multe documente vechi scrise pe lamele de bambus și descoperite în anul 279, în mormîntul unui principe din regatul Wei,

datînd din anul 299 î.e.n. Între aceste documente se găseau celebrele *Anale scrise pe bambus* ale regatului Wei (*Zhushu jinian*), ce au ajuns pînă la noi numai fragmentar, și aceasta mulțumită citatelor din ele inserate în diferite lucrări. Dar ceea ce a orientat viața intelectuală pe căi noi este, în primul rînd, criza morală declanșată încă de la sfîrșitul epocii Han, și care a dus la înnoirea și la adîncirea reflecției politice și morale.

Începînd din a doua jumătate a secolului al II-lea asistăm la o renaștere a curentelor de gîndire din epoca *statelor combatante* (secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n.): legism, nominalism (teoria „corectării numelor" — *zhengming* — adică a determinării statutelor și condițiilor sociale), taoismul de tendință metafizică din culegerea *Laozi*. Optica este însă cu totul alta decît cea din secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n.: temele de meditație dominante în prima jumătate a secolului al III-lea se referă la organizarea funcțională a societății, la ierarhizarea ei necesară și naturală, la locul indivizilor în ansamblul social, la clasarea lor în funcție de aptitudinile și caracterul lor. Ideea că ordinea socială nu poate fi asigurată decît atunci cînd fiecărui individ îi este atribuit locul (*fen*) potrivit — loc fixat prin destinul (*ming*) său propriu — este împărtășită de toți gînditorii acestei epoci. O regăsim la Liu Shao (prima jumătate a secolului al III-lea), autor al *Noului Cod* (*Xinlü*) al dinastiei Cao-Wei și autor al unui *Tratat de caracterologie* (*Renwuzhi*), la care concepțiile legiste sînt strîns legate de teoriile nominaliste; o găsim, de asemenea, la Guo Xiang (mort în 312), celebru comentator al cărții *Zhuangzi*. Wang Su (195—256), căruia i se datorează mai multe comentarii ale textelor clasice ce resping interpretările ezoterice, este și el preocupat de problema ierarhiilor sociale.

În aceste orientări se poate recunoaște înrîurirea condițiilor politice ale epocii — Cao Cao și urmașii săi creaseră o dictatură militară de in-

spirație legistă — a teoriilor, atît de înfloritoare în epoca Han, despre componentele destinelor individuale, ca și influența practicilor administrative: clasarea candidaților la funcțiile publice potrivit comportării și personalității lor, sarcină a unor magistrați specializați (*zhongzheng*), ce-și rezumau verdictul într-o formulă lapidară și incisivă. Clasarea personalităților devine la începutul secolului al III-lea una dintre temele favorite de discuție ale intelectualității chineze, în timpul acelor conversații libere și dezinteresate ce purtau numele de „convorbiri pure" (*qingtan*). Aceste conversații, în care se făcea risipă de vorbe de spirit, de replici inteligente și de un limbaj rafinat, aveau să-și extindă treptat obiectul de la caracterologie la problemele literare, artistice, morale și filozofice. Conversațiile *qingtan* vor deveni caracteristice pentru cenaclurile aristocratice ale dinastiilor din sud, după exodul de la începutul secolului al IV-lea; mostre de astfel de „conversații pure" ni s-au păstrat într-o lucrare din prima jumătate a secolului al V-lea, *Noua culegere de vorbe de spirit* (*Shishuo xinyü*) de Liu Yiqing. Pe de altă parte, o întreagă serie de tratate apologetice din epoca dinastiilor din sud își vor împrumuta forma de la discuțiile contradictorii de uz curent. În secolele al IV-lea — al VI-lea, aceste tratate au fost una dintre armele favorite ale cărturarilor budiști și ale adversarilor lor, începînd cu *Mouzi sau dubiile lămurite* (*Mouzi lihuolun*), lucrare de datare incertă, alcătuită în Vietnam, dar care este, fără îndoială, una dintre primele de acest gen, și pînă la *Hongmingji*, amplă culegere de controverse apărută către anul 510.

Paralel cu nominalismul și legismul, curente atît de caracteristice secolului al III-lea, de la începutul secolului al II-lea se manifestă un nou interes pentru lucrarea ezoterică atribuită lui Laozi (*Daodejing*) și pentru cartea *Zhuangzi*. În secolul al III-lea, acest interes duce la o nouă orientare filozofică, ce asocia acestor două lucrări

vechiul manual de preziceri din vremea dinastiei Zhou (*Zhouyi* sau *Yijing — Textul Clasic despre mutații*). Este ceea ce se numește *Școala Misterelor* (*xuanxue*) ai cărei reprezentanți cei mai celebri sînt He Yan (mort în 249) autor a unui *Tratat despre ceea ce este fără nume* (*Wuminglun*) și al unui *Tratat despre non-acțiune* (*Wuweilun*), Wang Bi (226—249), filozof de geniu, mort la 23 de ani, comentator al cărților *Laozi* și *Yijing*, Xiang Xiu (223 ? — 300), autor al unui mare comentariu al cărții *Zhuangzi*, care va fi adăugat de Guo Xiang (mort în 312) propriului său comentariu, și, în sfîrșit, Pei Wei (267—300), căruia i se datorează un *Tratat despre preeminența existentului* (*Chongyoulun*). Membrii Școlii misterelor abordează probleme metafizice: raporturile între existent și non-existent, concepute nu drept contrarii ce se exclud reciproc, ci, dimpotrivă, care sînt, indivizibile — existentul, determinat, identificabil, schimbător și divers, apt să primească nume, avînd ca revers necesar și ca suport ontologic non-existentul, fundamental, izvorul tuturor fenomenelor vizibile; primordialitatea existentului ori a non-existentului; absența sau prezența pasiunilor la cel înțelept; raporturile între gîndire și limbaj; natura muzicii etc.

Aceste speculații ontologice, care sînt, bunăoară la Guo Xiang, intim legate de interpretările legiste și nominaliste, aveau să-și păstreze un succes durabil după exodul spre sud din jurul anului 310: ele capătă o nouă vigoare în secolul al IV-lea, prin aportul doctrinei budiste a Marelui Vehicul. Doctrina mahānistă despre irealitatea fundamentală a tuturor fenomenelor avea prin ce să seducă pe amatorii de „conversații pure" și de dezbateri despre existent și non-existent, despre substanță (*ti*) și funcție (*yong*). Analogia aparentă a acestei doctrine cu concepțiile Școlii misterelor va ascunde, pentru mai bine de un secol, diferențele esențiale dintre filozofia străină și tradițiile chineze.

Individualism, libertate, estetică și poezie

Speculațiile gnostice și ontologice ale Școlii misterelor, asociate adesea, în secolul al III-lea, unor teorii sociale conservatoare, sînt inspirate de cele două mari lucrări ale gînditorilor taoiști din epoca *statelor combatante*, însă nu reprezintă, cîtuși de puțin, tendințele profunde ale mișcării taoiste. Dimpotrivă, această mișcare se exprimă, în lumea cărturarilor, prin atitudini non-conformiste: dispreț față de rituri, apatie, indiferență față de viața politică, înclinație pentru spontaneitate, dragoste de natură etc. Independența și libertatea spiritului, oroarea față de convenințe, pasiunea pentru artă sînt caracteristice ale întregii epoci tulburi se ce întinde din secolul al III-lea pînă în secolul al VI-lea. S-ar putea vorbi despre un fel de „estetism", dominant în întregul ev mediu chinez. Primii la care se manifestă aceste tendințe, atît de net opuse tradiției clasice, sînt aceia care vor fi numiți „cei șapte înțelepți din pădurea de bambus" (*zhulin qixian*) — un mic grup de cărturari boemi, dintre care cel mai cunoscut este poetul și muzicianul Xi Kang (223—262). Aceleași atitudini spirituale, același gust pentru natură și libertate se perpetuează în mediile aristocratice după exodul către valea Fluviului Yangzi. Le regăsim în anturajul celebrului caligraf și poet Wang Xizhi (către 307—365), de numele căruia este legat unul dintre episoadele cele mai celebre ale istoriei literaturii și caligrafiei chineze: adunarea din Pavilionul Orhideelor (*latinghui*) de la Guji (regiunea actualului Shaoxing din Zhejiang), în timpul căreia, după mai multe libații, patruzeci de poeți s-au antrenat într-un concurs de improvizații poetice.

De la cele *Nouăsprezece poeme vechi* (*Gushi shijiushou*), primul exemplu de poezie lirică, ce datează, neîndoielnic, din perioada dinastiei Han tîrzii, și pînă la acea adevărată vîrstă de aur a poeziei clasice reprezentată de secolele al VII-lea

—al IX-lea, dezvoltarea poeziei chineze a fost continuă și jalonată de nume ilustre. Dacă operele poeților celebri din era Jian'an (196—220) — așa-numiții *Jian'an qizi* — și cele ale contemporanilor lor, Cao Cao și fiii acestuia (Cao Pei, 187—226, împăratul Wen din dinastia Wei și Cao Zhi, 192—232) aparțin încă unor oameni angajați în acțiunea militară și politică, fideli temelor populare, pline de vigoare și de simplitate din Yuefu (perioada Han), poezia din secolele al IV-lea și al V-lea mărturisește, dimpotrivă, despre acea dezangajare politică și căutare a frumuseții în sine care este pecetea specifică a perioadei dinastiilor din sud. Tendințele taoizante, sensibile la Xi Kang (223—262) și Ruan Ji (210—263), se regăsesc la marele poet bucolic Tao Qian (Tao Yuanming) (365—427), în vreme ce poetul peisagist Xie Lingyun (385—433) este unul dintre primii influențați de budism.

Interesul pentru natură, așa cum apare ea prin prisma concepțiilor taoiste — drept lăcaș al nemuritorilor, loc sfînt în care poate fi trăită o viață liberă și curată, la adăpost de compromisurile veacului, se află la originea îmbogățirii, în paralel, a tradițiilor poetice și a celor picturale. În secolele al IV-lea—al V-lea, alături de personajele specifice tradiției cărturărești sau taoiste, alături de genii și demoni, de scenele de interior din palate, apar peisajele montane. Pictura peisagistă, dominată de temele și concepțiile taoiste, păstrînd încă amintirea legăturilor ei cu magia, dar răspunzînd deja unor preocupări pur și simplu estetice, apare, așadar, în China cu mai mult de un mileniu înainte ca ea să se dezvolte în Europa, într-un context de altfel foarte diferit. Progresul este, fără îndoială, mai rapid în domeniul picturii, și începe din momentul în care, încetînd să mai fie opera unor meșteșugari — așa cum era cazul în epoca Han —, pictura devine — în strînsă legătură cu caligrafia — una dintre artele predilecte ale mediilor cultivate. Culorile se diversifică, își fac apariția noi convenții de reprezentare ce permit exprimări mai complexe (multiplicarea unghiurilor de vedere, exprimarea depărtării și apropierii prin etajarea diferitelor planuri etc.). Unul dintre primii și cei mai mari pictori, Gu Kaizhi (345—406), se naște douăzeci de ani înainte de Tao Qian și patruzeci de ani înaintea lui Xie Lingyun.

Primatul acordat valorii estetice a operelor, independent de orice judecată de ordin moral, preocuparea de a le analiza critic și de a le clasa reprezintă, pe de altă parte, una din marile noutăți ale evului mediu chinez. Progresele înfăptuite în rafinarea gustului și a criteriilor de apreciere sînt notabile în perioada dintre epoca dinastiei Cao-Wei și cea a dinastiei Liang. Prima lucrare de critică literară este *Dianlun*, a poetului Cao Pei (începutul secolului al III-lea), în care sînt comparate meritele operelor în proză și în versuri din epoca Han. Cao Pei este inspirat în judecățile sale de un punct de vedere exclusiv literar, reluat de marele maestru taoist Ge Hong, care declară, în lucrarea sa *Baopuzi* (către 317), că morala și frumusețea sînt independente una de alta. Mult mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al VI-lea, Zhong Rong, din epoca Liang, se va strădui, în lucrarea sa *Shipin*, să împartă 123 de poeți (din epoca Han pînă în epoca Liang) în trei clase, completînd această împărțire cu numeroase note critice. Dar operele ce marchează unul dintre marile momente ale istoriei criticii literare chineze sînt, îndeosebi, *Wenxin diaolong* (*Spiritul literar și gravarea dragonilor*) de Liu Xie (începutul secolului al VI-lea) și celebra antologie *Wenxuan* (publicată către 530). *Wenxuan*, alcătuită de un principe din familia imperială Liang, a rămas pînă în zilele noastre una dintre principalele surse pentru istoria literaturii chineze din perioada cuprinsă între dinastia Han timpurie și începutul secolului al VI-lea.

Acestui efort de critică literară îi corespunde un efort paralel de analiză și critică a picturii. Astfel, lui Xie He i se datorează, la sfîrșitul dinastiei Qi de Sud (479—502), un *Catalog clasi-*

ficat al pictorilor vechi (*Guhuapin*), care tratează despre lucrările a 27 pictori din secolele al III-lea —al V-lea, iar lui Yao Zui, din epoca Chen (557—589), o urmare a acestui catalog, *Xuhuapin*, unde sînt studiați douăzeci de pictori din epoca Liang.

În vreme ce secolele al IV-lea — al V-lea, ca și prima jumătate a secolului al VI-lea pot fi considerate drept epoci de maturitate și de înnoiri capitale în istoria literară a dinastiilor din sud, în vremea dinastiei Chen (557—589) începe un fel de decadență, explicabilă, fără îndoială, prin condițiile politice și sociale din această perioadă. Tendința dominantă este cea spre căutările formale. În secolul al VI-lea, în proză triumfă un stil bazat pe opoziții semantice și pe armonii fonetice, ca și pe cuplarea unor fraze de patru și șase caractere. Cunoscut sub numele de *pianwen* (fraze cuplate) sau *siliuwen* (fraze de patru și șase caractere), acest stil își are antecedente îndepărtate în proza de la sfîrșitul epocii *statelor combatante* și a dinastiei Han, dar în secolul al VI-lea el capătă un caracter artificial și sistematic, pe care înainte nu-l mai avusese. În sfîrșit, trebuie să semnalăm, într-un domeniu apropiat, succesul poeziei manierate și de inspirație erotică de la curtea ultimului împărat Chen, ilustrată de poeți ca Xu Ling (507—583) și Jiang Zong (519—594). Izvoarele vitale la care se adăpaseră marii poeți ca Tao Qian, Xie Lingyuni și Yan Yanzhi (384—456) par să fi secat. Aceste căutări formale dintr-o epocă de decadență nu vor fi fost totuși inutile: poeții din epoca dinastiei Tang vor ști să profite de ele în cadrul sintezei pe care o vor realiza pe temeiul tuturor tradițiilor anterioare.

Cercurile taoiste

Speculațiile gnostice și ontologice la care se dedau adepții Școlii misterelor, asociind studiul cărților *Laozi* și *Zhuangzi* cu cel al textului clasic despre divinație, *Yijing*, sînt, în fapt, foarte puțin taoiste. Acești oameni din înalta societate, amatori de „conversații pure", nu sînt în contact cu autenticul curent religios, savant și tehnic al taoismului, care, încă din antichitate și din epoca Han se dezvoltă în afara acestor cercuri. Curent mai mult sau mai puțin ocult, taoismul autentic are drept centre de origine cercurile afiliate, cîteodată, marii secte a celor cinci măsuri de orez (*Wudoumidao*) din Sichuan, cercuri deținătoare ale unor revelații făcute de persoane cu calități de medium și ale unor tradiții privind avatarurile unor sfinți, întemeiate pe transmiterea de la maestru la discipol a celor mai înalte secrete ale sectei. Din aceste cercuri provine o literatură hagiografică avînd drept cea mai veche mărturie lucrarea *Liexianzhuan*, compilată, la sfîrșitul secolului I î.e.n., de către Liu Xiang și care, imitată de călugării budiști, va cunoaște o mare dezvoltare. Acelorași cercuri li se datorează apariția unor culegeri de povestiri supranaturale, care s-au bucurat de un mare succes începînd cu *Soushenji* (*Memoriu despre căutarea spiritelor*) de Gan Bao (317—420). În aceste culegeri s-au amalgamat în decursul timpului povestiri de sorginte populară sau budistă cu povestiri de origine taoistă.

Scopul principal al cercurilor taoiste era căutarea unor procedee capabile să prelungească viața (*changsheng*), să cultive principiul vital (*yangsheng*) și să sublimeze corporalitatea. De căutarea drogurilor nemuririi se leagă o lungă serie de experiențe, perpetuate pe parcursul celei mai întinse părți a istoriei; acestor experiențe li s-ar datora, după J. Needham, anumite descoperiri dintre cele mai importante ale lumii chineze (între altele procedeele de călire a oțelului). Unul din cele mai vechi documente asupra istoriei acestei alchimii chineze, care manipula mercurul, plumbul, sulful, aurul și argintul, este *Zhouyi cantong qi*, redactat în secolul al

II-lea e.n. Tradiția aceasta este ilustrată la începutul secolului al IV-lea de unul dintre cele mai mari nume ale taoismului savant, Ge Hong (283—343?), autor al unei lucrări privind tehnicile taoiste, așa-numitul *Baopuzi* (către 317), și al unei culegeri de biografii ale unor nemuritori *Shenxianzhuan*. Ge Hong pare să fi stăpînit îndeosebi farmacopeea, alchimia, medicina și astronomia. Este posibil ca în timpul lungilor lui șederi în regiunile tropicale, la Guangzhou mai ales, el să se fi inițiat într-o serie de secrete ale populațiilor băștinașe. Principalul urmaș al lui Ge Hong în China de Sud este Tao Hongjing (456—536), spirit de asemenea enciclopedic, care a asimilat toate cunoștințele epocii sale: matematică, teorie despre *yin* și *yang*, geografia, alchimia, medicina, farmacopeea, tradițiile cărturărești, dar și cele budiste. I se datorează un comentariu la un vechi tratat de farmacologie, *Bencaojing jizhu*. Influența lui Ge Hong se va exercita, în China de Nord, asupra lui Kou Qianzhi (363—448), eminent personaj dintr-o familie bogată din Chang'an, care pretindea că provine din spița maeștrilor cerului (*tianshi*), al cărei prim patriarh fusese Zhang Daoling, întemeietorul sectei celor cinci măsuri de orez. Kou Qianzhi intră în 424 în legătură cu curtea dinastiei Wei de Nord, unde reușește să se facă ascultat de împăratul Taiwudi (424—451), în care pretinde că ar recunoaște reincarnarea unei divinități taoiste. El se asociază cu înaltul funcționar-cărturar Cui Hao, sfetnic al lui Taiwudi, întru măsurile luate împotriva clerului budist. Influența religiei rivale se făcea deja simțită: lui Kou Qianzhi i se datorează crearea primelor instituții monastice taoiste inspirate de regulile disciplinei budiste, și din acest moment asistăm la nașterea și avîntul unui cler taoist ce va fi, într-o mare măsură, o copie a clerului budist, cu textele sale sacre, cu templele și liturghia sa.

2. Marea fervoare budistă

Prin extensia sa geografică, prin numărul și diversitatea populațiilor pe care le-a cuprins, de la hotarele Iranului pînă în Japonia și din Asia Centrală pînă în Java, expansiunea budismului în Asia este un fenomen de mult mai mare amploare decît difuziunea, aproape contemporană, a creștinismului în vestul continentului eurasiatic. Bogăția tradițiilor scrise, diversitatea școlilor, abundența elementelor de cultură pe care budismul le-a purtat cu sine sporesc complexitatea acestui fenomen.

Cînd începe să pătrundă în lumea chineză, în secolele I—al II-lea ale erei noastre, budismul are deja o lungă istorie, în cursul căreia s-a impregnat de diferite influențe iraniene și helenistice, fără a mai vorbi despre tot ceea ce datorează substraturilor autohtone din India de Nord și de Sud. Evoluția sa va continua în teritoriile budizate exterioare lumii chineze, în cursul perioadei în care fervoarea budistă a atins aici intensitatea maximă (secolele al V-lea—al VIII-lea). Transformările sale ulterioare interesează însă și istoria Chinei, în măsura în care budismul a devenit, sub formele pe care le-a luat în Tibet începînd cu secolul al VIII-lea, marea religie a populațiilor de munteni din complexul himalayan și a crescătorilor de animale nomazi din stepă. Trebuie, așadar, să se țină seama de aceste evoluții, ca și de diversitatea locurilor de origine ale influențelor budiste în Asia Orientală. Dacă budismul ce a pătruns în China este esențialmente acela al oazelor din Asia Centrală și din regiunile situate la sud-est de Amu-Daria, școlile localizate în Kașmir, în Sri Lanka în Sumatra, în valea Gangelui etc. — care au avut, în unele epoci, o mare putere de iradiere — au înrîurit dezvoltarea doctrinelor în China însăși.

Mai mult încă: marea religie apărută în India de Nord-Est a trebuit să se adapteze, în China, unei civilizații profund diferite de cea în sînul

căreia luase naștere. Budismul s-a putut aclimatiza în lumea chineză în măsura în care răspundea, prin unele dintre elementele sale, unor preocupări și tradiții proprii diferitelor cercuri ale societății chineze de la sfîrșitul dinastiei Han și din epocile ulterioare. Biserica budistă — putere relativ autonomă, cu comunitățile ei religioase, cu lăcașurile ei de cult, cu domeniile și șerbii ei — s-a constituit în funcție de nevoile și interesele divergente ale aristocrației, obștilor țărănești și puterii de stat. Prin rolul ei social, politic, economic, prin adevărata dominație pe care a exercitat-o asupra spiritelor între aproximativ anul 400 și începutul secolului al XI-lea, prin înrîurirea ei tainică, dar adîncă, asupra istoriei intelectuale de pînă în epoca contemporană, budismul a fost unul dintre elementele fundamentale ale formării lumii chineze. Pătrunderea lui a îmbogățit și, în același timp, a zdruncinat tradițiile religioase, filozofice, literare și artistice ale acestei lumi.

Pătrunderea budismului în China

Budismul a cîștigat cea mai mare parte a continentului asiatic răspîndindu-se în lungul drumurilor comerciale, purtat de marile curente ale schimburilor reciproce de bunuri: pe de o parte, prin șirul de oaze ce lega bazinul Fluviului Amu-Daria de Gansu, de cealaltă parte, pe căile maritime ale traficului de mărfuri între Oceanul Indian și sud-estul Asiei. Avîntul acestui trafic în interiorul continentului și dezvoltarea legăturilor maritime sînt fenomene în linii mari contemporane, producîndu-se amîndouă începînd cu debuturile erei creștine.

În afară de aceasta, a trebuit ca budismul, născut la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. în valea mijlocie a Gangelui, să înceteze treptat, pe măsura îmbogățirii lui cu elemente noi, de a mai fi o metodă de a dobîndi sfințenia, rezervată celor ce rupseseră legăturile lor cu lumea, pentru a deveni o religie de mîntuire universală, deschisă tuturor. A trebuit să se dezvolte o hagiografie care, învăluind personalitatea istorică a lui Buddha într-o aură de miraculos, să corespundă gusturilor credincioșilor laici (ciclul vieților anterioare ale lui Sakyamuni, *jātaka*, ce ilustrează virtuțile altruiste ale Marelui Înțelept); a trebuit să se precizeze chipul altor Buddha, asemănători acestuia (în primul rînd cel al lui Maitreya — mesia care va să vină) și să se constituie un cult (cultul relicvelor, al Marelui Înțelept, al sfinților budiști — așa-numiții arhat — imortalizați). Această evoluție s-a produs în chiar interiorul sectelor provenite din învățătura maestrului; ea avea să ducă, în nord-vestul Indiei, către aproximativ începutul erei creștine, la un mare curent novator, care, despărțindu-se de aceste învățături și luînd numele de Marele Vehicul (Mahāyana, în chineză *dacheng*) a multiplicat la nesfîrșit numărul de figuri religioase (Buddha prezenți, trecuți și viitori ai unor lumi nenumărate, și Bodhisattva, „ființe ale Veghei" care, datorită compasiunii lor pentru viețuitoare, își întîrzie intrarea în nirvana, cu scopul de a le converti și a le mîntui de durerile eterne ale transmigrației). Budismul a devenit, astfel, o religie pentru laici, adoptată de negustorii din acea regiune, făcută parcă pentru comerț, care se întinde de la valea Indului la bazinul Amu-Dariei.

Influențele iraniene și helenistice, care în regiunea amintită se amestecaseră atîta timp cu influențele indiene, par să fi sprijinit puternic această evoluție. La această răscruce de civilizații Buddha a fost reprezentat pentru prima dată sub chip omenesc; aici s-a dezvoltat o artă a sculpturii monumentale de inspirație elenistică (școala din Gandhāra, în regiunea Peshawar, din nordul Pakistanului, a cărei influență s-a extins către est: școala de la Mathurā, între Delhi și Agra); în aceste regiuni s-a modificat forma relicvarului (*stūpa*), cîștigînd în înăl-

time, și s-a impus obiceiul sculpturilor budiste în stîncă, pentru care unul dintre cele mai celebre exemple sînt grotele de la Bâmiyân, la nord-vest de Kabul.

Expansiunea, în vremea lui Asoka (272—236), a imperiului indian Maurya pînă la munții Hindukuș a întărit implantarea budismului în aceste regiuni (inscripțiile lui Asoka în favoarea budismului sînt redactate într-o sanscrită alterată, numită *prākrit*, în arameică și greacă). Însă rolul decisiv în expansiunea budismului în Asia Centrală și în lumea chineză pare să-l fi jucat formarea imperiului kushanilor (populație indo-scită: mari yuezhi, veniți din Gansu, și tokhari), a cărui perioadă de înflorire se situează între 50—250 e.n. Acest imperiu, cu capitala la Peshawar (Purushapura) un mare nod rutier, controla India de Nord-Vest, Kaşmirul, actualul Pakistan de Vest, Afghanistanul, hotarele orientale ale Iranului și oazele din bazinul Amu-Dariei și din bazinul occidental al Tarimului. Expansiunea chineză în Asia Centrală și dezvoltarea schimburilor comerciale între bazinul Tarimului și acela al Fluviului Galben aveau, pe de altă parte, să favorizeze penetrația influențelor budiste în China.

Împrejurările istorice explică, așadar, preponderența în lumea chineză a unor tradiții foarte diverse, provenite din regiuni situate între valea Indului și regiunile orientale ale Iranului, din Transoxiana, din Kaşmir și din oazele Asiei Centrale (îndeosebi Khotān și Kuchā) și, totodată, faptul că influențele budiste s-au făcut simțite mai întîi în orașele negustorești din China de Nord și în mediile urbane. Primii traducători de texte budiste în chineză nu au fost indieni, ci parți, sogdieni și indo-sciți, ori persoane născute în China, sau la hotarele ei, din părinți de origine sogdiană sau indo-scită.

Prima mențiune asupra unei comunități budiste în imperiul Han datează din anul 65 e.n.; din faptul localizării ei foarte orientale — în

nordul provinciei Jiangsu — putem conchide că budismul se și implantase la această dată în acele centre comerciale și cosmopolite care erau orașele din Gansu (Dunhuang, Jinquan, Zhangye, Wuwei), ca și în orașele-capitală (Chang'an și Luoyang), unde străinii erau numeroși.

Pătrunderea budismului în China pe cale maritimă pare să fi fost mai tîrzie. Schimburile comerciale maritime între Oceanul Indian și Asia de Sud-Est, care trebuie să fi fost la originea hinduizării și penetrației budismului în bazinele fluviale ale Peninsulei Indochineze, apoi cîmpiile de coastă din Sumatra (regiunea Palembang) și Java explică prezența în nordul actualului Vietnam (regiunea Hanoi), la Guangzhou și în valea Fluviului Yangzi a unor negustori și călugări originari din ținuturile cuprinse între Ind și Iranul Oriental, ca și din diferitele provincii ale Indiei și din Sri Lanka. Acest fenomen nu s-a făcut însă simțit decît începînd cu întemeierea regatului Wu (222-280), pe Yangziul inferior, și cu dezvoltarea activităților comerciale în ansamblul geografic și uman pe care-l alcătuiau bazinul Fluviului Roșu din Vietnam și cîmpiile din regiunea Guangzhouului. Numeroși străini sînt semnalați în Jiaozhou (regiunea Hanoi) la începutul secolului al III-lea; unul dintre primii traducători de texte indiene în chineză, Kang Senghui, sosit la Nanjing în 247, este născut în Vietnam, într-o familie de negustori de origine sogdiană stabiliți în această țară.

Aclimatizarea

Pătrunderea budismului în China și adaptarea sa la lumea chineză constituie un fenomen complex, ale cărui diferite aspecte par să fi fost relativ independente unul de celălalt. Religia străină nu se prezenta nicidecum sub o formă monolitică, ale cărei elemente ar fi fost de nedisociat, ci ca un amestec dezordonat între un cult al

statuilor, un tip de viață monahală încă necunoscut, un ansamblu de reguli morale și mai multe doctrine diferite, tehnici de concentrare ori de extaz. Pe de o parte, cultul și devoțiunea, pe de altă parte, doctrinele și filozofia — toate s-au dezvoltat la început fără vreo legătură între ele. Unele aspecte ale budismului au reținut atenția grație analogiilor pe care le prezentau cu anumite tradiții proprii diferitelor cercuri ale societății chineze. Religia străină a fost considerată, în primele secole ale erei noastre, ca o varietate de taoism; însăși ideea că budismul era rezultatul unor vechi influențe taoiste — de unde tema convertirii barbarilor de către Laozi — a căpătat, cu timpul, amploare. Dar oricît de important ar fi fost rolul taoismului, toate tradițiile religioase, morale și filozofice ale lumii chineze au contribuit, în mod general, pe temeiul unor analogii, la acest vast fenomen de asimilare care interesează, în același timp, istoria socială și cea politică din secolele al II-lea — al VIII-lea.

Prima mărturie despre prezența budismului în China este menționarea, în anul 65, a unei comunități stabilite la Pengcheng, centru comercial din nordul provinciei Jiangsu, întemeiată de un membru al familiei imperiale. Cu prilejul ceremoniilor care au avut loc la curtea imperială Han în anul 166, Buddha apare asociat cu divinitatea taoistă Huanglao. Tot la Pengcheng, un text din 193 vorbește despre ridicarea, de către un fel de mic senior local, a unui templu în stil budist, menționînd totodată practica banchetelor religioase (*zhai*) și ceremonia budistă a sfințirii statuilor. Aceste mărturii vorbesc despre activități culturale al căror rol a fost, fără îndoială, capital. Religia venită din ținuturile occidentale se semnala prin noutăți care n-au putut să nu trezească atenție și curiozitate în mediile urbane: statui în picioare, ghemuite sau culcate, împodobite cu veșminte și ornamente somptuoase, ceremonii însoțite de psalmodieri,

de cîntece și de muzici necunoscute, relicvarii sub formă de turnuri (*stūpa*), a căror verticalitate venea în contradicție cu stilul orizontal al arhitecturii chineze, catarge ridicate în vîrful edificiilor etc.

Activitățile cultuale ridică o problemă fundamentală și de mare amploare: aceea a asimilării budismului de către formele de viață religioasă din lumea chineză. Nici împrumuturile de ordin filozofic și doctrinar, nici chiar veneratia, amestecată cu frică, a suveranilor pe jumătate barbari din China de Nord pentru călugării taumaturgi nu sînt suficiente pentru a explica mișcarea generală de intensă fervoare pe care o cunoaște lumea chineză începînd cu sfîrșitul secolului al V-lea, adică, cu alte cuvinte, pentru a explica de ce budismul a devenit în China o mare *religie*. La nivelul cultelor și al comunităților locale, s-a produs o mișcare de subminare, foarte puțin cunoscută, ale cărei rezultate, doar, vor ieși la lumină atunci cînd budismul va fi devenit o religie chineză, cu clerul său, cu credincioșii săi și lăcașurile sale de cult.

Sîntem, în schimb, mai bine informați cu privire la seria de absorbții parțiale ale unor elemente de ordin intelectual sau tehnic împrumutate de la budism, pe bază de analogie, în primele patru secole ale erei noastre. Se poate alcătui o listă de asemenea împrumuturi, cu respectivele omologări chineze:

— doctrina budistă a *karman*-ului (retribuirea actelor în lungul transmigrărilor) — și concepția chineză despre locul (*fen*) și destinul (*ming*) individual;

— doctrina mahānistă a zădărniciei fundamentale a fenomenelor — și speculațiile ontologice ale Școlii misterelor despre existent și non-existent;

— altruismul, puritatea și morala budistă (cele cinci interdicții principale, condamnînd uciderea de ființe vii, furtul, adulterul, min-

ciuna și beția), pe de o parte, și morala tradițională chineză, de cealaltă parte;

— viața monahală și idealurile chineze despre înțeleptul retras din viața publică și despre sfîntul abstras din cele lumești;

— practicile budiste yoga (*dhyāna*) — numărarea respirațiilor, contemplarea trupului ca obiect supus putrefacției, vizualizarea de imagini colorate...) — și tehnicile taoiste de transă și extaz;

— taumaturgia budistă și cea chineză (divinație, medicină și magie).

Dacă prima adaptare în chineză a unui text indian (*Sūtra în 42 de articole — Ershisizhangjing*) datează din jurul anului 100, și dacă activitățile de traducere de la Luoyang și Chang'an sînt departe de a fi neglijabile la sfîrșitul perioadei Han (îndeosebi după sosirea în capitală, în 148, a călugărului part An Shigao), ca și în imperiul Cao-Wei (220-265), se pare, totuși, că influența budismului a fost, la început, limitată la un cerc foarte restrîns: acela al mediilor aflate în contact direct cu coloniile de negustori străini, printre care erau, fără îndoială, numeroase persoane născute în China și mai mult sau mai puțin asimilate (mulți dintre traducătorii din primele secole ale erei noastre aparțin acestei categorii de imigranți, bilingvi și de cultură dublă). Singurul fapt notabil din cei dintîi ani ai budismului în China este descoperirea, în secolul al II-lea, de către cercurile taoiste a unor noi tehnici de extaz și concentrare proprii religiei importate. Așa se explică faptul că o parte importantă a primelor traduceri se referea la practicile *dhyāna* ale Micului Vehicul. Anumite elemente doctrinare ale budismului Marelui Vehicul încep să pătrundă în cenaclurile aristocratice ale capitalei doar în jurul anului 300, după perioada în care, între anii 268—289, imperiul Jin de Vest întreține relații strînse cu Asia Centrală și după ce în 284 se instalase

la Chang'an călugărul traducător Zhu Fahu (Dharmaraksha), născut către 230 la Dunhuang, din părinți de origine indo-scită. Este momentul în care triumfă Școala misterelor, prin Xiang Xiu și Guo Xiang. Începînd din această epocă și după exodul claselor suprapuse chineze în valea Fluviului Yangzi se dezvoltă, în mediile dedate „conversațiilor pure", o mare mișcare de interes pentru doctrina budistă a vacuității, pentru aceea a răsplătirii actelor și a dăinuirii ființei prin succesivele ei transmigrații. Grație interesului pur filozofic al mediilor aristocratice pentru budism, în imperiile de la Nanjing s-a produs un fel de osmoză între lumea laică și primele comunități de călugări. Călugării cărturari cu o cultură clasică chineză temeinică — cultura epocii, în care un loc important îl ocupă exegeza cărților *Laozi* și *Zhuangzi* — nu sînt puțini; călugărul chinez Zhi Dun (314-366) (Zhi Daolin), care a exercitat o influență importantă în regiunile din sudul provinciei Jiangsu și din nordul provinciei Zhejiang, precum și în capitală, poate fi considerat un exemplu tipic pentru acest gen de monahi cărturari.

Acest budism filozofic — amestec de tradiții ale Școlii misterelor și de speculații gnostice și ontologice împrumutate din textele Marelui Vehicul (*Prajñāpāramitā* și *Vimalakīrti*) — , al cărui succes avea să dureze pînă spre sfîrșitul dinastiei Jin de Est (420), este necunoscut în China de Nord, unde tradițiile savante venite din regiunile occidentale nu vor începe să prindă rădăcini decît de la sfîrșitul secolului al IV-lea. După tulburările ce duc la dezmembrarea imperiului Jin în provinciile de nord și la formarea regatelor barbare, centrul budist cel mai important pare a fi curtea a doi suverani din dinastia Zhao tîrzie, Shi Le (319—333) și Shi Hu (333—349), aflată în sud-vestul Hebeiului. Un călugăr de origine neîndoielnic kuceană, numit Fotudeng (mort în 349), foarte prețuit de ce doi tirani

barbari pentru însușirile sale de prezicător și magician, se află la originea acestui prim avînt al budismului în China de Nord, după exodul din primii ani ai secolului al IV-lea. Cult și devoțiune, magie, interes pentru practicile de reculegere sînt elementele ce caracterizează tipul de religie patronat de scurtele și brutalele dinastii de origine nomadă sau tibetană instalate în aceste regiuni. Patronarea de către stat avea să permită dezvoltarea centrelor monahale și progresul studiilor budiste. După mijlocul secolului al IV-lea, centrul principal al acestor studii devine Chang'anul. Călugărul chinez Dao'an (314-384), discipol al lui Fotudeng, chemat la Chang'an în anul 349 de către urmașul lui Shi Hu, este unul dintre personajele cele mai importante din istoria budismului chinez. Interesat de practicile de concentrare psihică din Micul Vehicul (*dhyāna*), de doctrina vacuității universale din textele *Prajñāpāramitā* (*Perfecțiunea înțelepciunii*), de istoria traducerilor anterioare (i se datorează primul catalog de lucrări budiste în limba chineză — 600 de titluri — cuprinzînd și note bibliografice de o mare valoare științifică, așa-numitul *Zongli zhongjing mulu*), inițiator al unui cult al lui Bodhisattva Maitreya, primul care a edictat reguli monahale și care a studiat clasificările scolastice din Micul Vehicul, Dao'an este și primul care s-a preocupat de punerea în relief a semnificației specifice a budismului în raport cu tradițiile intelectuale ale Chinei. Influența lui avea să fie considerabilă atît în nord, unde școala sa de la Chang'an va fi continuată la începutul secolului al V-lea de marele traducător Kumārajīva, cît și în China de la Yangzi (Dao'an își are reședința între 365 și 379 în valea mijlocie a Rîului Han, la Xiangyang; el întreține relații cu centrele budiste ale imperiului Jin de Est, iar mai mulți dintre discipolii săi se vor instala în valea Fluviului Yangzi).

Marele avînt al budismului în China

Începutul secolului al V-lea, ilustrat de două mari nume: Huiyuan (334-417), în China de la Yangzi, și Kumārajīva (305-413) în China de Nord, poate fi considerat ca una dintre cotiturile decisive pentru istoria budismului în China. Budismul își cîștigă acum autonomia în toate domeniile acelei realități atît de complexe care formează orice religie. Cunoașterea marilor școli indiene și kașmiriene se dezvoltă și se precizează, calitatea și valoarea traducerilor fac progrese remarcabile, aportul Marelui Vehicul nu se mai limitează doar la un ansamblu de noțiuni filozofice; însuși spiritul de devoțiune și de comuniune între lumea laică și cea religioasă, caracteristic pentru acea mișcare grație căreia budismul a devenit o mare religie a mîntuirii, începe să impregneze lumea chineză. Primii ani ai secolului al V-lea marchează, pe de altă parte, începutul dezvoltării unui cler organizat, dotat cu reguli precise, grație traducerii marilor tratate de disciplină monahală (*Vinaya*), și se disting prin creșterea numărului de călătorii întreprinse de către călugării chinezi cu scopul de a „căuta Legea" (*qiufa*) în țările indianizate, cu alte cuvinte pentru a se instrui pe lîngă maeștrii străini și pentru a aduce cu ei texte încă necunoscute.

Aceste progrese au fost rezultatul maturizării lente ce avusese loc din momentul în care lumea chineză intrase în contact cu marea religie a străinilor din Asia Centrală și de la hotarele Indiei și Iranului. Opera întreprinsă de acești doi eminenți călugări care au fost kuceanul Kumārajīva și chinezul Huiyuan nu a fost însă nici ea străină de acest proces.

Născut în nordul provinciei Shanxi, dintr-o familie de cărturari, Huiyuan primise, în tinerețea sa, petrecută în Henan, o educație clasică. Convertit de Dao'an, el devine curînd unul din discipolii cei mai strălucițI ai acestuia. Către

380, Huiyuan merge să locuiască pe celebrul munte Lushan, aflat la sud de Jinjiang, unde va întemeia, prin mînăstirea Donglin, centrul cel mai important al budismului din valea Fluviului Yangzi. Aflat în legătură cu cercurile cultivate ale aristocrației de la sfîrșitul dinastiei Jin de Est, el întreține cu Kumārajīva o corespondență savantă asupra unor elemente de doctrină. Interesat de tehnicile de concentrare care reprezintă — în tradiția monahală — un mijloc pentru a ajunge la înțelepciune (reflecție spontană, și nu discursivă, asupra realității absolute), el își inițiază discipolii laici în folosirea icoanelor și în practici de vizualizare a lui Buddha, ca metodă de concentrare aflată la îndemîna profanilor. În 402, Huiyuan își adună întreaga comunitate, călugări și mireni, în fața unei imagini a lui Buddha Amitābha și toți împreună fac legămînt să renască în paradisul occidental (*Sukhāvati*, Pămîntul pur, sau *jingtu*) unde rezidă această mare figură a budismului Marelui Vehicul. Este prima manifestare a unei credințe comune întregii obști de credincioși, primul context în care budismul apare ca o religie a mîntuirii universale. Ceea ce caracterizează învățătura lui Huiyuan pare să fi fost, pe de altă parte, dorința de a face cunoscută elitelor chineze ceea ce reprezenta esența budismului și îl distingea în chip radical de tradițiile religioase și intelectuale ale lumii chineze.

Născut la Kuchā într-o familie nobiliară din această oază, Kumārajīva își făcuse studiile în Kaşmir, unde dominau tradițiile hināyāniste ale scolasticii Sarvāstivādin și practicile budiste yoga (*dhyāna*). Kumārajīva se convertise la doctrina Marelui Vehicul la Kashgar. Întors la Kuchā, fusese făcut prizonier de Lü Guang, general al puternicului imperiu condus de dinastia Qin timpurie, care îl va ține captiv timp de șaptesprezece ani la Wuwei (Liangzhou). Cucerind în 401 Gansuul, Yao Xing, suveran „tibetan" din dinastia Qin tîrzie, convertit la budism, a pus mîna pe acest călugăr eminent, pe care în anul următor l-a adus în capitala sa, Chang'an. Începînd din acest moment, Kumārajīva organizează și conduce o echipă de traducători a cărei activitate se va întinde asupra aproape tuturor domeniilor vastului ansamblu al scrierilor budiste: marile sutre māhāniste, traduse ori retraduse în modul cel mai exact, tratate de disciplină, manuale de *dhyāna*, mari lucrări de scolastică și de metafizică. Unul dintre cele mai de seamă titluri de glorie ale lui Kumārajīva este acela de a fi făcut cunoscută în China școala filozofică mādhyamika, provenită, în secolul al III-lea sau al IV-lea, din doctrina Marelui Vehicul și întemeiată pe un fel de dialectică (ceea ce este adevărat din punctul de vedere al absolutului este fals din punct de vedere al adevărurilor aparente și invers); apelul constant la această dialectică între absolut și fenomenal îngăduie atingerea acelei eliberări totale a spiritului care este scopul însuși al budismului.

Epoca lui Huiyuan și Kumārajīva marchează, așadar, începutul unui budism savant, conștient de originalitatea lui și, în același timp, al unei devoțiuni budiste ce se va dezvolta foatre amplu, între secolele al V-lea și al VIII-lea, în toate păturile societății chineze. Cu începere din secolul al V-lea se conturează marile figuri religioase ale budismului din Asia Orientală, cărora le corespund unele dintre cele mai cunoscute sūtre ale doctrinei Marelui Vehicul: Bodhisattva Maitreya (Mile), Avalokiteçvara (Guanshiyin sau Guanyin), Manjuçrī (Wenshushili) și Samantabhadra (Puxian), Buddha Amitābha (Amituo fo) și Buddha Bhaishajyaguru (Yaoshi rulai) etc. Acum se formează curentele religioase care vor da naștere în secolele al VI-lea — al VIII-lea unor secte budiste propriu-zis chineze.

Anul 440 poate fi considerat ca o dată importantă a istoriei politice și religioase a Chinei de Nord, căci aceasta este data la care s-a realizat accesul direct al marelui imperiu tabgaci al

dinastiei Wei la drumurile Asiei Centrale. După o scurtă perioadă în care, între anii 424 și 448, curtea suveranilor Wei de Nord acordase favorurile sale tinerei religii taoiste patronate de maestrul cerului Kou Qianzhi, budismul tinde să devină un fel de religie de stat. Călugărul Tanyao este numit către 470 conducător al clerului budist și, în aceeași epocă, este instituită o categorie specială de mireni ce depind direct de cult („familiile Samgha", sau *sengqihu*). Lucrările la celebrele grote și sculpturi budiste de la Yungang, la vest de capitala Datong, încep în 489. După mutarea, în 494, a capitalei de la Datong la Luoyang, noul oraș devine cel mai important centru budist din Asia. Se pare că în această epocă fervoarea budistă ajunge la apogeu atît în nord, cît și în valea Fluviului Yangzi. Perioada de credință intensă din vremea împărătesei Hu (dinastia Wei de Nord) și a „împăratului Bodhisattva" Wu (dinastia Liang, prima jumătate a secolului al VI-lea) se va prelungi pînă sub domnia împărătesei Wu Zetian (690-705).

Religie, societate, politică

Curiozitatea arătată de cenaclurile aristocratice începînd cu aproximativ anul 300, favorurile acordate călugărilor în China de Nord de către suverani de origine barbară, precum Shi Hu (334-349), primele traduceri de texte indiene, primele conversiuni nu implică existența unei mișcări generale de mare fervoare. Dimpotrivă, atunci cînd în China încep să răsară pretutindeni turnuri etajate (*stūpa, ta*) și sanctuare, cînd numeroase grote budiste sînt sculptate în stîncă, atunci cînd numărul călugărilor crește, cu repeziciune și cînd, începînd cu ultimii ani ai secolului al IV-lea, se semnalează primele sinucideri mistice, aceasta înseamnă că fenomenul nu și-a schimbat numai proporțiile, ci însăși natura. Pentru a înțelege ceea ce s-a petrecut, trebuie să luăm în considerare factori de morfologie socială: cartiere urbane și rurale, clientela marilor familii, asociații chineze de cult pentru sacrificii aduse zeității pămîntului (*she*), grupări comunale mai largi (*yi*). Conversiunea nu este, la început și înainte de orice, o problemă de conștiință individuală, ci o adeziune la un grup de credincioși ori la comunitatea călugărilor. Departe de a se substitui unor vechi forme de viață religioasă, budismul s-a insinuat în interiorul grupărilor de tip tradițional și a creat altele, după modelul acestora. În acest fel, noua religie s-a sinizat profund. Faptul cel mai important este redistribuirea materiei sociale în jurul noilor locuri de cult (mînăstiri, sanctuare, schituri, locuri de pelerinaj), proces ale cărui aspecte nu sînt doar religioase, ci și politice, economice, intelectuale și artistice.

Budismul s-a adaptat în sud unei societăți caracterizate prin puterea unei aristocrații cu conace și clientelă. Mînăstirile, cu domeniile lor și cu familiile lor de dependenți, și-au luat modelul de organizare din lumea laică. În nord, forța puterii centrale a obligat, dimpotrivă, budismul să caute sprijinul suveranilor, care erau sursa tuturor favorurilor. Aceste particularități sociale și politice explică de ce marile centre budiste din valea Fluviului Yangzi și din China de Sud sînt dispersate (în afară de Nanjing, este vorba de Jiangling, Xiangyang, Lushan — în apropierea Lacului Puoyang —, regiunile Suzhou, Shaoxing, din Zhejiang, Guangzhou din extremul sud, Muntele Emei din Sichuan etc.), în vreme ce în China de Nord aceste centre corespund capitalelor. Și nu este o întîmplare faptul că, în sud, un mare călugăr ca Huiyuan (334-417) afirmă sus și tare independența bisericii față de puterea politică (al său *Tratat expunînd rațiunile pentru care călugării nu sînt ținuți să-i omagieze pe suverani — Shamen bujing wangzhe lun*, datează din anul 404), în timp ce Faguo (mort în 419), conducător general al cle-

rului budist în imperiul dinastiei Wei de Nord, încearcă să identifice pe împărat cu persoana însăși a lui Buddha. În secolele al V-lea și al VI-lea, în China de Nord, tendința de a integra biserica budistă statului se manifestă limpede și în cîteva reprize. China reunificată a dinastiilor Sui și Tang va moșteni această dublă tradiție aristocratică și etatistă în materie de politică religioasă; în secolul al IX-lea vor triumfa tendințele spre reducerea draconică a clerului și spre strictul control al acestuia, care se manifestaseră în statele dinastiilor Wei de Nord (446) și Zhou de Nord (574).

Favorizat de puterea politică, budismul încearcă, în același timp, să-și afirme independența față de stat (Huiyuan este, la începutul secolului al V-lea, primul care enunță principiile autonomiei clerului): călugării nu sînt supuși jurisdicției comune nici în materie de drept penal, nici în materie de obligații publice (corvezi, impozite și capitație). Mai mult, bunurile bisericii sînt considerate inalienabile și sînt protejate, prin interdicții de ordin religios, de orice apropriere. În schimb, aceste privilegii implică respectul regulilor monastice (tonsură, celibat, respectarea interdicțiilor religioase) și cunoașterea riturilor și a textelor sacre. Patronînd noua religie și luînd inițiativa unor acte de pietate (ceremonii de călugărire, întemeieri de mînăstiri, diferite donații etc.), puterea politică se străduiește, pe de altă parte, să-și exercite controlul asupra bisericii budiste, însă avîntul acestei credințe a fost atît de general și de puternic, încît, începînd cu secolul al V-lea, fenomenul trebuie să se fi aflat la originea numeroaselor dificultăți economice și politice în fața cărora puterea de stat s-a găsit, de cele mai multe ori, dezarmată. Numărul mult prea mare de călugăriri fictive, care lipseau statul de o parte din veniturile lui, din mîna de lucru și din soldații lui; creșterea masei de țărani care apelau la protecția mînăstirilor; acapararea pămînturilor în urma unor donații ori vînzări simulate;

cheltuielile foarte mari provocate de construcții, de întreținerea călugărilor și de organizarea sărbătorilor; penuria de metal pe care o antrena turnarea de clopote și statui; puterea economică a mînăstirilor, posesoare a unor vaste întinderi de teren muntos ori cultivat, de mori de apă și de prese de ulei; puterea ocultă a călugărilor aflați în legătură cu gineceul imperial și cu aristocrația, profitînd de nenumărate complicități; atingerile aduse moralei tradiționale de către budism (cheltuieli excesive, ruperea legăturilor familiale și scutirea de îndatoriri față de stat); caracterul subversiv al anumitor secte — toate aceste daune datorate influenței noii religii au fost denunțate periodic de către funcționarii cei mai conștienți de interesele statului. Astfel se explică eforturile întreprinse pentru a reduce numărul de călugări și a restrînge averile bisericești. Este ceea ce budiștii au numit „cele patru persecuții" (în 446 în statul Wei de Nord, în 574 în statul Zhou de Nord, între 842 și 845 sub dinastia Tang, în 955 sub dinastia Zhou tîrzie). Primele două asemenea tentative au avut loc în China de Nord, unde au fost puternic încurajate de mediile taoiste, invidioase pe privilegiile bisericii budiste. Cea de-a treia se situează în epoca Tang, într-un context foarte diferit: acela al unei mișcări „naționaliste" și al reacției împotriva influențelor străine, pătrunse pe scară largă în lumea chineză în cursul evului mediu și al primei părți a epocii Tang.

Pelerinajele

Tradițiile scrise ale budismului pătrunse în China nu aveau nici o coerență, provenind de la secte ori diferite școli ale doctrinei Marelui și Micului Vehicul. Mai mult, primele traduceri, pentru care se recursese adesea la echivalențe împrumutate din tradițiile taoiste, erau incomplete, greu de citit și avînd adesea încorporate

în ele comentarii venite pe cale orală. Aceste neajunsuri aveau să fie resimțite cu putere cînd, la sfîrșitul secolului al IV-lea, budismul a început să fie mai bine cunoscut în extraordinara lui diversitate. Acesta a fost motivul esențial al pelerinajelor: trebuia stabilită adevărata doctrină și trebuia adus din „regatele budiste" un număr cît mai mare de texte. Iată de ce termenul de pelerinaj, ce evocă o călătorie spre locuri sfinte întreprinsă din pură devoțiune, nu este deloc potrivit pentru a desemna lungile peripluri ale călugărilor chinezi prin Asia. Atracția locurilor sfinte și a marilor centre ale istoriei budiste din nord-estul și nord-vestul Indiei nu avea să joace, într-adevăr, decît un rol secundar în vasta mișcare a pelerinajelor, a cărei perioadă de maximă înflorire se situează între sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al IX-lea.

Primul pelerin chinez cunoscut este un anume Zhu Shixing, care pleacă în anul 260 să studieze la Khotān, unde a rămas pînă la moartea sa. Către aceeași perioadă, celebrul traducător Zhu Fahu (Dharmaraksha) întreprinde o călătorie în oazele Asiei Centrale, întorcîndu-se la Chang'an în anul 265. Cea mai mare parte dintre cei ce au plecat spre regiunile occidentale la sfîrșitul secolului al III-lea și în cursul secolului al IV-lea au rămas însă necunoscuți. Este probabil că marele călugăr Dao'an, mort în 385, a profitat de informațiile furnizate de către pelerinii din această epocă atunci cînd a scris *Memoriu asupra ținuturilor apusene* (*Xiyuzhi*). Totuși, călătoriile călugărilor chinezi în Asia Centrală și în India se înmulțesc numai începînd cu epoca din jurul anului 400. Primul pelerin celebru pentru a fi lăsat o relatare asupra lungului periplu întreprins în regiunea oazelor, în India și în Asia de Sud-Est este Faxian. Plecat în 399 de la Chang'an, la peste 60 de ani, acesta va vizita Khuchā, Khotān, Kashgar, Kașmirul, regiunea Kabul, valea Indului și orașele de pe Gange. Îmbarcat la Tāmralipti, port din Golful Bengal, ajunge în Sri Lanka apoi în Çri Vijaya (regiunea actualului Palembang, pe coastele de est ale Sumatrei) și în 412, în timpul călătoriei de întoarcere către Guangzhou, este deportat pînă pe țărmurile Shandongului. Aducînd numeroase manuscrise, dintre care va traduce o parte la Nanjing, împreună cu călugărul indian Buddhabhadra, Faxian scrie o relatare a celor cincisprezece ani pe care i-a petrecut călătorind prin mai mult de treizeci de regate; numită *Foguoji* (*Memoriu despre regatele budiste*), cunoscută și sub numele de *Relatarea lui Faxian* (*Faxian zhuan*), este unica scriere de călătorie din acea epocă păstrată în întregime. Cea mai mare parte a celorlalte jurnale scrise în secolele al V-lea și al VI-lea s-au pierdut sau n-au subzistat decît fragmentar. Astfel, s-au păstrat fragmente din *Liguozhuan* (*Relatare despre regatele vizitate*) de Fayong, călugăr din statul Song de Sud, plecat în anul 420, împreună cu alți 25 de pelerini, spre Sichuan și oazele Asiei Centrale și care s-a reîntors în China prin Oceanul Indian, Asia de Sud-Est și Guangzhou. În schimb, nu a rămas nimic din *Waiguozhuan* (*Relatarea despre regatele străine*) a lui Zhimeng, care a părăsit Chang'anul în anul 404, împreună cu alți cincisprezece călugări, și s-a reîntors în 424 la Wuwei, în Gansu. Fără informațiile ce ni s-au păstrat întîmplător în celebra descriere din 547 a mînăstirilor din Luoyang, numită *Luoyang qielan ji* și scrisă de Yang Xianzhi, n-am ști nimic precis despre misiunea lui Song Yun, ambasador al bigotei împărătese Hu din dinastia Wei, într-un regat din nord-vestul Indiei. Plecat în 518 de la Luoyang în tovărășia unor călugări chinezi, Song Yun a ajuns, străbătînd ținuturile tuyuhunilor, Lobnorului și oaza Khotān, în regiunile Udyāna și Gandhāra, situate la vest de Kașmir, precum și în valea superioară a Indului, unde va rămîne timp de doi ani. În 522 se întoarce în capitala statului Wei de Nord. Relatarea pe care a făcut-o asupra călătoriei sale, *Songyun jiaji*, a dispărut.

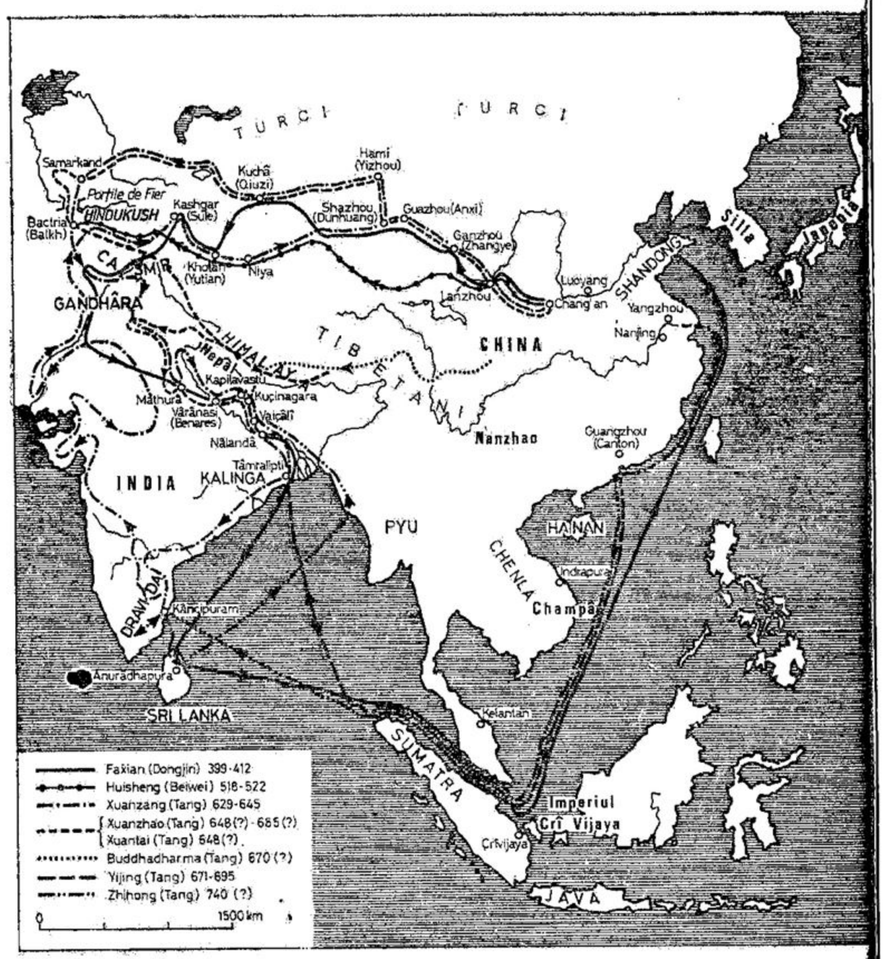

14. Principalele pelerinaje ale călugărilor budiști în India

Notele scrise în cursul călătoriilor lor de către pelerinii chinezi care au fost în Asia Centrală, în Kaşmir, în nordul actualului Afghanistan, în cîmpiile Gangelui şi Indului, în India de Sud, în Sri Lanka, Sumatra şi în alte ţinuturi din Asia de Sud-Est sînt, datorită preciziei lor, sursa cea mai preţioasă pentru cunoaşterea istoriei acestor regiuni, între începutul secolului al V-lea şi sfîrşitul secolului al VIII-lea. Fără memoriile lui Faxian, fără informaţiile strînse în *Shuijingzhu* — comentarii de geografie istorică compilate în statul Wei de Nord de către Li Daoyuan (?—527)

la începutul secolului al VI-lea, fără acea lucrare capitală asupra civilizaţiei indiene din secolul al VII-lea care este *Shijia fangzhi*, terminată în 650 de către călugărul Daoxuan (596—667), fără notele amănunţite ale pelerinilor din secolelele al VII-lea şi al VIII-lea, n-am şti practic nimic despre istoria Asiei indianizate din perioada ce corespunde cu începutul evului mediu european.

Traduceri şi literatură budistă în limba chineză

Traducerile de texte budiste indiene (sanscrite, prākrite şi pāli) în chineză se eşalonează în lungul a aproape zece secole. Primele datează din a doua jumătate a secolului al II-lea, ultimele din secolul al XI-lea. Ele acoperă ansamblul şcolilor budiste din India şi din ţările trecute la budism şi constituie o masă considerabilă de texte: aproximativ 40 de milioane de caractere chineze şi 1692 titluri de lucrări, dintre care unele traduse de mai multe ori, în diferite epoci. Este sursa cea mai bogată şi mai întinsă de sūtre (predici atribuite lui Buddha), de tratate despre disciplină, de comentarii şi de texte scolastice care se păstrează în diferitele limbi ale Asiei, ce au servit la vehicularea scrierilor budiste.

După o primă perioadă de tatonări (*Traducerile antice* sau *guyi*) în care versiunile sînt fie prea libere, prin exces de concesii făcute publicului chinez, fie stîngace şi aproape de neînţeles prin exces de exactitate, rigoarea şi stilul fac mari progrese datorită echipei de traduceri formate în jurul călugărului kucean Kumārajīva, la începutul secolului al V-lea şi, mai tîrziu, datorită celei a lui Paramārtha (Zhendi, 500—569), călugăr indian care locuise în Cambodgia şi care fusese chemat, în 548, de la Guangzhou la Nanjing de către împăratul Wu din dinastia Liang. Este epoca *Traducerilor vechi* (*jiuyi*). O a treia etapă va fi aceea a traducătorilor din secolul al VII-lea care vor impune o terminologie uniformă şi o

rigoare tehnică ce răpesc *Traducerilor noi* (*xinyi*) din epoca Tang interesul literar prezentat de operele perioadei precedente.

Încă dintru început, se pare că echipele de traduceri au fost alcătuite potrivit principiilor în vigoare în secolele al V-lea — al VIII-lea: ele cuprindeau un număr relativ important de colaboratori religioși și laici, chinezi și străini (ale căror sarcini se tindea neîndoielnic să fie din ce în ce mai strict definite) ce traduceau originalele cu voce tare, le notau, verificau exactitatea sensului, șlefuiau stilul și, în sfîrșit, verificau exactitatea traducerii, în forma ei ultimă.

Numeroase prefețe, postfețe, colofoane de traduceri, precum și cataloage bibliografice aduc informații prețioase asupra condițiilor în care au fost traduse textele, asupra celor ce le-au introdus în China, asupra tradițiilor despre lucrările în cauză, asupra autorilor acestora, asupra școlilor, sectelor budiste din India și din țările convertite la budism. Grație acestor date, care aduc mărturie despre atracția atît de profundă a chinezilor față de exactitatea istorică, s-a putut reconstitui istoria budismului în Asia. Între 515 și 946, se pot număra nu mai puțin de paisprezece cataloage bibliografice asupra traducerilor de texte budiste în chineză, însoțite de note critice și de informații diverse. Cele mai celebre și mai exacte sînt cel al călugărului Sengyou (*Chusanzang jiji*, 515), care reia și aduce la zi catalogul astăzi pierdut al lui Dao'an, (374) și cel al călugărului Zhisheng (*Kaiyuan shijiao mulu*, 730), una dintre capodoperele bibliografiei chineze.

În afara traducerilor de texte indiene, există o bogată literatură budistă în chineză, care s-a dezvoltat începînd cu secolul al IV-lea: lucrări despre istoria budismului în India ori în China, comentarii asupra textelor canonice, culegeri de biografii ale unor călugări chinezi, istorii ale sectelor chineze, sūtre apocrife etc. Această enormă producție de texte religioase, traduceri sau lucrări scrise în China va avea, desigur, serioase înrîuriri asupra literaturii chineze profane.

Aporturile budismului în lumea chineză

În regiunile cuprinse între India și Iran, influențele helenistice rămăseseră destul de sensibile pentru a marca puternic arta budistă care, din simbolică, așa cum fusese la origini, a devenit figurativă. În acest fel, o artă cu influențe indigene, grecești și iraniene s-a răspîndit din bazinul Indului și cel al Gangelui pînă în oazele Asiei Centrale, și, pornind de aici, a pătruns în China de Nord, în Coreea și în Japonia. Amintirea îndepărtată a artei sculpturale grecești, ce se păstrează în faldurile, atitudinile și chipurile unor statui budiste din China și Japonia, este una dintre cele mai frumoase dovezi ale unității lumii noastre.

În același timp cu arta statuilor, în China de Nord a pătruns o tehnică arhitecturală proprie fruntariilor indo-iraniene și Indiei: aceea a construcției de grote săpate în stîncă. Aceste sanctuare rupestre din India, Afghanistan și Asia Centrală, pentru care unul dintre cele mai celebre exemple este oferit de situl Bamiyan de la nord-est de Kabul, sînt semnalate de către Faxian cu prilejul pelerinajului său de la începutul secolului al V-lea, de către Song Yun cu prilejul misiunii sale în India de Nord, la începutul secolului al VI-lea, de către Xuanzang la începuturile dinastiei Tang etc. Primele grote săpate în complexul de grote ale celor O mie de Buddha (*Qianfodong*), în apropiere de Dunhuang, par să fi fost începute în 366. Între secolele al V-lea și al VIII-lea, sanctuarele rupestre, în care statui adesea colosale au fost sculptate chiar în pereții de stîncă, se înmulțesc în China de Nord, din Sichuan pînă în Shandong și din Gansu pînă în Hebei. Ansamblurile cele mai frumoase și mai impunătoare, edificate adesea la inițiativa împăraților, însă cu ajutorul credincioșilor, mărturisesc, precum catedralele europene, despre uriașa mișcare de fervoare religioasă ce cuprinsese în acele vremuri lumea chineză: așa sînt grotele de la Yungang, la vest de Datong, unde lucrările au durat între

489 și 523 și au fost reluate la sfîrșitul dinastiei Sui (statuile cele mai mari au între 40 și 50 m înălțime), grotele de la Longmen, la sud de Luoyang — noua capitală a dinastiei Wei de Nord, după Datong, începînd cu ultimii ani ai secolului al V-lea —, unde lucrările au continuat aproape fără întrerupere în tot cursul secolelor al VI-lea și al VII-lea (statuile de la Longmen ale marelui Vairocana și celor doi acoliți ai săi au fost terminate între 672 și 675), grotele de la Maijishan, în apropiere de Tianshui, în provincia Gansu. În afara acestor trei situri faimoase, grotele budiste săpate în stîncă în China de Nord în vremea dinastiilor Wei, Qi, Zhou, Sui și Tang — perioada de înflorire a artei statuare și a arhitecturii budiste chineze — formează o listă destul de lungă. Influențele venite din Taxila, din Mathurā, din oazele Khotān, Kuchā, Turfān etc. explică, fără îndoială, variațiile de stil ce se pot constata de la un sit la altul. Cele mai multe dintre acestea păstrează indiciile unor lucrări ulterioare, care datează din epoca celor cinci dinastii, ca și din cea a dinastiilor Song și Yuan, adică din secolele al X-lea—al XIV-lea și care sînt mărturii ale unei fervori intrate în declin și ale unei arte care și-a pierdut mult din suflu și din vigoarea inițială.

Pereții grotelor și zidurile mînăstirilor au constituit suportul unei picturi religioase (scene din viața anterioară a lui Buddha, divinități budiste, reprezentări ale infernului etc.) din care singurele exemple importante ce au putut fi apărate de umezeală și de actele de vandalism se află în grotele celor O mie de Buddha (*Qianfodong*), în apropiere de Dunhuang. Cîteva picturi din secolele al V-lea al VI-lea subzistă, de asemenea, la Astāna, în apropiere de Turfān. Această artă populară, aflată sub influența Asiei Centrale și Indiei de Nord-Vest, ne ajută să ne închipuim ce va fi fost marea tradiție picturală budistă, ilustrată de artiști celebri, precum Wu Daoxuan (Wu Daozi), născut către 680, autor de fresce religioase pictate în mînăstirile de la Chang'an.

Așa cum pictura budistă, atît de răspîndită în secolele al V-lea — al VIII-lea, nu a lăsat decît un număr infim de vestigii, tot astfel nu au rămas decît cîteva monumente din cea mai veche arhitectură budistă, cu toate că modelul unora dintre templele din secolele al VII-lea al VIII-lea a fost păstrat cu pioșenie în Japonia. Una dintre construcțiile cele mai originale ale budismului în China este, precum se știe, stūpa (*ta*), singurul edificiu construit pe înalt din arhitectura chineză, în formă de turn etajat sau, mai apoi, de bol răsturnat. Modelele de stūpa au evoluat mult în lungul secolelor: la început construite din lemn (secolele al II-lea — al III-lea), apoi adesea din cărămizi și zidărie, uneori (sub dinastia Song) din fier, aceste turnuri sînt în general tetragonale pînă în epoca Tang, apoi octogonale și decagonale, cu un număr variabil de etaje, a căror înălțime scade proporțional de la bază la vîrf, cu excepția cazurilor cînd rămîne fixă (secolul al X-lea). Cele mai celebre, ca turnul de 120 m înălțime ridicat la templul Yongningsi din Luoyang, la începutul secolului al VI-lea, au dispărut, și printre cele mai vechi păstrate pînă în zilele noastre nu mai pot fi menționate decît stūpa din piatră de la Songyuesi în Songshan (către 520) și cele două stūpa din zidărie de la Xi'an, construite în secolul al VII-lea în capitala dinastici Tang.

Nu trebuie, desigur, acordată o prea mare importanță efectelor pe care sărbătorile și reprezentările artistice religioase le-au avut, la un mod foarte general, asupra dezvoltării activităților artistice. Remarca, făcută în ceea ce privește creștinismul medieval, este valabilă și pentru budism. Numeroși artiști, pictori, turnători de metale, sculptori, arhitecți trăiesc din comenzile pe care le capătă de la mînăstiri, comunități laice și credincioși bogați. Procesiuni și spectacole budiste, iluminări de grote, expuneri periodice ale tezaurelor păstrate în marile sanctuare au contribuit, toate la un loc, la răspîndirea credinței, a legendelor și dogmelor ei esențiale, la întărirea

coeziunii sociale și a sentimentului religios prin activități care implicau colaborarea și participarea fiecăruia, precum și formarea unui univers estetic complet nou. Pe seama budismului poate fi pusă o transformare profundă și generală a sensibilității: noua religie a introdus în lumea chineză gustul pentru ornament, pentru repetarea continuă a acelorași motive (practică religioasă ce va da naștere xilografiei), gustul pentru somptuos (statui poleite cu aur, țesături scumpe etc.), pentru gigantic și colosal. Toate aceste tendințe se împotriveau tradiției clasice, caracterizată prin simplitate, concizie viguroasă, exactitate în trăsături și mișcare.

De la artă la literatură distanța este ușor de parcurs, și ceea ce este valabil pentru prima este valabil și pentru cea de-a doua. Tendințele sînt identice și îmbogățirea este tot atît de importantă. Marile sūtre budiste Mahāyāna, care au avut în China secolelor al V-lea — al IX-lea o răspîndire mult mai largă decît textele clasice, au creat o obișnuință cu privire la desfășurările literare ample, la repetarea acelorași teme, la amestecul de versuri și proză, iar poezia budistă, de factură mai liberă, a influențat dezvoltarea poeziei chineze. Budismul nu numai că a îmbogățit materia literaturii, aducînd nenumărate teme inspirate din viețile anterioare ale lui Buddha, din povestirile despre coborîri în infern, despre pelerinaje, despre faptele marilor eroi ai budismului etc., ci a dat naștere și unor genuri: predici publice, convorbiri între maestru și discipolii săi, laici ori religioși, reprezentări de scene edifiante în care părțile psalmodiate alternează cu părțile cîntate. Budismul va contribui, de asemenea, la dezvoltarea unei literaturi în limba populară și la avîntul ulterior al povestirii, al romanului și teatrului.

Odată cu triumful general al budismului, însăși viziunea despre lume s-a schimbat; spații și timpi incomensurabili, multiplicați la infinit, angajare a destinului uman într-un ciclu neîntrerupt de reîntrupări, în care ființele lumii

vizibile se confundă cu cele ale lumii invizibile (zei, oameni, creaturi infernale, animale și demoni), destin supus ineluctabil fenomenului misterios al fructificării actelor.

Printre elementele de cultură indiană, uneori colorate cu influențe iraniene și helenistice, pe care budismul le-a adus cu sine, științele profane ale Indiei ocupă un loc deloc neglijabil. Matematica indiană, astrologia, astronomia, medicina indiană au pătruns în lumea chineză între secolele al IV-lea și al VIII-lea grație unor traduceri de lucrări „brahmanice", ale căror versiuni chineze și indiene au dispărut din păcate. O lucrare de medicină indiană tratînd despre 404 boli figura printre traducerile făcute de către partul An Shigao, sosit la Luoyang în anul 147 e.n. Călugărul Yixing (683-727), ce va organiza în 721-725 o expediție științifică menită să afle lungimea umbrei gnomonului, la solstițiile de vară și iarnă, în nouă stațiuni răspîndite între centrul Vietnamului și hotarele Mongoliei (de la paralela 17° la paralela 40°), cunoaștea bine matematica și astronomia indiană. Influența științelor indiene se va face simțită, îndeosebi, în perioada cuprinsă între aproximativ anul 600 și mijlocul secolului al VIII-lea.

Exemplul indienilor, considerați maeștri în gramatică și fonetică, a putut să incite în China la o analiză a sunetelor limbii, în pofida obstacolelor de netrecut pe care părea să le prezinte sistemul de scriere. Problemele pe care le punea transcrierea termenilor indieni și nevoia de a reproduce cît mai fidel cu putință formulele magice ale budismului ezoteric (*mantra* și *dhāran*) au contribuit probabil la dezvoltarea în China a studiilor de fonetică. Dacă notarea pronunției caracterelor chineze cu ajutorul altor caractere, care indicau inițiala și finala (sistemul *fanqie*), notare atribuită lui Sun Yan din statul Wu (mort către 260), s-a dezvoltat în afara oricărei influențe indiene, nu același lucru se poate spune despre cercetările ulterioare. Cele consacrate în cursul anilor 424 — 453 sistemului de

rime au dus, cu Shen Yue (441—513), la prima definire a tonurilor limbii chineze vechi: tonurile egal, urcător, coborîtor și „reținut" (cuvinte cu finală ocluzivă). Acest fapt va permite determinarea mai strictă a regulilor de compunere a poemelor și va fi la originea unei întregi serii de dicționare de rime:

Qieyun, de Lu Fayan (601).

Tangyun de Sun Mian (751).

Guangyun de Chen Pengnian, tipărit în 1008.

Jiyun de Ding Du (53 525 caractere), la mijlocul secolului al XI-lea.

Wuyin jiyun de Han Daozhao, dinastia Jin (1115—1234).

În parte pe baza acestor prețioase documente, începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea aveau să se dezvolte cercetările științifice de fonetică istorică.

Să notăm, în sfîrșit, într-un cu totul alt domeniu, că prin mijlocirea cercurilor călugărești anumite instituții financiare de origine indiană s-au implantat în lumea chineză: împrumuturi pe bază de gaj, asociații financiare pentru fructificarea capitalului comun, vînzări la licitație și, mai tîrziu, loterii.

În rezumat, aportul budismului în China, în cursul marii perioade a contactelor între lumile chineză și indiană (de la primele secole ale erei noastre la secolul al IX-lea), apare ca extrem de important; se poate vorbi despre o adevărată cultură budistă în întreaga epocă în care mînăstirile, dotate cu bune biblioteci de lucrări clasice și religioase au fost principalele centre ale învățămîntului și ale cunoașterii în general. Această situație, care în Japonia va dura un timp mai îndelungat, va dăinui în China pînă la marea proscriere a budismului și la dispersarea comunităților religioase, din anii 842-845.

Cartea a 4-a

DE LA EVUL MEDIU LA TIMPURILE MODERNE

Capitolul 1

IMPERIUL ARISTOCRATIC

Perioada care se deschide odată cu sfîrșitul secolului al VI-lea, încă pe de-a-ntregul cufundată, la începuturile ei, în ceea ce s-ar putea numi „evul mediu chinez", de care este legată prin oamenii ei— aristocrați și dependenți (*ke*, *buqu*, *nubi*) —, prin economie, literatură și arte, ca și prin credință religioasă (epoca dinastiei Tang este, se spune, vîrsta de aur a budismului), avea să fie perioada de trecere de la lumea medievală la „timpurile moderne" în Asia Orientală. Semnele premergătoare ale schimbărilor ce vor veni apar îndată după marea răscoală militară a lui An Lushan, care durează de la 755 la 763. Iată de ce, fără a mai ține seama de periodizarea tradițională în funcție de „dinastii", care are la bază noțiunea mistică de spiță, am împărțit aici epoca Tang în două, legînd strîns cea de-a doua parte de epoca imediat următoare. Într-adevăr, după rebeliune nu se schimbă numai atmosfera generală, ci și climatul politic, economia, instituțiile etc., iar perioada numită „a celor cinci dinastii" (907-960) nu este decît urmarea logică și încununarea unei evoluții ce începe la sfîrșitul secolului al VIII-lea. „Imperiului aristocratic", ale cărui temelii sînt puse între 590 și 625, îi urmează o perioadă de „tranziție către timpurile moderne".

Venirea la putere, în 581, a dinastiei Sui este îndeobște considerată drept una dintre marile date ale istoriei, deoarece acest eveniment pune capăt imperiilor de origine nechineză din China de Nord și deoarece, opt ani mai tîrziu, va fi urmat de reunificarea ansamblului teritoriilor chineze. Punînd însă accentul pe evenimente politice de acest fel, istoriografia tradițională ajunge la două rezultate contrarii: pe de o parte, ascunde anumite continuități fundamentale, pe de alta, neglijează prefacerile cele mai profunde și mai semnificative. Nici uzurparea puterii de către generalul Yang Jian (541-604) în statul Zhou de Nord, nici înscăunarea, în 618, a familiei Li, întemeietoarea dinastiei Tang, nu sînt însoțite de schimbări radicale în ceea ce privește personalul politic, tipul de societate ori tradițiile fundamentale, puritatea etnică și puritatea culturilor sînt, de altfel simple mituri: imperiile Sui (581-617) și Tang (618-907), care trec drept pur chineze, în opoziție cu regatele și imperiile barbare din secolele al IV-lea—al VI-lea, au, la început, ca temelii politice, sociale, etnice și culturale, pe acelea ale imperiilor puternic sinizate Wei de Vest (535-557) și Zhou de Nord (557-581). În schimb, la mijlocul epocii Tang, în ultimii ani ai secolului al VIII-lea, încep marile transformări ce vor da naștere, în secolul al XI-lea, unei lumi tot atît de diferite de cea a secolelor al VI-lea—al VII-lea, precum este Europa Renașterii de cea a evului mediu.

Este adevărat că unirea Chinei de pe Yangzi cu cea de Nord a lărgit perspectivele, dînd Chinei din vremea imperiilor Sui și Tang deschideri către mare, către zonele tropicale și către țările Asiei de Sud-Est. Este, de asemenea, adevărat că dinastia Tang este legătura prețioasei moșteniri pe care o reprezentau tradițiile artistice și literare ale dinastiilor de la Nanjing. Luoyangul primelor trei decenii ale secolului al VI-lea și Nanjingul împăratului Wu din dinastia Liang aparțin aceleiași vîrste de aur a civilizației me-

dievale, aceluiași univers aristocratic animat de o intensă fervoare religioasă, înviorată de revitalizarea economiei de piață și străbătută de marile curente comerciale ce urmau drumurile Asiei Centrale și rutele maritime din Oceanul Indian. Ar fi de altfel abuziv să atribuim doar dinastiei Sui meritul unificării politice: Sichuanul este alipit imperiului Wei de Vest încă din 553; provincia Hubei, în care dinastia Wei instalează, în același an, un om al său, face și ea parte, virtual, din acest imperiu. Unificarea, în 577, a Chinei de Nord, divizată și răvășită de războaie începînd din jurul anului 534, trebuie pusă pe seama dinastiei Zhou de Nord. Distrugînd în 589 imperiul Chen, și așa slăbit, dinastia Sui nu face decît să ducă la bun sfîrșit un proces început 36 de ani mai devreme, proces în care unul dintre factorii principali a fost valoarea instituțiilor militare create de dinastia Wei de Vest.

Istoria politică a perioadei 581–683

Dinastia Sui (581-617) a fost întemeiată la Chang'an ca urmare a loviturii de stat săvîrșită de o rudă prin alianță a familiei domnitoare Zhou de Nord, generalul Yang Jian, șeful aristocrației din valea Rîului Wei și din Gansuul Oriental. Yang Jian domnește între 581 și 604 sub numele imperial Wen, punînd capăt în 589 dinastiei Chen, ultimul vestigiu al celor șase dinastii ce se succedaseră la Nanjing de la începutul secolului al III-lea. Tradiția i-l opune pe succesorul său, descris în culorile cele mai sumbre: uzurpator al puterii imperiale, împăratul Yang (605-617) ar fi fost dus la pierzanie de nebunia grandorii, de gustul său pentru lux, de viciile și cruzimea sa față de popor. I se reproșează întreprinderea de mari lucrări și costisitoarele campanii în Coreea. Dar trebuie să vedem aici una dintre temele favorite ale istoriografiei oficiale:

ultimul suveran al unei dinastii nu poate fi decît obiect de oprobiu. De fapt, politica celor doi împărați Sui prezintă o remarcabilă continuitate, iar eforturile întreprinse de ei vor fi continuate la începutul dinastiei următoare. Construcția de mari canale și de vaste silozuri pentru grîne în regiunile Luoyang și Chang'an (Daxingcheng) începe în timpul domniei împăratului Wen din dinastia Sui, între ale căiei prime inițiative a fost aceea de a construi cele două imense capitale din văile rîurilor Wei și Luo. În 585 este ridicat în nord-vest un mare zid, de 350 km lungime. Politica de expansiune maritimă ce caracterizează domnia împăratului Yang (constituirea unei flote de război, dezvoltarea orașului Yangdu — actualul Yangzhou — drept a doua capitală, expediții asupra insulelor Taiwan și Ryūkyū, spre Chituguo din regiunea Palembang în Sumatra, spre Linyi, mai tîrziu cunoscut sub numele indian Champă, pe coastele orientale ale Vietnamului de Sud) fusese începută încă sub Wendi. Prima expediție pe uscat și pe mare împotriva regatului Koguryo din Coreea, virtual aliat al turcilor, are loc în 598, treisprezece ani înaintea primei campanii coreene a lui Yangdi. Este adevărat însă că această politică de forță și prestigiu a început să provoace dificultăți crescînde sub domnia celui de-al doilea împărat din dinastia Sui: începînd cu inundațiile din bazinul inferior al Fluviului Galben (anul 611), se înmulțesc răscoalele țărănești din Hebei și Shandong. Situația se înrăutățește ca urmare a rechizițiilor necesitate de cele trei campanii nefericite din Coreea (612, 613, 614). Relațiile cu turcii se deteriorează în 613, an în care izbucnește prima răscoală organizată de aristocrație — răscoala lui Yang Xuangan.

Li Yuan (565-635), generalul însărcinat cu apărarea împotriva nomazilor în Taiyuan (centrul provinciei Shanxi) se răscoală în 617, la instigarea fiului său Li Shimin (598-649) — viitorul

împărat Taizong (626-649) —, se aliază cu triburile turce și cucerește Chang'anul, unde întemeiază sub numele imperial de Gaozu (618-626), noua dinastie Tang.

Primii ani ai dinastiei Tang sînt o epocă de consolidare internă: reprimare a tulburărilor, încheiată în 628, reorganizare administrativă, împărțire a imperiului în zece mari regiuni — ce vor deveni 15 în secolul al VIII-lea —, unde în curînd vor funcționa inspectori ai administrației, finanțelor și justiției; legislație penală, sistem agrar, fiscalitate, armată, educație (crearea unor academii și școli superioare în cele două capitale, Chang'an și Luoyang, instituirea de școli în prefecturi și subprefecturi). Această epocă este urmată, între 626 și 683, de una dintre cele mai mari expansiuni militare din istoria Chinei. Armatele chineze înfrîng hotărît pe turcii orientali, a căror capitală se afla în valea Orkhonului, la sud de Lacul Baikal, zdrobesc pe turcii tölöși, își asigură ralierea turcilor uiguri în Mongolia Orientală, precum și supunerea tuyuhunilor și tanguților din nord-vest, pun capăt, în Turfān, existenței regatului Gaochang, care împiedica legăturile între Chang'an, bazinul Tarimului și Transoxiana, învinge pe turcii occidentali în valea Rîului Ili, deschid și controlează drumurile oazelor.

Prestigiul imperiului Tang în Asia ajunge la apogeu: mai multe țări din Asia de Sud-Est, precum regatul Huanwang (Champā) și Zhenla (Cambodgia), recunosc suzeranitatea chineză. În Coreea, regatul Koguryo este zdrobit și statul Silla, supus. Dinastia Tang creează prefecturi chineze în Transoxiana și intervine pînă în India de Nord, în regiunea Patna (dinastia Harshavardhana, 605-647, în Magadha).

Această extraordinară expansiune a avut la bază instituții politice și economice ce trebuie puse în lumină.

1. Bazele politice și economice ale imperiului Tang

De la ultimii ani ai secolului al VI-lea pînă în jurul anului 625, este întreprinsă o mare operă, ce va crea bazele economice și instituționale fără de care expansiunea chineză din secolele al VII-lea și al VIII-lea nu ar fi fost posibilă.

Marile lucrări

Între 587 și 608 este construită o rețea de căi navigabile formate din canale și rîuri amenajate cu scopul de a lega văile Fluviului Galben și Rîului Wei de cea a Yangziului inferior, pînă la Hangzhou — rețea prelungită în anul 608 printr-un canal ce asigură comunicarea între regiunile Luoyang și Beijing. Este primul mare canal din istoria Chinei. Largi de peste 40 de metri și dublate, pe mal, de o șosea imperială, aceste canale sînt jalonate cu stații de poștă (circa 40 între Yangzhou, la nord de Yangzi și Luoyang). Pe traiectul Luoyang-Chang'an sînt ridicate imense silozuri pentru grîne, dintre care cel mai important, aflat la confluența Rîului Luo cu Fluviul Galben, are o capacitate de 20 milioane de *shi*, adică de 12 milioane hectolitri de grîne. Construit în scopuri strategice și politice și menit să faciliteze, după unificare, comunicațiile între China de Nord și China Fluviului Yangzi, acest sistem de căi navigabile nu asigură încă, în vremea domniei lui Taizong (626-649) decît transportarea unei mici cantități de orez (12 000 tone) către Luoyang; o mare parte a traficului era pe atunci constituită din transportul de mătăsuri. Dar, ca urmare a dezvoltării riziculturii în sudul bazinului inferior al Yangziului, după un secol tonajul crește de cinci pînă la zece ori. Iată de ce marile canale au jucat un rol capital în avîntul economic din secolele al VIII-lea—al IX-lea, permițînd imperiului

Tang să dăinuie chiar în condițiile grele în care s-a aflat după răscoala lui An Lushan (756-763). Totuși, în ciuda lucrărilor efectuate pe tronsonul de circa 400 km, care lega cele două capitale, Luoyang și Chang'an, comunicațiile nu au fost nicicînd foarte ușoare, din pricina rapidității cursului Fluviului Galben și naturii muntoase a regiunilor de graniță dintre provinciile Henan și Shaanxi. Transbordările erau inevitabile. În caz de foamete în valea Wei, curtea și administrația centrală erau obligate să se mute, cu mari cheltuieli, la Luoyang, unde aprovizionarea era mai ușoară.

Cele două capitale, Chang'an și Luoyang, au fost reconstruite, în jurul anului 600, după planuri grandioase. Zidurile exterioare ale orașului Chang'an în epoca dinastiilor Sui și Tang măsurau 9,7 km de la est la vest și 8,2 km de la nord la sud. Pe plan rectangular, orașul avea 14 magistrale nord-sud și 11 est-vest, cu o lărgime variind între 70 și 150 m, înconjurate de șanțuri plantate cu arbori. Aceste magistrale delimitau 110 cartiere înconjurate cu ziduri și două imense piețe comerciale la care ajungeau canalele, în vreme ce în nordul orașului două mari incinte de ziduri adăposteau palatele imperiale și cetatea administrativă. Trebuie însă spus că schimbarea de scară în dimensiunile capitalelor datează din timpul construirii orașului Luoyang în 501, în timpul dinastiei Wei de Nord. În vreme ce incinta Luoyangului din timpul celei de a doua dinastii Han nu măsura decît 9 *li* (circa 4,5 km) pe 6 (3 km), aceea a capitalei statului Wei atinge deja dimensiunile orașului Chang'an sub dinastia Sui. Trebuie oare să vedem în acestă nouă concepție despre oraș ca o mare tabără fortificată influența populațiilor din stepă? Cît privește Luoyangul, ale cărui dimensiuni erau doar cu puțin inferioare celor ale Chang'anului, el a fost, de asemenea, construit după un plan rectangular, în aceeași perioadă cu orașul Yangzhou, marea metropolă din sud-est, unde negustorii străini par

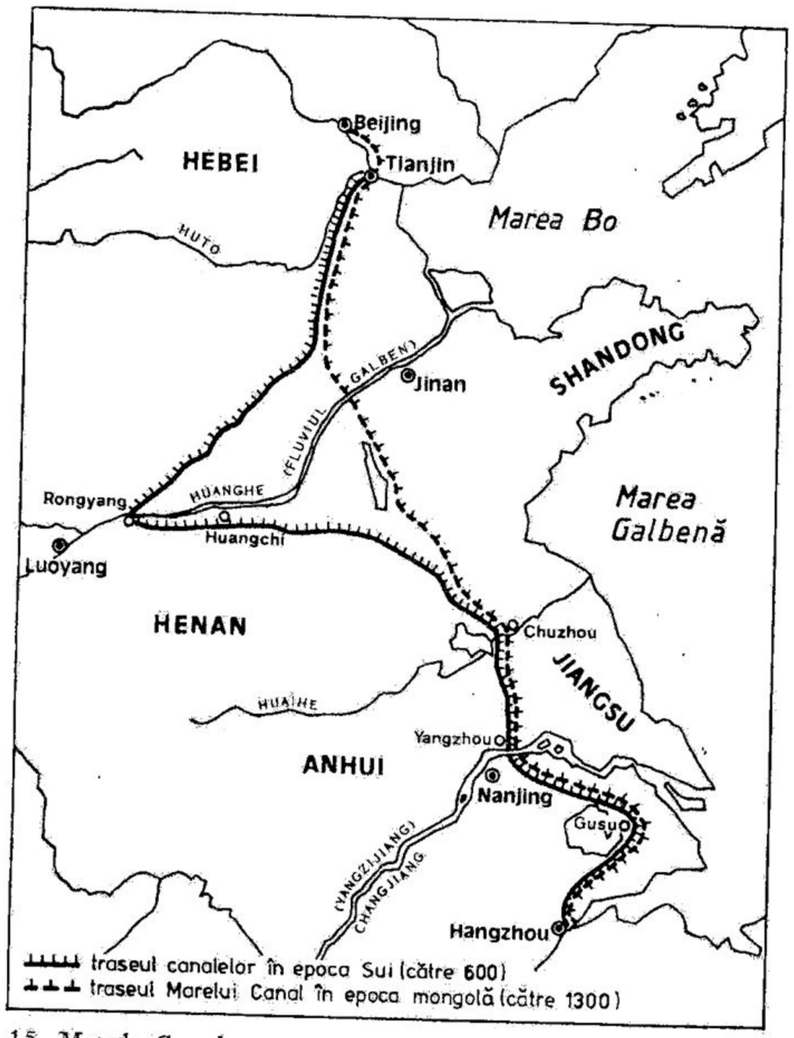

15. Marele Canal

să fi fost foarte numeroși în secolele al VII-lea—al IX-lea. Acesta este orașul din care al doilea împărat din dinastia Sui, ce pare să fi presimțit întrucîtva avîntul maritim și comercial al Chinei de pe Yangziul inferior, a vrut să facă a doua sa capitală după Luoyang.

Dacă orașele și căile navigabile create către anul 600 aveau să constituie armătura economică a Chinei secolelor al VII-lea—al IX-lea, opera întreprinsă în domeniul instituțiilor juridice, administrative și militare nu a fost mai puțin

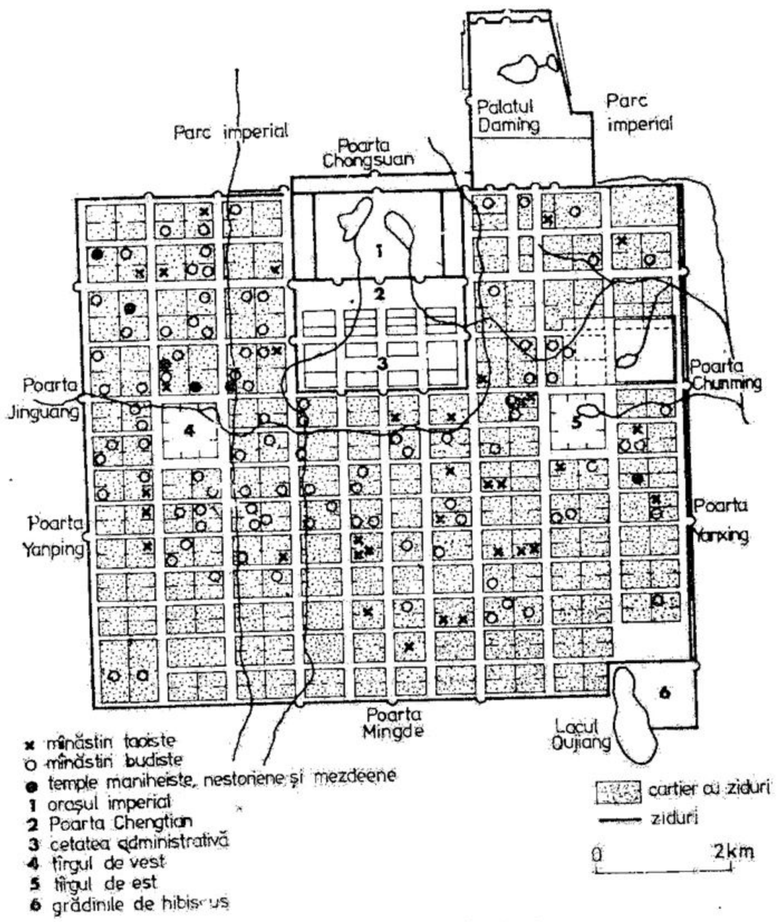

16. Orașul Chang'an în epocile Sui și Tang

importantă și hotărîtoare. Moștenitori ai vastei tradiții care urca în timp pînă la dinastiile Cao-Wei și Wei de Nord, legiuitorii din epoca Sui și de la începutul dinastiei Tang au știut să sistematizeze acumulările anterioare și să furnizeze noului imperiu unul dintre elementele esențiale ale puterii sale.

Sistemul administrativ

Administrația chineză ajunge în secolul al VII-lea la vîrsta maturității sale. Organism savant și complex, care mărturisește despre lunga sa evoluție anterioară, ea merită să fie descrisă aici cel puțin în mod sumar.

Originile sistemului administrativ chinez sînt străvechi, ele datînd din momentul în care funcțiile de palat, ocupate de nobili de rang înalt, au fost înlocuite în secolele al IV-lea și al III-lea î.e.n. cu funcții publice. Iată de ce vocabularul păstrează cîteodată amintirea caracterului personal și domestic al funcțiilor oficiale din vremea antichității. Totuși, administrația a tins, încă de la întemeierea imperiului, să formeze un corp relativ autonom, a cărui voință a servit drept contrapondere facțiunilor ce se formau la curte — cele ale eunucilor, ale familiilor împărăteselor, ale generalilor etc —, precum și puterii arbitrare a împăraților. Mecanismul se va perfecționa în secolul al VII-lea și va face noi progrese în secolul al XI-lea. Evoluția lui va continua în epocile ulterioare celei a dinastiei Song (secolele al XI-lea — al XIII-lea), sub dinastiile Ming și Qing, în sensul centralizării autoritare, ce-i va restrînge puterea și libertatea de acțiune atît în cadrul guvernului central, cît și în provincii.

În vremea dinastiei Tang, birourile administrației centrale ocupă la Chang'an o incintă fortificată de 4,5 km², „orașul imperial" (*huangcheng*) la sud de palat. Această administrație cuprinde patru organisme principale:

— Departamentul afacerilor de stat (*shangshusheng*), ce grupează un ansamblu de șase ministere (funcții publice, finanțe, rituri, armată, justiție și lucrări publice);

— Cancelaria imperială (*menxiasheng*), ce joacă rolul unui centru de transmitere și de control al decretelor imperiale;

— Marele secretariat imperial (*zhongshusheng*), însărcinat cu redactarea textelor oficiale; aceste două ultime organe exercită controlul asupra politicii generale;

— Consiliul de Stat, din care fac parte, în afară de împărat, mari demnitari și funcționari importanți ce sînt, în general, președinții celor șase ministere care alcătuiesc departamentul Afacerilor de stat.

În afară de acestea, există un număr de servicii cu funcții mai restrînse, dintre care cel mai important este tribunalul cenzorilor (*yushitai*), un fel de inspectorat general al administrației, a cărui funcție este să detecteze abuzurile de orice fel (cazuri de corupție, delapidare, fraudă etc) și de a primi plîngerile celor administrați. Înalta curte de justiție (*dalisi*) hotărăște în ultimă instanță în cazurile cele mai litigioase și este singura abilitată să pronunțe condamnările la moarte; alte servicii au drept sarcină administrarea căilor de apă și a canalelor, a arsenalelor, a bibliotecii imperiale, a universității de stat (*guozijian*), a gărzilor palatului, a serviciilor interne ale palatului, a casei prințului moștenitor etc.

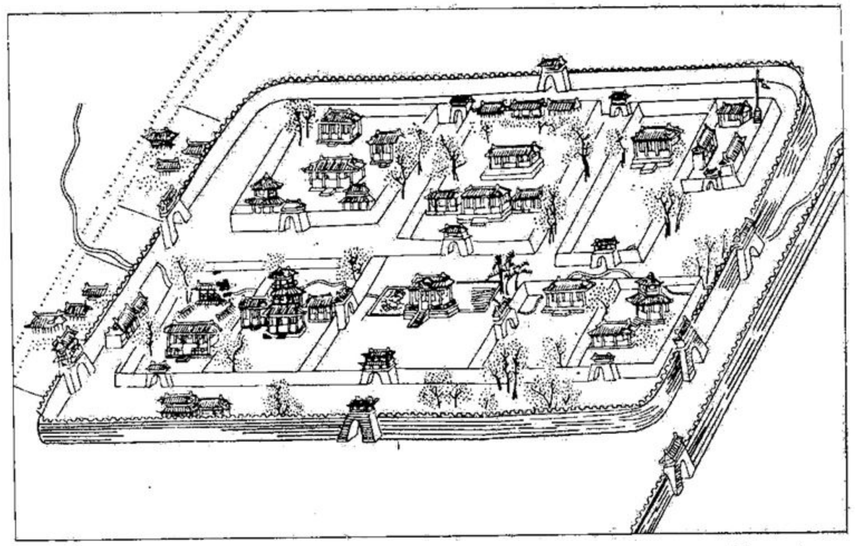

VIII. *Planul unui palat din Chang'an*; extras din *Chang' anzhi* (*Memoriu despre Chang'an*) de Song Minqiu (1019—1079)

De această administrație centrală depinde întreaga administrație a provinciilor, sau, mai degrabă, a marilor regiuni (*dao* sub dinastia Tang, *lu* sub dinastia Song), în care este împărțit teritoriul imperiului. La nivelul cel mai de jos se găsesc subprefecturile (*xian*), circumscripții cu cel mult cîteva zeci de mii de locuitori. Un grup de subprefecturi (în medie 4 sau 5) alcătuiesc

teritoriul unei prefecturi, al cărei sediu se află în principalul centru urban. Importanța acestor prefecturi este diferită. Cele mai multe poartă numele de *zhou*, unele însă sînt prefecturi superioare (*fu*). De dimensiuni variabile, în funcție de densitatea populației lor (cele mai întinse sînt și cele mai slab populate), prefecturile corespund în genere unui departament de întindere medie din Franța de azi. Funcționarii administrației imperiale numiți în provincii sînt foarte puțin numeroși. Într-o subprefectură nu sînt, în general, decît unul sau doi. Din această pricină funcționarii imperiali sînt asistați de un personal recrutat pe plan local. Străini de regiunile în care rămîn la post doar pentru un răstimp de cîțiva ani, ei trebuie să-și asigure sprijinul notabililor locali și să dea dovadă de suplețe în executarea directivelor guvernului central. În schimb, calitatea lor de funcționari imperiali le asigură un prestigiu considerabil.

Deasupra prefecturilor există, în sfîrșit, anumite servicii specializate, cuprinzînd cîteodată regiuni foarte vaste, cel mai adesea cu caracter militar ori financiar, ce au drept obiect coordonarea și controlul activității prefecturilor. Aceste servicii sînt încredințate unor funcționari de rang înalt.

Instituții juridice

S-au păstrat însemnate colecții de texte juridice și administrative din epoca Tang; altele au putut fi parțial reconstituite. Este cazul ordonanțelor și regulamentelor administrative strînse ulterior la un loc de marele specialist japonez în istoria dreptului chinez, Niida Noboru. Codul imperiului Tang, *Tanglü shuyi*, redactat într-o primă formă în 624, revizuit în 627 și în 637, iar în 653 însoțit de un comentariu, este primul cod chinez ce ne-a parvenit integral. Are ca antecesor direct codul imperiului Zhou de Nord, publicat în anul 564, el însuși urmaș al codurilor mai puțin complete și

mai puțin elaborate ale dinastiilor Cao-Wei și Jin de Vest (268). Este o construcție admirabilă, de o logică fără fisuri, în ciuda amplorii și complexității sale. Analiza principiilor fundamentale ale acestui drept, a noțiunilor și categoriilor sale n-a fost încă niciodată întreprinsă, deși aceasta ar fi un obiectiv de mare interes: o astfel de cercetare ar releva, cu siguranță, o întreagă psihologie și un joc de noțiuni profund originale. În esență, este vorba despre un drept fundamentat pe o scară continuă de pedepse, în care gravitatea delictului este stabilită în funcție nu numai de natura lui, ci și de poziția celui vinovat față de victima sa. În cazul rudelor mai mult sau mai puțin apropiate, această poziție este definită prin tipul de doliu mai mult sau mai puțin îndelungat pe care îl impun relațiile de rudenie sau, în alte cazuri, prin raporturile ierarhice (împărat, funcționari de diferite grade, simpli particulari, persoane cu statut servil etc). În afara rolului său de judecător de instrucție și, uneori, a celui de anchetator, sarcina magistratului nu este aceea de a cîntări răspunderile, de a „spune legea", ci, dimpotrivă, aceea de a fixa cu exactitate natura delictului în funcție de modelele ce-i sînt puse la îndemînă prin cod, procedînd prin asimilare *(lun)* și conformîndu-se unui barem care prevede, după caz și în chip foarte strict, mărirea sau reducerea pedepsei. Aceste caracteristici ale dreptului chinez sînt străvechi și oferă indicații despre echivalența absolută existentă, atît în limbă, cît și în concepte, între termenii și noțiunile de delict și de pedeapsă (limba chineză nu cunoaște decît un singur termen — *zui* — pentru amîndouă noțiunile). Scara pedepselor comportă serii de penalități care își schimbă natura pe măsura agravării lor: lovituri de nuia, lovituri de bambus, muncă forțată, deportare și muncă forțată, sugrumare și decapitare. Distinct de alte tipuri de legislație, codul are un caracter strict penal. Codul Tang cuprinde mai mult de 500 de articole, sistematizate în 12 secțiuni:

I. Definiții și reguli generale.
II. Legi privind transgresarea locurilor interzise (palate imperiale, porți de incintă, ziduri, posturi de frontieră etc).
III. Delicte comise de funcționari în exercitarea funcțiilor lor.
IV. Legi privind familiile țărănești (pămînt, impozite, căsătorie).
V. Legi privind hergheliile și depozitele de stat.
VI. Legi privind recrutarea trupelor.
VII. Delicte împotriva persoanelor și bunurilor.
VIII. Delicte comise în timpul unor încăierări.
IX. Falsuri și contrafaceri.
X. Legi diverse cu caracter special.
XI. Legi privind prinderea celor vinovați.
XII. Legi privind administrarea justiției.

Reglementări agrare

Sistemul agrar din epoca Tang — în secolul al VII-lea și prima jumătate a secolului al VIII-lea — prezintă una dintre trăsăturile cele mai remarcabile din istorie: recurgerea la un sistem de distribuire a pămînturilor care avea să asigure pentru mai bine de un veac regularitatea veniturilor fiscale și să mențină o anumită stabilitate socială. Practica repartizării egale de loturi viagere apăruse sub dinastia Wei de Nord, adoptarea ei oficială datînd din anul 486. Dar în vreme ce în această epocă scopul era încurajarea defrișărilor în zonele uscate, prin înmulțirea loturilor, ordonanțele agrare *(tianling)* promulgate de dinastia Tang în anul 624 urmăresc să pună la îndemîna fiecărei familii țărănești suprafețele de teren indispensabile pentru subzistență și pentru plata impozitelor. „Metoda repartizării egale a pămînturilor" *(juntianfa)*, adoptată în acest moment este, într-adevăr, indisociabilă de legile fiscale promulgate în 619. Aceste legi defineau trei tipuri de dări ce se refereau, potrivit unei practici exercitate constant încă din antichitate, nu la bunuri, ci la

persoane: *zu* — impozit în cereale, *yong* — corvezi diferite și *diao* — impozit în țesături (mătăsuri — *juan* — în regiunile sericicole, pînză de cînepă — *bu* — în celelalte regiuni, îndeosebi în nord-vest). Impozitul în cereale și cel în țesături se aflau în relație cu două tipuri de bunuri funciare fundamental diferite, precis delimitate de noile reglementări agrare: pe de o parte, pămînturile pentru culturile mari (grîu, mei, orz), pe de altă parte, suprafețele mici ocupate de locuință și de grădină, precum și plantațiile de duzi ori de cînepă necesare micului artizanat casnic în domeniul mătăsii și pînzeturilor. În vreme ce terenurile pentru culturile mari trebuiau repartizate în loturi viagere *(koufentian)*, potrivit numărului de bărbați adulți din fiecare familie, celelalte bunuri funciare, și ele limitate, erau socotite drept proprietăți permanente (*yongye*). Pentru bătrîni, bolnavi cronici, infirmi, văduve, negustori și meșteșugari, călugări și călugărițe erau prevăzute loturi mai puțin întinse, cu repartiție viageră *(koufentian)*. Loturile erau foarte reduse în „districtele la strîmtoare", unde populația era densă, față de „districtele largi". În sfîrșit, existau numeroase derogări pentru un întreg ansamblu de terenuri care nu erau supuse repartizărilor și erau exceptate de la sistemul stabilit prin ordonanțe (terenuri publice, terenuri legate de funcții, pămînturi acordate de împărat, pămînturile mînăstirilor, coloniilor militare, coloniilor agricole etc).

Acest sistem fiscal și agrar implica un recensămînt foarte exact al populației, o cunoaștere precisă a cadastrului fiecărui district și o clarificare riguroasă a indivizilor în interiorul grupelor de vîrstă definite de ordonanțe: „galbeni" (sugari), „mici" (copii), „mijlocii" (adolescenți), adulți și bătrîni. S-a crezut multă vreme că, din pricina complexității acestui control administrativ, „metoda repartizării egale a pămînturilor" n-ar fi avut decît o existență teoretică. Descoperirea unor manuscrise din secolele al VII-lea și al VIII-lea în orașele Dunhuang, din

Gansu, și Turfān (Gaochang), din Asia Centrală, a adus însă dovada funcționării ei efective. Anumite documente de la Turfān vorbesc despre restituirea și distribuirea pămînturilor potrivit sistemului repartizărilor viagere, iar registrele de recensămînt *(huji)* de la Dunhuang, care prezintă situația familiilor, cu vîrsta fiecăruia dintre membrii acestora, precum și un releveu exact al loturilor și al delimitării acestora, datează dintr-o epocă în care sistemul se afla deja în declin, dar încă nu dispăruse.

Este posibil ca sistemul să nu fi putut fi aplicat efectiv decît în zona de cultură uscată, ce se întinde de la provinciile de nord pînă în Valea Huai: mai în sud, așezările formau unități mai greu de împărțit, iar investițiile menite amenajării și irigării lor făceau mai acut sentimentul de proprietate. Diferențele între China culturilor de grîu și China orezăriilor s-au accentuat în perioada avîntului riziculturii, dintre secolele al VIII-lea și al XI-lea. Ele au rămas însemnate în epoca dinastiei Ming (secolele al XIV-lea-al XVII-lea) în care se constată o dualitate de regimuri fiscale, ce corespunde aproximativ opoziției generale între zonele culturilor de grîu și sorg și zonele culturilor de orez.

Armatele

Nucleul armatelor Sui și Tang din secolul al VII-lea este aristocratic: marile familii din Guannei (Shaanxi și Gansuul de Est) și, într-o mai mică măsură, din alte regiuni ale Chinei de Nord sînt cele care furnizează și comandă trupele cele mai bune. Oamenii lor sînt cei ce servesc în corpurile de elită: gărzi imperiale și armate ale palatului. Contrar clișeului tradițional, clasa conducătoare din secolul al VI-lea, ca și cea generată de aceasta, sub dinastia Sui și la începutul dinastiei Tang, nu este o clasă de funcționari cărturari, ci o aristocrație de tra-

 diție militară. Gustul ei pentru chestiunile mi-

litare, pasiunea pentru cai, interesul pentru creșterea animalelor se explică prin ascendențele ei nomade și prin influența prelungită a culturilor de stepă în China de Nord. Fără vitejia războinică și simțul onoarei, fără gustul pentru acțiune proprii acestei aristocrații, marile fapte de arme din timpul dinastiilor Sui și Tang nu ar fi fost cu putință.

Este adevărat că eficiența instituțiilor militare a contribuit și ea la aceste succese. Instituțiile în cauză au fost însă concepute, la origine, tocmai în funcție de familiile de tradiție militară: este vorba despre un sistem de miliții (*fubing*) de 800 pînă la 1200 oameni, concentrate în jurul capitalei în Shaanxi, în regiunea Taiyuan, în Shanxi — zonă de penetrație a incursiunilor turce —, precum și la frontierele de nord. Acest sistem de recrutare nu se aplica, sub dinastia Zhou de Nord, decît familiilor dedicate meseriei armelor și pare să nu fi fost extins la familiile țărănești decît sub dinastia Tang. Este, într-adevăr, grăitor faptul că regulamentele privind milițiile, promulgate la începutul dinastiei Tang, prevedeau ca cei angajați în cavalerie să-și procure singuri calul și o parte din armament, lucru de neconceput dacă ar fost vorba de simpli țărani. În mod evident, în această epocă, întocmai ca și în alte perioade ale istoriei, a existat în armată o împărțire a sarcinilor: țăranii, puțin obișnuiți cu caii și ei înșiși călăreți mediocri, nu sînt decît în cazuri de excepție luptători care să poată rivaliza cu oamenii stepei. În schimb, ei alcătuiesc masa infanteriei, sînt capabili să apere posturile fortificate, să ocupe terenul și, adesea, sînt întrebuințați la acele munci indispensabile pe care le reprezintă producerea de furaje și cereale, transporturile și curieratul. Trupele de elită, corpurile de intervenție rapidă nu sînt formate din țărani, ci, în chip esențial, din nomazi raliați și mai mult ori mai puțin sinizați, sau, așa cum s-a întîmplat în secolele al VI-lea și al VII-lea, din populații han metisate cu bar-

bari, din chinezi pe jumătate convertiți la obiceiurile și mentalitatea oamenilor de stepă.

Un rol hotărîtor în politica ofensivă a imperiului Tang a revenit unui animal — anume calul, purtător al călărețului-arcaș. Creșterea cailor a fost sistematic dezvoltată în secolele al VII-lea și al VIII-lea. La începuturile ei, dinastia Tang nu dispunea, potrivit textelor, decît de un număr redus de cai — 5 000 cu totul — dintre care 3 000 fuseseră luați de la statul Sui, din mlaștinile de la Chi'anze, la vest de Chang'an, iar 2 000 de la turcii din Gansu. Foarte repede însă, sînt create herghelii publice, al căror succes este rapid de vreme ce, încă spre mijlocul secolului al VII-lea, dinastia Tang dispune de 700 000 de cai, distribuiți pe pășunile din Shaanxi și Gansu, pășuni ce ocupă mari suprafețe. Acestor cai li se adaugă cei care sînt proprietate particulară și al căror număr nu este cunoscut. Creșterea pe cont propriu a cailor pare să fi fost foarte dezvoltată în China de Nord și, îndeosebi, în Gansuul Oriental, în Shaanxi și Shanxi. Regulamentele milițiilor (*fubing*) prevedeau, cum am văzut, obligația ca luptătorii — ori cel puțin unii dintre ei: aceia aparținînd marilor familii aristocratice — să-și procure ei înșiși caii. În prima jumătate a secolului al VIII-lea, o seamă de membri ai familiei imperiale, înalți funcționari și generali posedă turme de vite, oi, cai și cămile. Perioada în care armatele chineze au dispus de numărul cel mai mare de cai corespunde celei a marilor ofensive de la mijlocul secolului al VII-lea. Caii sînt numeroși și ieftini pînă către 665. Ulterior, incursiunile turce și tibetane dezorganizează hergheliile, și creșterea cailor pare să intre în declin. În 713, hergheliile imperiale nu mai numără decît 240 000 de animale. În 725 cifra urcă din nou la 400 000, grație înnoirii metodelor de creștere și cumpărărilor de la crescătorii din stepă. În 727, la Yinchuan, pe cursul superior al Fluviului Galben, este organizat un tîrg de cai unde turcii vin să-și vîndă animalele pe mătăsuri și metale.

Dar, în ajunul răscoalei lui An Lushan, numărul de cai înregistrați de administrația hergheliilor nu mai este decît de 325 700. Pînă în această epocă, micul cal mongol, întîlnit în mod curent în întreaga zonă a stepelor și în China de Nord, dar care astăzi este pe cale de dispariție, nemaisubzistînd decît în Djungaria, a fost încrucișat cu un mare număr de rase diferite, și aceasta din pricina tributurilor oferite de regatele din Asia Centrală și din regiunile de dincolo de Pamir: pur-sînge arabi aduși în 703 la curtea Tang, poney sălbatici dăruiți în 654 de tibetani, cai de Kokand, Samarcand, Buhara, Kish, Chach, Maimargh, Khuttal, cai din Gandhāra, Khotān, Kuchā, cai kirghizi de Baikal etc.

Aristocrația din nord nutrește, în secolele al VII-lea și al VIII-lea o adevărată pasiune pentru cai. Înalta societate merge călare și jocul de polo, importat, neîndoielnic, din Iran, face furori la Chang'an. Pasiunea pentru cai explică locul ocupat de acest animal în pictură — unii pictori, precum Han Gen (către 720—780), sînt specializați în acest subiect — și în sculptura din epoca Tang, așa cum o demonstrează magnificele basoreliefuri din mormîntul împăratului Taizong (626 — 649) și figurinele funerare. Calul din epoca Tang are caracteristici ce indică influența importurilor și încrucișărilor cu rasele din Orientul Mijlociu și din Transoxiana, mai înalți și mai svelți decît micul poney mongol, care va reveni, în forță, pe primul plan după dinastia Tang, așa cum o dovedesc picturile din epocile Yuan (secolele al XIII-lea — al XIV-lea) și Ming (secolele al XIV-lea — al XVII-lea).

Incursiunile tibetane din anul 763, în cursul cărora sînt furați cei mai mulți dintre caii din hergheliile publice, marchează declinul definitiv al creșterii acestor aninale în China de Nord-Vest. Imperiul Tang nu va mai putea recurge de acum înainte decît la paliative: achiziții de cai de la particulari (30 000 de iepe sînt cumpărate pe teritoriul capitalei pentru grajdurile palatului) și de la nomazi (cumpărări de cai în schimbul a 10 000 de suluri de mătase în anii 815-816, în regiunea Munților Ordos), încercarea eșuată de a înființa în 817—820, după o expropriere a pămînturilor țărănești, crescătorii de stat în zonele agricole din Shaanxi, Henan și din nordul Hubeiului. Uigurii, care ajutaseră dinastia Tang în luptele din 758—759 împotriva tibetanilor, obțin în schimb monopolul aproape absolut asupra comerțului cu cai. Aprigi la cîștig, ei vînd administrației chineze, pur și simplu, niște mîrțoage, dar la prețuri exorbitante: la sfîrșitul secolului al VIII-lea, un cal uigur era vîndut în schimbul a patruzeci de cupoane de mătase.

Regiunile cele mai bune pentru creșterea cailor par să fi fost cele din Gansuul Oriental, din Valea Jing, în Shaanxi, și din părțile occidentale ale provinciei Shanxi. În ziua în care China nu a mai fost în stare să asigure protecția acestor regiuni împotriva incursiunilor muntenilor și nomazilor, ea și-a pierdut unul dintre principalele mijloace de intervenție în Asia Centrală și a fost condamnată la repliere spre Henan și spre regiunile din sud-est: aceasta a fost, fără putință de tăgadă, una dintre cauzele slăbiciunii imperiului Song pînă la cucerirea lui de către jůnchenii veniți din nord, între 960 și 1126.

Distribuirea armatelor chineze este grăitoare —, iar remarcile care pot fi făcute în această privință nu sînt valabile doar pentru epoca Tang. Aceste armate sînt concentrate în jurul capitalelor și în lungul frontierelor de nord și nord-vest. Sarcinile lor esențiale sînt apărarea imperiului împotriva incursiunilor și invaziilor de la fruntarii și asigurarea protecției puterii centrale împotriva răscoalelor din provincii. Gărzile imperiale, staționate în sudul capitalei, și armatele cantonate la nord de palat constituie o pavăză nemijlocită împotriva încercărilor de lovitură de stat. În afară de aceasta, gărzile furnizează escorta împăratului pe timpul deplasărilor sale sau detașamente militare pentru marile ceremonii: desfășurare de forță și totodată de fast încredințată în principiu trupelor de elită. Cît pri-

veşte armatele de la frontiere, ele îndeplinesc, potrivit tipului lor, două funcţii diferite: este vorba fie de corpuri expediţionare, în care cavaleria reprezintă elementul cel mai activ, fie de garnizoane care au în sarcină liniile de apărare şi nodurile de comunicaţii. Trupele cantonate în provincii nu reprezintă decît o foarte mică parte din ansamblul armatelor chineze. Puterea imperială pare să nu-şi facă griji în această privinţă. Atîta vreme cît nu se transformă în adevărate rebeliuni armate, sprijinite cîteodată de clasele înalte, răscoalele ţărăneşti nu reprezintă un pericol serios şi urgent. Nu-i vorba decît despre bande de ţărani dezrădăcinaţi, care trăiesc din jaf, adăpostindu-se în munţii greu accesibili sau ascunzîndu-se în regiunile mlăştinoase. Rău echipate, ele sînt îndeobşte neputincioase în faţa oraşelor fortificate, unde îşi au reşedinţa reprezentanţii puterii imperiale. Banditismul nu este, în cele din urmă, decît un rău cronic, dar suportabil. De altfel, cu şefii acestor bande se poate trata, raliindu-i în schimbul acordării unor titluri şi funcţii oficiale. Este în tot cazul limpede că pentru a menţine linişte în provincii, puterea centrală nu se bizuie în primul rînd pe forţă. Gruparea locuitorilor în mici unităţi răspunzătoare pentru actele fiecăruia, obligaţia de a denunţa delictele, responsabilitatea funcţionarilor şi conducătorilor de districte, de sate şi de familii formează, încă de la începuturile imperiului, un sistem de constrîngeri atît de general şi atît de bine integrat moravurilor, încît nici măcar nu mai este resimţit ca atare. De aici, remarcabila lui eficacitate.

2. Marea expansiune din secolul al VII-lea

Începînd cu sfîrşitul secolului al VI-lea, lumea chineză se consolidează, se îmbogăţeşte, se organizează, încearcă să-şi extindă influenţa în

afară şi să respingă populaţiile care fac incursiuni la hotarele ei: tuyuhuni din Qinghai, tanguţi, de la hotarele Sichuanului, turci şi alţi nomazi din Mongolia şi Djungaria, kitani din Mongolia Orientală şi din bazinul Rîului Liao (Manciuria), populaţii din regatul Koguryo (Coreea de Nord). Această lume este stimulată, în acelaşi timp, de pericole venite din exterior, care o incită să-şi consolideze forţele, şi de avîntul propriei sale puteri.

Evenimentele

În zona de stepă situaţia se modificase începînd cu mijlocul secolului al VI-lea, odată cu formarea unei noi confederaţii de triburi nomade, conduse de turci (*tujue*). Aceşti întemeietori ai unui nou imperiu de stepă puseseră capăt în 552 hegemoniei ruanruanilor sau (rouranilor) asupra regiunilor ce se întindeau de la Valea Orkhon, la sud de Baikal, pînă în Valea Ili. Mai periculoasă decît cea a predecesorilor lor, ameninţarea turcă se află la originea celei de a doua mari perioade de construcţie din istoria Marelui Zid, după cea din secolele al III-lea — al II-lea î.e.n., şi înaintea celei de-a treia şi ultime perioade, din secolul al XV-lea.

În vreme ce dinastia Wei de Nord se limitase la consolidarea, în 423, a vechilor ziduri din epocile Qin şi Han şi la fortificarea, în 446, a regiunii Datong (extremul nord al provinciei Shanxi), unde se afla capitala statului, dinastia Qi de Nord construieşte în 555—556 noi linii de apărare, dublate în parte în anii 557 şi 565, şi care urmează un traseu situat mult mai la sud decît cel al fortificaţiilor din epoca Qin. Este acelaşi traseu pe care îl va adopta în secolul al XV-lea dinastia Ming.

Cînd, în 577, China de Nord este unificată sub dinastia Zhou, relaţiile între turci şi chinezi se modifică: în timp ce, pînă la această dată, cele două imperii din nord, aflate în luptă unul cu celălalt, căutau alianţa cu turcii, unificarea

schimbă datele problemei: ea constituie condiția necesară celei de-a doua mari expansiuni chineze în Asia, după aceea din epoca Han.

Divizarea în 582 a turcilor în două confederații—cea a turcilor orientali, din Valea Orkhon, și cea a turcilor occidentali, în Altai — nu pare să le fi slăbit forța; în același an ei pătrund în masă dincoace de Marele Zid, iar în 585 imperiul Sui este obligat să prelungească spre vest fortificațiile construite de dinastia Qi de Nord. Noul tronson se extinde pe 350 km, de la Munții Ordos pînă la actualul Yinchuan (regiunea Ningxia), pe cursul superior al Fluviului Galben. Incursiunile încetează, pentru un timp, în urma unui tratat încheiat în 584 și urmat, în 590, de căsătoria unei prințese chineze cu unul dintre hanii turci. Aceștia reiau însă ofensiva în jurul anului 600, ajungînd în 601 pînă în apropiere de Chang'an. Amenințarea turcilor, respinși în 608 către Kokonor, nu va fi înlăturată decît în 630, prin marea ofensivă care asigură imperiului Tang controlul Munților Ordos și a Mongoliei de Sud-Vest.

Anul 630 marchează începutul marii expansiuni Tang în Asia, în vremea împăraților Taizu și Gaozong (626-683). Înfrîngerea turcă deschide în 630—645 căile Asiei Centrale armatelor și administrației chineze: în 640, Hami și Turfān (regatul Gaochang întemeiat de coloni chinezi), în 658 Karashāhr și Kuchā, apoi oazele din Transoxiana trec succesiv sub controlul Chinei. Circumscripții chineze sînt create dincolo de Pamir: prefecturile Kang (Samarkand), An (Buhara), Shi (Taşkent), Mi (Māimargh), He (Kushānika), Cao (Kaputana), Shi (Kish). În 648, generalul Wang Xuance organizează, neîndoielnic cu trupe nepaleze și tibetane, o expediție în India de Nord, în regiunea Patna, pentru a tranșa în favoarea Chinei problema succesiunii la tronul micului regat Magadha. În nord-est, Manciuria și aproape întreaga peninsulă coreeană trec, în jurul anului 660, sub controlul imperiului Tang. În 662, China intervine în afacerile interne ale dinastiei sassanide la Ctesiphon, pe Tigru, în chiar momentul cînd

imperiul persan este amenințat de înaintarea arabilor omeyyazi. Extinderea controlului imperiului Tang asupra acestor vaste teritorii duce la crearea a șase „guvernăminte generale" (*dudufu* sau *duhufu*), un fel de protectorate militare: Annan la Hanoi, Beiting (Bishbalîk, regiunea actualului Urumchi, în sudul Djungariei), Anxi în Gansuul Occidental, Andong în Liaoning (Manciuria de Sud), Anbei, în nord-vestul Munților Ordos și Shanyu, în nord-estul aceleiași regiuni, în Mongolia.

Expansiunea imperiului Tang din Coreea pînă în Iran și din Valea Ili pînă în centrul Vietnamului este, fără îndoială, fenomenul cel mai important din istoria politică a Asiei în secolul al VII-lea, fenomen ce implică o remarcabilă organizare militară și administrativă: mobilitate și rapiditate a trupelor de intervenție formate din corpuri de cavalerie, creșterea cailor, implantarea de colonii militare în Asia Centrală pentru aprovizionarea armatelor, sisteme de stații de poștă, o intensă activitate diplomatică. Dar această extraordinară expansiune, care face din China dinastiei Tang cea mai mare putere din Asia acelei epoci, este fragilă. Ca și în epoca Han, lungimea și dificultatea comunicațiilor între capitală și regiunile pe care China le controlează în Asia Centrală explică extrema precaritate a ocupației chineze în aceste regiuni, în care trebuie să fie întreținute, cu mari cheltuieli, colonii militare. Kashgar, oaza cea mai de vest a bazinului Tarim, se află la aproape 5 000 km de Chang'an, iar drumurile ce leagă Anxiul de Hami și Turfān străbat regiuni de deșert, în care locurile cu apă sînt rare. Mai depărtate încă, teritoriile situate dincolo de Pamir nu sînt accesibile decît prin trecători de munte, a căror parcurgere constituie o adevărată aventură.

Dacă supunerea tuyuhunilor și tanguților din Qinghai și Gansu este un fapt împlinit încă de la începuturile dinastiei, dacă problema turcă este soluționată în linii esențiale prin marea ofensivă din 630, apoi prin ralierea și sedentarizarea

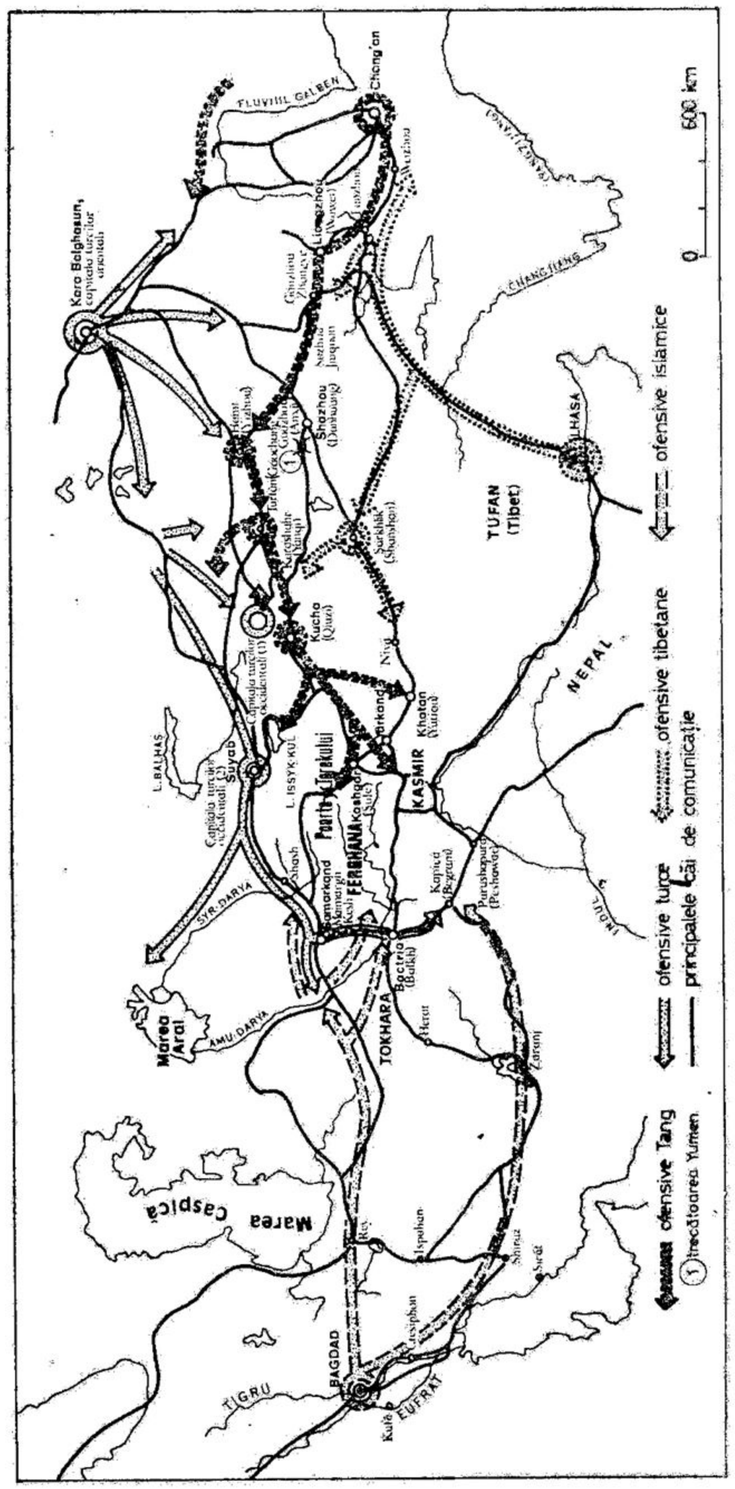

17. Asia Centrală în secolele al VII-lea—al VIII-lea

progresivă a unei părți din triburile de stepă, totuși incursiunile nomazilor și muntenilor nu încetează, punînd din nou sub semnul întrebării ralierea la imperiul Tang a oazelor din Asia Centrală și amenințînd securitatea garnizoanelor și caravanelor. Imperiul Tang este obligat să organizeze o expediție în Valea Ili împotriva turcilor orientali, a căror capitală, Suyab, situată pe cursul Rîului Tchou, va fi distrusă abia în 748 de către armatele chineze. Noi dificultăți apar odată cu expansiunea tibetanilor, care între 670 și 678 fac incursiuni în zona oazelor și ocupă la un moment dat Khotān, Yārkand, Kashgar și Kuchā, și apoi, odată cu expansiunea arabă, provoacă un recul al influenței chineze în Iran pentru ca în curînd să amenințe cuceririle Chinei în Transoxiana și în regiunea Kashgar.

3. Istoria politică a perioadei 684—755

Împărătesele Wu și Wei

Sfîrșitul secolului al VII-lea și primii ani ai secolului al VIII-lea sînt dominați de uimitoarea figură a unei foste concubine a împăraților Taizong (626—649) și Gaozong (649—683) — Wu Zhao (624—705). Foarte influentă începînd din 654, împărătească titulară în anul următor, ea domnește în fapt după moartea lui Gaozong, survenită în anul 683. Îndepărtînd de la tron pe urmașul legitim, ia în 690 numele imperial de Zetian și întemeiază dinastia Zhou, al cărei unic suveran va fi: este primul și singurul împărat de sex feminin din istoria Chinei. Acest intermezzo de 15 ani (sau de 27, dacă luăm în considerare întreaga perioadă în care Wu Zetian a deținut în fapt puterea) nu poate fi explicat decît prin societatea politică a epocii și prin influența hotărîtoare a budismului. Toate eforturile împărătesei Wu, începînd din momentul

în care a fost capabilă să-şi exercite influenţa asupra guvernului, au tins spre eliminarea de la putere a reprezentanţilor aristocraţiei din nord-vest, ce ocupau toate posturile de comandă încă de la începuturile dinastiei şi care controlau, îndeosebi, gestiunea statului prin intermediul cancelariei imperiale (*menxiasheng*). Imediat după moartea lui Gaozong, în 684, Zetian a pus să fie masacraţi cîteva sute dintre aceşti aristocraţi, precum şi numeroşi membri ai familiei imperiale Li. Transferînd sediul obişnuit al curţii de la Chang'an la Luoyang, ea scapă mai uşor de sub controlul marilor familii. Împărăteasa a dorit, de asemenea, să înlesnească formarea unei noi clase de administratori, recrutaţi prin concurs. Este remarcabil faptul că examenele şi probele, ce nu jucaseră sub dinastia Han decît un rol secundar în recrutarea şi promovarea funcţionarilor, n-au fost organizate în mod sistematic decît începînd cu anul 669. Această instituţie, care avea să aibă în lumea chineză o influenţă atît de considerabilă, a fost mai întîi o armă politică în mîinile împărătesei Wu Zetian. Odată urcată pe tronul imperial în 690, ea schimbă întreaga nomenclatură oficială şi organizarea administrativă, inspirîndu-se, aşa cum făcuse cu şapte secole în urmă uzurpatorul Wang Mang, din acel text clasic suspect care este *Zhouli*. Ea schimbă şi denumirile localităţilor şi inventează nouăsprezece noi caractere de scriere, a căror întrebuinţare devine obligatorie.

Extraordinara ascensiune a lui Wu Zhao şi, îndeosebi, înscăunarea ei nu s-ar putea explica fără ajutorul şi sprijinul ocult al bisericii budiste, devenită o mare putere politică şi economică începînd cu primii ani ai secolului al VI-lea. O seamă de preziceri budiste născocite în favoarea ei o desemnau pe fosta concubină a lui Taizong drept viitor împărat şi drept reincarnarea lui Bodhisattva Maitreya (Mile), Buddha mîntuitorul, mesia a cărui aşteptare însufleţise în trecut mai multe secte milenariste. Ea însăşi se călugărise în 650, într-o mînăstire de călugă-

riţe, după moartea lui Taizong. Bigotă, superstiţioasă, a copleşit cu favoruri biserica (recrutări de călugări, întemeieri de mînăstiri, construcţii, turnări de clopote şi de statui). Sub domnia sa a fost sculptat în stîncă, în defileul Longmen, la sud de Luoyang, imensul Vairocana cu cei doi acoliţi ai săi.

Perioada în care Wu Zetian s-a aflat la putere şi cei cinci ani care au urmat restaurării, în 705, a dinastiei Tang — moment în care atotputernică este împărăteasa Wei — sînt o epocă de risipă şi de relaxare generală a moravurilor. Principi şi prinţese imperiale, înalţi funcţionari, favoriţi, mari mînăstiri se îmbogăţesc şi-şi sporesc domeniile funciare. Mica ţărănime, beneficiară a loturilor viagere, este strivită sub povara impozitelor şi corvezilor. Numărul dijmaşilor creşte.

Vîrsta de aur a dinastiei Tang

Prima jumătate a secolului al VIII-lea (sau, mai exact, anii 710—755) este perioada cea mai strălucită din istoria dinastiei Tang. În această epocă influenţa Chinei în Asia se află la apogeu. Capitala, Chang'an, devine centrul unei civilizaţii cosmopolite, în care se amestecă influenţe din Asia Centrală, din India şi din Iran. Poezia clasică şi studiile budiste se află la maxima lor strălucire.

În 710, Li Longji (685—762), fiul împăratului Ruizong, îndepărtat de la putere în 690 de către Zetian, elimină clanul împărătesei Wei şi aşază pe tron pe tatăl său, înainte de a domni el însuşi, cu începere din anul 712, sub titlul de Xuanzong (712—756). Această mare domnie începe printr-o punere în ordine a finanţelor, a administraţiei şi a moravurilor politice. Se depun eforturi pentru a reconstitui, în 721 şi 724, registrele de recensămînt, în scopul de a găsi un remediu pentru reducerea dramatică a numărului de familii impozabile. Declinul sistemului

milițiilor (*fubing*), care îngăduise în secolul al VII-lea expansiunea imperiului Tang în Asia, incită la reorganizarea armatei, reformele sporesc autonomia și puterea de inițiativă a șefilor militari. O mai bună gestiune a hergheliilor imperiale, neglijate în vremea împărătesei Zetian, permite să se dispună din nou de un mare număr de cai. Imperiul Tang intervine în bazinul fluviului Amu-Daria, la cererea regatului Tokhara și a altor regate din această regiune, amenințate de incursiunile arabe. În 723, regatul triburilor mohe, vînători de la hotarele Heilongjiangului (Amur), este transformat în prefectură chineză. Începînd cu 745, se desfășoară o vastă contraofensivă pentru a stăvili înaintarea arabă în Transoxiana și în Valea Ili.

Se produc însă, între timp, transformări lente, care aveau să ducă la una dintre cele mai mari crize din istorie. Sistemul agrar continuă să se degradeze. Puterea șefilor de armate crește prin crearea, la hotarele nordice, a unor regiuni militare (*fanzhen* sau *fangzhen*) aflate sub comanda unor comisari imperiali (*jiedushi*). Formarea din soldați de meserie a unor importante armate constituie o amenințare pentru puterea centrală, însă favorurile acordate de stat căpeteniilor militare continuă să crească în timpul domniei lui Xuanzong. Cheltuielile destinate armatelor trec de la 2 milioane de legături a cîte 1000 de monede de aramă în anul 713, la 10 milioane în 741 și ajung în 755 la 15 milioane. În același timp, imperiul Tang este obligat, în fața presiunii regatului tibeto-birman Nanzhao din Yunnan, să cedeze acestuia controlul drumurilor și teritoriilor din sud-vest, în vreme ce contraofensiva din 750 în actualul Turkestan sovietic se soldează cu un eșec: în 751, armatele Tang, comandate de generalul coreean Gao Xianzhi, sînt zdrobite de arabi în bătălia de la Rîul Talas, la sud de Lacul Balhaș. Începînd cu anul 745, la nord-vest de Dunhuang (regiunea Hami) se constituie un regat de populații turce pe jumătate sedentarizate, cunoscute sub numele de uiguri.

Pe plan politic, restaurarea în 705 a dinastiei Tang fusese urmată de întoarcerea la putere a vechii aristocrații din nord-vest, care din acest moment intră în luptă cu noua clasă de funcționari recrutați prin concurs. Conflictul se află la apogeu în 736, cînd se opun unul altuia funcționarul-cărturar Zhang Jiuling (673—740), un creol născut în zona subtropicală, și Li Linfu (? — 752), reprezentant al aristocrației din Valea Wei. Lucrurile se complică atunci cînd, spre sfîrșitul domniei, Xuanzong se dezinteresează de gestiunea statului și, sub influența concubinei Yang Yuhuan, celebra *guifei* Yang, intrată la palat în 745, acordînd posturi importante membrilor familiei acesteia. La moartea lui Li Linfu, în 752, vărul favoritei imperiale, Yang Guozhong, intră în competiție cu generalul An Lushan pentru postul de prim ministru. Numirea în acest post a lui Yang Guozhong declanșează, la sfîrșitul anului 755, marea rebeliune militară a lui An Lushan.

Rebeliunea militară din anii 755–763

Expansiunea militară, succesele armatelor chineze din Coreea pînă în Iran au dus, sub domnia lui Xuanzong (712—756), la un fel de precipitare scăpată de sub control. Puterea centrală pare să fi uitat că, în asemenea împrejurări, armatele de meserie, mînate de interese proprii și în care domnește o stare de spirit din ce în ce mai îndepărtată de cea a civililor, ajung să se constituie printr-un proces ce urmează parcă un fel de pantă naturală. A spori autonomia armatelor, a concentra comandamentele, a te încredința oamenilor de meserie înseamnă a-ți procura mijloacele unei politici ofensive și victorioase, dar totodată înseamnă a slăbi statul. Or, tendința de a spori puterea șefilor de armate, manifestată în prima jumătate a secolului al

VIII-lea, se accentuează din raţiuni de politică internă: pentru a face faţă puterii rudelor concubinei Yang Yuhuan şi, îndeosebi, puterii lui Yang Guozhong, care transformase Sichuanul într-un fel de feudă a sa, marele ministru Li Linfu, care guvernează imperiul între 737 şi 752, încearcă să favorizeze pe generalii armatelor din nord. Li Linfu mizează, îndeosebi, pe generalii de origine străină, în speranţa că vor fi mai uşor de manevrat decît militarii chinezi. Aşa se face că, în regiunea actualului Beijing, aprovizionată prin mijlocirea unui canal, încă din vremea războaielor purtate în Coreea de imperiul Sui, generalul An Lushan se vede copleşit de favorurile Curţii. Născut din tată sogdian şi din mamă turcă, An Lushan are drept nume de familie pe cel al sogdienilor originari din Buhara, la nord de Amu-Daria, şi drept nume patronimic o transcriere destul de exactă a numelui iranian Roxana („lumină"), acelaşi cu al prinţesei din Bactriana luată de soţie de către Alexandru cel Mare. În iarna 755—756, An Lushan porneşte în fruntea armatelor sale către Luoyang şi Chang'an, care se predau fără a opune nici o rezistenţă. Nararea dramaticelor evenimente care au urmat — fuga împăratului la Chengdu, succesiunea lui Shi Siming la conducerea armatelor rebele după moartea, în 757, a lui An Lushan, dificila recucerire a regiunii celor două capitale de către noul împărat Suzong, cu ajutorul tibetanilor şi uigurilor — nu-şi are, desigur, locul aici, unde nu poate fi vorba decît despre o rapidă survolare a istoriei Chinei. În schimb, se cuvin subliniate foarte gravele consecinţe ale acestei tragedii.

Capitolul 2

TRANZIŢIA CĂTRE TIMPURILE MODERNE

1. Consecinţele rebeliunii

Rebeliunea lui An Lushan şi Shi Siming poate fi considerată drept una dintre marile cotituri ale istoriei lumii chineze, deoarece este însoţită şi urmată, în toate domeniile, de o netă schimbare a orientărilor. Criza pare să fi grăbit prefacerile care în prima jumătate a secolului al VII-lea abia se prefigurau: relaţiile externe, politica, economia şi societatea, viaţa intelectuală — toate oferă modificări rapide începînd cu anii teribili 755—763.

Refluxul

În cursul crizei se descompune întregul sistem de protecţie instalat la hotarele imperiului. Controlul Pamirului este pierdut încă de cînd, cu cîţiva ani înainte de răscoală, arabii au ocupat regiunea Kashgar. Uigurii, principalii aliaţi ai puterii legitime, se întind în 757 în Gansu şi domină astfel toate regiunile situate între Wuwei, în centrul Gansuului, şi Turfān. Se afirmă, de asemenea, puterea tibetanilor: aceştia fac incursiuni în oazele din Asia Centrală, în Qinghai şi în Gansu. În 763 ei se instalează la Ningxia, pe cursul superior al Fluviului Galben,

fură caii din herghelille imperiale din Gansuul Oriental și pătrund chiar în Chang'an. Începînd cu anul 790, toate teritoriile aflate la vest de trecătoarea Yumen ies definitiv de sub controlul Chinei. Dacă ne gîndim la raporturile constante pe care, începînd cu dinastia Han, statele chineze le-au întreținut cu Asia Centrală și cu regiunile situate dincolo de Pamir, acesta reprezintă un eveniment cu consecințe capitale pentru istoria civilizației chineze.

În nord-est, statul Silla, care se impusese în Coreea la sfîrșitul secolului al VII-lea, se declară independent de imperiul Tang. În sfîrșit, în regiunile cuprinse între Sichuan și Birmania, se dezvoltaseră, începînd cu mijlocul secolului al VII-lea, o seamă de principate tibeto-birmane sinizate ori permeate de influențe chineze, indiene și tibetane, aliate cînd ale Chinei, cînd ale Tibetului. Cel mai puternic dintre ele, acela al „principelui din Sud" (Nanzhao), își asimilase rivalii și, din anul 750, începuse să se extindă în ciuda expedițiilor chineze trimise pentru a-l ține în loc. Principatul Nanzhao va deveni și mai amenințător în secolul al IX-lea, lansîndu-și atacurile pînă în regiunea Chengdu și punînd stăpînire, în 827, asupra bazinului Fluviului Roșu și asupra Hanoiului. După eșecul unei expediții chineze din 865—867, va reuși chiar să ocupe pentru o vreme capitala Sichuanului. Cunoscut, începînd cu anul 902, sub numele de regatul Dali (localitate situată pe malul occidental al Lacului Erhai, în vestul provinciei Yunnan), acest stat din sud-vest avea să se mențină pînă la cucerirea sa de către mongoli, la mijlocul secolului al XIII-lea.

Replierea generală, care urmează marii perioade de expansiune din secolul al VII-lea și din prima jumătate a secolului al VIII-lea, se va accentua în secolul al X-lea, odată cu formarea în nord-est a imperiului sinizat al kitanilor, și cu pierderea de către chinezi a controlului asupra bazinului Fluviului Roșu: profund marcat de un mileniu și mai bine de administrare și colonizare chineze, Vietnamul scutură în 939 tutela regatului Han de Sud, instaurat la Guangzhou, și de atunci își va păstra constant independența, excepție făcînd ocupația mongolă și scurta perioadă în care, la începutul secolului al XV-lea, Vietnamul va face parte din imperiul Ming.

Transformarea sistemului fiscal și evoluția societății

Schimbările nu sînt mai puțin importante într-un cu totul alt domeniu: acela al organizării fiscale, ce se află în strînsă legătură cu alcătuirea politică, cu realitățile sociale și cu economia.

Sistemul repartizării viagere a pămînturilor destinate culturilor mari, menite să furnizeze impozitul în grîne, era complex și mai ales fragil, în măsura în care depindea de un recensămînt și de un cadastru ce trebuie să fie precise și mereu actualizate. În plus, era cu neputință de aplicat peste tot o legislație uniformă, din pricina diversității de condiții geografice și inegalităților de locuire. Acolo unde pămînturile lipseau, era permisă emigrarea. Exista o mare tentație de a include pămînturile primite ca loturi viagere în proprietățile familiale, oriunde terenurile plantate cu cînepă înlocuiau plantațiile de duzi, așa cum era cazul în întreaga Chină de Nord-Vest. În sfîrșit, multiplele derogări prevăzute de regulamente furnizau motive de a nesocoti legea. Așadar, încă de la sfîrșitul secolului al VII-lea, clasa micilor beneficiari ai loturilor viagere începe să se destrame și falsificarea registrelor de recensămînt se generalizează.

Cauzele acestui fenomen au fost cu siguranță multiple: emigrațiile spontane provocate de incursiunile nomazilor sau tibetanilor în regiunile de frontieră, atracția exercitată de regiunile

fluviilor Huai și Yangzi, regiuni în care se dezvoltă cultura orezului și schimburile comerciale, presiunea exercitată de proprietarii bogați, în măsură să acorde împrumuturi țăranilor strîmtorați. Dar cauza principală a reducerii rapide a numărului de familii impozabile în cursul secolului al VIII-lea a fost, fără îndoială, exploatarea celor mai săraci de către cei mai bogați și mai puternici. Marile familii din nord-est, care dominau viața politică, nobilimea imperială (rude directe și prin alianță ale împăraților, familiile concubinelor imperiale), generalii și înalții funcționari, marile mînăstiri posedau în secolul al VII-lea și în prima jumătate a secolului al VIII-lea domenii particulare desemnate prin denumiri variate, între care cea mai răspîndită era *zhuangyuan* (fermă-grădină). Aceste domenii — un fel de case de țară cu parcuri de agrement — cuprindeau și exploatări agricole în marginea celor practicate de țărani: terenuri muntoase sau colinare, livezi, ca și cîmpuri cultivate cu cereale. Morile de pe aceste domenii, instalate pe cursurile de apă, erau, cîteodată, la originea litigiilor cu țăranii, lipsiți de apă pentru irigații. În prima jumătate a dinastiei Tang, domeniile particulare se extind, înglobînd o seamă de pămînturi țărănești, așa încît caracterul lor se modifică termenul *zhuangyuan* ajungînd să desemneze mari exploatări agricole, cultivate de dijmași sau de muncitori agricoli plătiți. Marile domenii aveau să dea naștere în epocile ulterioare, ca și *villae*-le romane, unor mici aglomerări: numeroase orașe din epoca dinastiei Song conservă, în chiar numele lor (*zhuang*), amintirea acestei origini. Aceste transformări se explică, neîndoielnic, prin dezvoltarea comercială pe care o cunoaște lumea chineză începînd cu secolul al VIII-lea.

Eforturile întreprinse în prima jumătate a secolului al VIII-lea pentru a reînscrie familiile și pămînturile dispărute din registrele de recensămînt rămîn vane. Din această pricină, se recurge tot mai des la o nouă formă de impunere, care nu se mai referă la familiile de cultivatori, ci la pămînturi (*ditouqian*) și la recolte (*qingmiaoqian*). Această practică este sistematizată și generalizată cu prilejul celebrei reforme a impozitelor directe din 780, datorată lui Yang Yan: *liangshuifa* — „metoda impozitelor de vară și de toamnă".

Dar reforma impozitelor agricole, dintre care o parte serveau la alimentarea bugetelor provinciale, nu este suficientă. Trebuiau găsite surse noi de venituri, căci numeroase regiuni scăpau de sub autoritatea guvernului central. Monopolurile de stat, care permiteau taxarea produselor de consum curent fie la nivelul producției însăși, fie la nivelul distribuirii, permiteau anularea deficitului prin venituri regulate, independente de situația politică. Avîntul economic produs în cursul secolului al VIII-lea în valea Fluviului Yangzi și în Sichuan avea să asigure succesul acestor noi forme de impunere, inspirate de amintirea celebrului monopol al sării și fierului instituit în 117 î.e.n, în vremea domniei împăratului Wudi din dinastia Han. Monopolul sării, cel mai sigur și mai rentabil în măsura în care puterea de stat controla regiunile producătoare (sărăturile din provinciile maritime, din Hebei pînă în regiunea Guangzhou, lacurile sărate din sudul provinciei Shanxi și puțurile de sare din Sichuan), a fost instituit în 759, cel al spirtoaselor în 764, cel al ceaiului, a cărui întrebuințare se răspîndea cu iuțeală, în 793. Încă din 780, monopolul sării aduce statului jumătate din încasările sale. În 806, ajunge la 6 milioane de legături a cîte 1 000 de monede, în 808 la 8 800 000 legături. Sistemul fiscal și repartizarea diferitelor tipuri de impozite s-au transformat deci radical între 760 și 800. Nu numai că impozitele agrare și-au schimbat natura, nemaifiind aplicate pe cultivatori, ci pe pămînturi; însă fiscalitatea de origine comercială tinde să capete o importanță mai mare decît cea a impozitelor directe, ce se

bizuiau pe mica țărănime. Această tendință se va accentua în epoca dinastiei Song (960—1279).

Acțiunea statului în domeniul fiscal sfîrșește prin a favoriza pe negustorii bogați, care iau asupra lor perceperea taxei pe sare. În orice caz, această acțiune le dă prilejul de a mînui capitaluri importante și de a-și spori forța economică. Schimburile comerciale între bazinul Yangziului și China de Nord, între Sichuan și Zhexi (Jiangsuul de Sud și nordul provinciei Zhejiang) se află, din jurul anului 800, în mîinile unor foarte mari negustori, deveniți intermediari oficali ai administrației; mari negustori de sare de la Yangzhou, oraș comercial important situat pe Marele Canal, la 20 km nord de Yangzi, și negustori bogați din Chengdu (Sichuan). Este de reținut creșterea extraordinară a comerțului cu ceai în cursul secolului al VIII-lea (folosirea ceaiului ca băutură începuse să se răspîndească în epoca Tang). De la sfîrșitul secolului al VIII-lea, veniturile din taxele pe comerțul cu ceai, produs în regiuni din Anhui, Zhejiang și Fujian, precum și în Sichuan, ajung la 400 000 legături a cîte 1 000 de monede de aramă, adică la aproximativ 12% din enormele venituri obținute din taxa pe sare.

Negustorii de ceai au contribuit mult la născocirea unor procedee de transfer al creditului. În anii 806—820 apar primele hîrtii de schimb, sub numele de *feiqian* („monedă zburătoare"): negustorii de ceai ce vin să-și vîndă încărcăturile în capitală livrează cîștigurile lor oficiilor care reprezintă la Chang'an administrațiile provinciale (*jinzouyuan*) și capătă polițe care le permit, după deducerea taxelor prelevate în capitală, să fie plătiți în bani la reîntoarcerea în provinciile lor de origine. La sfîrșitul secolului al IX-lea și la începutul secolului al X-lea, antrepozitele de mărfuri, prăvăliile de amanetare și cele ale zarafilor și, mai apoi, casele de comerț din Chengdu (în Sichuan) încep să emită certificate de depozit negociabile, care sînt strămoșii bancnotelor de hîrtie. Primele bancnote emise de stat vor apărea în Sichuan, în 1 024. Penuria de mijloace de plată într-o epocă în care tranzacțiile comerciale se dezvoltau rapid s-a aflat la originea acestor inovații în procedeele de transfer al creditului.

Primul mare avînt al culturii orezului

În secolul al VIII-lea, centrul de greutate al lumii chineze tinde să se deplaseze din Valea Wei și din Cîmpia Centrală, unde rămăsese fixat încă din antichitate și din neolitic, către cîmpiile din bazinul inferior al Fluviului Yangzi. Acest fenomen capital în istorie este, fără îndoială, legat, în același timp, de progresele rizi-culturii pe teren inundat și de dezvoltarea comercială a regiunilor din bazinul Yangziului, producătoare de mătăsuri, de ceai și de sare (salinele din Huai). În vreme ce metodele de cultură folosite pînă în secolul al VI-lea constau în recoltarea orezului de pe terenurile unde fusese semănat, ceea ce făcea indispensabilă necultivarea periodică a pămîntului, practica replantării răsadurilor permite, sub dinastia Tang, creșterea rapidă a randamentelor, care se va accelera încă în secolul al XI-lea, grație introducerii unor varietăți precoce de orez, apoi grație selecției sistematice a speciilor, făcînd din rizicultura pe teren inundat una dintre tehnicile agricole cele mai savante din lume, care va da, pînă în zilele de azi, cele mai înalte producții la hectar. Tot în epoca Tang apar unelte agricole proprii acestui tip de cultură, ale căror forme sînt foarte apropiate de cele ale uneltelor de azi: lanțul cu palete (*longguche*) care permite ridicarea apei de la un nivel la altul cu ajutorul unui sistem de pedale, grapa (*pa*) și plugul de orezărie. Aceste progrese ale riziculturii aveau nu numai să favorizeze popularea bazinului Fluviului Yangzi, ci și, grație unui sistem de canale construite în jur de 600, cu scopuri strategice și politice, să asigure resurse comple-

mentare Chinei de Nord, a cărei producție rămînea supusă capriciilor climei.

Potrivit recensămintelor epocii, populația regiunilor situate la sud de bazinul mijlociu și inferior al Fluviului Yangzi sporește de la 3 milioane de indivizi impozabili la 10 milioane, într-un răstimp cuprins între aproximativ anul 600 și 742, în vreme ce în China de Nord, unde era concentrată cea mai mare parte a celor 50 de milioane de locuitori, cîți număra China dinastiei Tang, se produce o ușoară scădere a populației care, în același răstimp, trece de la 75% din total, la 53%. Intensificarea transportului de orez pe Marele Canal în epoca în care Pei Yaoqing (681—743) reformează sistemul transporturilor pe cursurile de apă, creînd stații de poștă și silozuri (734), permite fixarea cu precizie a momentului cînd începe să se contureze avîntul agricol în bazinul inferior al Fluviului Yangzi: în cursul anilor 734—736, 7 milioane de *shi*, adică mai mult de 4 milioane de hectolitri de orez sînt transportați spre China de Nord.

Acest avînt al riziculturii a contribuit mult la restaurarea dinastici după marea criză din 756—763. Grînarul cu orez din bazinul Rîului Huai și cel din bazinul inferior al Fluviului Yangzi fuseseră cruțate de războaie și întreaga economie a imperiului se va bizui, începînd cu ultimele decenii ale secolului al VIII-lea, pe această regiune.

2. Fărîmițarea imperiului

Evoluția politică

Dacă puterea centrală a știut să facă dovada unei uimitoare capacități de adaptare în domeniul fiscal — între 780 și 850 aproximativ a avut loc o adevărată restaurare a puterii dinastiei Tang—, în schimb aceasta va eșua în încercarea de a readuce întregul imperiu sub controlul politic pe care îl exercitase înainte de rebeliune.

Forța excepțională a lui An Lushan, în preajma rebeliunii, venea din aceea că generalul cumula comanda regiunilor militare Fanyang (regiunea Beijing), Hedong (Shanxi), și Pinglu (Shandong), efectivele de care dispunea atingînd aproape 200 000 de oameni, iar cavaleria circa 30 000 de cai, fără a mai socoti ajutorul pe care i-l puteau aduce triburile nomade din Mongolia Orientală și din sudul Manciuriei. Cauza rebeliunii — independența de fapt a comisarilor imperiali, aflați la comanda regiunilor militare (*jiedushi*) — nu dispare însă prin represiune. Dimpotrivă, puterea legală este constrînsă să multiplice regiunile militare în provincii și să sporească puterea *jiedushi*-lor în vederea luptei împotriva insurgenților. La sfîrșitul dinastiei Tang, vor exista 40—50 de regiuni militare de importanță diferită; această instituție va dăinui și sub cele cinci dinastii (907—960), în care regiunile militare, *fanzhen*, erau încă în număr de 30 pînă la 40.

Cele zece regiuni militare (fanzhen) existente către 742

NUMELE	SEDIUL	EFECTIVE	
		ÎN SOLDAȚI	ÎN CAI
Anxi	Kucha (bazinul Tarimului)	24 000	2 700
Beiting	Bishbalîk (în apropierea actualului Urumchi)	20 000	5 000
Hexi	Liangzhou (Gansuul Central)	73 000	7 900
Shuofang	Lingzhou (cursul superior al Fluviului Galben)	64 700	13 300
Hedong	Taiyuan (Shanxi)	55 000	14 800
Fanyang	Youzhou (regiunea actualului Beijing)	91 400	6 500
Pinglu	Yingzhou (Shandong)	37 500	5 500
Longyou	Shanzhou (Kokonor)	75 000	10 000
Jiannan	Chengdu (Sichuan)	30 900	2 000
Lingnan	Gouangzhou	15 400	0

Autonomia de fapt pe care puterea centrală fusese constrînsă să o recunoască comisarilor imperiali avea să pricinuiască divizarea imperiului și căderea dinastiei. Evoluția aceasta pare să fi fost însă accelerată și de o stranie răscoală itinerantă.

În urma perioadelor de foamete, care fac ravagii în China de Nord, în 874 se constituie bande de jefuitori la hotarele provinciilor Shandong, Henan și Jiangsu. În anul următor, aceste bande își găsesc șefi în persoanele a doi contrabandiști de sare, dintre care primul, Wang Xianzhi, va fi executat în 878, după ce se va fi raliat dinastiei Tang, iar al doilea, Huang Chao, va da numele său acestei răscoale itinerante: plecate din sud-vestul Shandongului, trupele de răsculați vor parcurge toate marile drumuri ale Chinei, jefuind orașele cele mai bogate și pustiind totul în calea lor. Vor începe prin atacarea tîrgurilor de pe Fluviul Galben; în 878, aceste trupe părăsesc sudul regiunii Luoyang, îndreptîndu-se către cursul mijlociu al Fluviului Yangzi, ajung la Lacul Puoyang, bîntuie în Anhui și Zhejiang, ajung la Fuzhou și apoi, în 897, la Guangzhou, unde masacrează pe bogații negustori străini din oraș. Iau apoi drumul spre Guangxi și Hunan, ocupînd Luoyangul la sfîrșitul lui 880. Valul de răsculați, cuprinzînd 600 000 de oameni, pătrunde, la începutul anului următor, în Chang'an. Capitala și împrejurimile ei sînt trecute prin foc și sabie. Izgonit din Chang'an de trupele guvernamentale, care se dedau și ele jafului, Huang Chao reintră în nefericitul oraș cinci zile mai tîrziu, cufundîndu-l, după propria lui expresie, „într-o baie de sînge". Ceea ce vor recuceri în 883 trupele de tătari shato, comandate de turcul sinizat Li Keyong (856—908), trecut în serviciul dinastiei Tang, nu sînt decît niște ruine; Li Keyong va fi, în perioada de haos de la sfîrșitul dinastiei, unul dintre aspiranții la puterea imperială și își va atinge scopul, întemeind în 923 dinastia Tang

tîrzie. Deveniți simple jucării în mîinile celor mai de seamă căpetenii militare, începînd cu anul 885 împărații Tang nu-și vor mai avea reședința, cu excepția unor perioade scurte, la Chang'an — imensa metropolă ce simbolizase în secolele al VII-lea și al VIII-lea gloria și splendoarea imperiului Tang —, ci la Luoyang.

Un fost locotenent al lui Huang Chao, cîștigat de partea puterii legitime, Zhu Wen (Zhu Quanzhong), (852—912), care ocupa poziția strategică Kaifeng din Henanul de Est, întemeiază în 907 noul-imperiu al dinastiei Liang (Hou Liang sau dinastia Liang tîrzie): această dată marchează sfîrșitul nominal al unei dinastii care încă din 885 își pierduse puterea efectivă.

O nouă formă de putere

Răspunzători direcți pentru declinul și prăbușirea dinastiei Tang sînt așa-numiții comisari imperiali, *jiedushi*, aflați la comanda regiunilor militare (*fanzhen*): ei și armatele lor sînt aceia care, răpind puterii centrale controlul asupra provinciilor, au pus capăt imperiului Tang și au provocat o fărîmițare a Chinei ce avea să dureze aproape un veac.

În vreme ce primii comisari militari făceau parte din aristocrație sau din rîndurile cărturarilor, slăbirea puterii imperiale, începută prin răscoala lui Wang Xianzhi și Huang Chao (874—883), înlesnește în regiunile militare eliminarea vechilor cadre administrative. Printr-un fel de alegere democratică, destul de mult uzitată în rîndurile armatelor devenite independente de puterea centrală, trupele își numesc proprii generali și îi înalță la demnitatea de comisari imperiali. Aceste alegeri au drept criterii exclusive popularitatea, valoarea militară, autoritatea dobîndită: în acest fel au fost aduși la putere, în provincii, oameni proveniți din păturile cele mai joase ale societății. Zhu Quanzhong

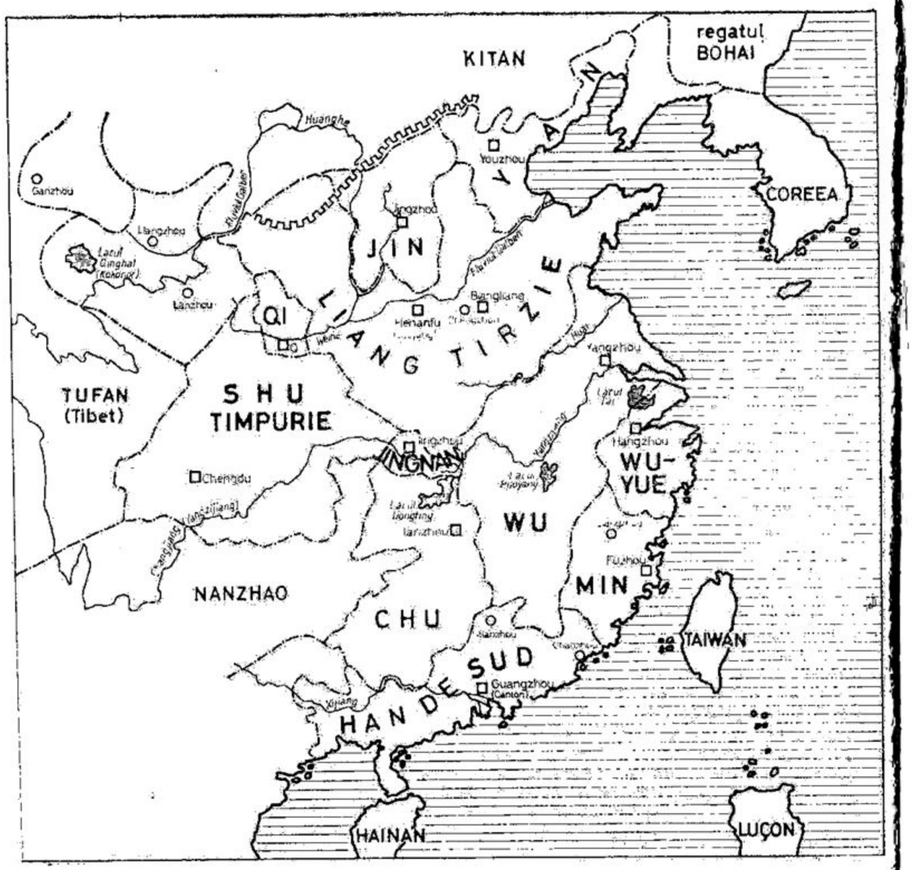

18. Fărîmițarea politică a Chinei sub cele cinci dinastii (secolul al X-lea)

(Zhu Wen), întemeietorul primei dintre cele cinci dinastii ce se vor succeda la Kaifeng între 907 și 960, este fiul unui cărturar rural ruinat. Mai întîi muncitor agricol, apoi șef de secție în armată, își datorează numirea în funcția de comisar imperial faptelor sale de arme excepționale în campaniile împotriva lui Huang Chao. Wang Jian, care-și va constitui un regat în Sichuan, este un fost brigand care a optat pentru viața de soldat; Qian Li, primul conducător al regatului Wu-Yue (Jiangsuul de Sud și Zhejiang) este un țăran dezrădăcinat angajat în milițiile de auto-

apărare ale marilor familii din Hangzhou; frații Wang, ce vor domni în Fujian, sînt foști bandiți din Henan. Un alt întemeietor de regat — regatul Jingnan, pe cursul mijlociu al Fluviului Yangzi — este fostul sclav al unui negustor din Kaifeng, iar altul, Ma Yin, principe de Chu, un dulgher trecut la brigandaj. Li Keyong (856—908), fondatorul dinastiei Tang tîrzii era, cum s-a văzut, o căpetenie a triburilor turce shato, ce se puseseră în slujba imperiului Tang în vremea răscoalei lui Huang Chao.

Astfel se constituie o nouă clasă conducătoare în rîndurile căreia rămîn vii tradițiile din timpurile vieții lor în afara legii; relații strînse de dependență leagă pe satrapii regionali și pe generalii acestora. Este un fapt curent ca în mediile de briganzi și răsculați oamenii să se lege frați, acest jurămînt implicînd mai multe îndatoriri decît o cer legăturile de sînge. O altă practică ce ia amploare în rîndurile armatelor independente de la sfîrșitul dinastiei Tang este adopțiunea: generalii șefi de state au drept fii adoptivi (*yier*) pe locotenenții și miniștrii lor. Aceste legături de rudenie fictivă explică solidaritatea gărzilor particulare și a armatelor personale de mercenari — temelia cea mai trainică a noilor puteri politice care se substituie în toate regiunile autorității guvernului central, eliminîndu-i pe funcționarii civili ai acestuia. Concentrarea puterii militare în mîinile șefului statului este caracteristică pentru epoca celor cinci dinastii și pentru începutul epocii dinastiei Song. În această perspectivă, evoluția care conduce regiunile militare autonome de la sfîrșitul secolului al IX-lea spre reunificarea provinciilor chineze de către întemeietorul dinastiei Song este un proces continuu: imperiul Song provine direct din regiunile militare independente de la sfîrșitul dinastiei Tang.

Divizarea imperiului Tang
și transformarea regiunilor militare în regate și imperii

REGIUNI (*FANZHEN*)	REGATE (*GUO*)	IMPERII
Shanxi de Nord, 883	Jin, 895	Hou Tan , 923
Henanul Oriental și cursul superior al Rîului Huai, 883	Hou Liang, 901	Hou Liang, 907
Anhui de Nord și Jiangsu de Nord, 892	Wu, 902	Wu, 927
Hebei de Nord, 894	Yan, 909	Yan, 911
Bazinul de vest al Rîului Wei, 887	Qi, 901	Hou Tang, 923
Fujian, 896	Min, 909	Min, 945
Sichuan, 891		Qian Shu, 907
Hunan, 891	Chu, 907	
Zhejiang, 898	Yue, 902	Wu-Yue, 907

Acest tabel arată că independența de fapt a viitoarelor regate ale celor cinci dinastii este cîștigată încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea.

Într-un prim moment, comisarii imperiali își desemnează ei înșiși urmașii — curtea imperială nu face decît să ratifice alegerea lor, căutînd astfel cel puțin să sancționeze prin autoritatea ei ceea ce nu poate împiedica — și puterea lor devine curînd ereditară. Într-un al doilea moment, în jurul anului 900, regiunile independente se proclamă regate (*guo*) și, cîțiva ani mai tîrziu, căpeteniile acestora nu ezită să uzurpe titlul de împărat și să întemeieze dinastii. Singurele diferențe care despart cele „cinci dinastii", ce se succed la Kaifeng, de cele „zece regate", ce-și împart restul fostului imperiu Tang, constau în aceea că puterea de stat instalată la Kaifeng controlează, în China de Nord, un teritoriu mai întins, și nu faptul că cele cinci dinastii au fost considerate drept moștenitoare ale dinastiei Tang.

Autonomie regională și avînt economic în secolul al X-lea

Slăbiciunea puterii centrale la sfîrșitul dinastiei Tang favorizează reapariția tendințelor regionaliste: regatele provenite din regiunile militare corespund, cel mai adesea, unor mari regiuni naturale. Este cazul regatelor Shu, în Sichuan, Han de Sud, în Guangdong, Min, în Fujian, Chu, în Hunan, Wu-Yue, în Zhejiang etc. Independența permite acestor regiuni să-și afirme vocațiile naturale — acelea de a-și dezvolta economia în chip autonom și de a stabili relații externe. Anumiți istorici moderni au văzut în răscoala țesătoriilor de brocart din Sichuan, condusă de Wang Xiaobo și Li Shun, între anii 993 și 995, o mișcare autonomistă care urmărea prelungirea independenței economice și politice a Sichuanului în momentul anexării provinciei la imperiul Song: meșteșugarii răsculați erau amenințați de producția fabricilor de brocart din regiunea Kaifeng. În bazinul Fluviului Yangzi și în porturile provinciilor maritime, avîntul economic manifestat începînd din secolul al VIII-lea nu pare să fi slăbit. Regatul Min din Fujian, ale cărui comunicații pe uscat cu provinciile din interior sînt anevoioase, se îmbogățește dezvoltîndu-și legăturile maritime și exportînd mătăsuri și piese de ceramică fabricate în Fujian, Zhejiang și Anhui. Adevărata înflorire a Guangzhouului se produce la începutul secolului al X-lea. Regatul Chu din Changsha își sporește producția de mătăsuri și pînzeturi și dobîndește importante venituri din exporturile de ceai către nord. În vreme ce Sichuanul, bazinul Fluviului Yangzi și provinciile maritime din sud par să cunoască o eră de prosperitate, ce se va prelungii în secolele al XI-lea — al XIII-lea, pînă la cucerirea mongolă (1273—1279), nordul suferă adînc de pe urma războaielor care l-au pustiit fără încetare între 890 și 923. Chang'anul e în ruină, iar Luoyangul este un oraș depopulat; se înțelege astfel de ce

regimurile politice, care urmează dinastiei Tang începînd cu anul 907, și-au stabilit capitala mai spre est, chiar la gura Marelui Canal. Nordul duce lipsă de soldați pentru armatele sale și se întîmplă ca toți bărbații valizi să fie încorporați, indiferent de vîrstă. Dezertările sînt numeroase — pentru a le evita, oamenii sînt marcați cu fierul roșu —, fenomen care va continua să constituie o mare problemă pînă la sfîrșitul secolului al X-lea. Ca urmare a breșelor practicate pentru inundarea teritoriilor ocupate de trupe inamice, digurile fluviului și-au pierdut trăinicia. În 931 ele se rup, provocînd o catastrofă. Pe de altă parte, atacurile kitanilor, populație turco-mongolă din regiunile situate la nord de Beijing, contribuie la nesiguranța generală și la instabilitatea stăpînirilor politice instalate la Kaifeng.

3. Concluzie

Zorii unei lumi noi

Anumite inovații care apar în cursul epocii Tang și la sfîrșitul ei vor modifica profund fizionimia lumii chineze. Prime indicii ale prefacerilor ce vor urma, acestea permit de pe acum schițarea imaginii unei Chine foarte diferite de cea din secolul al VII-lea, care moștenise din epoca medievală tradițiile sociale și politice ale nordului, ca și pe cele literar-artistice ale celor șase dinastii.

În esență, este vorba despre:

— declinul și apoi dispariția vechii aristocrații din nord-vest și, în chip mai general, eliminarea vechilor clase conducătoare din secolele al VII-lea — al VIII-lea: societatea din epoca Song va fi o societate de oameni noi, fără filiație cu marile familii aristocratice sau de cărturari din prima parte a epocii Tang;

— constituirea, în secolele al IX-lea — al X-lea, a unor armate de profesie alcătuite din mercenari, ce vor înlocui definitiv armatele de recruți a căror tradiție urca pînă în epocile dinastiilor Qin și Han: de aici o nouă definire a puterii politice: șeful statului nu se mai sprijină pe un ansamblu de familii puternice care l-au adus la putere, ci pe un nucleu de trupe de elită care-i sînt personal devotate;

— transformarea sistemului fiscal, în aparență fără mare importanță, dar în realitate avînd consecințe capitale: în vreme ce, de la sfîrșitul antichității, dreptul preeminent al statului se exercita asupra oamenilor și forței de muncă, ceea ce făcea indispensabilă repartizarea pămînturilor cultivabile și limitarea proprietății funciare, reformele din 780 ale lui Yang Yan, necesare datorită deplasărilor de populație și dificultăților de control, duc la transferarea acestui drept asupra terenurilor cultivate, întărind astfel un concept de proprietate străin de tradiție; recursul la armatele de mercenari, explicabil, desigur, prin anumite împrejurări politice, este, de asemenea, legat de slăbirea controlului statului asupra indivizilor;

— imposibilitatea de a practica drumurile Asiei Centrale (una dintre cauzele particulare ale declinului religiei budiste) și, începînd cu primii ani ai secolului al X-lea, revigorarea puterii nomade, care va duce la formarea unor mari imperii sinizate, de un tip inexistent în trecut. Închiderea frontierelor de nord antrenează o deplasare a centrului de greutate politic și economic spre est și sud-est, fenomen accelerat și accentuat de avîntul din ce în ce mai marcat al Chinei din bazinul inferior al Fluviului Yangzi; contrar Chinei secolului al VII-lea, orientată spre interiorul Asiei, cea care se naște începînd de la mijlocul epocii Tang se orientează spre mări

și oceane;

— avîntul agricol, comercial și urban al Chinei din bazinul inferior al Fluviului Yangzi, datorat progresului riziculturii pe terenuri inundate, dezvoltării unor noi circuite comerciale (ceai, sare, aprovizionarea armatelor din nord cu furaje și grîne etc), ce leagă strîns China de pe Yangzi și din Sichuan cu cea de Nord, apariției unor tehnici comerciale (certificatul de depunere negociabil, care va da naștere bancnotei de hîrtie); în acest context, instituirea monopolurilor de stat favorizează ascensiunea unei noi clase de mari negustori, care totuși nu poate scăpa de sub tutela puterii politice;

— apariția unei inovații tehnice — reproducerea textelor și desenelor prin xilografiere — care, ducînd la o bruscă răspîndire a cunoștințelor, va duce și la lărgirea bazei sociale a claselor conducătoare și, pe de altă parte, va da naștere unei literaturi populare transmisă în scris și nu pe cale orală.

Capitolul 3

DE LA DESCHIDEREA CĂTRE LUME LA REÎNTOARCEREA SPRE IZVOARELE TRADIȚIEI CLASICE

Istoria intelectuală a secolelor al VII-lea—al X-lea prezintă un remarcabil paralelism cu evoluția politică din aceeași perioadă. Moștenitoare a tradițiilor din epoca medievală, China secolelor al VII-lea—al VIII-lea duce la apogeu studiile budiste și poezia cu formă regulată. Credincioasă „esteticismului" din secolele al III-lea—al IV-lea, această epocă aduce puține inovații, cu excepția domeniului istoriei, unde este întreprins un efort precoce spre reflecție. Receptivă la tot ce vine din străinătate, China acestor vremuri exercită o puternică influență asupra celei mai mari părți a Asiei. Niciodată strălucirea Chinei n-a fost, cu siguranță, mai puternică. Dar refluxul expansiunii chineze începînd cu mijlocul secolului al VIII-lea provoacă o reacție de repliere în sine, de ostilitate față de culturile străine și o reîntoarcere spre izvoarele tradiției chineze anterioare perioadei medievale. Nu este vorba încă decît de tendințe, însă acestea vor deveni precumpănitoare în momentul marii „Renașteri" chineze din secolul al XI-lea.

1. Apogeul culturii medievale

Istorie și poezie

Tradițiile proprii perioadei dinastiilor din nord și sud (secolele al IV-lea—al VI-lea) se prelungesc în epoca Sui și Tang și rămîn dominante pînă la mijlocul secolului al VIII-lea.

Stilul căutat al prozei cu fraze cuplate și genul poeziei de curte, la modă în secolul al VI-lea în China de pe Yangzi, sînt cultivate încă la începutul dinastiei Tang, iar critica literară rămîne întemeiată pe o apreciere pur estetică a lucrărilor. O dovedește interesul mereu viu pentru acea antologie a celor mai bune bucăți literare care este *Wenxuan*: Li Shan publică în 658 celebrul său comentariu, care va fi inclus, în 719, în *Wenxuanul cu cinci comentatori* (*Wuchenzhu Wenxuan*). Tot astfel, și *Notele despre pictorii celebri, aranjate pe epoci* (*Lidai minghuaji*), în care Zhang Yanyuan și-a adunat notele critice despre 371 de pictori și caligrafi, din epoca dinastiei Jin și pînă în 841, continuă tradiția lucrărilor de critică picturală din vremea dinastiilor din sud.

Epoca Tang este vîrsta de aur a poeziei clasice, aceea a poeziilor de formă regulată, ce combină, potrivit unor reguli stricte, alternanța de tonuri și ritmuri. Poezia acestei perioade valorifică bogata moștenire pe care o constituie îndelunga tradiție care merge de la poezia lirică a epocii Han, emoționantă prin simplitate, pînă la poeții decadenți și alambicați din timpul ultimei dintre dinastiile din sud. Vîntul din larg reînnoiește însă, totodată, sursele de inspirație într-o Chină deschisă spre stepele și oazele Asiei Centrale și spre civilizațiile îndepărtate și, de asemenea, cu bariere sociale, tot mai puțin rigide: poezia nu mai este exclusiv apanajul aristocrației, așa cum rămăsese în vremea dinastiilor din sud, iar sistemul concursurilor are drept efect, începînd cu sfîrșitul secolului al

VII-lea, favorizarea ascensiunii unor noi pături sociale. Ideea, atît de stranie pentru noi, dar în consonanță cu realitățile morale și practice ale lumii chineze din acea vreme, potrivit căreia un om nu poate fi desăvîrșit decît dacă are o cultură poetică, impusese instituirea unei probe de poezie în cadrul celui mai prestigios concurs pentru recrutarea de funcționari. Această dispoziție n-a fost, cu siguranță, străină de uimitorul avînt al acestui gen literar între secolele al VII-lea și al X-lea. Trebuie, de asemenea, ținut seama de influența mecenatului imperial — marele Xuanzong (712—756) era, în același timp, poet, muzician și actor — și de rolul însemnat jucat de cercurile de cîntărețe prostituate pe care le frecventau tinerii de familie din Chang'an, precum și candidații la concursurile oficiale.

O parte dintre cele mai bune poeme din epoca Tang vor fi strînse și publicate la începutul secolului al XVIII-lea în *Culegerea integrală a poeților Tang* (*Quantangshi*, 1705) ce cuprinde 48 900 poeme, opere a 2 300 autori. Printre numele cele mai mari, amintim pe cele ale lui Chen Zi'ang (661—702), Song Zhiwen (m. către 710) și Shen Quanqi (m. către 713), la începuturile dinastiei, pe cele ale lui Meng Haoran (689—740), Wang Changling (?—755), Wang Wei (701?—761), Li Bai (701—762), Gao Shi (702—765?) și Du Fu (712—770), sub domnia atît de strălucitoare a lui Xuanzong și sub cea a lui Suzong, pe cel al lui Bai Juyi (772—846) și al pictorului său Yuan Zhen (779—831), pentru prima jumătate a secolului al IX-lea, în care se afirmă noi tendințe reformatoare și, în sfîrșit, trebuie amintiți Du Mu (803—853) — numit și „micul Du" pentru a-l distinge de ilustrul său predecesor, marele Du Fu —, Li Shangyin (812—859) și Wen Tingyun (812—870?), toți poeți originali, personali, care, în același timp, aduc mărturie despre epocile atît de diferite în care au trăit.

Situația studiilor clasice nu este mai strălucită sub dinastiile Sui și Tang decît fusese începînd cu epoca de haos ce pusese capăt dinastiei Han. Lucrarea *Wujing zhengyi* (*Sensul corect al celor cinci texte clasice*), alcătuită de Kong Yingda (574—648) și Yan Shigu (581—645) și publicată în 653, nu este, de fapt, decît o compilație din comentariile anterioare ale lui Kong Anguo (sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.), Zheng Xuan (127—200), Du Yu (222—284) la *Zuozhuan* și ale lui Wang Bi (226—249) la *Yijing*. La un alt comentator al textelor clasice, Lu Yuanlang (Lu Deming) (către 581—630), persistă interesul pentru lucrările ce se pronunțau în favoarea Școlii misterelor (*xuanxue*) în secolele al III-lea—al IV-lea; el comentează cărțile *Laozi* și *Yijing*.

Dimpotrivă, noi orientări apar în secolele al VII-lea și al VIII-lea în domeniul istoriei. Lucrările de istoriografie iau un mare avînt la începutul epocii Tang, angajîndu-se pe o cale ale cărei primejdii vor fi curînd denunțate: în afara istoriilor dinastiilor din nord (*Beishi*, 645) și ale dinastiilor din sud (*Nanshi*, 659), alcătuite de Li Yanshou (date necunoscute), sînt compilate încă cinci istorii dinastice, de către echipe de istoriografi oficiali. În acest fel, diferite părți din *Suishu* (*Istoria dinastiei Sui*) sînt definitivate între 622 și 656, *Istoria dinastiei Liang* (*Liangshu*) și *Istoria dinastiei Chen* (*Chenshu*) către 629, *Istoria dinastiei Zhou de Nord* (*Zhoushu*) în 636 și *Istoria Jin* (*Jinshu*) în 645. Caracterul mecanic al acestor compilații, controlul exercitat de puterea politică asupra redactării, tăcerile și distorsiunile impuse autorilor de către cei aflați la putere, lipsa de reflecții și de coordonare aveau să facă obiectul criticilor unui spirit independent de la începutul secolului al VIII-lea: *Generalități despre istorie* (*Shitong*), de Liu Zhiji (661—721), apărute în 710 — prima lucrare de acest fel din literatura universală—, marchează începutul unei meditații asupra pro-

blemelor istoriei și istoriografiei ce va înflori în secolul al XI-lea, dînd naștere, mult mai tîrziu, cu Zhang Xuecheng (1738—1801), unei filozofii a istoriei care-i amintește pe Vico și Hegel. Într-adevăr, Liu Zhiji îi anunța deja pe istoricii din epoca Song și pe filozofii din secolele al XVII-lea—al XVIII-lea prin refuzul oricărei interpretări iraționale (cum ar fi punerea în legătură a ciclurilor dinastice cu succedarea celor cinci virtuți elementare — *wuxing*), prin intenția sa de a nu reține din istorie decît factorii umani, prin ideea sa privind necesitatea unor monografii despre orașe, despre clanuri, despre flora și fauna regiunilor, prin interesul pentru notarea exactă a cuvintelor, în forma în care au fost pronunțate (cuvintele îl reprezintă pe om și păstrează amprenta personalității lui), prin atitudinea sa critică față de textele clasice, prin scrupulul său primordial de obiectivitate și cercetarea criteriilor adevărului istoric.

În chiar momentul cînd se manifestă această trezire a gîndirii critice și, fără îndoială, legate de acest moment, apar noi tipuri de opere istorice. Răspunzînd necesităților epocii și unui nou interes pentru istoria instituțiilor, ele mărturisesc, în același timp, despre reacția provocată de caracterul rutinier al compilațiilor oficiale. Este vorba despre enciclopedii politice și istorice care nu se mai mărginesc la cadrul tradițional al dinastiilor, ci cuprind perioade mai întinse, pentru a releva schimbările suferite de instituții în decursul vremurilor. Este cazul lucrărilor *Zhengdian* (740) de Liu Zhi, fiul lui Liu Zhiji, și *Tongdian* de Du You (732—812) — istorie a instituțiilor politice din antichitate pînă în anul 800, în care se găsește o informație asupra marelui centru musulman de la Kūfa, din Mesopotamia. Marile opere istorice, din epoca Song pînă în secolele al XI-lea și al XII-lea, se vor situa în descendența acestor prime enciclopedii.

Apogeul budismului chinez

China dinastiilor Sui și Tang, de la sfîrșitul secolului al VI-lea la mijlocul secolului al IX-lea, a fost cel mai strălucitor lăcaș al religiei universale care, pentru majoritatea populațiilor Asiei, a fost budismul. Acestui fapt, mai mult decît campaniilor și victoriilor obținute din Coreea pînă în Iran, i se datorește puterea ei de iradiere. Pentru Japonia, ca și pentru Coreea, China epocii Tang a fost o a doua patrie a budismului, mai apropiată decît India, dar nu mai puțin prestigioasă prin vestigiile și legendele sale, prin sanctuarele sale, prin celebrele sale locuri de pelerinaj și prin iluștrii ei învățători. Aparițiile lui Bodhisattva Manjuçrī se petreceau în Munții Wutai (nord-estul provinciei Shanxi). Puxian (Samantabhadra), călare pe un elefant bîntuia ceturile Muntelui Emei din Sichuan... Budismul face parte integrantă din civilizația, din societatea, din sistemul politic al lumii chineze în epocile Sui și Tang. Mînăstirile sînt aici centre ale unei culturi, în același timp, laică și religioasă, chineză și budistă. Tipul călugărului cărturar, poet și caligraf, își are corespondentul în mireanul pios, interesat de filozofia budistă, amator de practici de concentrare, capabil să dezbată elemente de doctrină cu călugării din mînăstiri sau din schiturile de munte.

Asistăm la înflorirea unui budism tipic chinez, care aduce inovații în cîmpul interpretărilor și doctrinelor. Acesta este momentul în care se constituie marile secte ce se vor perpetua în Japonia, în care budismul din China se îmbogățește prin noile aporturi ale Indiei și ale țărilor convertite la budism, precum și printr-o masă considerabilă de noi tradiții.

Istoria sectelor budiste chineze este complexă și nu poate fi vorba aici de a intra în amănunte. Vom aminti numai că formarea lor — contrar tradițiilor stabilite de adepții lor, care încercau să împingă cît mai departe cu putință originile

sectei lor — este relativ tîrzie. Nu le vom menționa decît pe cele principale. Unele secte au avut un foarte amplu succes, extins asupra lumii laice; altele, dimpotrivă, n-au trecut dincolo de cadrul strîmt al comutăților religioase. Este cazul școlii eclectice de pe Tiantai (munte din nord-estul Zhejiangului), întemeiată de călugărul Zhiyi (538—597) și potrivit căreia diferitele sūtre ale Marelui Vehicul sînt ordonate cronologic, adresîndu-se unor auditori diferiți, textul care cuprinde esența însăși a budismului fiind celebrul *Lotus al legii celei bune* (*Fahuajing*). Este, de asemenea, cazul școlii din Huayan, numită și *școala ornamentației*, întemeiată de călugărul Fazang (643—712), dintr-o familie sogdiană de la Chang'an, care avea drept text de bază *Avatamsakasūtra* (*Huayanjing*).

Foarte largul succes popular al sectei *pămîntului pur* (Jingtu), al cărei prim patriarh a fost Shandao (613—681), se explică prin înaintarea marelui curent de devoțiune către Buddha al luminii nesfîrșite (*Amitābha*), înaintare desfășurată între epoca lui Huiyuan și începutul secolului al VI-lea, ca și prin simplitatea practicilor sale: jurămîntul de a renaște pe *pămîntul pur* și omagii necontenite aduse lui Buddha Amitābha.

Secta tipic chineză *chan* (*zen*-ul japonez), care prinde contur în secolul al VIII-lea și va continua să rămînă una dintre cele mai vii, avea să se bucure în cercurile intelectuale de o primire entuziastă. În opoziție cu *dhyāna* indian, a cărui transcripție chineză o reprezintă termenul *chan*, această școală respinge lunga asceză ce permite, prin stăpînirea tipurilor din ce în ce mai dificile de concentrare, ajungerea la „limita extremă a ființei". Iconoclastă, dușmană a oricărui sistem, a oricăror dogme, scrieri ori rituri, secta, creată către 700 de călugărul Huineng din Guangdong (638—713), un semi-barbar, urmărește iluminarea subită. În cadrul acestei secte se recurge, pentru a desprinde spiritul de orice gîndire dis-

cursivă și de noțiunea de eu, la paradoxuri, la meditația pe teme absurde („cazuri" — *gong'an*), la răspunsuri derutante, la strigăte și, cîteodată, chiar la lovituri cu bîta.

Epoca Tang a fost una dintre cele mai mari din istoria budismului în Asia Orientală și datorită pelerinilor și traducătorilor ei. Cei mai celebri pelerini din secolul al VII-lea sînt Xuanzang (602—664) și Yijing (635—713).

Cînd, în 629, pornește de unul singur prin deșerturile Asiei Centrale, Xuanzang, care era încă de pe atunci unul dintre cei mai buni cunoscători ai filozofiei budiste, așa cum putea fi ea accesibilă prin traduceri chineze, urmărea să-și procure manuscrisul marelui tratat de metafizică numit *Pămînturile maeștrilor de yoga* (*Yogācaryābhūmiçāstra*, în chineză *Yuqie shidi lun*) și de a-și îmbogăți cunoștințele, în așa fel încît să rezolve contradicțiile dintre diferitele școli filozofice budiste. După ce petrece doi ani în Kașmir, ajunge la locurile sfinte ale budismului primitiv din Magadha (regiunea Patna și Gaya, în Bihār) și timp de cinci ani studiază în celebra mînăstire budistă Nālandā, în apropiere de Rājagrha (actualul Rājgir). Vizitează apoi întreaga Indie, de la nord la sud și de la est la vest, instruindu-se pe lîngă maeștrii cei mai renumiți. Xuanzang este încă de pe acum egalul acestora, prin perfecta stăpînire a sanscritei, limbă în care va traduce în 647, după reîntoarcerea sa în China, textul cărții *Laozi daodejing*, pentru regele din Kāmarūpa, regat din Assamul de azi, și prin cunoașterea aprofundată a metafizicii budiste și a uriașelor și dificilelor ei tratate. Întors în 645 la Chang'an, după o absență de șaisprezece ani, Xuanzang va conduce, pînă la moartea sa, echipele de traducere cele mai prolifice din întreaga istorie a budismului chinez. I se datorește, în răstimpul acestor optsprezece ani de muncă, în jur de o pătrime din volumul total de traduceri de texte indiene în chineză (1 338 capitole dintr-un total de

5 084, traduse de 185 de echipe de traducători, pe parcursul a șase secole).

Un an după întoarcerea maestrului, unul dintre discipolii lui alcătuiește, după notele sale de călătorie, o lucrare generală asupra țărilor vizitate, din Asia Centrală pînă în Dekkanul de Sud și din regiunea Kabulului pînă în Assan: *Datang xiyu ji* (*Memoriu despre ținuturile de apus în vremea marilor Tang*). Lucrarea aduce informații asupra climei, producției, moravurilor și obiceiurilor, asupra regimurilor politice și istoriei, ca și asupra situației budismului în aceste regiuni diferite ale Asiei. Biografia lui Xuanzang (*Daci'ensi sanzangfashi zhuan*), a cărei redactare a început îndată după moartea lui și care va fi revizuită în 688, este consacrată în mod deosebit povestirii amănunțite a acestor călătorii.

Un alt pelerin celebru din secolul al VII-lea, Yijing, se îmbarcă în 671 pe un vas comercial iranian cu intenția de a ajunge în India. După o ședere pe țărmurile orientale ale Sumatrei, în marele centru budist de la Çri Vijaya (actualul Palembang), debarcă în 673 la Tāmralipti, pe țărmurile Bengalului, în apropiere de Calcutta de azi. De aici pleacă la Magadha și stă aproape zece ani la Nālandā, în același loc unde, cu treizeci de ani mai devreme, venise să capete învățătură Xuanzang. În 685 părăsește India și se înapoiază, pe aceeași cale maritimă urmată la ducere, la Çri Vijaya, unde va rămîne pînă la întoarcerea sa în China, în 695. La Luoyang va fi primit de însăși împărăteasa Zetian. La Palembang, Yijing compune cele două celebre lucrări istorice ale sale, ale căror manuscrise le trimite în 692 la Guangzhou: una vorbește despre starea budismului în India și Asia de Sud-Est (*Relatare asupra budismului trimisă din Mările Sudului — Nanhai jigui neifa zhuan*), cealaltă este o serie de note asupra pelerinilor chinezi călători în secolul al VII-lea prin țările budiste (*Relatare despre călugării eminenți care*

au fost să caute Legea în ținuturile de apus, în vremea marilor Tang — Datang xiyu qiufa gaoseng zhuan).

Singurele care ne-au rămas sînt notele de călătorie ale altor doi pelerini din epoca Tang: cele ale călugărului de origine coreeană Huichao, care a ajuns în India pe mare și s-a întors în China, în 729, prin Asia Centrală, și cele ale călugărului Wukong, care a călătorit pînă în nordul Afghanistanului de azi și în bazinul Gangelui. Plecat în 751 de la Chang'an, Wukong se întoarce în 790 în China prin oazele Kashgar și Kuchā.

Închiderea drumurilor Asiei Centrale, controlate de tibetani și de arabi, precum și dispersarea comunităților budiste din China, în vremea marii proscripții din anii 842—845, aveau să ducă la declinul pelerinajelor în India. Ultimul pelerinaj important va fi organizat, în mod oficial, în 966, cu participarea a mai mult de 150 de călugări, dintre care un mic număr va ajunge pînă în India (Gandhāra, Nepal și Magadha), prin oazele din Asia Centrală; aceștia s-au reîntors în China în 976.

Prin învățătura și traducerile sale — îndată după întoarcerea lui la Chang'an el tălmăcește, între 646 și 648, marea culegere reprezentată de *Pămînturile maeștrilor în yoga* —, Xuanzang a făcut cunoscută în China filozofia foarte savantă și elaborată a școlii epistemologice Vijñānavādā, după care lumea ensibilă este o creație a spiritului nostru. Influența lui Xuanzang, importantă asupra discipolilor săi și care se va face simțită și în Japonia, rămîne totuși limitată la cercurile elitelor monahale. Remarcabil indianist, filolog riguros (i se datorează instituirea unor reguli de traducere extrem de stricte), Xuanzang apare ca o excepție în istoria budismului din China: este singurul chinez care a știut să stăpînească, în întreaga sa amploare și complexitate, imensul domeniu al filozofiei budiste.

Introducerea budismului ezoteric tantra în epoca Tang va avea o înrîurire mai amplă. Acest budism, avînd la bază formule și cercuri magice, cunoscut mai cu seamă sub formă epurată, asociată cu speculații simbolice, pare să fi luat un mare avînt în India începînd cu mijlocul secolului al VII-lea — învățători de tantra propovăduiau la Nālandā încă din această epocă — și să se fi răspîndit rapid în Sri Lanka și în Asia de Sud-Est; nu va întîrzia, de asemenea, să ajungă în China, apoi în Tibet. Traducerile de texte tantrice în chineză se înmulțesc în secolul al VIII-lea. Maestrul și traducătorul cel mai cunoscut, Amoghavajra (în chineză Bukong) (705—774), avusese doi predecesori indieni, care sosiseră în China în anii 716 și 719. Născut cu siguranță în Sri Lanka, cunoscut în China ca adolescent, întors în Sri Lanka între 741 și 746, Amoghavajra a tradus la Chang'an, începînd din 756, un mare număr de texte tantrice, obținînd un mare succes la curtea dinastiei Tang.

Tantra constituie ultimul aport al budismului indian în China, în preajma marilor prefaceri ce vor orienta lumea chineză pe drumuri noi și vor provoca declinul marilor comunități monahale. Cu budismul tantra se încheie lunga perioadă de relații intense între țările indianizate și China; moartea lui Amoghavajra în 774 simbolizează, în felul său, sfîrșitul evului mediu chinez.

Să notăm totuși că legăturile între civilizația indiană și cea chineză nu s-au mărginit la domeniul, și așa foarte bogat și divers, al budismului. Științele profane ale Indiei au pătruns în China: învățați din lumea indiană sînt semnalați la Chang'an și Luoyang în prima jumătate a epocii Tang, iar traducerile de texte „brahmane", tratînd probleme de astronomie, astrologie, matematică și medicină, par să fi fost foarte numeroase în secolele al VII-lea și al VIII-lea. Matematicile chineze au influențat, la rîndul lor, matematicile indiene.

2. Influențele străine

Clasele suprapuse din prima jumătate a epocii Tang sînt atrase de tot ceea ce este barbar: dansuri, muzică, jocuri, bucătărie, îmbrăcăminte, locuințe etc. Este adevărat că influențele venite din stepe și din Asia Centrală au avut tot timpul pentru a se exercita în China de Nord, începînd cu epoca Han, însă după marile ofensive de la începutul secolului al VII-lea, contactele, multiplicate prin ambasade, tributuri, misiuni, caravane de negustori și pelerinaje monahale, devin mai strînse între China din regiunea Rîului Wei și a Fluviului Galben, Mongolia, bazinul Tarimului și regiunile de dincolo de Pamir. În orașele comerciale din Gansu, Shaanxi și Henan, ca și pe traseul Marelui Canal și la Guangzhou se stabilesc colonii străine, mai numeroase însă decît sub dinastia Han. Se poate spune că civilizația chineză din această epocă este o civilizație cosmopolită. Capitala, Chang'an, este locul de întîlnire a tuturor popoarelor Asiei: turci, uiguri, tibetani, coreeni, oameni din Khotān și Kuchā, sogdieni, kașmirieni, persani, arabi, indieni, singhalezi etc. O seamă de picturi și statuete funerare din secolele al VII-lea și al VIII-lea demonstrează interesul pe care chinezii din acea vreme îl poartă celor mai depărtați dintre acești străini, cu chipul, în general, întunecat și cu nas proeminent; cu o umbră de ironie și cu o anumită tendință spre caricatură, aceste lucrări le păstrează o amintire plină de prospețime. Invazia de străini, de elemente ale unor culturi îndepărtate, de produse exotice (sclavi, animale, plante, bucate, parfumuri, medicamente, textile și bijuterii etc), nu va întîrzia să acționeze asupra sensibilității epocii, îmbogățind cu aporturile ei civilizația imperiului Tang. În acest fel, bunăoară dansurile și muzica din Asia Centrală și din India aveau să modifice gusturile societății chineze. Muzica indiană pătrunde în China prin intermediul Asiei Centrale

(Kuchā), apoi prin Cambodgia și Champā, iar anumite elemente ale ei vor fi păstrate în muzica de curte din Japonia. Tot ceea ce vine din Asia Centrală se bucură de favoarea claselor dominante: dansuri și muzică din Turfān, Kashgar, Buhara, dar mai cu seamă din Kuchā. O sinteză originală, foarte mult prețuită în China, între muzica din Kuchā și muzica chineză s-a produs în orașul comercial Liangzhou (Wuwei, în Gansu), ce pare să fi fost unul dintre focarele cele mai importante ale răspîndirii în China, a influențelor din Asia Centrală și din lumea indo-iraniană.

Influențe iraniene

Cele două mari curente de civilizație venite din Iran și din India s-au amestecat și s-au îmbogățit reciproc în întreaga zonă ce se întinde între Afghanistan și valea Amu-Dariei, și oazele din bazinul Tarimului. Negustorii cei mai activi în Asia Centrală și în China de Nord sînt originari din Samarkand (Kang, în chineză), Māimargh (Mi), Kish (Shi), Buhara (An), iar limba lor, sogdiana, dialect iranian oriental, vorbită pe toate căile ce duc din bazinul Amu-Dariei spre valea Rîului Wei, este cea mai importantă limbă de comunicare în Asia Centrală. Întrucît schimburile comerciale se prelungesc de la Buhara către Merv, de la Balkh spre Herat, este de înțeles faptul că influențele iraniene au pătruns destul de amplu în China. Depășind în expansiune și Pamirul, imperiul Tang a fost determinat să se amestece în politica iraniană. O ambasadă a Persiei sassanide la Chang'an este menționată în 638, iar incursiunile arabe care încep în 642 aveau să contribuie la strîngerea legăturilor între curtea iraniană și aceea a împăratului Gaozong. Chiar îndepărtatul Bizanț se gîndise la o alianță cu China: o ambasadă bizantină este semnalată în 643 la Chang'an. În 661, Pêrôz, ultimul suveran, refugiat la Tokhara (regiunea Balkh)

cere sprijinul Chinei împotriva atacurilor omey-

yazilor. În anul următor, este organizată o expediție care ajunge pînă la Ctesiphon, pe malurile Tigrului, reînscăunîndu-l pe Pêrôz. Constrîns însă din nou să ia calea exilului, nefericitul suveran sosește în 674 la Chang'an, unde este primit cu mult fast de către împăratul Gaozong, care îi conferă un titlu de ofițer în garda palatului. Pêrôz se întoarce spre vest în 674, apoi revine în 708 la Chang'an, unde și moare, la scurt timp după sosire.

Influența Iranului este sensibilă în arta și artizanatul chinez din secolele al VII-lea — al VIII-lea. Astfel, o nouă metodă de martelaj și cizelare a obiectelor de aur și argint, de origine persană, se răspîndește în această epocă în China. Tot așa, jocul de polo, ce pare să provină din Iran, devine una dintre distracțiile predilecte ale înaltei societăți chineze. Influențele iraniene se fac însă simțite îndeosebi în domeniul religios, prin introducerea de noi culte străine în orașele din Gansu, la Chang'an și Luoyang.

Creștinismul nestorian, care se răspîndise în Iranul sassanid în secolele al V-lea și al VI-lea, ajunsese în Herat, Balkh și Samarkand și pătrunsese în oazele de vest ale actualei provincii Xianjiang; el pare să se fi introdus și în orașele comerciale din Gansu și de pe Valea Wei, imediat după marile ofensive care deschiseseră Chinei drumurile Asiei Centrale. O celebră stelă bilingvă, în siriacă și chineză, ridicată în biserica nestoriană din cartierul Yining din Chang'an și datată 781 — descoperirea ei la începutul secolului al XVII-lea va face senzație în rîndurile misionarilor iezuiți—, relatează istoria evanghelizării, foarte recente încă, a Chinei: scrierile sfinte creștine fuseseră introduse la Chang'an în 631 de către un persan numit, în transcripție chineză, Aloben. Șapte ani mai tîrziu, curtea imperială Tang autoriza propovăduirea învățăturii și construcția de biserici creștine. Trebuind să facă față, în epoca domniei împărătesei Zetian (690—705), ostilității budiștilor, noua religie a beneficiat din nou de protecția imperială

în vremea lui Xuanzong (712—756). Era vorba despre un creștinism iranizat atît în privința dogmei, cît și a liturghiei și vocabularului. Cunoscut în China sub numele de „religie a textelor sacre din Iran" (*hosi jingjiao*), de „religie a marilor Qin" — termen care trimite la locul de origine al acestei erezii creștine condamnate în 431 de către conciliul din Efes în imperiul bizantin ori de „religie a luminii" (*jingjiao*) —, nestorianismul nu a avut răgazul să-și cîștige adepți în Asia Orientală: interzis în momentul marii proscrieri a religiilor străine din anii 842—845, pare să fi dispărut apoi cu totul. Nestorianismul făcuse prozeliți, îndeosebi în rîndurile negustorilor sogdieni și la turcii occidentali (evangheliile sînt traduse în sogdiană și turcă), și a pătruns, mai tîrziu, la mongolii kereiți din valea Rîului Tchou, la sud-vest de Lacul Balhaș și la engûții din Munții Ordos. Acest creștinism din stepă va sluji, în epoca mongolă, drept bază pentru legenda medievală europeană despre regatul creștin al preotului Ioan. Reintroducerea lui în China de către mongoli — în epoca Yuan ființează biserici nestoriene la Zhenjiang și Yangzhou pe Yangziul inferior, ca și la Hangzhou — va fi fără viitor.

O altă religie originară din Iran avea să exercite o influență mai profundă: maniheismul (*monijiao*), al cărui cult a fost autorizat de împărăteasa Zetian în 694, pare să se fi implantat destul de temeinic în rîndurile uigurilor — turci sedentari ce au jucat începînd cu mijlocul secolului al VIII-lea un mare rol economic și politic în Turfān, în Gansu și în Shaanxi. Influența preoților maniheiști se va face simțită în domeniile astrologiei și astronomiei. Ei sînt aceia care au introdus pentru prima dată în China săptămîna ale cărei zile sînt asociate cu cele șapte planete, în vreme ce, după tradiția chineză, credincioasă împărțirii spațiului și timpului în unități de patru și cinci, zilele săptămînii erau în număr de cinci. Interzis, ca și celelalte religii străine, la mijlo-

cul secolului al IX-lea, maniheismul reapare în chip destul de ciudat în secolele al XI-lea și al XII-lea pe țărmurile Fujianului și Zhejiangului, precum și în interiorul acestor provincii, dar amestecat cu un fond de tradiții budiste și, în parte, taoiste. Aici cultul acesta original însuflețește societăți secrete rebele împotriva puterii constituite. S-ar putea și ca înrîuirea maniheismului să se fi prelungit în China pînă în secolul al XIV-lea: numele dinastiei Ming („lumină") (1368—1644) ar putea fi inspirat întemeietorului ei de amintirea durabilă a tradițiilor maniheiste în societățile secrete din epoca mongolă.

Cît despre mazdeismul lui Zoroastru, care va dispărea din Iran în urma cuceririi arabe, pare să fi pătruns în China de Nord încă din a doua jumătate a secolului al VI-lea, sub dinastiile Zhou și Qi. Aici expansiunea militară a dinastiilor Sui și Tang a sporit, desigur, numărul adoratorilor focului: în secolul al VII-lea există temple mazdeene la Dunhuang (Shazhou), Wuwei (Liangzhou), Chang'an (templu întemeiat în 631) și Luoyang. Spectacolele de iluzionism din templele de la Wuwei și Luoyang par să fi cunoscut un anume succes. Din această religie, căreia chinezii îi dăduseră numele de *xianjiao* (religia zeului focului), în secolele al X-lea — al XIII-lea nu va mai rămîne nici o urmă.

China și Islamul în secolele al VII-lea–al IX-lea

În decursul întregii perioade care se întinde din secolul al VII-lea pînă în secolul al XIII-lea, cele două mari civilizații ale Eurasiei au fost cea a Islamului și cea chineză. Expansiunea Tang în Asia Centrală și în Transoxiana coincide cu marile cuceriri arabe ce aveau să extindă imperiul islamic pînă în Spania și pînă în actualul Turkestan sovietic. Imperiile chineze Tang și Song — primul continental și războinic, al doilea maritim și comercial — sînt contemporane cu

imperiile omeyyad și abbassid și aparțin aceleiași perioade din istoria Eurasiei. Asia Orientală și lumea islamică par să fi cunoscut chiar o evoluție analoagă, cuceririle militare cedînd locul activităților negustorești, literaturii, științelor și tehnicii, într-o lume în care centrele urbane erau în plină înflorire. China și Islamul vor fi supuse, deopotrivă și în același moment, teribilei încercări a cuceririi mongole: în 1258 armatele hanului Hūlāgū (1218—1265) cuceresc Bagdadul, iar în 1276 trupele lui Bayan (1236—1294) intră în Hangzhou, capitala dinastiei Song de Sud.

Contactele între lumea islamică și lumea chineză încep, așadar, în epoca Tang și se vor prelungi pînă în epoca mongolă (secolele al XIII-lea — al XIV-lea), în marele conglomerat politic creat de urmașii lui Genghis-han.

Primele contacte au avut loc aproximativ între anii 650 și 750, în momentul expansiunii arabe în regiunile ce se întind între Mesopotamia și Lacul Balhaș. Întreaga politică a imperiului Tang în această parte a lumii are drept scop pe acela de a se opune înaintării victorioase a incursiunilor arabe, însă jocul alianțelor Chinei cu victimele cuceririi omeyyade nu poate împiedica această înaintare: Persia sassanidă este cucerită între 642 și 652, oazele din Transoxiana sînt ocupate începînd din 704, și arabii se instalează în Khorezm, Ferghana și în anul următor în Kashgar. Contraofensiva chineză din anii 745—751 este oprită la sud de Lacul Balhaș prin celebra bătălie de pe Rîul Talas, care marchează sfîrșitul ambițiilor chineze în Transoxiana, ca și în regiunea Kashgar. Refluxul influenței chineze în țările situate dincolo și dincoace de Pamir a fost grăbit de marea criză ce a provocat în 755—763 răscoala lui An Lushan.

Contactele sino-islamice aveau să permită transmiterea anumitor tehnici ale Asiei Orientale spre lumea islamică și Europa. Cazul hîrtiei este cel mai bine cunoscut: procedeele de fabricare a hîrtiei, perfecționate în China încă din secolul

al II-lea e.n., s-au răspîndit din Samarkand la Bagdad și Damasc; de aici au pătruns în Egipt, în Maghreb, și apoi, în secolele al X-lea — al XI-lea, în Spania musulmană. Primele cantități de hîrtie produse în Italia datează de la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Fără această lungă călătorie a unei tehnologii născocite în China de Nord douăsprezece secole mai devreme, lumea occidentală nu ar fi putut cunoaște nici tiparul, nici timpurile moderne.

Tradiția spune că prizonierii căzuți la arabi în 751, în cursul bătăliei de pe Talas, sînt cei care au transmis procedeele de producere a hîrtiei. Într-adevăr, influențele chineze în Transoxiana și Iran sînt anterioare mijlocului secolului al VIII-lea: fabricanți chinezi de hîrtie, țesători, aurari și pictori chinezi erau deja instalați la Kūfa (actualul Karbala, la sud-vest de Bagdad) și la Samarkand în momentul cuceririi arabe.

Lupta în care se înfruntaseră armatele chineze și călăreții arabi în Transoxiana și în sudul Lacului Balhaș nu va împiedica stabilirea de relații politice între chinezi și musulmani: un contingent, alcătuit cu siguranță din persani și irakieni, a fost trimis în 756 în Gansu, în sprijinul împăratului Suzong, amenințat de răscoala lui An Lushan. Mai puțin de cincizeci de ani mai tîrziu, s-a încheiat o alianță între imperiul Tang și abbasizi împotriva atacurilor tibetanilor în Asia Centrală; iar o misiune a califului Hārūn al-Rashīd (766-809) sosește la Chang'an în 798.

Aceste legături diplomatice ce străbat Asia Centrală sînt contemporane cu avîntul maritim al lumii islamice din Oceanul Indian și pînă în Asia Orientală, după întemeierea, în 762, a Bagdadului. Începînd cu mutarea capitalei de la Damasc la Bagdad iau avînt călătoriile pe mare de la Sīrāf, portul Bassorei în Golful Persic, spre India, strîmtoarea Malacca și China de Sud. Negoțul între țărmurile Chinei și Oceanul Indian

au ca obiect produse de lux (fildeș, tămîie, coarne de rinocer, aramă, sclavi negri — la sosire — și mătăsuri, mirodenii, porțelanuri produse, îndeosebi, la Fujian, la plecare.

Marele port Guangzhou de la mijlocul secolului al VIII-lea, numit Khānfū de negustorii arabi, oraș colonial al cărui hinterland este încă populat de triburi băștinașe, numără, în rîndurile populației sale, evaluate la 200 000 de locuitori, mulți negustori străini cu fețe închise la culoare: kunluni (malaezi), bosi (iranieni, cînd acest termen nu desemnează locuitorii vreunei țări din Asia de Sud-Est), polomeni, (brahmani, adică negustori indieni), chami, de pe țărmurile orientale ale Vietnamului, vietnamezi, khmeri, sumatrieni etc. Musulmanii de rit ortodox și șiiții își aveau moscheile lor în cartierele străine, situate pe malul stîng al Rîului Guangzhou. Cea mai veche mărturie a unui străin asupra Guangzhouului este cea a unui musulman: *Relatare despre China și India* (*'Akhbār al-Shın wal Hind*), atribuită negustorului Suleiman și datată din 851.

Jefuirea în 758 a orașului de către pirați iranieni și arabi ce par să-și fi avut bazele într-un port din Insula Hainan, apoi rapacitatea eunucilor numiți, în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, în postul de „comisar pentru navele negustorești" (*shibosi*) au deturnat parte din negoț spre Vietnamul de Nord și spre regiunea Chaozhou, în apropiere de hotarele Fujianului. Relatarea lui Suleiman datează însă dintr-o epocă în care practici administrative mai cinstite îngăduiseră, spre începutul secolului al IX-lea, o reluare a activităților comerciale la Guangzhou. Prădarea orașului în 879 de către trupele lui Huang Chao, răscoalele sclavilor africani de la Bassora cîțiva ani mai devreme, apoi cutremurul ce a distrus în 977 Sirāfūl aveau să slăbească din nou negoțul între Golful Persic și marele port al Chinei tropicale: în epoca Song și după ocuparea de către mongoli a Chinei de Sud, între

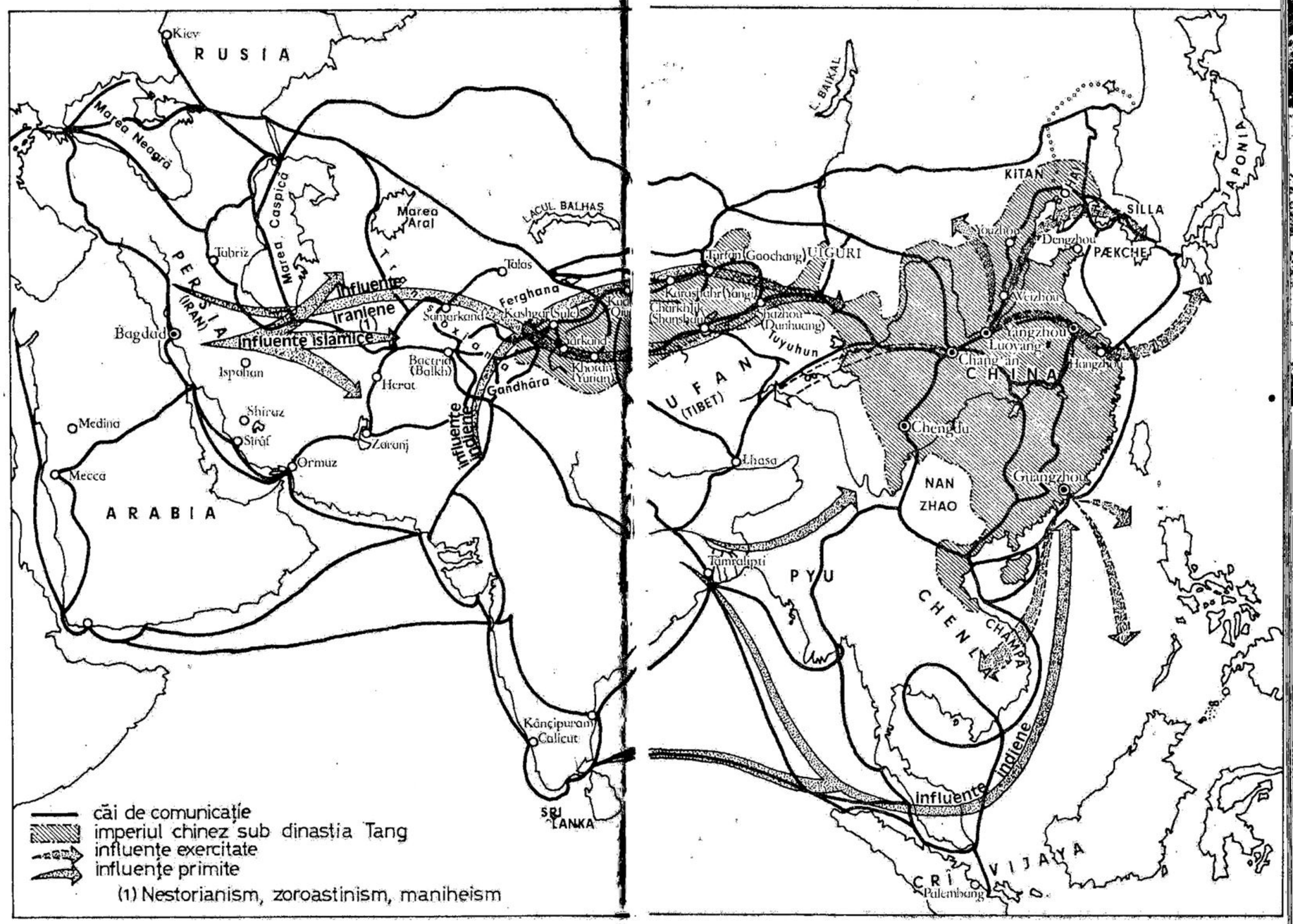

19. Influențe primite și exercitate de China în epoca Tang

secolele al XI-lea și al XIV-lea, portul cel mai activ nu va mai fi Guangzhou, ci Quanzhou, numit de negustorii musulmani Zaytūn, pe țărmurile provinciei Fujian.

3. Răspîndirea civilizației Tang

Expansiunea chineză în Asia secolelor al VII-lea-al VIII-lea a avut drept efect sporirea influenței civilizației Tang și în toate ținuturile vecine: Asia Centrală, Mongolia, Tibetul, Transoxiana, Coreea și Japonia, țări din Asia de Sud-Est. Anumite elemente ale culturii chineze au pătruns la turcii din Orkhon (calendarul, ciclul celor douăsprezece animale etc.), iar lexicul turc a păstrat pînă în zilele noastre împrumuturi din chineză, ce datează din acea epocă. Prințesele chineze căsătorite cu hani ai turcilor și uigurilor, precum și bTsan-poii tibetani au introdus textele clasice chineze în iurtele nomazilor și în palatele de piatră din Lhassa. Deschiderea drumului tibetan, ca urmare a alianței încheiate între Curtea Tang și familia regală din Tibet cîțiva ani înainte de mijlocul secolului al VII-lea — — prima prințesă chineză dată de soție unui bTsan-po sosește la Lhasa în 641 — , îngăduie pelerinilor chinezi să călătorească la locurile sfinte ale budismului prin capitala Tibetului și prin Nepal. Așa au ajuns în India călugării Xuanzhao (în 651) și Xuantai (în a doua jumătate a secolului al VII-lea), precum și mulți alții, al căror nume a rămas necunoscut. În mod paradoxal, influențele budiste au pătruns în Tibet în a doua jumătate a secolului al VIII-lea dinspre China și nu dinspre India, ce se află relativ mai aproape.

Nu trebuie, de altfel, uitat că ceea ce a adus imperiului Tang o parte a imensului său prestigiu în întreaga Asie este faptul de a fi fost, cu marile sale sanctuare, cu celebrele sale pelerinaje, cu eminenții săi „învățători ai legii",

unul dintre marile focare ale budismului. Favorizarea de către dinastia Tang a acestei mari religii, precum și a altor culte nechineze nu este, desigur, străină de anumite intenții ascunse de ordin politic.

Influențe chineze în Japonia

Răspîndirea influențelor chineze avea să capete în Japonia o amploare excepțională în epoca Tang, provocînd, încă din primii ani ai secolului al VII-lea, o bruscă intensificare a procesului centralizării politice care, la rîndul lui, a contribuit la accelerarea împrumuturilor.

Neîndoielnic, influențele chineze nu încetaseră niciodată să se facă simțite în insulele nipone și, îndeosebi, în Kyūshū. Principatele japoneze intraseră în legături cu imperiul Han încă din epoca districtelor militare chineze din Coreea, iar aceste relații fuseseră menținute cu China de Nord și cu China de pe Yangziul inferior după formarea celor trei regate coreene, la începutul secolului al IV-lea. Niciînd însă prestigiul Chinei nu a fost atît de mare în Asia Orientală ca acela dobîndit în secolele al VII-lea—al VIII-lea. Niciînd influențele chineze în Japonia n-au fost atît de generale și de profunde ca în epoca Tang. Pătrunzînd în valuri succesive, în 602-622, apoi în 646-671, ele se extind în toate domeniile — instituții politice, și administrative, limbă, literatură, artă, tehnică, religie etc —, transformînd cu rapiditate Japonia într-o țară de civilizație chineză.

În epocile Nara (710-784) și Heian (794-1068), nici nu mai este vorba despre împrumuturi spontane, ci despre o politică deliberată și sistematică de imitare. Este motivul pentru care Japonia, mai bine apărată împotriva agresiunilor din afară, a putut păstra pînă în zilele noastre o seamă de tradiții chineze ce datează din epoca Tang.

Codul Taihō, publicat în 701, ca și alte culegeri juridice și administrative japoneze din secolul al VIII-lea, se inspiră foarte mult din codul Tang și din legislația chineză contemporană cu acesta. Planurile noii capitale Heijo (Nara), întemeiată în 710, și al orașului Heian (Kyoto), din 793, sînt amîndouă inspirate din planul Chang'anului. Primele istorii oficiale ale Japoniei *Kojiki* (712) și *Nihonshoki* (720) sînt redactate după modelul istoriilor dinastice chineze. Toate marile secte budiste din Japonia (Jōdo, Tendai, Shingon, Zen ș.a.) sînt vlăstare, crescute pe pămînt japonez, ale sectelor budiste chineze din epoca Tang, ale căror doctrine și texte sacre au fost introduse în Japonia de către călugri japonezi și, cîteodată, chinezi. În acest fel Jianzhen (688-763), călugăr-medic originar din Yangzhou, provincia Jiangsu, sosește în Japonia în 753; împreună cu alți călugări chinezi, și își sfîrșește zilele la Nara, în 763.

Între cei mai cunoscuți călugări japonezi care vin în China pentru a studia pe lîngă marii învățători ai Legii și pentru a vizita centrele budiste și locurile sfinte cele mai renumite (Chang'an, Luoyang, Tiantaishan din Zhejiang, Wutaishan din Shanxi ș.a.) îi amintim pe Gembō (?-746), plecat către Chang'an în 716 în cadrul unei ambasade și aducînd în țara sa, după optsprezece ani de absență, 5 000 de texte budiste în chineză și mai multe odoare sfinte; pe Kūkai (774-835, numit și Kōbō daishi), celebrul întemeietor al sectei Shingon, care a călătorit în China între 804 și 806, precum și pe tovarășul său de drum Saichō (767-822) — Dengyō daishi —, întors în Japonia în 805; pe călugării Jōgyō și Engyō (născut în 799 la Kyōto), care se află în China între 838 și 839, ca și pe Ennin, care va lăsa o relatare amănunțită despre călătoriile sale, împiedicate de administrația chineză, și despre marea represiune antibudistă din anii 842-845; Ennin vizitează, între 838 și 847,

Yangzhou, valea Rîului Huai, țărmurile Shandongului, Munții Wutai în nordul provinciei Shanxi, Chang'anul și Luoyangul, întorcîndu-se prin Shandong și țărmurile Coreei. Îi mai amintim, după Ennin, pe călugării Eun — care călătorește în China între 842 și 847 —, Enchin (Chishō daishi,814-891), aflat în China între 853 și 858 și Shūei (în China între 862 și 866). Pelerinajelor și ambasadelor li se adăugau relațiile comerciale: la sfîrșitul dinastici Tang, în porturile japoneze sînt semnalate numeroase nave comerciale chineze.

Coreea, unde influențele chineze erau mai vechi și mai profunde, suferă și ea atracția atît de puternică a civilizației Tang. Atunci cînd imperiul Silla înglobase în 688 regatele Paekche și Koguryo, o seamă de regiuni, în care colonii chinezi erau numeroși, fuseseră integrate noului imperiu. Timp de circa cincizeci de ani, la sfîrșitul secolului al VII-lea și începutul secolului al VIII-lea, raporturile între imperiile Tang și Silla devin mai intense, grație numeroaselor ambasade și călătoriilor unor călugări și studenți coreeni în China. Coreea ocupă, de altfel, în această epocă, o poziție dominantă în mările de nord-est. O serie de colonii coreene sînt instalate pe țărmurile Shandongului și în orașele comerciale pe care le străbate Marele Canal, de la Yangziul inferior pînă la hotarele Henanului și Shandongului.

4. Reacția „națională" și întoarcerea la izvoarele tradiției chineze

În jurul anului 800 se conturează o mare cotitură în viața intelectuală a Chinei. Este vorba, în esență, de dorința profundă a unora de întoarcere la izvoarele străvechi ale culturii chineze și, în același timp, de o atitudine ostilă față de influ-

ențele străine care pătrunseseră atît de amplu în China, de la sfîrșitul dinastiei Han încoace. Această reacție, care urmează unei perioade în care curtea și clasele dominante fuseseră deosebit de primitoare față de străini, ca și față de módele și produsele exotice, pare să se explice, în cea mai mare parte, prin aspectul de înfrîngere națională pe care l-a îmbrăcat răscoala lui An Lushan și prin schimbarea de atmosferă ce a urmat acestor tragice evenimente. Îngăduința vinovată de care făcuseră dovadă conducătorii din epoca lui Xuanzong față de comandanții de armată, în general, și față de comandanții străini, în mod special — An Lushan era el însuși fiul unui sogdian și al unei femei turce —, fusese pe punctul să ducă la prăbușirea imperiului, lăsîndu-l, apoi, foarte slăbit. Barbarii pe care dinastia a trebuit să-i cheme în ajutor se instalaseră în nord-vest și guvernau, de fapt, în Gansu și Shaanxi: tibetani jefuitori care pradă hergheliile imperiale, împingîndu-și incursiunile, în 763, pînă la Chang'an, instalîndu-se între aproxiamtiv 770 și 850 în orașele din Gansu; uigurii ce monopolizează comerțul cu cai, obținînd din aceasta beneficii substanțiale, sau care, dînd în capitală împrumuturi pe bază de zălog, se comportă ca niște cămătari nemiloși. Bogăția negustorilor străini stabiliți în marile orașe a putut suscita unele reacții xenofobe, manifestate în timpul răscoalelor: în 760, mai multe mii de negustori arabi și persani sînt masacrați la Yongzhou de către bandele de insurgenți conduși de Tian Shengong; un secol mai tîrziu, în 879, trupele lui Huang Chao îi atacă, la Guangzhou, tot pe negustorii străini. Reacțiilor populare le corespund, în rîndul claselor dominante, anumite atitudini politice: aristocrația de sînge amestecat, ce s-a menținut la putere un timp atît de îndelungat, pare să fi păstrat de la ascendența ei barbară o mai mare disponibilitate în a primi ceea ce venea din afară, ca și gustul pentru aventuri militare; ideea că intruziunea, începînd cu secolul al IV-lea, a

barbarilor alterase treptat puritatea chineză, corupînd vechile moravuri și ducînd astfel la decadența Chinei — această idee deci își face încetul cu încetul loc în rîndurile cărturarilor și funcționarilor recrutați prin concurs, originari cel mai adesea din China de Sud-Est. Puțin interesați de probleme de război, ei consideră că puterea militară trebuie să rămînă strict subordonată puterii civile. La acestea se adaugă bogăția insolentă a bisericii budiste, puterea călugărilor, strînsele legături secrete pe care aceștia le întrețin cu gineceul imperial și cu eunucii. Or, tocmai eunucii, a căror putere este în creștere în jur de 800, sînt cei care ajung să controleze guvernarea în vremea lui Xianzong (era Yuanhe, 806-820), hotărînd asupra investirii și destituirii împăraților. Totul îi incită pe cei ce se socotesc depozitarii ortodoxiei chineze să reacționeze: excesele înseși ale epocii, declinul aristocrației din Shaanxi și din Gansuul Oriental, de cînd „țara dintre trecători" (*guannei*) și-a pierdut predominanța economică și politică, închiderea drumurilor Asiei Centrale, pe unde se producea afluxul cel mai important de influențe străine. Religiile exotice și, în primul rînd, budismul sînt acum rupte de locurile lor de baștină — oazele din bazinul Tarimului, Kașmirul, hotarele Indiei și Iranului, India. China este gata să se replieze și să se întoarcă în ea însăși.

Termenul de naționalism este anacronic, și totuși reacțiile ce se schițează după rebeliunea lui An Lushan și care se vor mai manifesta încă de multe ori în decursul istoriei sînt asemănătoare celor naționaliste. Cum ar putea fi definite acest atașament față de o tradiție autentică, ce ar fi fost coruptă prin influențe străine, și această dorință de întoarcere la izvoare pure și imaginare ale gîndirii și moralei ortodoxe, din moment ce ele nu se raportează la conceptul mult mai recent de națiune, ci la acela de cultură. Pentru aceasta ar trebui inventat un barbarism, și anume termenul de „culturalism".

Mișcarea „stilului antic"

În mod destul de curios, dorința de reîntoarcere la antichitate se afirmă, la început, prin preocupări stilistice și literare. Era vorba de a restitui prozei chineze simplitatea, concizia și vigoarea pe care le avusese în vremurile dinastiei Han și la sfîrșitul antichității; primul care merge pe această cale, scriind în „stil antic" (*guwen*) este Liu Zongyuan (773-819). Dar, în concepția chineză, forma nu poate fi separată de conținut: căutările stilistice din epoca celor șase dinastii se acordau cu o completă indiferență morală. Or, literatura nu poate fi o simplă desfătare estetică. Dacă nu exprimă idei adevărate și puternice, ea nu mai este decît un exercițiu de virtuozitate, demn de dispreț: funcția educativă, morală și politică pe care literatura o avea în antichitate nu putea fi despărțită de forma ei. Acestea sînt temele pe care avea să le dezvolte cel mai mare prozator chinez după Sima Qian, și anume marele Han Yu (768-824), antibudist notoriu și cărturar ortodox, a cărui diatribă din 819 împotriva scenelor de isterie colectivă ce însoțeau transferarea unei relicve a lui Buddha a rămas celebră. Fără îndoială, Liu Zongyuan și Han Yu și-au avut predecesori în anumiți poeți și istorici, încă de la începuturile dinastiei Tang, între alții pe Liu Mian, prefect de Fuzhou în vremea erei Zhenguan (627-649), care credea că odată cu sfîrșitul dinastiei Han se pierduse acel *dao* al celor vechi, care însemna deopotrivă înțelepciune și adevăr. Odată cu Han Yu și Liu Zongyuan, mișcarea *guwen* își capătă titlurile de noblețe. Începînd cu ei se conturează evoluția radicală care avea să ducă, în secolele al XI-lea și al XII-lea, la acel tip de renaștere pe care-l reprezintă „neoconfucianismul". Așa se face că la unul dintre succesorii imediați ai lui Han Yu putem detecta o orientare filozofică ce-i prevestește pe gînditorii neoconfucieni din epoca Song: pentru a putea respinge mai bine budismul, Li

Ao (m. către 844) studiază filozofia budistă și își însușește gîndirea școlii *chan* (în japoneză, *zen*). Aceste studii îl duc la noi concepții asupra noțiunilor clasice de *xin* (spirit) și *xing* (natură), ce vor orienta întreaga filozofie din epoca Song: natura funciară a înțeleptului este tulburată de pasiuni (*qing*), și totuși natura înțeleptului și pasiunile sînt de nedespărțit, tot așa cum de nedespărțit sînt lumina și întunericul. Adevărul — care este *cheng*, sinceritatea perfectă (și impasibilitate) — se află dincolo de orice deosebire, de orice opoziție între natură funciară și pasiuni. Aici se regăsește jocul dialectic fundamental al școlii *chan*, transpus în vocabularul din textele clasice și din *Mencius*.

Represiunea antibudistă și declinul budismului

Caracterul „național" și xenofob al mișcării ce avea să ducă, în anii 842-845, la marea proscriere a religiilor străine și îndeosebi a primeia dintre acestea, budismul, este evident chiar din motivele invocate în acea epocă. Încă în 835, un decret interzice chinezilor orice raport cu „oamenii de culoare", termen ce desemnează pe străinii originari din regiunile aflate dincolo de Pamir, și de Asia de Sud-Est: iranieni, sogdieni, arabi, indieni, malaezi, sumatrieni ș.a. Decretul de proscriere publicat *post factum* în 845, într-un moment în care toate măsurile luate fuseseră deja aplicate, acuză budismul, religia străină, de a fi fost pricina slăbirii morale și economice a scurtelor dinastii din sud: Jin, Song, Qi, Liang și, îndeosebi, Chen. Mai exact, în decret se arată că monahii nestorieni și mazdeeni sînt redați vieții laice pentru ca „să nu mai strice moravurile chineze", invocîndu-se apoi simplitatea și puritatea morală ce vor domni de atunci înainte. Reacția este, în același timp, sentimentală — o ostilitate difuză față de toți străinii și față de

prerogativele culturale ce și le cîștigaseră înainte de 755 — și de tip rațional, în măsura în care răspunde unor realități politice și economice: puterea eunucilor, budiști fervenți, superstițioși, inculți și lacomi de cîștig; averile scandaloase ale mînăstirilor, bogate în pămînturi, oameni, monede și metale, într-un moment în care statul are dificultăți financiare și lipsește arama pentru monetării. Biserica budistă este deținătoarea celei mai mari părți din metalele prețioase ale imperiului, sub formă de obiecte de cult, de clopote și de statui, și una dintre măsurile adoptate va fi tocmai aceea de a preface în monede o seamă de clopote și statui, monede care, de teama sacrilegiului, vor fi refuzate în mediile populare.

Ar fi însă eronat să ne închipuim că proscrierea religiilor străine a fost bruscă și brutală. La măsurile cele mai radicale s-a ajuns treptat. La început n-a fost vorba decît de a proceda, după o uzanță ce poate fi considerată drept tradițională, la epurarea clerului budist, în scopul de a-i izgoni pe călugării inculți și pe falșii credincioși. S-a ajuns apoi la confiscarea bunurilor particulare ale bonzilor, potrivit unei interpretări restrictive a tratatelor de disciplină budistă — căci călugării au făcut jurămînt de sărăcie —, la suprimarea ceremoniilor budiste în cultul oficial, la măsuri de laicizare din ce în ce mai masive (300 de laicizări pe zi în 845). În sfîrșit, s-a procedat la inventarierea generală a bunurilor sacre ale mînăstirilor, apoi la confiscarea pămînturilor, a familiilor de șerbi, a tezaurelor monetare, a metalelor. 260 000 de călugări budiști de ambele sexe au fost secularizați și recenzați ca impozabili, 150 000 de dependenți ai mînăstirilor care nu cădeau sub incidența fiscului și a corvezilor de stat au fost, de asemenea, înscriși pe listele de recensămînt; 4 600 mînăstiri au fost distruse ori prefăcute în clădiri publice, 40 000 de lăcașuri de cult mai mici au fost demolate sau dezafectate; au fost păstrate doar cîteva temple cu statut oficial, deservite de un mic număr de călugări,

în vreme ce religiile de origine iraniană — mazdeismul, maniheismul, nestorianismul — aveau parte de o soartă și mai aspră: ele au fost definitiv proscrise, iar călugării lor (cîteva mii doar) au fost redați vieții laice.

Aceste măsuri, atît de severe, aveau să aducă un foarte grav prejudiciu budismului în China. Aceasta cu toate că, imediat după proscriere, urmașul împăratului Wuzong (841-846) a atenuat rigoarea măsurilor luate în 843-845, permițînd unui mare număr de laicizați să-și reia viața monahală și autorizînd reconstrucția unor mînăstiri. De fapt, este sigur că decretele de proscriere nu au fost aplicate cu toată rigoarea decît în capitală: peste tot, chiar și în rîndurile funcționarilor executori, a existat o rezistență surdă care, fără îndoială, a îngăduit ca, în unele regiuni depărtate de Chang'an, clerul și locurile lui de cult să fie cruțate. China imperiului Tang era tot atît de întinsă ca Europa medievală. Iată de ce puterea comunităților budiste s-a menținut și chiar întărit în secolul al X-lea, în regatul Min, din Fujian, ca și în regatul Wu-Yue. Un important corp călugăresc s-a reconstituit în epoca Song și biserica budistă și-a recîștigat o mare parte din puterea sa inițială. Este însă o biserică ce-și supraviețuiește sieși și care pare să-și fi pierdut nucleul spiritual, căci elitele și călugării savanți fuseseră risipiți, iar tradițiile de școală întrerupte datorită marii proscrieri din 845.

Începînd cu sfîrșitul secolului al VIII-lea, budismul chinez este rupt de marile centre religioase din Asia, ce constituiseră timp de mai bine de o jumătate de mileniu izvoarele sale de inspirație; nu mai are acces la locurile sfinte și budismul însuși este amenințat la hotarele Indiei și Iranului de expansiunea Islamului. O singură sectă va rămîne cu adevărat activă în China după sfîrșitul dinastiei Tang — secta *chan* (în japoneză *zen*), în fapt mai mult chineză decît budistă.

Traducerile de texte indiene devin tot mai rare; marii traducători, comentatori și exegeți au pierit. Istoricii budismului vor face, în epoca Song, bilanțul trecutului. *Jingde chuandeng lu* (*Culegere despre transmiterea luminii, redactată în era Jingde*) apărută în 1004 și care cuprinde 1701 biografii de călugări *chan*, nu mai are nimic din fervoarea naivă a primelor hagiografii ale budismului, iar *Fozutongji* (*Analele generale ale patriarhilor budismului*), vastă compilație inspirată din metodele istoricilor laici, pare să pună capăt, în 1269, istoriilor generale ale budismului.

Ca să spunem lucrurile pînă la capăt, marea fervoare religioasă care însufleța pe oamenii secolelor al VI-lea și al VII-lea pare să se fi potolit. Cauzele acestui fenomen au fost, neîndoielnic, multiple, dar poate că trebuie să le căutăm rațiunea profundă și principală în prefacerile societății: budismul și-a pierdut, pare-se, ascendentul atunci cînd formele sociale cărora li se adaptase și care erau cele ale secolelor al III-lea —VIII-lea (aristocrații endogame, sistemul conacelor și dependenților de ele, parohii urbane și rurale) au fost tulburate de avîntul general al economiei urbane și monetare ce se produce între secolele VIII-lea și al XI-lea. Marea mînăstire, unitate economică autarhică, cu domeniile sale, cu familiile ei de șerbi (*sihu*), cu morile și presele ei de ulei, cu casele ei de amanet era, într-un fel, simbolul autorității, în același timp morale, religioase și economice, a budismului în China. Între marile mînăstiri și aristocrația laică din epocile celor șase dinastii și Tang, par să fi existat nu numai o analogie și o comunitate de destin, ci și legături foarte strînse. E adevărat că proscrierea din 845 a dat o lovitură foarte puternică bisericii budiste, dar evoluția socială avea să desăvîrșească ruinarea unor temelii, și așa puternic zdruncinate. Nu există religie care să nu-și împlînte puternic rădăcinile în țesutul social în care și-a aflat dezvoltarea.

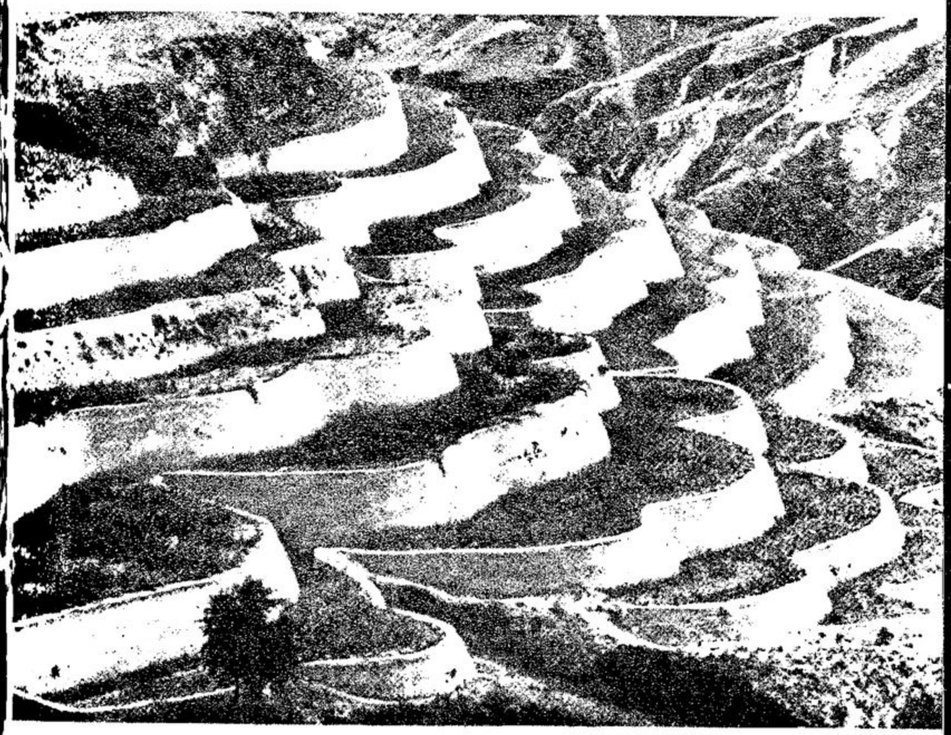

1. Diversitatea peisajului chinez - ***A.*** *Culturi în terase din provinicia Yunnan (Foto Marc Riboud-Magnum)* ; - **B.** *Stepa mongolă în apropierea Fluviului Mergun*

2. Diversitatea peisajului chinez : **A.** *Recoltarea de ierburi acvatice pe malurile Lacului Tai (Jiangsu) (Foto Charbonnier-Realités) ;* — **B.** *Plută din burdufuri de piele pe Riul Xining,* în Qinghai (Kokonor) (Foto Ella Maillart)

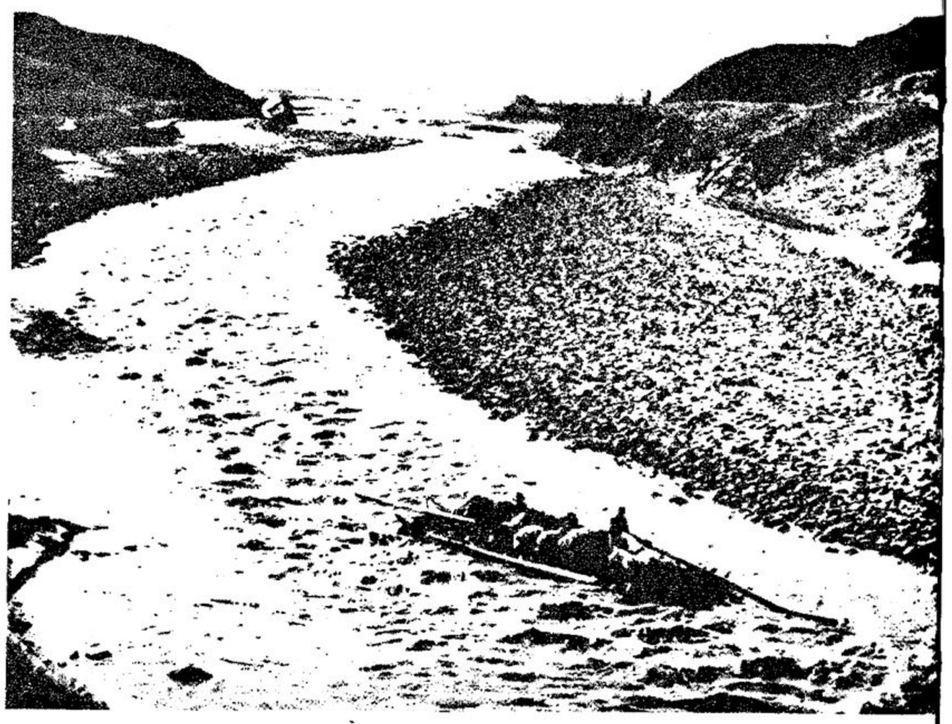

3. Arme din epoca Shang : **A.** *Topor-pumnal* ge, *cu lamă de jad.* Paris, Musée Guimet *(Foto Michel Cabaud) ;* — **B.** *Toporișcă de ceremonie* yue, *provenind din regiunea Anyang.* Paris, Musée Guimet *(Foto Michel Cabaud)*

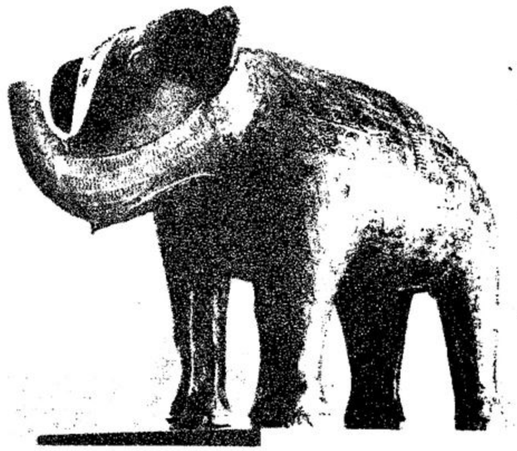

4. *Vas ritual* zun *in formă de elefant* (inceputul dinastiei Zhou : secolele al XI-lea — al IX-lea i.e.n.). Paris, Musée Guimet *(Foto Michel Cabaud).*

5. *Mormint cu care din regatul Guo, in apropierea defileului Sanmen, provincia Henan* (secolele al VIII-lea – al VII-lea i.e.n.) *(Foto Brian Brake-Rapho)*

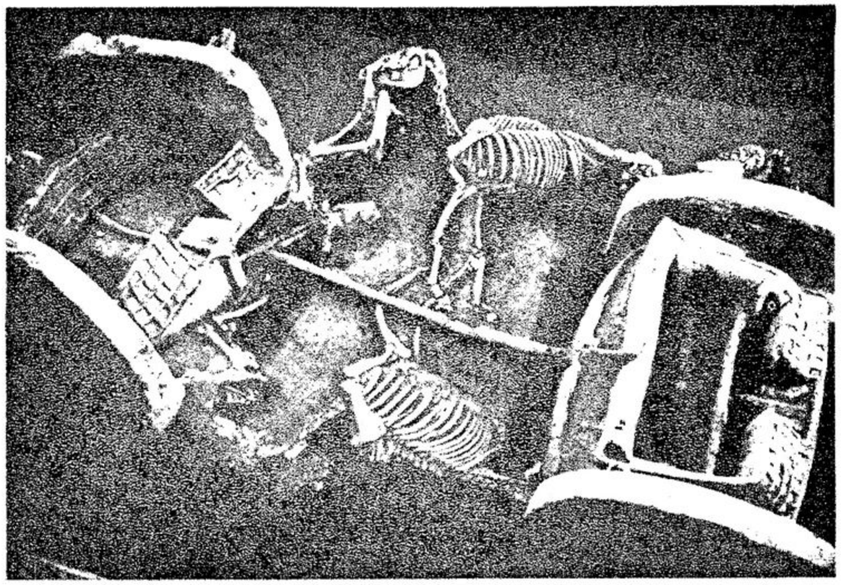

6. Pietre gravate din epoca dinastiei Han : **A.** *Detaliu dintr-o scenă de vînătoare gravată pe o placă de pămint ars negricios* (desenul a fost restaurat). Roma, Museo Nazionale d'Arte orientale *(Clișeul muzeului)* ; – **B.** *Scenă de ceremonie, sau de procesiune, gravată pe o lespede de piatră.* Paris, Muzeul Luvru *(Foto Archives photographiques, Paris)*

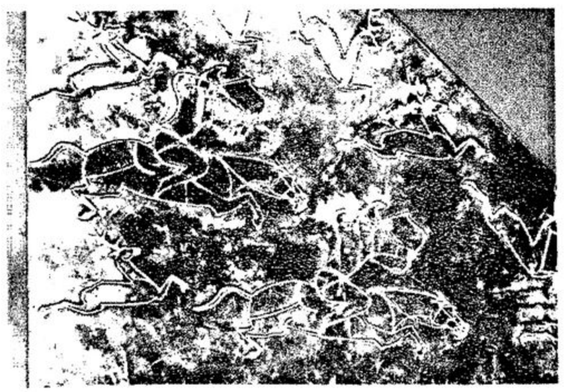

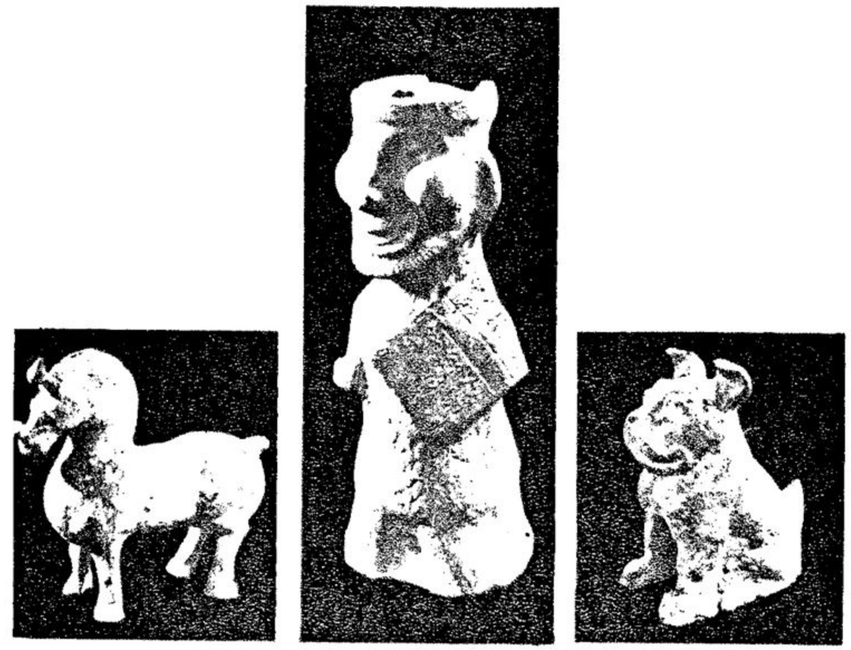

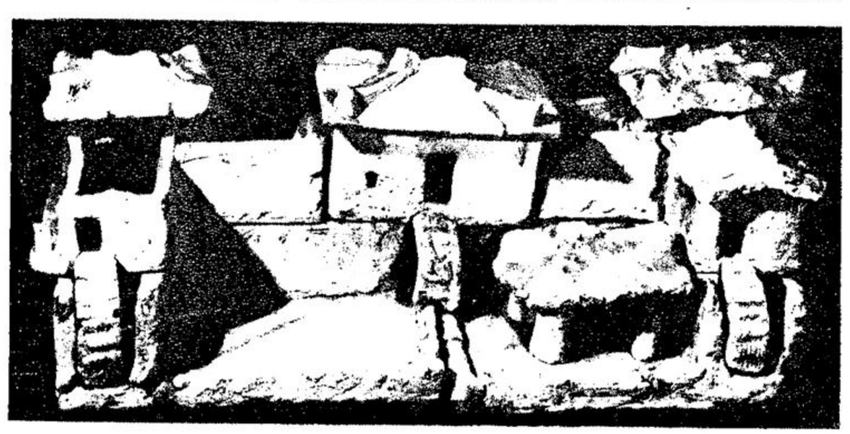

7. Ceramică funerară din epoca Han : **A.** *Cal, tiaurină de la sfirșitul dinastiei.* Paris, Musée Cernuschi *(Foto Giraudon)* ; – **B.** *Vrăjitor bicefal din ceramică.* Paris, Musée Cernuschi *(Foto Giraudon)* ; – **C.** *Ciine din pămint ars smălțuit,* dinastia Han tirzie, 0,25×0,20 m. Paris, Musée Cernuschi *(Foto Giraudon)* ; – **D.** *Gospodărie fortificată din Lach-truong, în regiunea Thanh-hoa (Vietnam).* Paris, Musée Cernuschi *(Foto Michel Cabaud)*

8. *Statuetă de războinic în armură din statul Wei de Nord.* Ceramică funerară. Paris, Musée Cernuschi *(Foto Michel Cabaud)*

9. *Bodhisattva — statuetă din bronz aurit din epoca Wei* (China de Nord, secolul al VI-lea). Stockholm, Colecția regelui Suediei *(Foto A. Desjardins, Réalités)*

10. *Basorelief din mormintul împăratului Taizong, fiul fondatorului dinastiei Tang* (626–649). Philadelphia, The University Museum *(Clișeul muzeului)*

11. *Doamne de la curtea imperială, figurine funerare din epoca dinastiei Tang* (secolul al VII-lea). Paris, Musée Cernuschi *(Foto Michel Cabaud)*

12. *Bodhisattva și un paznic al grotei de la Fengxian, sanctuar rupestru de la Longmen, provincia Henan* (secolul al VII-lea). *(Foto E. Hürsh, Zürich)*

13. *Cap de Buddha din epoca Tang* (secolele al VII-lea –al VIII-lea). Paris, Collection E. F. *(Foto Giraudon)*

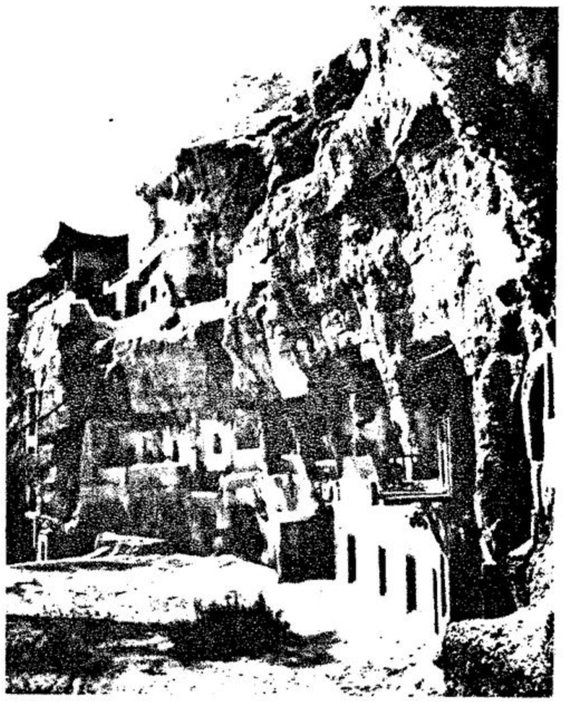

14. *Vedere a grotelor budiste de la Dunhuang* (secolele al IV-lea–al XIII-lea). *(Foto. Claude Arthaud)*

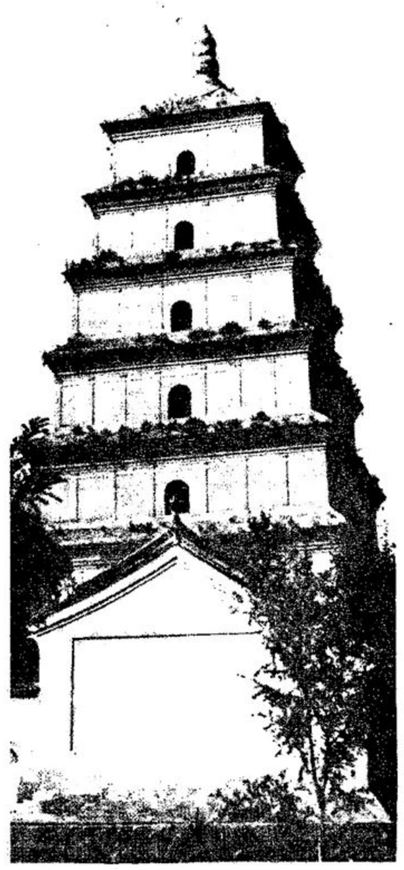

15. Pelerinajele budiste : **A.** *Stūpa lui Dayanta de la mănăstirea Daci'ensi din Xi'an, provincia Shaanxi, construită in 652 și restaurată între 701–705 (Foto Landau-Rapho) ;* – **B.** *Detaliu dintr-o frescă din grota 323 de la Qianfodong, in apropiere de Dunhuang (Foto Dominique Darbois)*

16. *Detaliu dintr-o frescă din grotele budiste din Qianfodong, în apropiere de Dunhuang. (Foto Dominique Darbois)*

17. Picturi din epoca Song : **A**. Yu Jian., *Munți cu crestele înzăpezite* (Song de Sud). *(Foto Giraudon)* ; — **B**. Anonim din secolul al XII-lea, *Fluvii și munți cît vezi cu ochii*. Cleveland, Museum of Art (Don Hamia Fund), *(Foto Giraudon)*

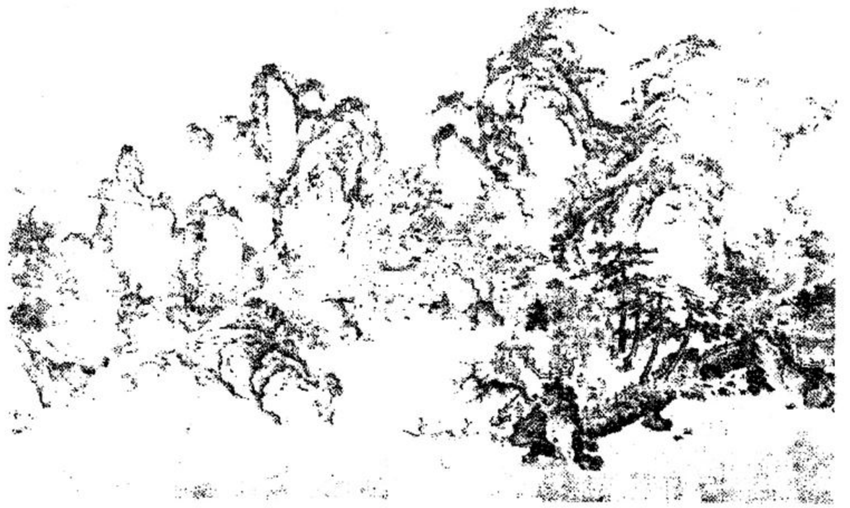

18. Porțelanuri din epocile Song și Yuan : **A**. *Bol cu decor modelat* (marca dinastiei Yuan). Oxford, Museum of Eastern Art, Colecția Sir H. Ingram *(Foto Giraudon)* ; — **B**. *Vas-sticlă cu decor floral, negru pe fond alb.* Wendover (Marea Britanie), Colecția Sir A. Barlow *(Foto Giraudon)* ; — **C**. *Vas-sticlă (meiping) din epoca Song, cu decor pictat gri pe angobă albă, reprezentînd bujori.* Londra G. Seligman Arts Concil *(Foto Giraudon)* ; — **D**. *Bol din epoca Song, lotuși incizați pe un fond verde oliv.* Celadonul de Nord. Oxford, Museum of Eastern Art, Colecția Sir H. Ingram *(Foto Giraudon)*

Cartea a 5-a

„RENAȘTEREA" CHINEZĂ

Ortodoxia moralizatoare ce a impregnat, începînd cu secolul al XII-lea, întreaga concepție asupra istoriei Chinei, ca și limitele istoriografiei tradiționale, care reduc trecutul acestei țări la evenimente lipsite de orice dimensiune temporală (ele se referă doar la existența puterii centrale și la gestiunea administrativă) ne-au convins atît de profund de perenitatea formelor sociale și politice, a instituțiilor fundamentale, a economiei, a ideilor și tehnicilor din lumea chineză, încît prefacerile cele mai adînci și inovațiile cele mai evidente trec aproape neobservate. Ceea ce în istoria Europei a fost considerat ca nașterea unei lumi noi nu mai este, din perspectivele tradiționale ale istoriei Chinei, decît o schimbare de „dinastie". Dacă trecutul lumii chineze se deosebește atît de radical de acela al Europei, aceasta se petrece în primul rînd în ceea ce privește reprezentarea pe care o avem despre acest trecut. Fără îndoială, acest lucru nu poate fi trecut cu vederea, de vreme ce întreaga istorie universală cu care sîntem obișnuiți este întemeiată pe primatul occidentului, pe caracterul evolutiv al istoriei sale și pe relativa stagnare a altor civilizații.

Inovațiile ce apar în Asia Orientală în jurul anului 1000 formează, însă, dacă le privim laolaltă, un ansamblu atît de impresionant prin co-

erența și amploarea sa, încît trebuie să ne înclinăm în fața evidenței: lumea chineză a cunoscut în această epocă o adevărată mutație, a cărei importanță nu este mai mică decît aceea a prefacerilor ce s-au petrecut aici la sfîrșitul antichității.

Adoptăm aici termenul de Renaștere. Este, desigur, o opțiune ce poate fi supusă criticii, chiar dacă analogiile sînt numeroase: reîntoarcerea la tradiția clasică, răspîndire a cunoștințelor, avînt al științei și tehnicilor (tipar, explozibili, progrese ale tehnicilor maritime, ș.a.), o nouă filozofie și o nouă viziune asupra lumii. Desigur, lumea chineză are, ca și Occidentul, caracterele sale proprii, originale. Această aluzie la istoria europeană nu trebuie însă luată decît drept ceea ce este: adică drept o simplă rememorare a paralelismului de ordin foarte general existent între istoriile civilizațiilor lumii și a solidarității care le unește, în cele din urmă, pe parcursul dezvoltării lor.

Tabloul cronologic al secolelor al X-lea – al XIV-lea

MONGOLIA	HOTARELE DE NORD-VEST	HOTARELE DE NORD-EST	CHINA DE NORD		CHINA DE SUD
			Shanxi Regatul Jin (895–923)	CELE CINCI DINASTII (la Kaifeng) Liang tîrzie (907–923) Tang tîrzie (923–936) Jin tîrzie (936–946) Han tîrzie (947–950) Zhou tîrzie (951–960)	Regatele Shu (907–923) în Sichuan, Chu (907–951) și Jingnan (907–963) în Hunan, Han de Sud (911–971) la Guangzhou, Min (909–978) în Fujian, Wu-Yue (907–978) în Zhejiang, Wu și Tang de Sud (902–975) în Jiangxi
		Imperiul LIAO (Kitan) (946–1125)	Regatul Han de Nord (951–979)		
			SONG DE NORD (960–1126) la Kaifeng		
Imperiul MONGOLILOR 1206 — venirea la putere a lui Genghis-han; anexează Imperiul Xia în 1227; anexează imperiul Jin în 1234; adoptă titlul dinastic de YUAN în 1271; anexează imperiul Song de Sud în 1276–1279	Imperiul XIA de Vest (1038–1227)	Imperiul JIN (Jürchen) (1115–1234) anexează China de Nord în 1126			
			SONG DE SUD (1127–1279) la Hangzhou		
Mongolii sînt respinși în Mongolia			1368 — întemeierea, la Nanjing, a imperiului chinez al dinastiei MING		

Capitolul 1

LUMEA CEA NOUĂ

Nu există domeniu al vieții politice, sociale ori economice din secolele al XI-lea—al XIII-lea care să nu fi suferit modificări radicale în raport cu epocile de dinainte. Nu este vorba numai despre schimbări de scară (creștere demografică, avînt general al producției, dezvoltarea schimburilor interne și externe), ci de o schimbare de natură. Moravurile politice, societatea, raporturile între clase, armata, relațiile între oraș și sat, formele economice sînt cu totul altele decît în imperiul aristocratic și încă pe jumătate medieval care a fost cel al dinastiei Tang. O lume nouă s-a născut, ale cărei caracteristici fundamentale sînt de pe acum cele ale Chinei timpurilor moderne.

Această lume nouă trăiește însă sub amenințarea invaziilor, ce vor sfîrși prin a triumfa, amputînd imperiul de toate provinciile sale de nord, la sfîrșitul secolului al XII-lea, și covîrșindu-l în întregime în cursul anilor 1273-1279. Această amenințare externă se află în legătură și cu istoria economică și socială a epocii Song. Ea a determinat întreaga politică a Chinei de la sfîrșitul secolului al X-lea la sfîrșitul celui de-al XIII-lea.

1. Istoria și instituțiile politice

Evenimentele

În 951, generalul Guo Wei întemeiază la Kaifeng scurta dinastie Zhou tîrzie și unifică nordul Chinei, cu excepția regiunii Taiyuan, în Shanxiul de Nord, ocupată de micul regat turc Han de Nord, pe care îl protejează kitanii. Însă opera săvîrșită de dinastia Zhou tîrzie între 951 și 960 anunță de pe acum marele efort de redresare economică și de reunificare politică de la începutul dinastiei Song: cultivarea pămînturilor virgine, crearea de colonii militare, ușurarea și repartizarea mai echitabilă a impozitelor, repunerea în stare de funcționare a canalelor și digurilor, confiscarea în 955 a bunurilor mînăstirești budiste (o seamă de clopote și statui sînt, o dată mai mult, transformate în monede, ca în 845), campanii victorioase împotriva regatelor Shu și Tang de Sud. Nordul Sichuanului și regiunea cuprinsă între Huai și Yangzi sînt anexate. În acest fel, cînd generalul Zhao Kuangyin, adus la putere de trupele sale, întemiază în 960 la Kaifeng noua dinastie Song, se va găsi în fruntea unui imperiu înnoit, a cărui putere îi va îngădui să consolideze și să extindă opera predecesorului său.

Douăzeci de ani vor fi deajuns noii stăpîniri a dinastiei Song pentru a desăvîrși cucerirea regatelor independente și pentru a reuni sub autoritatea ei teritorii cu o întindere egală cu de șapte ori suprafața actuală a Franței. Etapele reunificării au fost următoarele:

963 — Yangziul de mijloc (regatul Chu)
965 — Sichuan (regatul Shu tîrziu)
971 — Guangdong (Han de Sud)
975 — Anhui, Jiangxi și Hunan (Jiangnan)
978 — Jiangsu și Zhejiang (Wu-Yue)
979 — Shanxi (Han de Nord).

În parte, această succedare de victorii se explică, cu siguranță, prin valoarea instituțiilor create de dinastia Zhou tîrzie și prin calitatea

armatelor în fruntea cărora se aflase în 960 întemeietorul dinastiei Song. Dar, spre deosebire de ceea ce se întîmplase în secolul al VII-lea, expansiunea militară se limitează la teritoriile chineze și nu se extinde în afară, spre Manciuria, Coreea, Mongolia și Asia Centrală. Într-adevăr, la nord-est este oprită de puternicul imperiu al kitanilor, ce se constituise în cursul secolului al X-lea, iar la nord-vest de către tibetani, care cuprinseseră provinciile Qinghai, Gansu și Shaanxi. În sfîrșit, la sud-vest, expansiunea este blocată de regatul Dali — succesor al regatului Nanzhao din Yunnan —, ce nu va fi distrus decît în 1253, de către armatele mongole. Cît privește Vietnamul, acesta reușise să se elibereze în 939 de sub dominația chineză — aceea a regatului Han de Sud, instaurat la Guangzhou — și se constituise în 968 într-un imperiu unitar și independent (dinastia Dinh). Prima dintre aceste date marchează sfîrșitul îndelungatei hegemonii pe care imperiile chineze și regatele din China de Sud o exercitaseră, aproape fără întrerupere, începînd din secolul al II-lea î.e.n., în bazinul Fluviului Roșu și asupra țărmurilor Annamului. În 981, Vietnamul reușește să respingă o expediție a imperiului Song. În 1009, se produce întemeierea „marelui Viêt (Dai Viêt) de către noua dinastie Ly (1009-1225), care va purta, între 1073 și 1077, un război împotriva armatelor și flotelor chineze, în Guangxi, în nordul Vietnamului și pe țărmuri, provocînd o seamă de greutăți imperiului Song în aceste regiuni tropicale și nesănătoase, unde situația este mult complicată de prezența a numeroase etnii băștinașe.

Sub domnia celui de-al treilea împărat din dinastia Song, Zhengzong (997-1022), imperiul kitan al dinastiei Liao, care se află acum la apogeul puterii sale, lansează mai multe ofensive victorioase în Hebei și Shanxi, ce obligă imperiul Song să semneze un tratat (pacea de la Shanyuan, în valea Fluviului Galben — 1004), prin care se angajează să plătească imperiului

Liao un greu tribut anual. Însă acest tratat, ca de altfel și cel care-l completează, sporind în 1042 obligațiile imperiului Song, nu este suficient pentru a asigura Chinei o liniște completă la noile sale frontiere, în timp ce o amenințare și mai gravă apasă asupra provinciilor din nord-vest. În aceste regiuni, unde se amalgamează populații tibetane, chineze, turce și mongole, s-a constituit, în prima jumătate a secolului al XI-lea, o vastă entitate politică sub conducerea unei vechi populații de crescători de animale — tanguții. Acest imperiu, cunoscut sub numele de Xia de Vest (1038-1227), se întinde din Mongolia Meridională pînă în Qinghai (Kokonor) și împietează asupra provinciilor cu populație han majoritară: Shanxi, Shaanxi și Gansu. Și cu acest imperiu, imperiul Song este obligat să semneze în 1044 o pace oneroasă, care nu-l pune însă la adăpost de noi atacuri.

Amenințarea constituită de imperiul Xia se agravează în a doua jumătate a secolului al XI-lea, simultan cu dificultățile de ordin economic. Puterea centrală face apel la un ministru numit Wang Anshi (1021-1086), care, dispunînd de depline puteri, pune în aplicare o suită de reforme, ce repun în cauză structurile sociale, economice și militare, provocînd pe termen lung o violentă reacție a cercurilor de mari proprietari funciari și de negustori bogați. Wang Anshi este îndepărtat de la putere în 1085, la moartea împăratului Shenzong, protectorul său. Conducătorul partidei conservatoare, Sima Guang (1019-1086), preia conducerea guvernului și abolește reformele. Aceste lupte de partide, care slăbesc imperiul, se continuă pînă la brusca invazie a jurchenilor, populație sinizată din Manciuria, ce distruge imperiul Liao și ocupă în 1126 întreaga Chină de Nord.

Dinastia Song, care caută adăpost la sud de cursul inferior al Fluviului Yangzi, sfîrșește prin a-și stabili capitala la Hangzhou. Este perioada Song de Sud (1127-1279), numită astfel prin opo-

ziție cu prima perioadă a istoriei dinastiei Song (960-1126). Conservatorii au revenit definitiv la putere, însă apare un nou conflict, între partizanii recuceririi și partizanii găsirii unui *modus vivendi* cu imperiul jurchen al dinastiei Jin. Contraofensivele către nord eșuează în fața puterii militare a jurchenilor. Armatelor Song le lipsește combativitatea; în plus, ele nu au cavalerie. Imperiul se orientează, așadar, către o politică de conciliere, purtată de primul ministru Qin Gui (1090-1155). Totuși, pacea încheiată cu imperiul Jin nu are efect, din pricina unei schimbări în conducerea politică. Tratatele sînt încălcate de mai multe ori, iar războaiele neîntrerupte provoacă o urcare a prețurilor și a impozitelor. Greutățile economice antrenează, la rîndul lor agitația socială. Centralizarea politică asigură o putere cvasiabsolută primilor miniștri care se succed în decursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea: Qin Gui, Han Tuozhou (1151-1202), Shi Miyuan (?-1233), Jia Sidao (1213-1275). Însă declinul imperiului se accentuează, pînă la invazia mongolă care, practic, pune capăt dinastiei în 1276 — data căderii orașului Hangzhou.

Noul stat

Sub al doilea împărat din dinastia Song, Taizong (976-997), cînd imperiul se consolidează, sînt adoptate sau perfecționate instituțiile fundamentale ale noului stat. Este pus în funcțiune un adevărat sistem nervos de informație, control și comandă, care se extinde pînă în regiunile cele mai îndepărtate ale imperiului și care asigură guvernului central o dominație care nu fusese niciodată atît de puternică asupra totalității teritoriului. Centralizarea sporește datorită reformelor din era Yuanfeng (1078-1085); ea va permite primului ministru să joace un rol care, în fapt, îl va eclipsa pe cel al împăratului.

Politica generală este atributul unui consiliu de stat, alcătuit din cinci pînă la nouă membri, sub conducerea împăratului; consiliului îi este asociat un birou însărcinat cu redactarea textelor oficiale: *curtea academicienilor* (*xueshiyuan*), dintre ai cărei membrii unii servesc uneori drept consilieri. În toate cazurile, guvernul cere un mare număr de opinii și hotărîrile nu sînt luate decît în urma unor deliberări, în cursul cărora se exprimă păreri diferite, împăratul nefăcînd altceva decît să sancționeze propunerile adoptate sau hotărînd în ultimă instanță. Trei servicii sînt însărcinate cu primirea opiniilor, sugestiilor sau plîngerilor funcționarilor ori persoanelor particulare. Aceste servicii sînt independente unul de altul și membrii lor se bucură de o imunitate absolută, pe care nici chiar împăratul nu are căderea să o discute. În acest fel, este asigurată domnia unei anumite obiectivități: este un fapt real acela că sub dinastia Song (și îndeosebi în secolul al XI-lea) în birourile administrației și chiar pînă la guvern a ajuns un aflux de proiecte și propuneri de toate felurile, cc aveau drept autori persoane de condițiile sociale cele mai diferite.

Administrația centrală, mult simplificată față de greoiul eșafodaj din epoca Tang, pare să fi devenit mai funcțională. Ea este împărțită în trei mari departamente:

— economie și finanțe (ecle „trei servicii", *sansi*: al monopolurilor statului, al bugetului și al populației);

— armată (*shumiyuan*);

— secretariatul (*zhongshumenxia*), însărcinat cu administrația judiciară și cu aceea a personalului (concursuri de recrutare, numiri, avansări etc.).

În provincii, unde districtele (*xian*) sînt grupate în prefecturi, dintre care unele au un caracter militar mai marcat (*jun*) ori industrial (*jian*), comisarii imperiali sînt însărcinați cu misiuni speciale și controlează, potrivit atribuțiilor lor, afacerile juridice, fiscale, economice ori militare.

În afară de existența unor organisme de informare și control independente unele de altele, și de delimitarea extrem de strictă a puterilor și competențelor, două alte caracteristici ale sistemului politic din epoca Song merită să fie subliniate: pe de o parte, înmulțirea serviciilor însărcinate cu probleme economice, pricinuită de faptul că cele mai importante venituri ale statului sînt de sorginte comercială ori industrială; pe de altă parte, eficacitatea sistemului de recrutare și promovare a funcționarilor, grație unor mecanisme care favorizează selecționarea celor mai bune elemente.

În epoca Song, sistemul concursurilor de recrutare a ajuns la perfecțiune, degenerînd ulterior și devenind, sub imperiile autoritare ale dinastiilor Ming și Qing, o mașinărie greoaie, care mai degrabă a frînat decît a înlesnit promovarea socială. Creat pentru a contracara puterea excesivă a aristocrației militare, instituția concursurilor se conturase în secolele al VII-lea și al VIII-lea, sub dinastia Tang (primul concurs se desfășoară, probabil, în anul 606, în vremea împăratului Yangdi, din dinastia Sui). Candidații erau propuși, în număr foarte redus, de autoritățile locale — pînă în anul 737 unul pînă la trei de fiecare prefectură — sau proveneau din școlile de stat din capitală. Existau diferite tipuri de concurs (erudiție clasică, drept, istoric a scrierii, matematici, capacități militare, cu probe de tir și forță fizică), însă cel mai prestigios și mai căutat era un concurs de cultură generală și de aptitudini de redactare, care comporta și o probă de poezie. Reformele adoptate sub dinastia Song, la sfîrșitul secolului al X-lea și în cursul secolului al XI-lea, au constat în instituirea a trei niveluri diferite în scopul de a lărgi recrutarea (concursuri la nivel de prefecturi, concursuri la nivelul capitalei, controlate de secretariatul imperial, și concursuri organizate la palat, în prezența împăratului), în păstrarea, în cele din urmă, doar a unui singur

tip de concurs și în garantarea obiectivității probelor prin diferite măsuri, ca de pildă anonimatul tezelor.

Ca și în epoca Tang ori în alte epoci istorice, reușita la concurs nu era urmată, în mod necesar, de o numire în cadrul administrației imperiale, cu excepția primilor de pe listă, care făceau o carieră rapidă. Alte procedee serveau și ele la promovarea funcționarilor; printre acestea, un sistem de recomandări prin care autorul recomandării devenea solidar cu protejatul său în privința greșelilor și erorilor comise, precum și recurgerea la notări pe cît posibil mai obiective.

Dezvoltarea corpului funcționăresc în secolele al XI-lea—al XIII-lea avea să-i asigure o pondere considerabilă în sistemul politic și în societatea epocii. În nici o altă perioadă a istoriei chineze „mandarinii" nu au exercitat un control atît de eficient asupra conducerii statului. Favoritele, împărătesele și familiile lor, eunucii, toți cei apropiați de persoana suveranului, aflați la curent cu intrigile de la palat, care au ajuns, în alte timpuri, să orienteze și chiar să conducă în fapt treburile statului, par să nu fi avut în epoca Song nici o influență. Împărații, ei înșiși, nu joacă decît un rol șters, lăsînd primul plan al scenei în seama miniștrilor lor.

Moravurile politice demonstrează și ele puterea și rolul conducător al corpului funcționăresc. În secolul al XI-lea asistăm pentru prima dată la dezvoltarea unor mari partide politice de tendințe opuse, a căror înfruntare reflectă anumite clivaje sociale. Sîntem neîndoielnic foarte departe de formele proprii regimurilor parlamentare din epoca contemporană, însă duritatea luptelor, în care adversarii își angajau întreaga lor carieră — deoarece schimbările de orientare duceau la o schimbare foarte radicală a cadrelor politice —, vorbește despre intensitatea vieții politice în epoca Song.

Mișcarea reformistă

Secolul al XI-lea a fost, în istoria Chinei, epoca unor mari tentative de a reforma sistemul politic și social. Mișcarea reformistă, care nu poate fi disociată de curentele de gîndire din această perioadă, este totuși legată, mai strîns decît filozofia, de contingențele istoriei. Greutățile provocate de atacurile imperiilor Liao și Xia sînt cele care stau la originea încercărilor de a găsi remedii insuficiențelor sistemului de apărare. Dar cum problemele militare nu pot fi în nici un fel despărțite de contextul lor economic, social și politic, reformele, ca opere ale unor spirite clarvăzătoare ce își făuriseră o concepție globală despre stat și societate, au influențat, în cele din urmă, întreg ansamblul instituțiilor.

Amenințarea reprezentată de tanguți, care în 1038 întemeiaseră imperiul Xia de Vest, îndeamnă curtea să facă apel la un funcționar de provincie, Fan Zhongyan (989—1052), care propune un plan destinat să îngrădească noua putere de la nord-vest. Pacea semnată în 1044 cu statul Xia va apărea drept un succes parțial, al cărui merit va fi înregistrat la activul lui Fan Zhongyan. Chemați să guverneze treburile statului, Fan Zhongyan și sprijinitorii săi puseseră într-adevăr în practică un proiect de reforme în zece puncte, ce se referea la sistemul de recrutare și de promovare a funcționarilor, ca și la instituțiile agrare și fiscale.

Dar guvernarea lui Fan Zhongyan nu însemnă încă decît o simplă renovare a instituțiilor existente. Reformele aplicate în a doua jumătate a secolului al XI-lea apar, dimpotrivă, ca mult mai îndrăznețe și mai radicale. Așa se explică faptul că ele au suscitat o violentă opoziție, provocînd divizarea cercurilor conducătoare în două clanuri rivale.

O serie de istorici moderni au pronunțat cuvîntul socialism în legătură cu „noile legi" ale lui Wang Anshi (1021—1086), și este cert faptul că un ideal de dreptate socială, ba cîteodată

chiar anumite tendințe egalitariste au însuflețit unele cercuri ale intelectualității și ale țărănimii din secolele al XI-lea—al XII-lea. Dar este la fel de limpede că obiectivele lui Wang Anshi nu țînteau cîtuși de puțin să pună în cauză temeliile societății și ale puterii politice. Ceea ce îl inspiră sînt unele concepții liberale, precum și preocupări practice de tip administrativ. Ostil despotismului, crezînd în funcția regulatoare a legilor în domeniul social și politic, Wang Anshi pare să fi fost înzestrat cu un fel de intuiție sociologică. Tratamentul discriminatoriu din pricina căruia suferă țăranii, singurii ce suportă povara impozitelor directe și a corvezilor, este, pentru el, cauza profundă a slăbiciunii statului: de aceea crede că îmbunătățindu-le situația, restabilind o anume echitate în repartizarea poverilor, ar fi posibil ca țăranii să fie cointeresați în chip mai eficace în lupta împotriva agresiunilor săvîrșite de imperiile din nord. În același fel în care țăranii săraci sînt supuși exploatării celor ce sînt în măsură ca, în momentele grele, să le împrumute bani cu camătă, tot astfel micii meșteșugari și negustori suferă din pricina stării de servitute în care sînt menținuți de corporațiile (*hang*) dominate de negustorii bogați.

Reformiștii sînt originari dintr-una din regiunile Chinei — cea de Sud-Est — în care avîntul economic a suscitat o intensă circulație monetară și de bunuri — Fan Zhongyan se născuse la Suzhou, iar Wang Anshi la Fuzhou, ambele localități din Jiangxi —, și această origine explică, fără îndoială, unele dintre convingerile lor: ceea ce face cu putință exploatarea săracilor de către bogați sînt piedicile care mai blochează încă circulația avuțiilor, adică fenomenul tezaurizării. Împotriva unei concepții statice asupra economiei, ce pare să fi fost mai răspîndită, Wang Anshi crede că prin dezvoltarea producției pot fi sporite, în același timp, mijloacele de trai ale tuturor și veniturile statului.

Wang Anshi, care s-a făcut remarcat încă din 1056 printr-un proiect de reforme vizînd restabilirea situației în nord-vest, este chemat la putere în 1068. Va rămîne în funcție pînă în 1076 cînd, sub presiunea partidei conservatoare, va fi obligat să plece. Rechemat în 1078, va fi izgonit din nou, în 1085, de către Sima Guang, principalul său adversar, care va obține în același an abolirea „noilor legi".

Reformele lui Wang Anshi, adoptate în majoritatea lor între 1069 și 1073, sînt de natură foarte diferită. Ele privesc fiscalitatea, economia, armata, administrația. Una dintre primele griji ale lui Wang Anshi a fost aceea de a ușura poverile ce apăsau pe umerii țărănimii, luptînd împotriva practicii cumpărărilor masive și stocării, instituind controlul prețului cerealelor, reformînd sistemul fiscal în așa fel încît fraudele să fie mai greu de săvîrșit. El schimbă regulile existente în transportul sumelor obținute din impozite, autorizează conversiunea corvezilor în taxe, instituie împrumuturi de stat cu dobînzi modice și chiar case oficiale de credit pe bază de amanetări, pentru a lupta împotriva practicilor cămătărești. Este întreprins un mare efort în domeniul irigațiilor și al răspîndirii cunoștințelor de agronomie. Sînt căutate, totodată, noi surse de venituri, care să nu mai reprezinte o povară pentru țărănimea săracă: statul își rezervă o cotă de participare în comerțul la scară mare. Aceste măsuri permit, simultan, creșterea sensibilă a veniturilor publice și scăderea la jumătate a impozitului funciar.

O altă ambiție a lui Wang Anshi este aceea de a înzestra statul cu un personal administrativ devotat și care să nu aibă altă grijă decît binele public. În acest scop hotărăște o sporire importantă a salariilor agenților statului (funcționarii chinezi n-au fost niciodată atît de bine retribuiți ca în epoca Song, cu excepția, poate, a perioadei de la mijlocul secolului al XVIII-lea) și reformează sistemul prea formalist al con-

cursurilor de recrutare, în cadrul cărora cunoștințele practice (economie, drept, geografie ș.a.) capătă, în sfîrșit, un loc mai important. La nivelul prefecturilor și subprefecturilor, sînt înființate școli publice — a căror întreținere este asigurată din veniturile unor pămînturi special atribuite —, cu scopul de a lărgi baza de recrutare.

Inovațiile cele mai importante se produc în domeniul militar. Într-o epocă în care umflarea armatelor de mercenari nu face decît să sporească poverile statului, fără a asigura și o apărare eficace, Wang Anshi hotărăște să redea în grija poporului sarcina de a-și asigura el însuși propria securitate, creînd pentru aceasta miliții țărănești. Aceste miliții (*baojia*), grupate în unități de cîte zece familii, supuse unei instrucții regulate și beneficiind de o aprovizionare continuă cu armament, permitea reducerea pletoricelor efective ale armatelor regulate.

Foarte activa opoziție pe care au întîmpinat-o „noile legi" ale lui Wang Anshi a avut, fără îndoială, rațiuni economice și sociale: reformele puneau în cauză mult prea multe privilegii și situații dobîndite. Însă lupta acerbă care a angajat timp de mai bine de douăzeci de ani — chiar și după moartea celor doi adversari principali — partida reformistă a lui Wang Anshi și pe conservatorii conduși de istoricul Sima Guang și de matematicianul Shao Yong, depășește cadrul unui simplu conflict de interese. Opozițiile personale, temperamentale, de formație par să fi jucat aici un rol important. Nu pot fi excluse nici unele comportări dezinteresate: dacă mișcarea reformistă a putut să ia naștere, aceasta nu se datorește oare acelei orientări, tipice pentru secolul al XI-lea, care dădea oricui, oricare ar fi fost poziția sa socială, dreptul de a-și face cunoscute sugestiile la nivelul cel mai de sus?

De această mișcare trebuie neîndoielnic legată înființarea unor instituții de asistență populară: orfelinate, aziluri, spitale, dispensare, cimitire

publice, silozuri cu rezerve cerealiere ș.a. Mai numeroase în mediile urbane, unde afluxul de persoane fără resurse și concentrarea populației pun probleme de mare dificultate, aceste instituții sînt concepute după modelul fundațiilor de caritate create de mînăstirile budiste în secolele al VI-lea—al VII-lea: le sînt date în folosință terenuri inalienabile, ca surse de venituri permanente. Acest tip de fundație capătă în epoca Song o mare extindere. Așa se face că nu numai statul recurge la ele pentru a-și asigura o parte din venituri, ci procedează astfel chiar marile familii, cu scopuri de întrajutorare în interiorul clanului respectiv, și aceasta în urma exemplului dat de Fan Zhongyan cu ale sale „domenii de echitate" (*yizhuang*). Această laicizare a unei instituții budiste și trecerea în seama statului a funcțiilor spitalicești și de caritate pe care le aveau mînăstirile a fost una dintre consecințele îndepărtate ale proscrierii din 845 a bisericii budiste.

2. Armata

De la recrutare la mercenariat

Dacă este adevărat că acordă un interes capital apărării — prin născocirea unor noi mașini de război, prin sporirea efectivelor armatelor, prin crearea unei noi flote de război în momentul invaziei jürchenilor și consacrînd între sfîrșitul secolului al X-lea și sfîrșitul secolului al XIII-lea cea mai mare parte a resurselor sale războaielor —, imperiul Song n-a încetat totuși niciodată să mențină și să afirme supremația necontestată a puterii civile asupra celei militare. Spiritul care îl animă este de altfel opus celui al dușmanilor săi din nord: exaltarea violenței brute, setea de cuceriri și de dominație prin care se disting adevăratul zărboinic îi lipsesc cu totul, fiind în schimb caracteristice pentru adversarii lui cei

mai de temut, jürchenii și mongolii. Această lipsă de combativitate, adesea reproșată Chinei din epoca Song, se poate explica foarte bine fără a face apel la nu se știe ce trăsături înnăscute și atemporale.

Sistemul mercenariatului, moștenit și adoptat de noul imperiu Song, tinde să transforme meseria armelor dintr-o problemă a tuturor, într-o activitate specializată. Or, începînd cu dinastia Qin, puterea armatelor chineze se întemeiase pe sistemul recrutării. Recrutările erau cele care furnizau cea mai mare parte a efectivelor, pe care le completau în mod fericit contingentele barbare — nomazi și munteni apreciați pentru rezistența și combativitatea lor. Imperiul Song este însă lipsit de acest sprijin prețios pe care-l reprezintă auxiliarii barbari și suferă de pe urma tuturor neajunsurilor pe care le au armatele de mercenari: cheltuieli sporite, lungi perioade de inactivitate în cursul cărora disciplina slăbește, tendința armatelor de a se comporta ca un corp străin de imperiu. Agenții recrutori sînt flagelul satelor, și dacă se întîmplă ca unii soldați să fie demobilizați, aceștia formează curînd bande de briganzi. De altfel, pentru a nu aduce prejudicii economiei țărănești, recrutările se fac de preferință printre dezrădăcinați, printre cei scoși în afara legii, printre condamnații amnistiați condiționat sau printre băștinașii din sud, zdrobiți în urma vreunei răscoale. Puterea civilă simte, așadar, mai mult ca niciodată nevoia de a se apăra împotriva oricărei dezvoltări autonome a puterii militare, printr-o fracționare a unităților, o împărțire a răspunderilor și o înmulțire a controalelor, care răpesc conducătorilor de armate orice inițiativă. O serie de apucături birocratice contribuie la slăbirea sistemului de apărare: mai mult decît realitățile contează inventarele oficiale. Încă de la începuturile imperiului, întemeietorul său avusese grijă să împartă trupele de elită pe care le reprezentau armatele palatului (*jinjun*) în trei unități distincte,

puse sub controlul *shumiyuan*-ului. De la sfîr-

șitul secolului al X-lea și pînă la marea ofensivă jürchen din 1126, valoarea armatelor Song (*jinjun*, încartiruite în proximitatea capitalei, și *xiangjun*, în provincii) nu a încetat să slăbească, în vreme ce efectivele lor se umflau: limitate la 378 000 de oameni în 975, aceste efective se ridică în 1045 la 1 259 000 de luptători. Reformele întreprinse de Wang Anshi între 1068 și 1085 — demobilizări, crearea de miliții țărănești (*xiangbing*) și de unități speciale la frontiere (*fanbing*), instruirea permanentă a trupelor — permit redresarea situației; însă la începutul secolului al XII-lea, imperiul Song are din nou armate pletorice și ineficiente, în vreme ce cheltuielile militare înghit cea mai mare parte a bugetului și pricinuiesc dificultăți economice. Pe cînd armatele ce participaseră la campaniile din anii 963—979 cuprindeau numeroase contingente de foști nomazi și munteni, imperiul Song nu mai poate recruta asemenea auxiliari prețioși. Mai mult, armatelor chineze le lipsesc caii, de cînd zonele cu herghelii au fost ocupate de imperiul Xia, iar încercările lui Wang Anshi de a dezvolta creșterea cailor în plină zonă agricolă (în valea inferioară a Fluviului Galben îndeosebi) se soldează cu un eșec.

Totuși, secolele al XI-lea—al XIII-lea au fost în lumea chineză o perioadă de progrese remarcabile ale tehnicii militare. Aceste progrese aveau să modifice caracterul însuși al războaielor și să aibă, pe termen lung, repercusiuni profunde asupra istoriei mondiale. Ele trebuie puse în legătură cu spiritul de investigare, invenție și experimentare caracteristic epocii.

Pînă și recrutarea se supune anumitor principii obiective de selecție: viitorii soldați sînt aleși în urma unei serii de probe care privesc aptitudinile lor fizice — alergare, săritură, acuitate vizuală, îndemînare la trageri —, sînt apoi clasați după înălțime, cei mai înalți fiind repartizați la trupele de elită, în vreme ce se înmulțesc corpurile specializate pentru care acest tip

de clasare nu este folosit: arme incendiare, geniști, servanți pentru catapulte ș.a. Se dezvoltă teoria și tehnicile războiului de asediu, iar în paralel se manifestă, de la sfîrșitul secolului al X-lea, un viu interes pentru problemele armamentului. Noi tipuri de arme sînt inventate și perfecționate: baliste, arbalete cu repetiție, care de asalt etc. Invențiile sînt încurajate prin prime, iar noile arme sînt încercate înainte de a fi comandate în serie arsenalelor. Un tratat de artă militară apărut în 1044, *Principii generale ale textelor clasice despre război* (*Wujing zongyao*) de Zeng Gongliang, menționează, între alte noutăți, un aruncător de flăcări cu petrol, al cărui mecanism constă dintr-un piston cu acțiune dublă, care permite un jet de flacără continuu.

Retragerea imperiului Song către valea Yangziului, începînd cu anii 1126—1127, va incita la dezvoltarea unei importante marine de război, ale cărei baze vor fi situate pe cursul marelui fluviu și pe coaste. Trebuie amintită, pentru această epocă, întrebuințarea unor nave cu zbaturi, acționate printr-un pedalier sau printr-un sistem de biele. Unele dintre aceste nave aveau pînă la 25 de asemenea roți și sînt menționate cu prilejul luptelor navale din 1130 și 1161 împotriva jürchenilor. Acest tip de navă foarte rapidă este atestat încă din secolul al VIII-lea, însă istoria ei ar putea fi și mai veche. Primele încercări de nave cu zbaturi vor avea loc în Europa abia în 1543.

China din epoca Song ocupă însă un loc de importanță capitală în istoria generală a umanității, îndeosebi datorită descoperirii și perfecționării folosirii explozibilelor în scopuri militare.

Armele de foc

Prima mențiune a formulei prafului de pușcă (cărbune, salpetru și sulf) apare în 1044 în *Wujing zongyao*; va trebui să așteptăm anul

1285 pentru a găsi aceeași mențiune într-un text european (prima aluzie la praful de pușcă datează din 1267 și îi aparține lui Roger Bacon). Descoperirea a avut la origine cercetările de alchimie întreprinse, în epoca Tang în cercurile taoiste, însă a fost curînd urmată, în 904—906, de o aplicare militară. Era vorba atunci de proiectilele incendiare numite „focuri zburătoare" (*feihuo*). Dar încă din epoca lui *Wujing zongyao* armele de foc s-au diversificat. Într-adevăr, această lucrare menționează grenade fumigene și incendiare, catapulte concepute pentru lansarea de proiectile incendiare, dar și grenade explozive (*pili huoqiu*). În 1161, în bătălia de la Caishi, din provincia Anhui, sînt întrebuințate catapulte cu grenade explozive (*pilipao*), care asigură victoria armatelor Song asupra jürchenilor. La începutul secolului al XIII-lea, mongolii vor folosi masiv proiectile explozive cu înveliș metalic (*zhentianlei* — „fulgerul care zguduie cerul" și *tiehuopao* — „bombarde cu grenade de fier"). Cu prilejul încercărilor de invazie în Japonia, mongolii se vor servi de acest tip de arme, care vor fi cunoscute de către japonezi sub numele de *teppō* (în chineză *tiepao*). Istoria primelor întrebuințări ale prafului de pușcă arată deci că demersul inițial a constat în a trage foloase de pe urma proprietăților lui incendiare ori fumigene, dar și că s-a ajuns repede la exploatarea forței lui brizante. A treia etapă avea să ducă la întrebuințarea pulberii ca propulsor în interiorul unei țevi de ghidaj. Primele încercări de acest gen cunoscute datează din 1132. Era vorba despre un fel de mortiere sau de mici rachete, alcătuite din țevi groase de bambus ori din lemn (forța brizantă a pulberii era redusă prin întrebuințarea unei proporții mai mari de salpetru). Chinezii au fost primii descoperitori ai principiului rachetei, adaptînd săgețile incendiare la țevi de ghidaj din bambus. Primele mortiere cu țeavă metalică (fier sau bronz) apar în jur de 1280, în cursul războaielor între trupele Song și mon-

goli; un nou termen, *chong*, este creat pentru a desemna acest tip de armă.

Ceea ce s-a transmis în Europa la sfîrșitul secolului al XIII-lea n-a fost, așadar, numai formula prafului de pușcă, ci și ideea — rezultat al unor lungi dibuieli și unor numeroase experiențe întreprinse în Asia Orientală — că acest explozibil putea sluji drept propulsor în interiorul unei țevi. Transmiterea pare să fi fost făcută prin intermediul țărilor islamice (termenul arab pentru salpetru este, la botanistul andaluz Ibn al-Baytār, mort în 1248, la Damasc, acela de „zăpadă chinezească", iar termenul persan „sare de China"). Tradiția spune, de asemenea, că mongolii ar fi întrebuințat arme de foc la bătălia de la Sajo (Ungaria) din 1241. Se cunosc repercusiunile pe care dezvoltarea armelor de foc în secolele al XIV-lea și al XV-lea avea să le aibă asupra evoluției istorice a Europei; ea a contribuit la ruina aristocrației războinice medievale. Dimpotrivă, inventarea acestor noi arme n-a putut avea nici o înrîurire asupra organizării sociale și politice a lumii chineze: ele se adaugă numai, în cadrul unor armate de stat, unui ansamblu de armamente diferite, care vor fi perfecționate simultan. Fără îndoială, condițiile generale ale războaielor din Asia Orientală (și îndeosebi în Mongolia din epoca Ming) sînt cele care explică de ce armele de foc n-au fost dezvoltate în China în chip mai sistematic.

Trebuie să notăm de altfel că încă înainte de apariția armelor de foc în Europa, adoptarea catapultei cu contragreutate va revoluționa tehnica asediilor: această armă, aproape tot atît de periculoasă pentru fortificații ca și loviturile de tun, reprezenta adaptarea arabă a unei mașini de război de multă vreme folosită în lumea chineză, așa-numitul *pao*, a cărui putere și viteză de propulsie nu erau obținute nici prin răsucirea unei frînghii, nici prin tensionarea unui resort, ca la catapultele alexandrine ori bizantine, ci printr-o contragreutate acționînd asupra unui braț mare de pîrghie,

3. Noua societate

O clasă de rentieri

Un ansamblu de factori diferiți — creșterea producției agricole, sporirea veniturilor funciare, răspîndirea instrucției, nevoia de funcționari a statului — a provocat în secolul al XI-lea creșterea numărului de familii cu știință de carte și relativ înstărite, sau chiar foarte avute. Asistăm acum la apariția unui tip nou de om, a unei noi mentalități, a unui sistem social și politic care se bizuie pe o clasă de rentieri, ce trăiesc din veniturile capitalului lor funciar. De la perioada Han la perioada Tang, marile familii, influente în propriile lor regiuni ori la curte, avuseseră tendința de a forma un fel de aristocrații închise, preocupate de genealogia lor. În China de Nord, unele dintre acestea își datorau prestigiul tradițiilor militare și faptelor de arme prin care se ilustraseră unii dintre membrii lor. Domeniile pe care le posedau, cînd nu erau simple parcuri de agrement ori case de țară, erau autosuficiente, realizînd o producție diversificată. În cadrul acestor domenii existau livezi, mori, iazuri, ateliere, prese de ulei ș.a. La nevoie, așa cum fusese cazul la sfîrșitul dinastiei Han sau în imperiile din sud, domeniile puteau fi fortificate și apărate împotriva brigandajului, răscoalelor și cîteodată chiar împotriva exigențelor statului. Cît privește raporturile pe care acest fel de nobili de țară le întrețineau cu oamenii de pe moșiile lor („oaspeți" — *ke*, gărzi — *buqu*, servitori — *nubi*), ele aveau un caracter patriarhal. Raporturile patron-client și stăpîn-șerb erau cutumiare și legalmente stipulate.

Desființarea în secolul al VIII-lea a sistemului repartizării pămînturilor cu titlu viager, trecerea majorității impozitelor asupra pămînturilor cultivate — în vreme ce pînă în acea epocă impunerile fuseseră calculate în funcție de nu-

mărul de indivizi apți de muncă prin vîrsta lor (de unde limitările impuse marilor proprietăți și alocările de pămînturi către micii producători) —, avîntul riziculturii (se pare că noul sistem de impunere a fost inspirat de condițiile proprii regiunilor de cultură mixtă — orez și grîu — din valea Rîului Huai) și, îndeosebi, comercializarea produselor agricole aveau să ducă la prefaceri adînci. Tendința domeniilor particulare (*zhuangyuan*), ale marilor familii și ale mînăstirilor, de a se extinde în dauna proprietăților țărănești se accentuase în a doua jumătate a epocii Tang. Evoluția generală, favorizată de trecerea de la sistemul recrutărilor la mercenariat, se încheie în secolele al X-lea—al XI-lea. De atunci înainte nu va mai fi vorba de domenii autarhice, de o artistocrație închisă, de relații de tip medieval, patron-client, ci de dijmă, de muncă plătită, de rentă funciară, adică de o sursă de venituri regulate, care permite anumitor familii să trăiască la oraș în condiții confortabile. Chiar dacă noua societate rămîne întemeiată, ca și cele ce au precedat-o, pe exploatarea celor mai săraci, mentalitatea și mecanismele dependenței sînt diferite. În plus, clasa conducătoare — cuprinzînd pe cei care pot ajunge, prin instrucție, la puterea politică și care își exercită dominația la nivel local — și-a mărit considerabil rîndurile. Familiile din această categorie cuprind, în general, o soție principală, o concubină și cinci-zece copii. Este, de altfel, un lucru rar ca marii proprietari să locuiască la țară: ei își au intendenții lor (*jianzhuang*, *ganren*, *ganpu*) care tratează cu dijmașii și muncitorii agricoli și, cîteodată, administrează, ca pe un singur tot, un domeniu ce înglobează mai multe sate ori este alcătuit din mai multe parcele. Dijmașii capătă adesea casă, unelte, sămînță, animale de muncă, iar proprietarul lor se îngrijește să-i căsătorească. Toate aceste avansuri sînt condiționate de dobînzi, ce variază în funcție de natura împrumutului: a zecea parte din recoltă

pentru o vită de muncă, a cincea parte pentru locuință și împrumutul în unelte, 10% pe lună pentru împrumuturile în bani, semințe și cereale ș.a. Adesea piețele rurale coincid cu centrele populate ale marilor domenii, dînd naștere, grație avîntului economic, unor mari tîrguri (*zhen* sau *shi*, dar multe dintre ele vor păstra numele de *zhuang*), care completează rețeaua de aglomerații comerciale importante.

Probleme agrare

În comunele rurale (*li* și *xiang*) ce cuprind mai multe sate (*cun* sau *zhuang*), administrația face distincție între familii rezidente (*zhuhu*) și familii străine de acele locuri (*kehu*). Cele dintîi stăpînesc mici petece de pămînt, ale căror suprafețe permit împărțirea lor în cinci categorii (categoria mijlocie, a treia, dispunînd de 100 *mu* de teren, a patra de 50, a cincea de 30 pînă la 20, mult mai puțin decît ceea ce este strict necesar pentru a asigura subzistența unei familii țărănești) și sînt impozabile. Celelalte nu posedă pămînt, sînt alcătuite în exclusivitate din dijmași și muncitori agricoli, și nu sînt supuse impozitului. Familiile țărănești cele mai înstărite, acelea din categoriile 1 și 2, furnizează oameni pentru gărzile (*gongshou* — *„arcași"*) care au sarcina asigurării ordinii publice și de reprezentanți ai comunei pe lîngă administrația județului (*xian*) — așa-numiții *sanyi*: șeful de comună, slujbașul pentru impozite și cel de poliție. Marii proprietari nu sînt, în fapt, cuprinși în această clasificare, nu sînt supuși acestor însărcinări și nici impozitelor, care privesc numai pe micii producători.

Fără îndoială, acest tablou nu este valabil pentru toate regiunile (marile proprietăți sînt mult mai numeroase în regiunea marilor culturi de orez, ce se întinde la sud de cursul inferior al Yangziului, decît în China de Nord), nici pentru toate epocile cuprinse în perioada dinas-

tiei Song. Este însă în afară de orice discuție faptul că jocul liber al factorilor economici a accentuat, în secolele al XI-lea — al XIII-lea, diferența între bogați și săraci, agravînd tensiunea socială în mediile rurale. O parte a reformelor aplicate cu începere din anul 1069 sînt inspirate de disproporția, mai evidentă decît oricînd, între poverile impuse micilor producători și privilegiile marilor proprietari. Se consideră că, în anii 1064—1067, dintr-o suprafață totală cultivată de 24 milioane de hectare, numai 30% erau supuse impozitului. Iar dacă măsurile întreprinse în favoarea micii țărănimi, precum și lupta împotriva fraudei fiscale au adus o relativă îmbunătățire în momentul marilor reforme din anii 1068—1085, sub ministeriatul lui Wang Anshi, situația se deteriorează din nou sub domnia lui Huizong (1101—1125).

În această epocă izbucnește o acută, dar puternică răscoală în Zhejiang, regiune producătoare de ceai, de lacuri, de duzi pentru fabricarea hîrtiei și de lemn de criptomeri, regiune prin care se efectuau schimburile comerciale între Jiangxi și Fujian. Stîrnită de rechizițiile efectuate pentru palatul imperial de la Kaifeng, această răscoală este instigată de o societate secretă a cărei doctrină, de factură budistă, cunoaște influențe maniheiste. Adepții ei sînt foarte strict vegetarieni și se închină demonilor. Foarte prost înarmați, răsculații, conduși de un oarecare Fang La, masacrează notabili, bogătași și funcționari. Prinderea lui Fang La, la un an după izbucnirea răscoalei, duce la sfîrșitul acesteia și declanșează un val de sinucideri colective în rîndul membrilor sectei.

În timpul dezastrului din anii 1126 — 1138, regiunea Lacului Dongting din Hunan suferă, în același timp, de pe urma incursiunilor jurchenilor, a spolierilor unei administrații corupte și jafurilor săvîrșite de o armată locală, pe jumătate de stat, pe jumătate particulară, ce fusese creată pentru a lupta împotriva invadatorilor.

În 1130 izbucnește aici o răscoală țărănească sub conducerea unui anume Zhong Xiang, care dovedește calități de căpetenie militară, de magician și de vraci. Lui Zhong Xiang îi sînt atribuite aceste vorbe subversive: „Legea desparte cele de sus de cele de jos, pe cel sărac de cel bogat. Eu voi face o lege care va porunci ca cele de sus și cele de jos, bogatul și săracul să fie egali". Curînd va fi prins și executat; însă rîndurile trupelor pe care le condusese se îngroașă și se întăresc, în mlaștinile lacului. Răscoala lui Zhong Xiang, la începuturile ei destructivă și egalitaristă, se transformă în brigandaj. Pentru a extirpa acest abces, care împiedică organizarea apărării împotriva jurchenilor, este organizată o vastă operațiune de represalii, care durează pînă în 1135 și a cărei conducere este încredințată, în acest ultim an, celebrului general Yue Fei.

La țară situația nu va înceta să se deterioreze pe parcursul întregii epoci a dinastiei Song de Sud, ca urmare a concentrării pămînturilor în mîinile unui mic număr de privilegiați. După încheierea tratatului între statele Song și Jin, care fixa în chip definitiv hotarul dintre ele, întreaga zonă a orezăriilor situate la sud de Huai, care suferise mult în urma luptelor din anii 1130—1140, este pusă din nou în valoare. Operațiunea se face însă în folosul proprietarilor bogați, singurii care dispun de capitalurile necesare. La mijlocul secolului al XIII-lea, situația devenise atît de explozivă în zonele situate la sud de Yangzi, în marea regiune agricolă din jurul Lacului Taihu, iar strîngerea impozitelor se face cu atîta dificultate, încît marele ministru Jia Sidao (1213—1275) încearcă introducerea unor reforme profunde; acestea întîmpină însă o împotrivire îndîrjită în cadrul administrației centrale și în consiliul de stat, din care fac parte reprezentanți ai marilor proprietari. Proiectul lui Jia Sidao constă în a limita proprietățile la o suprafață de 500 *mu* (circa 27 ha) și în a răscumpăra

pe spezele statului o treime din terenul excedentar, în vederea constituirii de „pămînturi publice" (*guantian*) ale căror venituri să fie afectate cheltuielilor militare. Reformele sînt parțial aplicate din 1263 pînă la moartea lui Jia Sidao. Către sfîrșitul dinastiei, 20% din terenurile din bazinul inferior al Fluviului Yangzi vor fi transformate în „pămînturi publice". Mongolii vor recupera aceste terenuri pentru a le atribui prinților din familia hanului sau pentru a afecta veniturile obținute din ele întreținerii garnizoanelor lor.

În concluzie, condițiile sociale și economice au dus, începînd cu ultimii ani ai dinastiei Tang, la dezvoltarea unei clase de dijmași și muncitori agricoli mult mai apropiată de aceea din epoca contemporană decît de cea a șerbilor din epocile anterioare.

Dacă în lumea satelor -- mai sensibilă decît altădată la variațiile de prețuri în urma faptului că este străbătută de marile curente economice, care fac legătura între orașe și sate, între provincii și regiuni — crește numărul țăranilor lipsiți de pămînt și fără resurse, în schimb celor mai săraci li se oferă mijloace de subzistență noi. Armatele, alcătuite începînd cu secolul al X-lea din mercenari, recrutează un mare număr dintre acești dezmoșteniți. Meșteșugurile, care în anumite sectoare capătă un profil industrial prin importanța instalațiilor, abundența de mînă de lucru, și, cîteodată, prin nivelul tehnicilor folosite, atrage un proletariat mult mai numeros decît cel reprezentat de familiile de muncitori din saline sau de meșteșugari de stat din epoca Tang. Nevoia de mînă de lucru este deosebit de mare în mine, în metalurgie, în atelierele de ceramică, în fabricile de hîrtie, în tiparnițe și saline. Dar surplusul de locuitori ai satelor se îndreaptă, îndeosebi, către marile aglomerări comerciale. Acestea primesc o întreagă populație de flotanți, care trăiesc din mici meserii urbane: băieți de prăvălie, slujitori la hanuri, cabarete

și ceainării, colportori, scamatori, fără a mai

vorbi de pungași și escroci, tîlhari și prostituați de ambele sexe. În sfîrșit, casele familiilor bogate și ale marilor negustori, numeroase la Kaifeng și Hangzhou, adăpostesc o servitorime supraabundentă, ale cărei slujbe, supravegheate de intendenți, sînt, în același timp, foarte diversificate și foarte specializate. Toate acestea constituie, bineînțeles, noutăți, ce se explică prin prefacerile economiei rurale, prin dezvoltarea comercială și urbană, prin creșterea numărului de familii bogate ori, pur și simplu, înstărite.

Avîntul orașelor

Apariția unei clase foarte diversificate de negustori mari și mici, mult mai numeroși decît în epoca Tang, și dezvoltarea unor foarte mari centre comerciale sînt caracteristice pentru epoca Song. Orașele dens populate și deosebit de active se înmulțesc nu numai în interior și pe cursul Fluviului Yangzi, ci și la hotare (Xiongzhou, în apropiere de actualul Baoding din Hebei, Qinzhou, aproape de Tianshui, în Gansuul de Est) și pe țărmuri (Hangzhou și Wenzhou în Zhejiang, Fuzhou și Quanzhou în Fujian).

Exemplul Kaifengului, capitala celor cinci dinastii care s-au succedat aici începînd cu anul 907 și apoi capitală a dinastiei Song de Nord între 960 și 1126, este ilustrativ pentru istoria dezvoltării urbane între secolele al IX-lea și al XI-lea.

Prima incintă de ziduri datează din 781. Dar încă din secolul al IX-lea, marginile marilor drumuri, la ieșirile principalelor porți, sînt ocupate de prăvălii, de ateliere meșteșugărești, de hanuri. Se creează spontan tîrguri, această activitate comercială scăpînd de sub controlul pe care administrația îl exercită asupra amplasamentelor rezervate meșteșugarilor și negustorilor în interiorul orașelor, așa cum fusese, în secolul al VII-lea, cazul Chang'anului. Aceste tîrguri

exterioare care, la sfîrșitul epocii Tang, se înmulțesc în jurul orașelor, sînt cunoscute sub numele de „tîrguri de furaje" (*caoshi*). Devenit în 918 capitală, Kaifengul se află în scurtă vreme strîmtorat în incinta lui; în 954 sînt construite noi ziduri, ceea ce nu împiedică formarea de cartiere în afara acestei a doua incinte (*xiang* — „aripi de clădiri", numite astfel prin analogie cu adaosurile executate la o clădire inițială). Dezvoltarea orașului în jurul nucleului său n-ar prezenta decît un interes relativ, dacă n-ar fi fost însoțită de o transformare care privește natura însăși a orașului. În vreme ce Chang'anul și alte orașe importante din secolele al VII-lea și al VIII-lea fuseseră, în primul rînd, orașe aristocratice și administrative, în care puterea publică încerca să țină toate activitățile negustorești sub un control strict, Kaifeng reprezintă primul model de aglomerație populară, în care viața comercială și distracțiile sînt precumpănitoare. Organele politice și personalul acestora se află, începînd cu această epocă, în contact direct cu o populație tipic urbană, formată în majoritate din oameni din popor, în vreme ce avîntul comercial dinamitează toate vechile reguli ce tindeau să păstreze caracterul aristocratic al orașului. Ora stingerii obligatorii este suprimată la Kaifeng în 1063 și noaptea se poate circula liber. Prăvăliile și locurile de distracție (*wazi* — cartiere de distracții care vor căpăta o mare dezvoltare la Hangzhou) rămîn deschise pînă în zori. Reglementările care limitau desfășurarea activităților negustorești și meșteșugărești la anumite cartiere par să fi dispărut încă și mai curînd; în întreg orașul se deschid prăvălii și ateliere, cartierele nemaipăstrîndu-și incintele inițiale. Din această pricină reperele în oraș nu mai sînt numele de cartiere, ci acelea de străzi. Cele dintîi erau de origine oficială; cele din urmă sînt de orgine populară. Strada a devenit una dintre realitățile tipice ale noilor orașe chineze.

Pe cînd odinioară nimic nu distingea cartierele orășănești de cele sătești (pînă în epoca Tang ele purtau aceleași nume — *li*), acum aglomerările urbane se deosebesc net de sate prin modul lor de viață și prin tipurile lor umane.

O societate mai mobilă

Oamenii secolelor al XI-lea — al XIII-lea călătoresc mai frecvent și mai cu plăcere decît cei din epocile Tang, a celor șase dinastii sau a dinastiei Han. Într-adevăr, marile curente comerciale antrenează o mulțime de oameni — luntrași, cărăuși, marinari, negustori —, care parcurg adesea cu regularitate distanțe foarte lungi. Funcționarii, al căror număr a crescut, sînt hărăziți deplasărilor: ei nu pot să ocupe posturi în regiunea lor de origine, nici să rămînă în același post mai mult de trei sau patru ani. În sfîrșit, greutățile vieții rurale, numărul și diversitatea micilor meserii urbane, atracția orașului ca centru de bogăție și de divertismente, provoacă un aflux de vagabonzi și de țărani săraci către marile aglomerări. Mijloacele de transport sînt, de altfel, comode și ieftine. Oriunde se pot închiria căruțe și bărci, la prețuri scăzute.

Se înțelege de ce în această societate, mai mobilă decît în secolele precedente, în care încercările soartei sînt numeroase, s-au dezvoltat tipuri noi de relații: tendința de a se regrupa, de a forma asociații, în clasele suprapuse ca și la oamenii de rînd din mediile urbane, este cu atît mai puternică cu cît sînt mai mari riscurile de izolare și, în consecință, cu cît este mai necesară într-ajutorarea. În rîndurile funcționarilor, unde luptele între facțiuni și sistemul recomandărilor, care leagă pe protector de protejatul său, pot, prin jocul solidarităților, să ducă pe oricine la pieire în chip imprevizibil, se stabilesc legături solide și durabile între condiscipoli, între promovații aceleiași serii de concursuri, între examinatori și candidați, între maeștri și discipoli. În toate clasele, de la oamenii din popor la cărturari, sau la negustorii itineranți, se constată tendința de a se forma asociații (*hui*) între indivizi originari din aceeași provincie sau din același județ. Astfel se explică răspîndirea anumitor culte locale, departe de locurile lor de origine. În sfîrșit, după prăbușirea sistemului piețelor controlate de stat și răspîndirea prăvăliilor și atelierelor în tot orașul, dezvoltarea corporațiilor (*hang*) de negustori și meșteșugari răspunde nevoii de înțelegere și de apărare comună a celor ce practică aceeași profesiune, iar înmulțirea activităților „terțiare" explică uimitoarea specializare a acestui fel de ghilde.

Nevoia de într-ajutorare nu este străină nici de consolidarea marelui clan familial al păturilor cărturărești care, prin alcătuirea, principiile și morala sa, constituie una dintre noutățile din epoca Song. Unul dintre primii care a stabilit reguli speciale pentru clanurile familiale este reformatorul Fan Zhongyan, căruia i se datorează o culegere de precepte și crearea „domeniilor de echitate" (*yizhuang*), adică instituirea acelor terenuri speciale și inalienabile ale căror venituri trebuiau să servească satisfacerii nevoilor comune ale clanului — îndeosebi celor de educare a copiilor — și ajutorării membrilor celor mai defavorizați. Termenul *yi*, pe care-l traducem foarte aproximativ prin „echitate" se aplică, în fapt, tuturor relațiilor ce implică într-ajutorarea și gratuitatea ajutoarelor.

4. Expansiunea economică

Creșterea cantităților de hrană

Dezvoltarea regiunilor de cultură a orezului din bazinul Fluviului Yangzi și din China de Sud începuse să se afirme în secolul al VIII-lea prin adoptarea replantării răsadurilor și prin apariția

unor noi unelte agricole şi irigaţii. Acest avînt al cultivării orezului continuă, se afirmă şi se extinde pe parcursul secolelor următoare: este, fără îndoială, unul dintre marile evenimente ale istoriei Asiei Orientale din această epocă. Civilizaţiile Asiei Orientale îi datorează un fel de al doilea avînt al lor. În secolele al XI-lea — al XIII-lea se plasează apogeul regatului Angkor, contemporan cu China dinastiei Song. Înainte de a face posibile marile densităţi de populaţie pe care le întîlnim astăzi în Java, în bazinul Fluviului Roşu din Vietnam sau în anumite părţi ale Chinei de Est, cultura orezului a permis desprinderea unui mare număr de oameni de muncile cîmpului. Rizicultura a furnizat acele rezerve care, încă din neolitic, s-au dovedit indispensabile avîntului civilizaţiilor, cu alte cuvinte dezvoltării organizării sociale şi politice, artelor, tehnicii şi gîndirii. Dintre toate plantele de mare cultură, orezul este, într-adevăr, cel care dă cele mai mari randamente la hectar. Supraproducţia cîmpiilor situate la sud de cursul inferior al Fluviului Yangzi — „cînd recoltele din Su(zhou) şi Chang(zhou) se coc, spune un dicton din epoca Song, lumea întreagă mănîncă pe săturate" (*Suchangshu tianxiazu*) — a favorizat dezvoltarea schimburilor economice între regiuni, comercializarea produselor agricole, avîntul meşteşugurilor, extinderea marilor oraşe. Populaţia chineză cunoaşte în cursul secolelor al X-lea — al XIII-lea a doua mare creştere din istoria ei, trecînd de la circa 53 milioane de oameni la mijlocul secolului al VIII-lea la o cifră ce pare să fi fost apropiată de 100 de milioane.

Progresele riziculturii au continuat în secolul al XI-lea. După anul 1012, mai multe varietăţi de orez timpuriu, care se coc iarna şi permit o recoltă dublă, sînt importate din Champā (ţărmurile de sud-est ale Vietnamului) şi sînt răspîndite în chip sistematic de administraţia chineză. Cunoscute sub numele de *xian*, aceste varietăţi ajung în regiunea Lacului Taihu, în Fujian şi Jiangxi, ceea ce îngăduie curînd dublarea suprafeţelor cultivate. Extinderea continuă în epoca dinastiei Ming (1368—1644); în acelaşi timp, noi soiuri, obţinute prin selecţionare începînd din epoca Song, vor completa gama de varietăţi de orez timpuriu şi rezistent. În secolul al XI-lea, 7 milioane de *shi* (42 milioane de chintale) sînt transportate anual pe Marele Canal care leagă regiunea Hangzhou şi Suzhou de regiunea Kaifeng din Henan. Tragicele evenimente din prima jumătate a secolului al XII-lea nu au drept consecinţă decît stimularea dezvoltării agricole a Chinei din bazinul Fluviului Yangzi. Un mare efort este întreprins pentru a extinde suprafeţele cultivate prin recuperarea pămînturilor de la marginea lacurilor şi din mlaştini, aşa-numitele *weitian* („cîmpuri îngrădite". înconjurate de mici diguri). Pe de altă parte, emigranţii din nord introduc cultura grîului şi a plantelor furajere pe pămînturile uscate din bazinul Fluviului Yangzi.

Avîntul producţiei meşteşugăreşti şi al schimburilor comerciale

Dezvoltarea agricolă a Chinei din secolele al XI-lea — al XIII-lea apare deci ca temei al expansiunii sale economice, în măsura în care pune o parte destul de importantă a populaţiei în disponibilitate pentru alte munci decît cele legate de producerea hranei (recolta anuală de orez şi de alte cereale ajunge la circa 300 milioane de chintale).

Plantele textile cîştigă teren (cînepa, dudul pentru creşterea viermilor de mătase, bumbacul, ce începe să se răspîndească în secolul al XIII-lea în mai multe regiuni). Cultura ceaiului se dezvoltă în regiunea colinară de la sud de Huai şi din Sichuan, aceea a arborilor de lac în Hubei şi Hunan, precum şi în nordul provinciei Zhejiang. Ansamblul producţiei meşteşugăreşti este în rapidă expansiune. Este cazul metalurgiei sub

dinastia Song de Nord, vitalizată prin aportul de capitaluri aparținînd unor familii bogate de latifundiari și prin perfecționarea tehnicilor: huila înlocuiește mangalul, mașini hidraulice acționează foalele, în mine sînt întrebuințate explozibile ș.a.m.d. Cantitatea de fontă produsă în anul 1078 depășește 114 000 tone (în Anglia anului 1788 nu se vor produce decît 68 000 tone). Alături de micile întreprinderi care recrutează țărani în anotimpul mort, există în sudul Hebeiului, în centrul Shandongului și în nordul Jiangsuului instalații importante, care folosesc mînă de lucru permanentă și specializată. Astfel, la Liguo, în provincia Jiangsu, existau 3 600 de muncitori plătiți. Aceste mari întreprinderi lucrează pentru stat.

În general vorbind, în secolul al XI-lea întreaga producție minieră crește rapid: fier, cupru — de neînlocuit la turnarea monedelor —, plumb, cositor ș.a. Se deschid numeroase mine, mai ales în regiunile cele mai de sud ale imperiului.

Ceramica și meșteșugurile cunosc, de asemenea, un avînt fără precedent. În foarte multe regiuni există cuptoare și ateliere, însă piesele cele mai celebre provin, în secolul al XI-lea, din cuptoarele imperiale de la Kaifeng și din alte orașe din Henan, precum și de la cele din Dingxian, în provincia Hebei, iar în secolele al XII-lea și al XIII-lea din cuptoarele de la Hangzhou, Quanlong și Jianyang din Fujian, de la Ji'an și de la Jingdezhen, din provincia Jiangxi. Tehnica porțelanului, una dintre gloriile Chinei, atinge în secolul al XII-lea perfecțiunea.

Aproape fiecare dintre regiuni își are produsele sale de mare reputație: fier în sudul Hebeiului, orez în împrejurimile Lacului Taihu, zahăr de trestie în Fujian, hîrtie în Sichuan și Zhejiang, cărți tipărite la Chengdu, Hangzhou și în orașele din bazinul inferior al Yangziului etc. Dezvoltarea schimburilor comerciale permite, într-adevăr, o vastă circulație a produselor. Apariția marilor aglomerări comerciale pe întreg cuprinsul imperiului, dar îndeosebi în bazinul Fluviului Yangzi, în Sichuan și pe țărmurile Fujianului și Zhejiangului a atras după sine o reorganizare generală a circuitelor comerciale în funcție de marile orașe, o dezvoltare a schimburilor în interiorul regiunilor și între regiuni. În vreme ce schimburile cele mai importante erau în secolul al VIII-lea cele din circuitul fiscal (țesături și grîne), acum volumul comerțului particular depășește cu mult pe cel al bunurilor prelevate de către fisc. Mai ales însă, pentru prima dată în istoria sa, China profită acum din plin de acea imensă rețea navigabilă, unică în lume, pe care o formează Fluviul Yangzi și afluenții săi și care se prelungește spre centrul Chinei de Nord prin canalele ce leagă Hangzhou, Zhejiang și Yangzhou de Kaifeng. Această rețea navigabilă, ce se întinde pe mai mult de 50 000 km, este parcursă de flota cea mai densă și mai diversificată pe care a cunoscut-o pînă acum suprafața pămîntului. În unele puncte de pe Fluviul Yangzi, intensitatea traficului este atît de mare încît duce la formarea unor adevărate orașe plutitoare. China din epoca Song profită, de asemenea, de înlesnirile pe care le oferă navigației de cabotaj succedarea neîntreruptă de țărmuri dantelate, bogate în locuri propice ancorării, ce se întinde de la extremitatea nord-estică a Zhejiangului pînă la frontierea cu Vietnamul.

Cauza fundamentală a expansiunii economice a Chinei din secolele al XI-lea — al XIII-lea trebuie însă căutată în înflorirea unei burghezii orășenești, formată din proprietari funciari și negustori bogați, și în creșterea în interior a cererii de mărfuri. Într-adevăr, nu mai e vorba numai de aprovizionarea palatului imperial cu obiecte de lux, deoarece luxul a devenit privilegiul unei părți mai mari a populației. Numărul de familii bogate a crescut. Opulența construcțiilor și mobilierului, arta aranjării grădinilor, rafinamentele în materie de cosmetică și de bucătărie sînt caracteristice pentru mediile orășe-

nești din epoca Song. Nu este, așadar, o întîmplare faptul că artele și tehnicile ceramicii, arhitecturii, țesutului și, în general, cele privind toate produsele legate de confortul vieții cotidiene fac progrese atît de rapide în secolele al XI-lea — al XIII-lea.

Comerțul exterior, în cadrul căruia importurile constau, îndeosebi, în produse de lux — tămîie, pietre rare (cornalină, agat, ambră, camfor, ș.a.), fildeș, mărgean, coarne de rinocer, abanos, lemn de santal etc — este deficitar pentru China, care trebuie să plătească o parte a achizițiilor sale cu monede de aramă și cu metale (plumb, cositor, aur și argint). Monedele de aramă emise în epoca Song s-au răspîndit în întreaga Asie — în imperiile Xia, Liao și Jin, în țările Asiei de Sud-Est și în cele de la Oceanul Indian. În Japonia, ele sînt atît de răspîndite încît servesc drept monedă locală.

China apare și în exterior ca țara artizanatului de lux, din care provin produsele cele mai căutate, a căror comercializare este cea mai rentabilă. Imperiile din nord, care nu pot furniza în schimbul produselor chinezești decît cai, oi, piei și lînă, importă ceai, sare (din care o mare parte pătrunde în nord-vest prin contrabandă), țesături și metale. Așa se face că, atunci cînd în prima jumătate a secolului al XI-lea statului Song i-au fost impuse tratate de către imperiile Xia și Liao, acestea au cerut livrarea de produse indispensabile dezvoltării comerțului lor cu Asia Centrală și Orientul Mijlociu: ceai, mătăsuri, argint. Mătăsurile și ceramica reprezintă, pe de altă parte, esențialul exporturilor pe cale maritimă, prin porturile din Zhejiang și Fujian. Porțelanurile chineze au fost exportate într-o asemenea cantitate în toate țările din Asia Orientală și de la Oceanul Indian (unele piese au fost găsite pînă și în Africa), încît este posibilă reconstituirea istoriei ceramicii chineze cu ajutorul unor sortimente păstrate în Japonia, în Filipine sau în Kalimantan.

Statul negustoresc

Adaptîndu-se evoluției economiei, statul Song a înlocuit controlul prețurilor și piețelor, ca și rechizițiile de meșteșugari, la care puterea politică recursese în decursul întregii epoci medievale, cu sistemul mai simplu al taxelor comerciale asupra prăvăliilor, produselor și circulației comerciale. Mișcarea este analoagă și paralelă cu cea petrecută în domeniul fiscalității agrare: redevențele, de cele mai multe ori în natură, și corvezile, care se întemeiau pe forța de muncă individuală, controlul familiilor și repartizarea pămînturilor către cultivatori au cedat locul unor forme de impunere mai impersonale, bazate pe producția terenurilor. Fără îndoială, realitatea este mai complexă și variază în funcție de localități. Corvezile și „capitația" continuă să existe în epoca Song. Există impozitul tradițional specific unor regiuni, baremuri de conversiune ce depind de obiceiurile locale, taxe aditionale. Complexitatea și variațiile locale ori regionale ale sistemului fiscal nu ne îngăduie decît conturarea unei evoluții generale. Însă această evoluție este în afară de orice îndoială: ea este legată de comercializarea produselor agricole, de extinderea economiei monetare și de un avînt general al schimburilor și curentelor comerciale. În epoca Song, statul nu numai că își realizează o parte însemnată din veniturile sale pe seama taxelor impuse meșteșugarilor și comerțului, dar devine el însuși comerciant și producător, creînd ateliere și întreprinderi comerciale, conduse de funcționarii săi, și dezvoltînd în chip sistematic monopolurile de stat, pentru a subvenționa întreținerea armatelor și creșterea rapidă a cheltuielilor de război.

Întreaga istorie politică din epoca Song a fost, într-adevăr, dominată de această legătură strînsă între problemele apărării și problemele economice, care formează împreună un fel de cerc vicios: instituirea monopolurilor a generat, la

frontiere, contrabanda, care a dus la îmbogățirea și consolidarea imperiilor Xia, Liao și Jin, în vreme ce privilegiile economice ale statului incitau în interior la fraudă; povara din ce în ce mai apăsătoare a fiscalității agrava, pe de altă parte, dificultățile și instabilitatea lumii rurale.

Contrar ideii atît de răspîndite potrivit căreia China ar fi fost totdeauna o țară cu o economie esențialmente agrară, principalele sale bogății sînt — în epoca Song mai mult chiar decît în vremea dinastiei Han, la sfîrșitul dinastiei Ming și în secolul al XVIII-lea — îndeosebi de origine comercială și meșteșugărească. Ceramica, mătăsurile, fierul și alte metale, sarea, ceaiul, alcoolurile, hîrtia și cărțile tipărite etc. sînt obiectul unei intense activități comerciale pe întreg teritoriul imperiului, activitate al cărei principal beneficiar era statul. Taxele comerciale și monopolurile asigură, în secolul al XI-lea și în primii ani ai secolului al XII-lea, venituri fiscale egale încă de pe acum cu veniturile obținute din impozitele agricole, și pe care le vor depăși cu mult în epoca dinastiei Song de Sud, în secolele al XII-lea și al XIII-lea.

Veniturile statului cuprind:

1) veniturile din monopolurile asupra sării, ceaiului, alcoolurilor și parfumurilor;

2) taxele comerciale interne și drepturile de vamă la hotare și în porturile comerciale;

3) corvezile, din care o parte însemnată este convertită în taxe plătibile în monedă;

4) capitația;

5) impozitele pe terenuri.

Pentru anul 1077, aceste venituri constau din:

— 60 000 uncii de argint, de circa 37 grame (producția anuală a minelor de stat era de 215 400 uncii);

— 5 585 000 legături a cîte o mie de monede de aramă;

— 17 887 000 *shi* (circa 60 litri) de orez și alte cereale (adică aproape 11 milioane de chintale);

— 2 672 000 suluri de mătase.

Veniturile provenite din vămile maritime, care nu reprezentau la începuturile dinastiei decît o jumătate de milion de legături a cîte o mie de monede, se ridicau în 1189 la 65 milioane legături. „Oficii pentru navele comerciale" (*shibosi*), cu funcții, în același timp, vamale și de poliție, au fost create la Jiaozhou, în regiunea Qingdao din Shandong, la Hangzhou, Ningbo, Quanzhou și la Guangzhou. La sosirea navelor, administrația operează o prelevare ce variază între 10% și 40%, în funcție de mărfurile importate, restul încărcăturii putînd să fie vîndută liber, în schimbul plății unei taxe regulate.

Extinderea economiei monetare

Una dintre condițiile avîntului economic din secolele al XI-lea — al XIII-lea a fost o creștere considerabilă a mijloacelor de plată și răspîndirea economiei monetare. În epoca celor cinci dinastii, de la primii ani ai secolului al X-lea la unificarea din anii 963—979, cele zece state independente, care-și împărțiseră teritoriul Chinei, emiseseră fiecare propria lui monedă. China de Nord rămăsese domeniul monedelor de aramă, în vreme ce monede de fier și de plumb își făcuseră apariția în numeroase regiuni din China de Sud (Fujian, Guangdong, Hunan, Jiangxi), imitînd întru aceasta Sichuanul unde, în urma lipsei de aramă, monedele de fier, grele și incomode, circulaseră întotdeauna și unde vor continua să fie în circulație și sub dinastia Song. Către 960—1 000, noul imperiu reușește să restabilească pe ansamblul teritoriului său folosirea unui singur tip de monedă de aramă. Efortul de război va incita însă statul să sporească în proporții fără precedent volumul de asemenea monede, între epoca gravelor dificultăți militare din nord-

vest, din anii 1038—1055 (noi piese de cîte zece unități, care ulterior vor fi retrase din circulație, sînt emise în acest moment), și invazia jürchenilor din 1126. Recordul turnării de monede este atins în cursul anului 1073, cu 6 milioane de legături a cîte o mie de monede; totalul emisiunilor monetare în vremea dinastiei Song de Nord este estimat la 200 milioane legături.

În ciuda acestei producții enorme, moneda de aramă nu acoperă în întregime necesitățile pe care le antrenează dezvoltarea economică și creșterea cheltuielilor militare. Folosirea argintului ne-monetat, care începuse să se răspîndească la sud de cursul inferior al Fluviului Yangzi și în Sichuan în epoca celor cinci dinastii, se extinde în secolul al XI-lea în China de Nord, unde uigurii din Asia Centrală, care fac schimburi cu țările din Orientul Mijlociu, contribuie prin importurile lor de argint la răspîndirea acestui nou mijloc de plată.

Emisiunile monetare în secolele al IX-lea–al XII-lea

(în legături a cîte 1 000 de monede)

804	135 000	
820	150 000	
834	100 000	
995—997	270 000	(medie pe trei ani
1 000	1 350 000	
1 007	1 850 000	
1 016	1 230 000	
1 021	1 050 000	
1 073	6 000 000	
1 080	5 949 000	
1 106	2 890 000	
1 124	3 000 000	

Certificatele de depunere emise în secolul al IX-lea, în favoarea negustorilor de către reprezentanții în Capitală ai administrației din provincia lor de origine — ceea ce se numea pe atunci „monedă zburătoare" (*feiqian*) — apoi cele emise cu titlu particular, începînd cu ultimii ani ai secolului al IX-lea, de către negustorii și

financiarii bogați din Chengdu (în Sichuan), sînt precursoarele bancnotelor, tipărite pentru prima dată în Sichuan, în anul 1024. Această instituție — care avea să cunoască o mare extindere în lumea chineză din secolele al XI-lea — al XIV-lea, dar la care, ca urmare a discreditării ei, nu se va mai recurge apoi decît în mod cu totul întîmplător — a stimulat puternic, în epoca Song, avîntul economiei private și de stat. Aceasta a permis reducerea emisiunilor monetare de aramă în vremea dinastiei Song de Sud, cu toate că recurgerea abuzivă la această nouă monedă cu curs forțat a sfîrșit prin a agrava dezordinea economică în preajma invaziei mongole.

Cunoscută sub diferite nume — *jiaozi*, *qianyin*, *kuaizi*, *guanzi* — moneda de hîrtie a devenit în secolele al XII-lea și al XIII-lea moneda principală, și așa a rămas pînă la sfîrșitul epocii mongole, extinzîndu-se în prealabil în imperiile Liao și Jin. Sub dinastia Song de Sud, emisiunile ajung la echivalentul a 400 de milioane de legături. Paralel însă cu folosirea monedei de hîrtie, în mediile comerciale se dezvoltă întrebuințarea efectelor comerciale: cecul, ordinul de plată și scrisoarea de schimb apar în secolul al XI-lea. Activitățile finaciare controlate de proprietarii de prăvălii de schimb (*jifupu*, *jinyinpu*, *duifang*, *jiaozipu*, *jiaoyinpu*, *zhipu*, *fangzhaihu*, *qianhu* etc) devin unul dintre sectoarele cele mai importante ale economiei comerciale din epoca Song.

Avîntul navigației maritime

Dezvoltarea marinei chineze începînd cu secolul al XI-lea este, neîndoielnic, unul dintre fenomenele cele mai importante din istoria Asiei. Mărturiile călătorilor europeni și arabi din secolele al XIII-lea și al XIV-lea nu lasă nici un dubiu în această privință: activitatea marilor

porturi din Fujian, Zhejiang și Guangdong este în această epocă incomparabil mai importantă decît cea a țărilor europene. Importanța navigației fluviale și maritime din epocile Song și Yuan, rolul flotelor de război în apărarea imperiului Song de Sud în secolele al XII-lea și al XIII-lea și cu prilejul încercărilor mongole de invazie în Japonia și Java de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, marile expediții maritime din 1405—1433 ale imperiului Ming pînă la Marea Roșie și la țărmurile orientale ale Africii, demonstrează limpede că China a fost cea mai mare putere maritimă a istorici, în răstimpul de patru secole și jumătate ce se întinde de la consolidarea imperiului Song la marea perioadă de expansiune a imperiului Ming. Fenomenul acesta se explică printr-un ansamblu de împrejurări ce țin atît de contextele politice și economice, cît și de istoria tehnicii.

Din neolitic și pînă aproximativ la începuturile erei noastre, călătoriile pe mare se făceau, pare-se, în lungul țărmurilor, folosindu-se insulele apropiate. Astfel, insulele Tsushima și Iki au înlesnit, încă din preistorie, legăturile între țărmurile sud-estice ale Coreei și insula japoneză Kyūshū, tot așa cum insulele situate între regiunea Penglai, din nord-estul Shandongului, și regiunea Lüshun (Port-Arthur) au permis, cu sigurnață de foarte timpuriu, legarea Manciuriei de China Orientală. Regimul de vînturi constante și regulate ce caracterizează Asia musonică a fost exploatat încă din primele secole ale erei noastre în oceanele ce scaldă părțile de est și de sud ale continentului. Schimbările neprevăzute de vînt și perioadele de calm plat sînt mai puțin de temut în aceste mări decît în Mediterana. Așadar, în aceste părți ale globului s-a dezvoltat o marină înzestrată cu vase cu pînze, care ignora bărcile cu sclavi vîslași din lumea mediteraneană a antichității și Renașterii. Progresele sistemului de vele au fost foarte timpurii. Vela trapezoidală, tipică pentru navele chineze, este descrisă încă din secolul al III-lea e.n.

Regimul musonilor a înlesnit parcurgerea unor trasee lungi fără escale, impunînd un ritm anual, cu efecte notabile asupra istoriei civilizațiilor: musonul de iarnă, din nord-est, și cel de vară, din sud-vest, au făcut din navigația asiatică de cursă lungă o activitate periodică, ce a dus la formarea unor importante colonii străine pe țărmurile Indiei, în Asia de Sud-Est, și în porturile chineze, de la gurile Fluviului Yangzi și pînă în regiunea Guangzhou. Încă din primele secole ale erei noastre, țărmurile Indiei de Sud și ale Sri Lankăi sînt legate fără escale de Insula Sumatra, iar distanța apreciabilă ce desparte Palembangul de Guangzhou pare să fi fost parcursă cu regularitate începînd din secolul al VII-lea.

În istoria tehnicilor maritime din Asia Orientală putem distinge două mari arii geografice: una care se întinde de la țărmurile Zhejiangului pînă în Coreea și Japonia și o a doua ce acoperă întreaga Asie de Sud-Est și China de Sud. Prima dintre aceste zone a fost domeniul unei activități maritime ce-și datorează dezvoltarea populației de pe țărmurile Liaodongului, Coreei, Shandongului și, mai tîrziu, ale Japoniei. A doua, unde se produsese în vechime diaspora populațiilor de navigatori vorbind limbi „malaezo-polineziene" între China de Sud, Melanezia și Madagascar, a reprezentat, încă de la începuturile erei noastre, locul de întîlnire al unor marine ce se deosebeau nu numai prin locurile lor de origine, ci și prin tehnicile lor de navigație. Dacă un tip de velă folosită la vasele de pe Lacul Dongting, în plin centrul Chinei, s-a răspîndit pînă în Zanzibar, pe țărmurile sud-estice ale Africii, în schimb deosebiri foarte importante distingeau marina arabă de marina chineză de pe țărmurile Guangdongului și Fujianului. Navigatorii chinezi din Guangdong și Fujian, cei malaezi, sumatranezi și javanezi au intrat în contact cu navele indoiraniene și arabe înainte de a cunoaște, mult mai tîrziu — începînd cu primii ani ai secolului al XVI-lea —, pe cele ale țărilor Europei Occidentale.

Influențe diferite au putut contribui, așadar, la apariția marilor jonci chineze pentru navigația în larg, către secolele al X-lea — al XI-lea. Locul lor de origine pare să fie marele estuar al Fluviului Yangzi, unde tranziția între navigația fluvială și cea maritimă se face pe nesimțite. Cursul și brațele fluviului, pînă la circa 150 km în interiorul uscatului, ajung în acest estuar la o lățime de 10—20 km.

Precum toate navele chineze din antichitate încoace, jonca este alcătuită dintr-o carcasă rectangulară, a cărei cală este împărțită prin pereți despărțitori, formînd tot atîtea compartimente etanșe (acest dispozitiv va fi adoptat în mod științific de către occidentali la începutul secolului al XIX-lea). Peretele vertical al etamboului permite montarea unei cîrme; prima mărturie asupra acestei invenții capitale în istoria navigației este furnizată de o navă din Guangzhou, modelată în lut, care datează din secolul I.e.n. Cîrma de etambou va apărea în Europa către 1180, aproape în același timp cu busola maritimă. Mari veliere cu patru ori șase catarge, prevăzute cu douăsprezece pînze mari, cu patru punți și capabile să transporte o mie de oameni — joncile din epoca Song sînt rezultatul unei lungi acumulări de experiență și invenții. Ancorele, cîrma, deriva mobilă, cabestanurile, velele din pînză sau din rogojini cu suprafețe rigide, ce sînt întrebuințate după cum vîntul bate din spate sau din față, velatura pivotantă, care evită modificarea greementului, pricinuind uimirea navigatorilor arabi (tehnica navelor chineze era singura ce permitea navigația cu vînt strîns), ramele cu unghi de atac automat, care pivotează singure în mișcarea lor înainte-înapoi, compartimentele etanșe, busola marină, toate aceste perfecționări, vechi de cîteva secole sau foarte recente, au contribuit la această uimitoare reușită. Aplicarea busolei — care de multă vreme slujea în calculele geomancienilor — la nevoile navigației a sporit securitatea călătoriilor în larg. O lucrare a cărei prefață este datată 1119, *Pingzhou ketan* de Zhu Yu, notează pentru prima oară folosirea busolei pe navele din Guangzhou la sfîrșitul secolului al XI-lea. Menționată în Europa de către Guyot de Salins (1190), folosirea busolei nu se va generaliza în navigație decît după 1280.

Multe alte perfecționări au fost însă necesare progresului navigației chineze în secolele al X-lea — al XI-lea. Ele se referă nu numai la procedeele de orientare și de măsurare a distanțelor, ci și la cunoașterea fundurilor și curenților mării. Cartografia chineză, bazată încă din secolul al III-lea pe un sistem de paralele echidistante nord-sud și est-vest, face progrese remarcabile în epoca Song. În avans față de cartografia Europei medievale, dominată încă de preocupări religioase, și chiar față de cartografia arabă, ea este în acele timpuri cea mai precisă din lume, așa cum o dovedesc hărțile gravate în piatră ce au ajuns pînă la noi.

Progresele tehnicilor de navigație au făcut posibil un avînt maritim ale cărui rațiuni profunde țin însă de împrejurările politice și de dezvoltarea economiei comerciale. Ruptă de căile sale de comunicație cu Asia Centrală, oprită în expansiunea ei către nord și nord-vest de marile imperii ce se formaseră la fruntariile ei, lumea chineză se orientează hotărît spre mare. Centrul ei de greutate se deplasează către regiunile comerciale și maritime din sud-est, pe care le prelungește spre interior formidabila rețea navigabilă a Fluviului Yangzi și a afluenților acestuia. Curentele de navigație care își au originea în imperiul abbasid și care leagă Golful Persic de India, de Asia de Sud-Est și de țărmurile chineze nu sînt, cu siguranță, nici ele străine de această chemare a mării. Pirateria, care a fost practicată din toate timpurile și pînă în epoca contemporană de către populațiile maritime din Asia Orientală, din Java pînă în Coreea și Japonia, se află în regresiune în cursul întregii perioade de mare avînt al marinei chineze. Im-

periul maritim Çri Vijaya, de pe țărmurile sud-estice ale Sumatrei, foarte puternic în secolul al VIII-lea, se află în declin în secolul al XI-lea. Thalassocrația Majapahit, din partea centrală a Javei (secolele al XIV-lea—al XV-lea), cea a regatului Malacca (secolul al XV-lea) și cea a statului Atjeh, de pe țărmurile nord-vestice ale Sumatrei (secolele al XVI-lea—al XVII-lea), sînt mai tîrzii.

Avîntul schimburilor maritime de mărfuri în epoca Song determină alcătuirea unor lucrări consacrate descrierii țărilor din Asia de Sud-Est și de la Oceanul Indian. Spre deosebire de relatările de călătorie scrise în epocile anterioare de către funcționari aflați în misiune sau de către pelerini, aceste știri despre meleagurile străine consemnează informații obținute de la negustorii chinezi ori străini familiarizați cu îndelungile călătorii pe mare de la țărmurile chineze, din Filipine și Kalimantan, pînă în Marea Roșie; aici găsim, ca și în epoca Han, informații asupra țărilor mediteraneene. Cele două lucrări mai însemnate de acest gen sînt *Răspunsuri la întrebările asupra regiunilor aflate la sud de lanțurile muntoase* (*Lingwai daida*) de Zhou Qufei, apărută în 1178, și *Relatări despre țările străine* (*Zhufanzhi*) de Zhao Rugua, cu o prefață datînd din 1225.

Capitolul 2

CIVILIZAȚIA „RENAȘTERII" CHINEZE

Schimbările care se produc, sau care se și produseseră în jurul anului 1000, nu se mărginesc la formele sociale și politice, la economie ori la tehnică. Ele afectează o realitate mai profundă și mai puțin sesizabilă: omul, concepția lui despre lume, reprezentările lui despre timp, spațiu și individ. Secolul al XI-lea, care se distinge printr-o întoarcere la tradiția clasică, marchează sfîrșitul hegemoniei pe care budismul o exercitase asupra lumii chineze începînd cu secolul al V-lea al erei noastre. Timpurile și spațiile incomensurabile, confuzia speciilor de viețuitoare — demoni, animale, ființe infernale, oameni și zei — de-a lungul transmigrărilor pe care le suferă acestea, toată această fantasmagorie cosmică dispare, pentru a nu mai lăsa loc decît lumii vizibile. Omul redevine om, într-un univers limitat și comprehensibil, pe care îi va fi îndeajuns să-l scruteze pentru a-l cunoaște. Se poate deduce de aici un întreg complex de transformări psihologice, pe care analiza operelor le-ar scoate, cu siguranță, la iveală. Omul din elitele chineze ale secolului al XI-lea este tot atît de diferit de predecesorii săi din epoca Tang, pe cît este omul Renașterii față de cel al evului mediu.

Ceea ce frapează prin evidența sa este apariția unui raționalism practic, întemeiat pe experiență, pe punerea în aplicare a invențiilor, a ide-

ilor, a teoriilor. Este, de asemenea, vorba despre o curiozitate extinsă asupra tuturor domeniilor cunoașterii — arte, tehnici, științele naturii, matematici, societate, instituții, politică —, despre dorința de a face sinteza tuturor cuceririlor anterioare, a tuturor cunoștințelor. O filozofie naturalistă, care va domina gîndirea chineză din epocile următoare, se dezvoltă în secolul al XI-lea pentru a ajunge, în secolul al XII-lea la expresia sa definitivă.

Prefacerile sociale și economice, creșterea numărului familiilor înstărite, dezvoltarea urbană nu sînt străine de această profundă înnoire a vieții intelectuale, ca și recurgerea din ce în ce mai amplă la un mijloc de reproducere rapidă și ieftină a textelor scrise.

1. Condițiile înnoirii

Cultură savantă și cultură populară

Epoca Song ilustrează, mai bine poate decît celelalte, relațiile artelor și literelor cu realitățile sociale. În vreme ce în secolele al VII-lea și al VIII-lea o aristocrație metisată cu elemente barbare impusese pasiunea ei pentru jocurile violente (polo, echitație, vînătoare ș.a.), clasa conducătoare din secolele al XI-lea—al XIII-lea, alcătuită din familii bogate și cultivate, care cel mai adesea trăiesc în orașe, din veniturile pămînturilor lor, disprețuiește efortul fizic și ține să se delimiteze de tradițiile stepei și de distracțiile populare. Meseria armelor, atît de prețuită la începuturile dinastiei Tang, și-a pierdut prestigiul de cînd armatele sînt formate din mercenari, recrutați din drojdia societății. Aspectul intelectual și contemplativ, savant și cîteodată ezoteric al artelor și literelor practicate în rîndurile claselor dominante chineze se afirmă în epoca Song și va rămîne precumpănitor în vremea dinastiilor Ming și Qing, în pofida reacțiilor ce

tind la o întoarcere către cunoștințele practice și activitățile fizice, constatabile la gînditori originali, dar izolați, precum Li Zhi (1527-1602) sau Yan Yuan (1635-1704). Cărturarul chinez va fi de aci înainte, cu cîteva excepții, un intelectual pur, care consideră că jocurile de îndemînare și concursurile de atletism nu sînt bune decît pentru oamenii din popor. Acest dispreț, atît de adînc de înrădăcinat în clasele conducătoare, pentru efort și aptitudinile fizice, va dăinui pînă în zilele noastre; practicarea sporturilor nu va fi reintrodusă în China decît într-o epocă recentă, sub influența țărilor anglo-saxone. Literatura savantă, pictura, caligrafia, colecțiile de cărți și obiecte de artă, amenajarea grădinilor au fost activitățile ce au polarizat în exclusivitate favoarea claselor cultivate.

Dar, în vreme ce aceste clase cultivă poezia clasică și dificilul gen nou al poemului scris pentru a fi cîntat (*ci*) — în care se ilustrează înalți funcționari, precum Su Shi (Su Dongpo) (1036-1101) ori Huang Tingjian (1045-1105) —, se consacră picturii academice, care triumfă la palatul imperial în vremea lui Huizong (1101-1125) sau se dedică, precum Mi Fu (1051-1107), unor căutări în pictură, dezvoltarea distracțiilor în mediile urbane poartă în germene înflorirea unei literaturi populare care va fi unul dintre izvoarele cele mai fecunde și dătătoare de viață din întreaga literatură a Chinei.

Cu mica lor burghezie de negustori și meșteșugari, cu mulțimea lor de salahori, de băieți de prăvălie, de servitori, de funcționari, marile aglomerații comerciale din epoca Song creează un mediu social nou, ale cărui gusturi și exigențe sînt profund diferite de cele ale claselor înalte. Viața urbană tinde să anuleze caracterul periodic al distracțiilor și activităților de agrement, legăturile acestora cu tîrgurile și pietele țărănești, precum și pe acelea cu sărbătorile și activitățile religioase. Ea conferă un caracter specific și autonom spectacolelor date de povestitorii și de

cîntăreții ambulanți, făcînd din aceasta o îndeletnicire profesională distinctă. Orașele din epoca Song — și îndeosebi capitalele, Kaifeng și Hangzhou, Beijingul dinastiei Jin și al mongolilor — devin centre permanente de divertisment. O serie de cartiere de distracții *(wazi* sau *washi)*, altele decît cartierele de actori și muzicanți *(jiaofeng)* care, în epoca dinastiei Tang, erau în strînsă dependență de administrația imperială, servesc drept centre ale unor reuniuni populare în care se întîlnesc toți profesioniștii spectacolului: povestitori specializați în diferite genuri (povestiri istorice, sentimentale, polițiste, religioase ș.a.), actori de scenete mimate, cu acompaniament muzical, muzicanți și cîntăreți, mînuitori de marionete, dresori de animale, specialiști în teatrul de umbre, imitatori de animale etc. Orașul este vatra unor noi forme literare, ce se dezvoltă începînd cu secolele al XIII-lea—al XIV-lea, paralel cu literatura cultă: povestirea, romanul, teatrul care — în limba lor populară, unde abundă regionalismele, în stilul și alura lor — păstrează viața și savoarea originilor.

Xilografia și tiparul

Imprimarea tipografică pe hîrtie marchează în Occident, cu începere de la mijlocul secolului al XV-lea, un progres decisiv în raport cu manuscrisele copiate pe pergament. Odată cu apariția tiparului, Europa iese din evul mediu. Lucrurile stau într-un mod cu totul diferit în lumea chineză: răspîndirea, în secolele al IX-lea—al X-lea, a unui procedeu de reproducere rapidă și ieftină a textelor scrise și a figurilor nu a fost resimțită ca un eveniment de natură revoluționară, cu toate că, în cele din urmă, consecințele nu au fost mai puțin importante decît răspîndirea tiparului în Europa. Această diferență de reacție este totuși foarte explicabilă. Europa a trecut, într-o perioadă relativ scurtă, de la manuscrisul medieval, copiat pe un material rar

și scump, la cartea tipărită pe hîrtie, importată în secolul al XII-lea din țările islamice și care la sfîrșitul secolului al XIII-lea începe să fie fabricată în Italia. În schimb, lumea chineză, îmbrățișînd cu entuziasm xilografia către 1380 și reușind, între 1430 și 1460, să pună la punct primele tehnici tipografice, a cunoscut o dezvoltare mai accentuat progresivă și totodată de natură diferită. Hîrtia, care avea să se dovedească de neînlocuit pentru reproducerea textelor, devenise în China suportul obișnuit al scrierii începînd încă de la sfîrșitul epocii Han (primele foi de hîrtie chinezească, descoperite pe vechiul *limes* al dinastiei Han, datează din secolul al II-lea e.n.). Recurgerea la reproducerea prin imprimare a textelor ori a figurilor săpate în piatră (mulaj obținut cu ajutorul unei hîrtii umede, uscare, cerneluire și reproducere pe hîrtie, prin apăsarea cu un rulou), care a permis, pînă în zilele noastre, obținerea, în toate țările de civilizație chineză, a unor reproduceri fidele și puțin costisitoare după gravuri sau caligrafii celebre, s-a dezvoltat între epoca Han și începuturile xilografiei. Sigiliile îngăduiau, pe de altă parte, reproducerea prin impresiune a caracterelor scrierii, a desenelor și a imaginilor religioase. Xilografia, care apare în cursul secolului al VIII-lea, reprezintă un fel de combinare a acestor două procedee (imprimare și sigiliu). Primele exemple de xilografie cunoscute datează de la sfîrșitul secolului al VIII-lea: imagini budiste, însoțite de un text scurt — găsite la Dunhuang (Gansuul de Vest) — și o formulă magică, de asemenea budistă, păstrată în Japonia dar imprimată, probabil, în China între 764 și 770. În colecția de manuscrise de la Dunhuang, în care figurează numeroase texte imprimate în secolele al IX-lea și al X-lea, primul document important reprodus prin xilografiere este un text al *Sūtrei diamantului (Jingangjing)*, datat 868. Alte texte imprimate au fost descoperite recent: două dintre acestea provin din regatul Wu-Yue

(Yangziul inferior și Zhejiang) și poartă ca date anii 953 și 974; un altul, datat 975, a fost găsit la Hangzhou. În această epocă, xilografia a devenit de uz curent în orașele intens comerciale și foarte populate din Bazinul Roșu, în Sichuan, și din cîmpiile ce se întind între Hangzhou și cursul inferior al Fluviului Yangzi. În aceste regiuni se semnalează, începînd cu secolul al IX-lea, imprimarea prin xilografiere a unor mici lucrări de științe oculte, a unor almanahuri, texte budiste, lexicoane, mici enciclopedii populare, manuale de învățămînt elementar, culegeri de modele de compuneri pentru concursurile oficiale, lucrări istorice etc. Caracterul popular și comercial al acestor prime întrebuințări ale unei tehnici care după toate probabilitățile provine din nevoia de a reproduce texte religioase, merită să fie subliniată. Cercurile conducătoare și clasele culte n-au întîrziat să profite de acest nou procedeu de reproducere: din inițiativa unui anume Feng Dao (882-954), cele nouă texte clasice au fost imprimate la Kaifeng între 932 și 952, din ordin imperial. O altă imprimare este făcută, între 944 și 951, la Sichuan. În sfîrșit, canonul budist este imprimat, între 972 și 983, la Chengdu. Acest ansamblu cuprinde 1 076 titluri cu 5 048 capitole și a fost gravat pe 130 000 planșe a cîte două pagini. Începînd cu 1024, xilografia este folosită pentru emiterea în Sichuan a primelor bancnote și pentru publicarea decretelor și ordonanțelor oficiale. În 1027, lucrările de medicină și farmacie sînt revăzute și imprimate pentru a fi difuzate.

Xilografia, care permite reproducerea exactă a caligrafiei textelor și figurilor, a intrat, așadar, în obișnuință în secolul al X-lea. Ea avea să păstreze în toate țările de civilizație chineză (China, Japonia, Coreea, Vietnamul) un loc predominant pînă la răspîndirea tiparului mecanizat, cu caractere mobile, pus la punct în Occident în secolul al XIX-lea.

Totuși, inventarea caracterelor mobile s-a produs în China mai devreme decît în Europa, iar țările din Asia Orientală au avut la îndemînă tiparul paralel cu gravarea în lemn. Prima mențiune asupra folosirii în China a caracterelor mobile figurează într-o culegere de note (*biji*), dintre care cele mai multe se referă la istoria științelor și tehnicii: este vorba despre *Mengqi bitan* de Shen Gua, apărută în 1086. Invenția se datorează unuia dintre protejații lui Shen Gua, un anume Bi Sheng, și datează din anii 1041-1048. În momentul ocupării Chinei de Sud de către mongoli, Wang Zhen menționează în al său *Tratat de agricultură* (*Nongshu*), publicat în 1313, întrebuințarea caracterelor mobile de cositor și propune folosirea unei casete tipografice turnante pentru depozitarea caracterelor, clasate după rime. Primele mari tipărituri cu caractere mobile cunoscute au fost făcute însă în Coreea, între 1403 și 1484, din inițiativa puterii centrale. În 1403 sînt turnate 100 000 caractere chineze; alte asemenea turnări de caractere se succed în tot cursul secolului al XV-lea. Două mari familii de tipografi din Wuxi, provincia Jiangsu, familiile An și Hua, întrebuințează caractere mobile de aramă. În 1574 este editată, în imprimare tipografică, marea colecție de povestiri *Taiping guangji*, xilografiată pentru prima oară la sfîrșitul secolului al X-lea. Mai aproape de noi, *Tushu jicheng*, enorma enciclopedie ilustrată a erei Kangxi, care numără aproape 10 milioane de caractere, este tipărită cu caractere mobile între 1713 și 1722.

Asia Orientală de civilizație chineză (și, sub influența acesteia, vecinii ei: uiguri, tibetani, mongoli, manciurieni, care întrebuințau scrieri alfabetice) a avut, așadar, între secolele al XI-lea și al XVIII-lea, o tradiție tipografică independentă de cea europeană, tradiție de altfel diferită prin procedeele tehnice, deoarece nu cunoaște folosirea presei. Socotind după cantitatea de tipărituri, această tradiție este departe de a

fi neglijabilă; caracterele mobile aveau însă puține șanse de a înlocui xilografia în țările de cultură chineză înainte de apariția și progresele tiparului mecanizat. Într-adevăr, dacă inventarea tiparului apare ca o descoperire capitală într-o Europă în care cîteva sute de litere erau îndeajuns pentru imprimarea tuturor textelor posibile, acest fenomen nu putea avea același efect într-o .lume pentru care una dintre cele mai de seamă bogății era tocmai abundența și diversitatea semnelor scrierii.

Contrar celor ce ni le putem închipui cu ușurință, din pricină că în Occident tiparul a reprezentat un progres hotărîtor în comparație cu xilografia, nu toate avantajele sînt de partea acestui procedeu de reproducere, mai complex și mai savant. Superioritatea tiparului occidental nu se va afirma decît în mod lent și nu va deveni incontestabilă decît începînd cu mecanizarea din secolul al XIX-lea. Pînă atunci, acesta rămîne un mijloc destul de lent și de costisitor pentru reproducerea textelor scrise. Matteo Ricci remarca, la începutul secolului al XVII-lea, că în China meșteșugarii xilografi nu întrebuințau mai mult timp pentru gravarea planșelor decît tipografii europeni pentru compunerea paginilor. Planșele xilografiate pot fi regravate, corectate și, spre deosebire de formele de imprimerie, pot fi păstrate pentru a servi la noi tiraje. În vreme ce răspîndirea tiparului în Europa a fost însoțită de o sărăcire a tradiției scrise, deoarece editorii nu puteau să-și asume riscul publicării unor lucrări pentru care nu aveau siguranța unei vînzări destul de largi, xilografia chineză, mult superioară xilografiei europene din secolul al XV-lea prin procedeele sale (tehnicile sigiliului și imprimatului, folosirea de sorturi speciale de hîrtie, pe care textul de reprodus apărea pe verso, inversat) avea marele avantaj de a fi fost un procedeu puțin costisitor și ușor de întrebuințat, care nu cerea angajarea de capitaluri importante. Începînd cu secolul al X-lea, xilo-

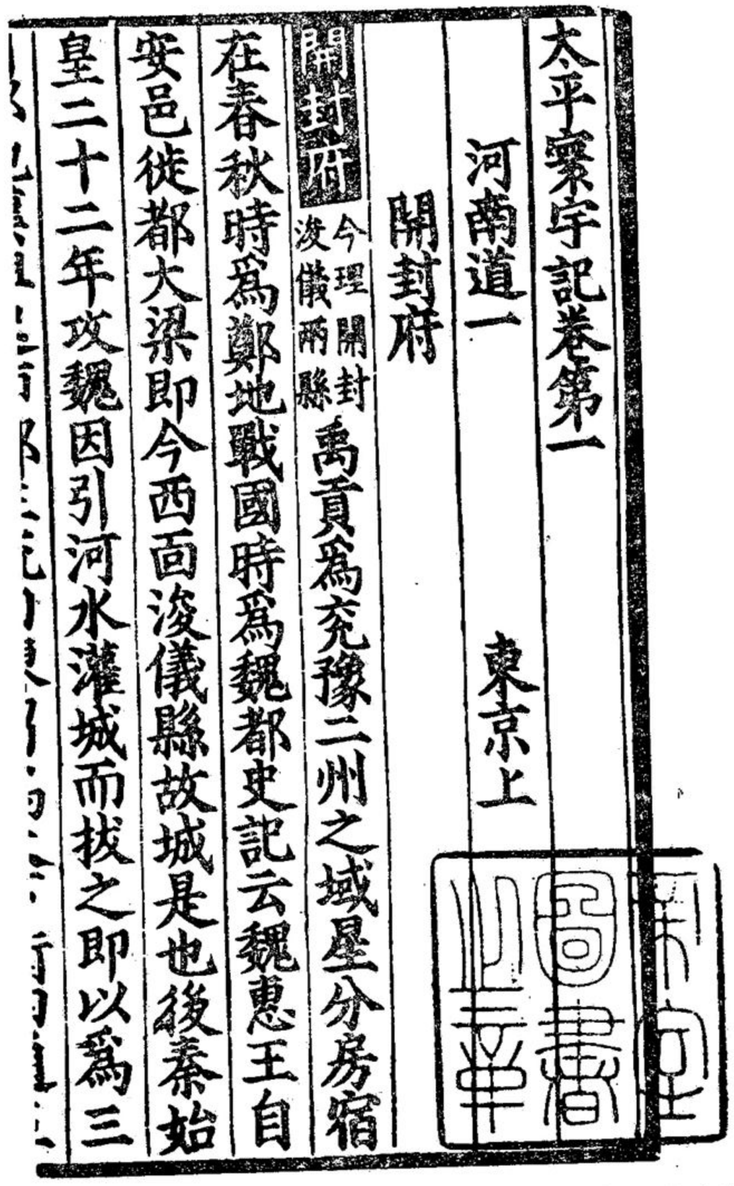
太平寰宇記卷第一
河南道一　東京上
開封府
開封府 今理開封浚儀兩縣 禹貢爲兗豫二州之域屋分房宿
在春秋時爲鄭地戰國時爲魏都史記云魏惠王自
安邑徙都大梁即今西面浚儀縣故城是也後秦始
皇二十二年攻魏因引河水灌城而拔之即以爲三

IX. *Text imprimat în epoca Song*: primul capitol din *Taiping huanyu ji*, geografie a Chinei și a țărilor străine (anul 979)

grafia chineză a îngăduit, așadar, o înmulțire extraordinară a edițiilor, chiar în tiraje limitate, cu titlu particular sau oficial. Mai mult — și acesta reprezintă, neîndoielnic, un fapt de importanță capitală —, ilustrația s-a putut dezvolta în

țările de civilizație chineză paralel cu xilografierea textelor, în vreme ce în lucrările tipărite în Occident imaginea nu a devenit un lucru curent decît într-o epocă relativ recentă. Încă de la începuturile xilografiei, majoritatea cărților chineze — ierbare, tratate tehnice, de arheologie și arhitectură, romane, texte religioase ș.a. — cuprind ilustrații, unele de o calitate remarcabilă. Xilografierea textelor și ilustrarea, care au făcut mari progrese în secolele al XI-lea—al XIII-lea, vor ajunge la apogeu în era Wanli (1573-1619), perioadă în care se imprimă planșe în trei, patru și cîteodată chiar în cinci culori.

În ciuda diferențelor ce țin de tradițiile tehnice și intelectuale, de contexte sociale și economice caracteristice și care explică de ce itinerariile nu au fost aceleași în Asia Orientală și în Europa, rămîne un fapt sigur acela că avansul Chinei este considerabil în domeniul reproducerii și difuzării textelor: dacă ceea ce este esențial în tradiția noastră scrisă datează din epoca Renașterii, ceea ce este esențial pentru tradiția scrisă a Chinei datează din epoca celor cinci dinastii și a dinastiei Song. O distanță de aproximativ o jumătate de mileniu desparte lumea chineză de Europa.

2. Științele și filozofia

Noua tehnică generează cu rapiditate în domeniul cărții un meșteșug și un comerț foarte active. Ea determină creșterea rapidă a producției scrise și permite o răspîndire a cunoștințelor mult mai largă decît în trecut. În vreme ce în epoca Tang mînăstirile budiste constituiau, împreună cu școlile de stat din capitală, principalele centre ale cunoașterii, în secolele al XI-lea—XIII-lea se înmulțesc școlile și bibliotecile publice și particulare. Academiile private (*shuyuan*), care sînt create în epoca Song în toate regiunile, dar îndeosebi în bazinul Yangziului inferior,

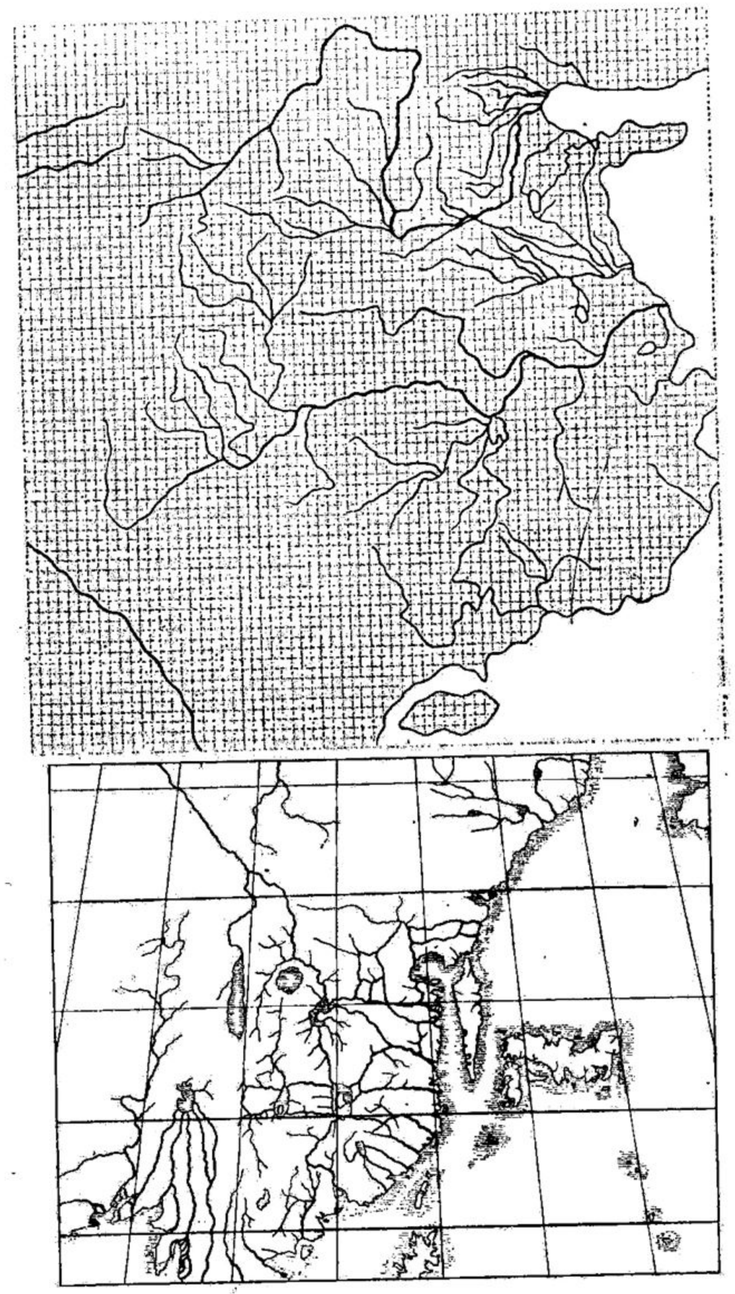

X. A. *Hartă chineză gravată în piatră în* **1137**. De remarcat coordonatele nord-sud și est-vest, întrebuințate încă din epoca lui Pei Xiu (224—271). Fiecare diviziune corespunde cu 1000 *li* (aprox. 50 km). — B. Cu titlu de comparație, *o hartă engleză din secolul al XVIII-lea* (desen după o gravură engleză, *Collection Viollet*)

la sud de fluviu, va juca un rol capital în istoria intelectuală a Chinei, pînă spre mijlocul secolului al XVII-lea. Una dintre bibliotecile cele mai importante este cea a palatului imperial, fondată în 978, care număra 80 000 de volume și al cărei catalog este redactat, între 1034 și 1036, de reformatorul Fan Zhongyan și de istoricul Ouyang Xiu.

Producția scrisă din epoca Song și dezvoltarea științelor

Secolele al XI-lea—al XIII-lea alcătuiesc epoca primelor mari colecții de texte, a marilor enciclopedii și a inventarelor. La sfîrșitul secolului al X-lea sînt compilate și imprimate patru culegeri celebre (cele patru mari cărți ale epocii Song, *Song si dashu*): *Wenyuan yinghua* — antologie literară ce continuă pe cea numită *Wenxuan* și care cuprinde perioada dintre jumătatea secolului al VI-lea și începutul secolului al X-lea — este alcătuită între 982 și 986; *Taiping yulan*, enciclopedie cuprinzînd 1000 de capitole, terminată în anul 983, și foarte vasta culegere de povestiri stranii în 500 de capitole, care poartă titlul *Taiping guangji* și care a fost imprimată pentru prima oară în 981, sînt comandate amîndouă lui Li Fang (925-995) în 977; în sfîrșit, *Cefu yuangui* — culegere de texte și eseuri politice — este compilată între 1005 și 1013 și numără o mie de capitole.

Dar lucrările al căror număr se înmulțește în epoca Song sînt îndeosebi cele întreprinse cu titlu particular, independent de orice comandă oficială: lucrări istorice, culegeri de note, tratate științifice, monografii locale, opere literare ș.a.m.d.

Anumite orientări ale acestei producții scrise, mult mai abundentă decît cea din epocile anterioare, pot fi puse în legătură cu voga extraordinară a colecțiilor, din secolele al XI-lea—al

XIII-lea: colecții de picturi și caligrafii, dintre care cele mai bogate și mai celebre, strînse de împăratul estet Huizong (1101-1125), aveau să fie distruse de invazia jürchenilor, colecții de pietre stranii, de monede vechi, de tușuri, de jaduri ș.a. Tratatele de științe naturale sînt numeroase și, în cazul că s-au păstrat, sînt de un mare interes pentru istoria plantelor și animalelor: tratate despre ciuperci, bambus, crizanteme, bujori, pomi, fructiferi, păsări, ș.a.m.d. Să menționăm, printre altele, *Manualul despre crabi* (*Xiepu*) de Fu Gong (1059) și *Tratatul despre citrice* (*Julu*) de Han Yanzhi (1178).

La modă sînt și culegerile de note diferite, cu caracter științific, tehnic, literar ori artistic, cunoscute sub numele de *biji* ori *suibi* (*Note luate din goana penelului*). Una dintre culegerile cele mai importante pentru istoria științelor și tehnicii în China este *Mengqi bitan* de Shen Gua (1031-1094), spirit uimitor de modern, astronom și fizician, la care se găsește prima mențiune a inventării caracterelor mobile.

Cel mai vechi și mai prețios document pe care îl avem asupra arhitecturii chineze datează din epoca Song. Este un tratat admirabil ilustrat și imprimat în 1103, *Yingzao fashi*, datorat unui anume Li Jie, el însuși arhitect și constructor de temple și edificii oficiale din Kaifeng.

În domeniile medicinii, geografiei, matematicilor, astronomiei, epoca Song este ilustrată de progrese remarcabile. Printrre numeroasele lucrări medicale din secolele al XI-lea—al XIII-lea, notăm publicarea primului tratat de medicină legală cunoscut, *Xiyuanlu*, de Song Ci, apărut în 1242. O enciclopedie geografică universală în 200 de capitole, *Taiping huanyu ji* de Yue Shi (930-1007), este publicată în 979, urmată de o geografie ilustrată a imperiului Song, în 1566 capitole, *Zhudao tujing*, terminată în 1010. Cartografia chineză din epoca Song ajunge la o precizie pînă atunci niciodată atinsă. Shen Gua inventează confecționarea de hărți în relief. În 1027 este proiectat și construit un vehicul odometric.

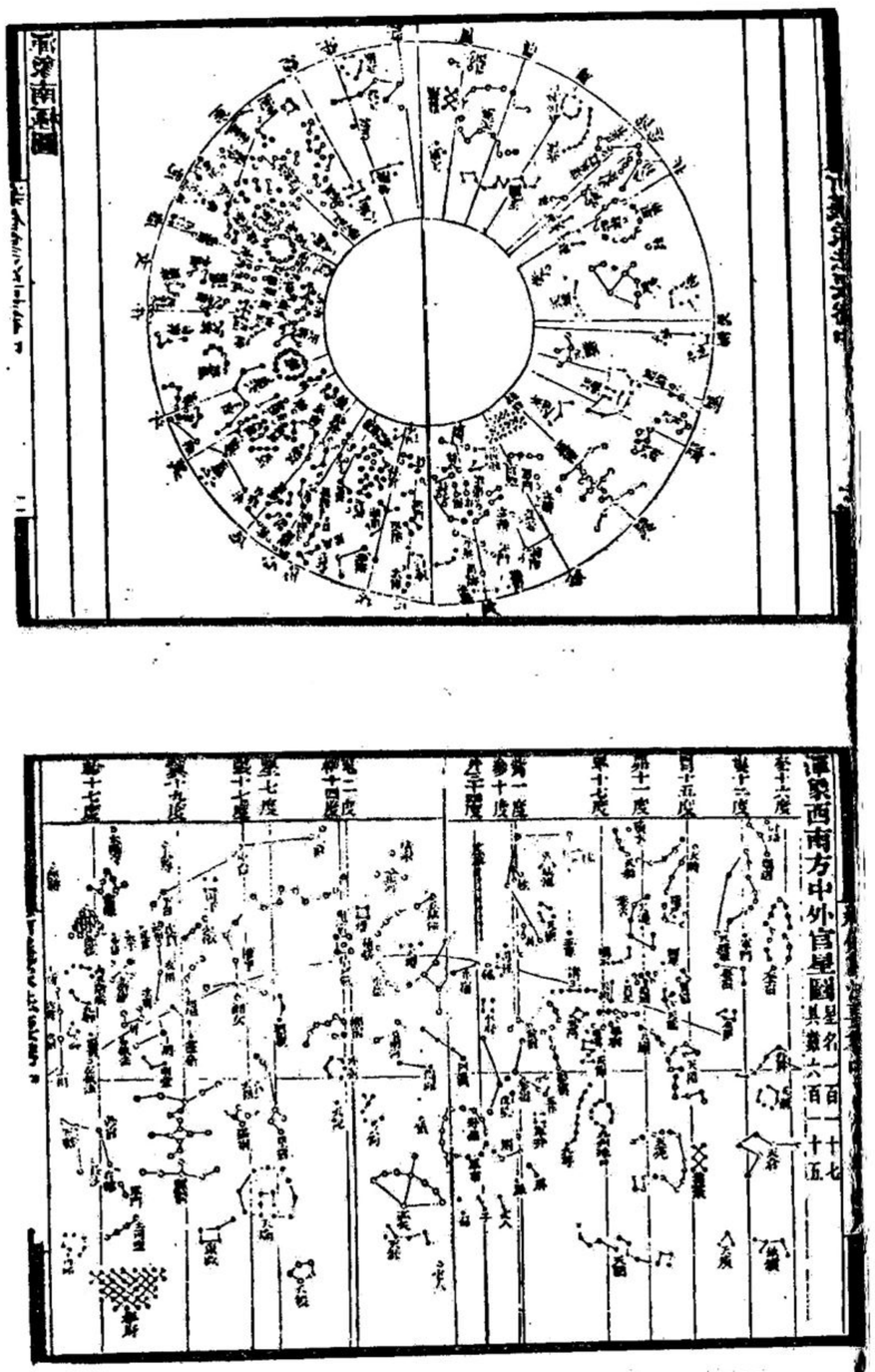

XI. *Hărți ale cerului* din cartea *Xin yixiang fayao* (1092). A. *Hartă a cerului în proiecție sud-polară.* — B. *Regiuni ale cerului corespunzînd la* 14 *din cele* 28 *căsuțe lunare, cu reprezentarea ecuatorului* (în centru) *și eclipticei.* Proiecție Mercator

Secolele al XI-lea—al XIII-lea sînt, alături de epoca mongolă (sfîrșitul secolului al XIII-lea — jumătatea secolului al XIV-lea), una dintre marile perioade din istoria matematicii în China, remarcabilă prin dezvoltarea algebrei. Numele cele mai mari sînt cele ale lui Shao Yong (1011-1077), căruia i se datorește calcularea anului tropic cu o toleranță doar de 4 secunde, Li Ye (1192-1279) și Qin Jiushao (mort în 1262), autor al unei importante lucrări de matematică — *Shu-shu jiuzhang*. Qin Jiushao este primul matematician chinez care întrebuințează cifra zero în aceeași epocă în care aceasta apare în Italia, odată cu cifrele arabe.

Una dintre realizările cele mai de seamă din istoria astronomiei și a calculării timpului este construirea în 1090, la Kaifeng, a unui mecanism astronomic acționat de un sistem de eșapament și prin angrenaje și curele de transmisie. Este, dacă nu primul — căci în China a mai existat, în secolul al VIII-lea, un antecedent —, cel puțin unul dintre cele mai perfecționate și mai vechi mecanisme cu rotație lentă, regulată și continuă inventate în întreaga lume. Mașina astronomică a lui Su Song (1020-1101) era acționată de o roată, a cărei mișcare era reglată de umplerea succesivă a unor cupe pivotate, alimentate de o cuvă cu nivel constant. Acest mecanism de orologerie este cel mai precis din cîte s-au construit vreodată.

Începuturile arheologiei științifice

Tendințele științifice caracteristice epocii Song se manifestă și în domeniul arheologiei. Descoperirile suscită pasiunea erudiților și iubitorilor de artă. Unele obiecte vechi, bronzuri și jaduri, ce datează de la sfîrșitul mileniului al II-lea, au fost descoperite, în vremea domniei lui Huizong (1101-1125), în regiunea Anyang, în situl ce va

fi identificat la începutul secolului nostru ca acela al ultimei capitale Shang. Gustul pentru antichităţi are două consecinţe paralele: duce, pe de o parte, la o îmbogăţire a tradiţiilor artistice (moda antichităţilor şi imitării acestora — tehnica falsificărilor se perfecţionează pe măsură ce se dezvoltă şi comerţul de artă —, influenţa stilurilor de scriere arhaică asupra caligrafiei), pe de altă parte, la un avînt al arheologiei şi epigrafiei critice, care, începînd cu secolul al XI-lea, devin ştiinţe auxiliare ale istoriei. Din epoca Song datează primele lucrări asupra clopotelor şi tripozilor din antichitate, precum şi primele lucrări ilustrate cu reproduceri ale acestor obiecte. Lü Dalin publica în 1092 *Planşele arheologice* (*Kaogutu*), prima încercare de clasificare ştiinţifică şi de datare a bronzurilor din mileniile al II-lea şi I. La sfîrşitul secolului al XII-lea, Hong Zun (1120-1174), frate al lui Hong Mai (1123-1202, autor al unei culegeri celebre de poveşti ciudate şi extrordinare, *Yijianzhi*), publică *Monede antice* (*Guquan*), prima lucrare chineză de numismatică.

Progresele cele mai remarcabile se înregistrează însă în domeniul epigrafiei; lucru explicabil, fără îndoială, prin interesul pasionat pe care chinezii l-au arătat totdeauna pentru istoria scrierii lor. Studiul cel mai celebru este acela dus la bun sfîrşit, cu preţul multor ani de cercetări, de către Zhao Mingcheng (1081-1129) şi de către soţia acestuia, marea poetă Li Qinzhao (1084-1141?). *Catalogul inscripţiilor în piatră şi bronz* (*Jinshilu*), alcătuit de ei, recenzează 2000 de documente vechi şi corectează erorile catalogului de inscripţii vechi — *Jigulu* — alcătuit în 1063 de către istoricul Ouyang Xiu.

Arheologia, ca şi istoria inscripţiilor, ce s-a dezvoltat începînd cu secolul al VIII-lea, invită la conceperea trecutului ca o evoluţie continuă desfăşurată din antichitatea timpurie şi pînă în contemporaneitate.

Noile tendinţe în istorie

Mişcarea de reflecţie critică inaugurată de Liu Zhiji la începutul secolului al VIII-lea fusese pricinuită de caracterul rutinier şi mecanic-compilatoriu al numeroaselor istorii oficiale redactate la începutul epocii Tang. Primele enciclopedii istorice indicau, totodată, o cale nouă: fără a ţine seama de cadrele şi periodizările tradiţionale, istoricul trebuia, în acelaşi timp, să cuprindă lungi perioade de timp şi să fie original în opera sa. Compilaţiile anonime demonstraseră că nu puteau fi decît nişte lucrări lipsite de orice semnificaţie profundă. Mişcarea începută în secolele al VIII-lea—al IX-lea duce în secolul al XI-lea la o adevărată înnoire a studiilor istorice. În această epocă se afirmă grija pentru o rigoare ştiinţifică mereu sporită şi, totodată, o seamă de preocupări morale.

Trebuia însă mai întîi ca istoria să-şi recupereze caracterul de operă literară, inerent primelor lucrări istoriografice: *Memoriile istorice* ale lui Sima Qian (către 90 î.e.n.), *Istoria dinastiei Han* de Ban Gu (către 82 e.n.), *Istoria celor Trei Regate* de Chen Shou (sfîrşitul secolului al III-lea). „Stilul antic" (*guwen*), ai cărui primi adepţi şi apărători fuseseră socotiţi, în jur de 800, nişte excentrici, triumfă la începutul epocii Song şi este adoptat de poeţi ca Su Shi şi Huang Tingjian, precum şi de oameni politici, ca Wang Anshi. În acest „stil antic" rescrie Ouyang Xiu (1007-1072) *Istoria dinastiei Tang*, suprimînd cea mai mare parte a pasajelor ce demonstrau o anume complezenţă faţă de budism, ca şi istoria celor cinci dinastii: este vorba despre *Xintangshu* (*Noua istorie a dinastiei Tang*, 1060) şi despre *Xinwudaishi* (*Noua istorie a celor cinci dinastii*, către 1070), două lucrări foarte apreciate pînă în zilele noastre pentru valoarea lor literară. A doua dintre aceste opere a fost concepută de autorul ei în maniera vechilor *Anale ale regatului Lu* (722-481): prin simpla întrebuinţare a termenilor trebuia emisă o judecată implicită asupra epocii

de tulburări și de frămîntare dintre sfîrșitul dinastiei Tang și începutul epocii Song. Aceste tendințe moralizatoare, insistența pe problema legitimității dinastice, căutarea semnificației etice a istoriei sînt tipice pentru epoca Song și se armonizează cu noile orientări ale filozofiei chineze.

Cea mai mare și mai celebră dintre lucrările istorice din secolul al XI-lea, a cărei înrîurire avea să fie și cea mai adîncă, este o istorie generală a Chinei între 403 î.e.n. și 959 e.n., scrisă între 1072 și 1084. *Oglinda completă pentru ilustrarea guvernării* (*Zizhi tongjian*) de Sima Guang, ce nu are drept antecedent decît admirabilele *Memorii istorice* ale lui Sima Qian, rămîne fidelă — în ciuda grijii autorului de a lega faptele unele de altele — împărțirii tradiționale pe ani, luni și zile. Opera se distinge însă prin două caracteristici remarcabile: preocuparea pentru o cercetare exhaustivă a surselor de tot felul (inclusiv operele literare și inscripțiile), și o critică a documentelor, pe care o putem califica drept științifică. Între cele 354 capitole ale sale, *Zizhi tongjian* numără 30 capitole de aparat critic (*Kaoyi* — „examinarea divergențelor"), în care sînt discutate acțiunile ce l-au călăuzit pe autor în cercetarea tradițiilor diferite sau contradictorii privind un același fapt.

Magistrala operă a lui Sima Guang a fost atît de unanim admirată încît a inspirat, în secolele al XII-lea—al XIII-lea, scrierea mai multor lucrări analoage. Filozoful Zhu Xi (1130-1200) alcătuiește un rezumat al ei, *Tongjian gangmu*, care se va bucura de un mare succes în epocile ulterioare și în care se va afirma o concepție moralizatoare asupra istoriei. Pe linia marii opere a lui Sima Guang, se publică *Xu zizhitongjian changbian*, de Li Tao (1115-1184) și *Rezumatul pe ani al evenimentelor începînd din era Jianyan* (1127-1130: *Jianyanyilai xinian yaolu*) de Li Xinchuan (1166-1243). În sfîrșit, pentru a aduce un remediu neajunsurilor periodizării an după an, Yuan Shu (1131-1205) distribuie materia din

Oglinda completă pe subiecte, în lucrarea sa *Implicațiile și ascunzișurile „Oglinzii complete" clasate pe rubrici* (*Tongjian jishi benmo*), redactată între 1173 și 1175, oferind, astfel, modelul unui nou tip de lucrare istorică, ce va fi ulterior adesea imitat.

Epoca Song este, de asemenea, celebră prin enciclopediile sale istorice. Zheng Qiao (1104-1162) este autorul unei culegeri de monografii, *Tongzhi*, care se ocupă de genealogia marilor familii, de probleme de filologie, fonetică, geografie istorică, de botanică și zoologie, de bibliografie, arheologie etc. Plin de dispreț pentru cunoștințele livrești ale cărturarilor și mare iubitor al științelor naturale, Zheng Qiao era un spirit prea original pentru a fi apreciat în epoca sa. Opera lui istorică nu va fi reabilitată decît la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de către Zhang Xuecheng, înainte de a atrage atenția savanților contemporani. O altă enciclopedie istorică se referă la istoria instituțiilor: este *Wenxian tongkao* de Ma Duanlin, care a trăit la sfîrșitul perioadei Song de Sud și la începuturile ocupației mongole. Terminată abia în 1317, ea continuă cartea *Tongdian* de Du You (732-812).

Cosmologie și morală : constituirea unei filozofii naturaliste

După cum nu faptele brute sînt cele ce fac istoria, ci dinamismul natural ce le este imanent și pe care trebuie să-l pătrundă intuiția istoricului, tot astfel adevăratul obiect al picturii nu este reproducerea materială a vizibilului, ci surprinderea metamorfozelor ființei. Capitolul 17 din *Mengqi bitan*, lucrare consacrată picturii și caligrafiei, cuprinde un pasaj celebru, în care Shen Gua merge pînă la a proclama independența creației picturale față de exigența vulgară a asemănării. Ceea ce conferă valoare operei de artă este, într-adevăr, intuiția care pătrunde dincolo de lucruri și, în

cele din urmă, ceea ce opera spune despre spiritul, despre cultura şi calitatea umană a autorului ei.

Se pot găsi, neîndoielnic, antecedente, direcţii asemănătoare în istoria gîndirii chineze de dinaintea epocii Song, însă niciodată imanenţa spiritului nu fusese exprimată atît de explicit şi concepută cu atîta limpezime. Iată de ce tocmai în secolele al XI-lea—al XII-lea se conturează primul sistem filozofic ce dă seama asupra solidarităţii ori, mai bine spus, asupra identităţii funciare între ordinea naturală şi cea umană, între moral şi cosmic. Prin formularea acestei filozofii universale, naturalistă şi raţională, istoria gîndirii chineze atinge una dintre culmile sale. Se ajunge, astfel, la vîrsta clasică, la vîrsta maturităţii. Această filozofie, de care se vor lovi primii misionari iezuiţi şi care nu va fi înţeleasă de europeni, desigur cu excepţia marelui Leibniz, va deveni temelia şi justificarea morală şi naturală a imperiului autoritar din epocile Ming şi Qing.

După extincţia marilor şcoli filozofice budiste, dar nu fără a-şi fi asumat moştenirea a tot ce aduseseră acestea nou şi fecund tradiţiei chineze, secolul al XI-lea se distinge printr-o renaştere a filozofiei prebudiste, a cărei ultimă mare perioadă de înflorire fuseseră secolele al III-lea—al IV-lea. Această înnoire îşi are originea îndepărtată în reacţia „naţionalistă" care urmase răscoalei lui An Lushan şi în ceea ce se numea mişcarea „stilului antic" (*guwen*). Ideea că este necesară întoarcerea la izvoarele vii ale tradiţiei chineze şi că textele clasice, părăsite atunci cînd triumfase budismul, cuprindeau o filozofie implicită care, odată pusă în lumină, ar permite asigurarea armoniei sociale şi o bună ordine politică fusese deja exprimată de Han Yu, iar anumite orientări, ce aveau să se contureze în secolele al XI-lea—al XII-lea, fuseseră presimţite de Li Ao, mort douăzeci de ani după Han Yu. Ceea ce a adus secolul al XI-lea acestui curent de gîndire este

lumina proprie acestei epoci de optimism şi de încredere în raţiunea universală: credinţa în binefacerile educaţiei, în posibilitatea ameliorării societăţii şi sistemului politic, în preeminenţa moralei. Este aici şi o voinţă de sistematizare, căutarea unei explicări totale a universului, care să o poată înlocui pe cea a religiei şi a filozofiei budiste. Ouyang Xiu denunţă divorţul, devenit efectiv începînd cu epoca celor şase dinastii, între funcţia politică (*zhi*) şi cultură (*jiao*): prima fără cea de a doua nu poate fi decît lipsită de suflet şi coruptă; a doua fără prima pierde orice legătură cu realitatea şi orice sens profund. Sarcina epocii este, pentru Ouyang Xiu, ca şi pentru contemporanii săi, de a reînvia idealul antichităţii, potrivit căruia statul şi societatea, guvernarea şi educaţia erau unul şi acelaşi lucru (mult mai tîrziu, aceste concepţii se vor regăsi, dezvoltate, la Zhang Xuecheng, istoric şi filozof de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea).

Marea problemă pentru gînditorii din secolul al XI-lea este însă cea a integrării omului în Cosmos, a identificării naturii umane cu ordinea universală. Mulţi sînt pasionaţi de problema evoluţiei cosmice, a ciclurilor temporale şi a armoniei universale, străduindu-se să îi dea o reprezentare grafică. Zhou Dunyi (1017-1073), Shao Yong (Shao Kangjie) (1011-1077), Zhang Zai (1020-1077) îşi caută inspiraţia în *Cartea mutaţiilor* (*Yijing*), text clasic ezoteric, a cărui vogă fusese imensă în secolele al III-lea—al IV-lea, în cadrul Şcolii misterelor (*xuanxue*). La Shao Yong, preocupările cosmologice se sprijină pe o cunoaştere aprofundată a matematicilor. Cît despre Cheng Yi (1033-1108), discipol, împreună cu fratele său, Cheng Hao (1032-1085), al lui Zhou Dunyi, acesta asociază studierea cărţii *Yijing* cu aceea a *Convorbirilor lui Confucius* (*Lunyu*), a cărţii *Mencius* (*Mengzi*) şi a două opuscule extrase din *Memorii asupra riturilor*: *Marele studiu* (*Daxue*) şi *Mijlocul invariabil* (*Zhongyong*). Aceste patru lucrări, care sînt mai apreciate, începînd cu epoca Song, decît textele clasice

propriu-zise, și care vor fi desemnate sub numele de *Cele patru cărți* (*Sishu*), reprezintă textele de bază ale acelei școli în același timp raționaliștă, moralizatoare și de sorginte metafizică ce se află în plină formare în secolul al XI-lea: după retragerea dinastiei Song la sud de Yangzi, Zhu Xi (1130-1200) va alcătui sinteza ideilor atît de diferite și de fertile formulate în climatul de efervescență intelectuală al secolului al XI-lea, reluînd pe contul său și aplicînd *Celor patru cărți* o nouă metodă de explicare a textelor clasice. Respingînd cu îndrăzneală sprijinul filologiei, el înlocuiește explicarea frază cu frază, practicată încă din vremea dinastiei Han, cu un comentariu filozofic, ce încearcă să ajungă la sensurile profunde.

Desemnată prin numele de *xinglixue* (școala naturii umane și ordinii universale), de *lixue* sau *liqixue* (școala ordini universale și a materiei), școala lui Zhu Xi va fi cunoscută în Occident sub denumirea mult mai vagă de neoconfucianism. Contestate în epocă de alte curente filozofice și îndeosebi de acela reprezentat de Lu Jiuyuan (1140—1192), pentru care — potrivit unei optici ce o evocă pe cea a școlii budiste Vijnānavāda — lumea este o extensie spațială și temporală a spiritului (*xin*), concepțiile lui Zhu Xi se vor osifica în secolele al XIV-lea — al XV-lea într-un fel de ortodoxie și vor avea asupra gîndirii chineze efecte sterilizante comparabile cu cele exercitate în Occident de filozofia lui Aristotel și a lui Toma d'Aquino.

Filozofia chineză cere o abordare delicată, căci orice traducere a termenilor săi te angajează de îndată în universul de noțiuni și concepte ale filozofiei occidentale. Unii critici moderni, definind curentul de gîndire reprezentat de Zhu Xi drept raționalist, iar curentul opus, al lui Lu Jiuyuan și Wang Shouren (1472—1529) drept idealist, introduc în gîndirea chineză o opoziție proprie filozofiei occidentale. Într-adevăr, la Zhu Xi există un dualism între *li* (ordine naturală, rațiune, din care decurg principiile morale)

și *qi* („sufluri", materie neorganizată), care pare să fi fost transplantat din metafizica budistă. Concepțiile lui Lu Jiuyuan, mai autentic chineze, amintesc, dimpotrivă, fenomenologia modernă: pentru Lu Jiuyuan, rațiunea există în lume și nu se poate realiza în afara ființei. În timp ce pentru Zhu Xi spiritul este o realitate obiectivă, produs al sintezei între formă (*li*), și materie (*qi*), Lu Jiuyuan nu ezită să identifice spiritul cu lumea percepției. S-ar putea, așadar, susține, pe bună dreptate, că idealistul este Zhu Xi, al cărui demers îl amintește pe acela al empiriștilor și inteleactualiștilor, și nu Lu Jiuyuan. Iar dacă privim gîndirea chineză pînă în dezvoltările ei cele mai noi, rezultă că marxismul chinez, pentru care opoziția primară între idealism și materialism este fundamentală, este mai degrabă legat de curentul neoconfucianist decît de monismul vechilor filozofi chinezi și ai liniei Lu Jiuyuan-Wang Shouren.

3. Concluzii

O privire de ansamblu asupra Chinei din secolele al XI-lea — al XIII-lea prilejuiește impresia unui surprinzător avînt economic și intelectual. Uimirea încercată de un Marco Polo la sfîrșitul secolului al XIII-lea nu este contrafăcută. Decalajul între Asia Orientală și Occidentul creștin este izbitor și este îndeajuns să comparăm, în orice domeniu — volum de schimburi, nivel tehnic, organizare politică, cunoașterea științifică, arte și litere —, lumea chineză din această epocă și cea europeană, pentru a ne convinge de „întîrzierea" considerabilă a Europei. Fără nici o îndoială, cele două mari civilizații ale secolelor al XI-lea — al XIII-lea sînt cele ale Chinei și Islamului.

Întîrzierea Occidentului nu are nimic surprinzător: orașele italiene care trăiesc la sfîrșitul evului mediu o nouă viață se află la capătul

marilor drumuri comerciale ale Asiei. Situată la extremitatea continentului eurasian, Europa se află la periferia marilor curente de civilizație și comerciale. Dar această situare explică și faptul că ea a fost, cel puțin în zonele ei occidentale, ferită de invaziile cele mai grave. Europa se află în plin progres în momentul în care instalarea dominației mongolilor, din Mesopotamia pînă în Golful Bengal, provoacă declinul lumii islamice. Ea profită de pe urma noilor curente de schimburi și împrumuturi pe care le suscită crearea vastului imperiu mongol ce se întinde din Coreea pînă la Dunăre: ceea ce, într-o istorie universală ce se reduce, de fapt, la cea a Occidentului, ne-am obișnuit să considerăm drept începutul timpurilor moderne, nu este decît pandantul avîntului civilizațiilor urbane și negustorești al căror domeniu se întindea, înaintea invaziei mongole, de la Mediterana la Marea Chinei. Occidentul și-a însușit o parte din această moștenire, ai cărei fermenți aveau să-i asigure dezvoltarea. Transmiterea aceasta a fost înlesnită de cruciadele din secolele al XII-lea — al XIII-lea și de extinderea imperiului mongol în secolele al XIII-lea — al XIV-lea. Simpla enumerare a contribuțiilor aduse în această epocă de Asia Orientală la dezvoltarea Europei medievale — împrumuturi directe ori invenții sugerate de tehnicile chineze — este suficientă pentru a le releva importanța: hîrtia, busola și cîrma de etambou la sfîrșitul secolului al XII-lea, aplicarea morii hidraulice la războaiele de țesut, catapulta cu contragreutate, care avea să modifice condițiile de purtare a războiului înainte de dezvoltarea armelor de foc, în sfîrșit roaba — la începutul secolului al XIII-lea —, explozibilii, la sfîrșitul aceluiași secol, vîrtelnița, către 1300, xilografia, din care se va naște, ca în China, tiparul cu caractere mobile, fierul topit, la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Acestea sînt, laolaltă cu înnoiri de mai mică importanță, marile invenții care vor permite intrarea Occidentului în timpurile moderne.

Avîntul Occidentului, care va ieși din relativa lui izolare grație expansiunii sale maritime, se produce în momentul în care cele două mari civilizații ale Asiei sînt amenințate. China, foarte slăbită în secolul al XIV-lea din pricina exploatării mongole și a unei lungi perioade de răscoale și războaie, va trebui să facă un imens efort pentru a-și restaura economia agrară și a-și regăsi echilibrul. Redistribuirea socială, ca și noile tendințe autocratice ale puterii politice nu vor fi deloc propice, pe parcursul celei mai mari părți a epocii dinastiei Ming (1368—1644), unei evoluții rapide a lumii chineze.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 5

INTRODUCERE 9
Spații și populații, 11. — Populațiile han, 16. — Moduri de existență și culturi, 28. — Sedentari cu agricultură evoluată și predominantă, 32. — Crescătorii de animale nomazi din zonele de stepă, 33. — Muntenii din complexul himalaian și de la marginile acestuia, 35. — Culturile mixte din China de Sud și Asia de Sud-Est, 35. — Culturile sedentarilor și negustătorilor din oazele Asiei Centrale, 37. — Drumurile continentului eurasian, 38 — Schema evoluției istorice a lumii chineze, 40. — I. Antichitatea, 43. — II. Statele combatante, 44. — III. Imperiul mandarinal pînă în 1644, 45. — IV. China modernă, 46. — V. China contemporană, 47. — Caracterele generale ale civilizației chineze, 49. — Scrierea, 54.

I. *ANTICHITATEA*

CARTEA 1. DE LA REGALITATEA ARHAICĂ LA STATUL CENTRALIZAT 59

CAPITOLUL I. REGALITATEA ARHAICĂ 60

1. *Antecedentele neolitice* 60
Culturile Yangshao și Longshan . . . 61
2. *Regalitatea arhaică* 64
Prima dinastie a epocii bronzului : dinastia Shang sau Yin, 65. — Divinație și sacrificii, 70.

CAPITOLUL II. EPOCA PRINCIPATELOR . 76

1. *Declinul regalității arhaice* 76
Primele secole ale dinastiei Zhou, 76. — Cronologia tradițională, 78.
2. *De la principate la regate* 79
Societatea nobiliară din secolele al IX-lea — al VII-lea, 80. — Declinul instituțiilor nobiliare, 84.

CAPITOLUL III. FORMAREA STATULUI CENTRALIZAT 88

1. *Accelerarea schimbărilor* 89
Transformările puterii politice, 90. — Transformările militare, 93. — Avîntul economiei și inovațiile tehnice, 95. — Frămîntări sociale 106.
2. *Revoluția statală* 109
Întemeierea statului centralizat, 110. — Caracterele originale ale noului stat, 111.

CAPITOLUL IV. MOȘTENIREA ANTICHITĂȚII 115

1. *Tradițiile secolelor al X-lea — al VI-lea* 115
Textele clasice, 115. — Caracterul relativ tîrziu al tradițiilor clasice, 119
2. *Începuturile reflecției morale și politice* 120
Confucius — patron al școlii cărturarilor, 120. — Mozi — fondator al unei secte de predicatori, 122.
3. *Curente intelectuale în secolele al IV-lea și al III-lea* 123
Teoreticienii statului, 125. — De la practicile religioase la filozofie : taoiștii, 129. — Mencius, 132. — Xunzi, 133. — Sofiști și specialiști în cele „cinci elemente", 135. — Literatura, 137.

II. *IMPERIILE LUPTĂTOARE*

CARTEA 2. AVÎNTUL, EVOLUȚIA ȘI DECLINUL STATULUI CENTRALIZAT 141

CAPITOLUL I. IMPERIUL CUCERITOR . 144

1. *De la dinastia Qin la dinastia Han* . . 144
— Unificarea statelor chineze și primele tendințe expansioniste, 144. — Prăbușirea

imperiului Qin și instaurarea dinastiei Han, 148. — Permanența instituțiilor legiste, 150. — Reducerea puterii feudelor" și îngrădirea nobilimii imperiale, 154.

2. *Marea expansiune a imperiului Han în Asia* 157
Mongolia și Asia Centrală, 159. — Manciuria și Coreea, 162. — Organizarea armatelor din nord, 164. — Penetrația han în ținuturile tropicale, 167. — Prima deschidere către Asia de Sud-Est și Oceanul Indian, 170.

CAPITOLUL II. CAUZE ȘI CONSECINȚE ALE EXPANSIUNII 173

1. *Economie și politică* 174
Comerț și expansiune, 174. — Politica darurilor și comerțul cu mătase, 176. — Sinizarea barbarilor și integrarea lor în imperiu, 179.

2. *Economie și societate* 183
Progrese tehnice și avînt economic, 183. — Negustori bogați și notabilități, 187. — Economie liberă ori controlată ?, 189.

CAPITOLUL III. ASCENSIUNEA NOTABILILOR ȘI CRIZA INSTITUȚIILOR POLITICE . 192

De la intrigile de palat la uzurpare, 192. — Noile baze ale imperiului restaurat, 194. — Dezvoltarea relațiilor comerciale în secolele I și al II-lea e.n., 197. — Evoluția noului imperiu de la întemeiere la răscoala din anul 184, 199. — Revoluționarii mesianici, 200. — Imperiul în mîinile soldaților, 202.

CAPITOLUL IV. CIVILIZAȚIA EPOCII HAN 204

Filozofia scolastică a celor cinci elemente, 204. — Diversitatea tradițiilor, 205. — Avîntul interpretărilor ezoterice, 208. — Legăturile filozofiei scolastice cu realitatea epocii, 210. — Școli rivale și tendințe opuse, 211. — Apogeul studiilor clasice și înnoirea intelectuală de la sfîrșitul dinastiei Han, 214. — Instaurarea istoriei ca sinteză și ca reflecție politică și morală, 216. — O literatură de curte, 217.

CARTEA 3. EVUL MEDIU 221

CAPITOLUL I. BĂRBAȚI ȘI ARISTOCRAȚI . 225

Generalități, 225.

1. *De la dictatura militară la anarhie (190—317)* 228
Cele trei regate ; dinastia Cao-Wei în China de Nord, 228. — Shu-Han și Wu (Sichuanul și valea Fluviului Yangzi), 231. Războiul civil și răscoala mercenarilor sinizați, 232.

2. *Domnia aristocraților în bazinul Fluviului Yangzi* 235
Dinastia Jin de Est, 236. — Dinastia Song, 237. — Dinastia Qi, 238. — Dinastia Liang, 239. — Dinastia Chen, 241.

3. *Regate și imperii ale barbarilor sinizați din China de Nord.* 241
Cele șaisprezece regate ale celor cinci seminții barbare (secolul al IV-lea), 241. — Ascensiunea tabgacilor și formarea imperiului Wei de Nord, 245. — Tensiunile, ruptura și divizarea Chinei de Nord (534—577), 251.

4. *Contracte, influențe și relații externe* . 253
China de Sud, Asia de Sud-Est, Oceanul Indian, 254. — Manciuria, Coreea, Japonia, 256. — Mongolia și Asia Centrală, 258.

CAPITOLUL II. CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ . 263

1. *Metafizică, estetică și poezie* 265
De la nominalismul legist la speculațiile ontologice, 265. — Individualism, libertate, estetică și poezie, 269. — Cercurile taoiste, 272.

2. *Marea fervoare budistă* 275
Pătrunderea budismului în China, 276. — Aclimatizarea, 279. — Marele avînt al budismului în China, 285. — Religie, societate, politică, 288. — Pelerinajele, 291. — Traduceri și literatură budistă în limba chineză, 295. — Aporturile budismului în lumea chineză, 297.

CARTEA 4. DE LA EVUL MEDIU LA TIMPURILE MODERNE 303

CAPITOLUL I. IMPERIUL ARISTOCRATIC . 304

Istoria politică a perioadei 581—683, 306.

1. *Bazele politice și economice ale imperiului Tang* 309

Marile lucrări, 309. — Sistemul administrativ, 312. — Instituții juridice, 315. — Reglementări agrare, 317. — Armatele, 319.

2. *Marea expansiune din secolul al VII-lea* 324

Evenimentele, 325.

3. *Istoria politică a perioadei 684—755* . . 329

Împărătesele Wu și Wei, 329. — Vîrsta de aur a dinastiei Tang, 331. — Rebeliunea militară din anii 755—763, 333.

CAPITOLUL II. TRANZIȚIA CĂTRE TIMPURILE MODERNE 335

1. *Consecințele rebeliunii* 335

Refluxul, 335. — Transformarea sistemului fiscal și evoluția societății, 337. — Primul mare avînt al culturii orezului, 341.

2. *Fărîmițarea imperiului* 342

Evoluția politică, 342. — O nouă formă de putere, 345. — Autonomie regională și avînt economic în secolul al X-lea, 349.

3. *Concluzie* 350

Zorii unei lumi noi, 350.

CAPITOLUL III. DE LA DESCHIDEREA CĂTRE LUME LA REÎNTOARCEREA SPRE IZVOARELE TRADIȚIEI CLASICE 353

1. *Apogeul culturii mediecale* 354

Istorie și poezie, 354. — Apogeul budismului chinez, 358.

2. *Influențele străine* 364

Influențe iraniene, 365. — China și Islamul în secolele al VII-lea — al IX-lea, 368. . . . . .

3. *Răsăpîndirea civilizației Tang* 374

Influențe chineze în Japonia, 375.

4. *Reacția „națională" și întoarcerea la izvoarele tradiției chineze* 377

Mișcarea „stilului antic", 380. — Represiunea antibudistă și declinul budismului, 381.

462

III. IMPERIUL MANDARINAL DIN EPOCA SONG ÎN EPOCA MING

CARTEA 5. „RENAȘTEREA" CHINEZĂ . . 385

CAPITOLUL I. LUMEA CEA NOUĂ 390

1. *Istoria și instituțiile politice* 391

Evenimentele, 391. — Noul stat, 394. — Mișcarea reformistă, 398.

2. *Armata* 402

De la recrutare la marcenariat, 402. — Armele de foc, 405.

3. *Noua societate* 408

O clasă de rentieri, 408. — Probleme agrare, 410. — Avîntul orașelor, 414. — O societate mai mobilă, 416.

4. *Expansiunea economică* 417

Creșterea cantităților de hrană, 417. — Avîntul producției meșteșugărești și al schimburilor comerciale, 419. — Statul negustoresc, 423. — Extinderea economiei monetare, 425. — Avîntul navigației maritime, 427.

CAPITOLUL II. CIVILIZAȚIA „RENAȘTERII" CHINEZE 433

1. *Condițiile înnoirii* 434

Cultură savantă și cultură populară, 434. —Xilografia și tiparul, 436.

2. *Științele și filozofia* 442

Producția scrisă din epoca Song și dezvoltarea științelor, 444. — Începuturile arheologiei științifice, 447. — Noile tendințe în istorie, 449. — Cosmologie și morală : constituirea unei filozofii naturaliste, 451.

3. *Concluzii* 455

Universitatea ... Biblioteca de ... Cota veche ... Col. 7 ... 51,00

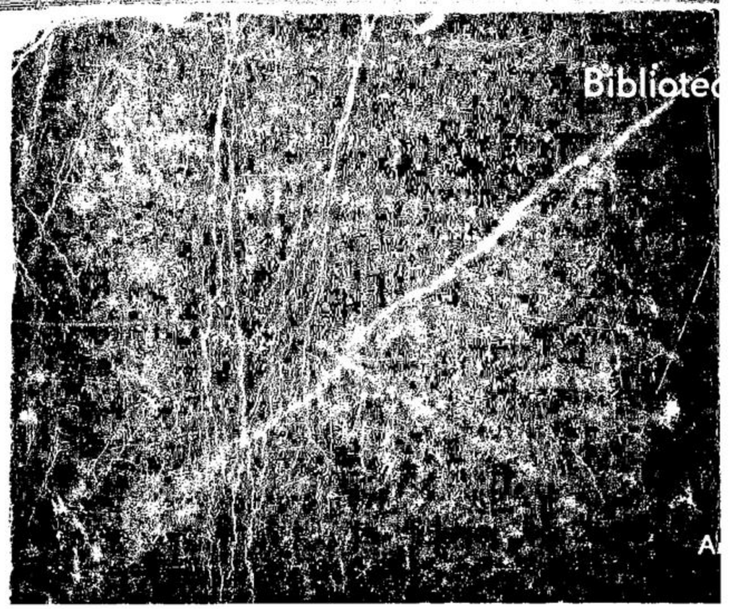

lumea chineză

Prin lucrarea sinologului francez ne întîlnim cu c
mai numeros popor al lumii, care populează a
întinde.e a planetei noastre, un popor chemat
rol de prim ordin în comunitatea internațională
cu istoria și cultura unuia dintre cele mai ve
care de-a lungul cîtorva milenii a realizat
remarcabile de creativitate și care, spre deose
neamuri al căror apogeu ține de istorie, are astă
de a atinge noi culmi de importanță universală în
ației materiale și spirituale. Ne întîlnim cu o spir
tinctă, sedimentată de-a lungul multor secole într-un
lori bine structurat, preponderentă pe mari întinderi
pînă astăzi încă insuficient cunoscută și înțeleasă
și care se cere a fi integrată organic în ceea ce
fie conștiința universală.

ROMULUS

Vol. I–II Lei 51